

BALYS

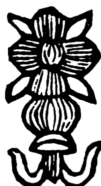

Buračas

PASAKOJIMAI IR PADAVIMAI

BALYS **Buračas**

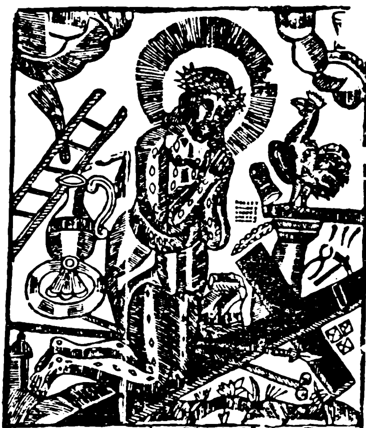
PASAKOJIMAI IR PADAVIMAI

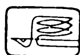
BALYS

Buračas

PASAKOJIMAI IR PADAVIMAI

VILNIUS
MINTIS
1996

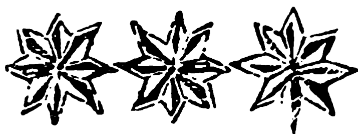
UDK 888.2-3
Bu—279

Sudarė
Albinas DEGUTIS ir
Vidmantas JANKAUSKAS

Dailininkas Dainius PAŠKEVIČIUS
Redaktorė Danutė ULČINSKAITĖ

ISBN 5-417-00725-0

BALYS BURAČAS IR JO KNYGA

1971 m. „Vagai“ išleidus rinktinių Balio Buračo (1897—1972) fotografijų albumą, o 1993 m. „Minčiai“ pateikus skaitytojams jo užfiksuotos tautosakinės medžiagos rinkinį „Lietuvos kaimo papročiai“, šiam neeiliniam mūsų kultūros puoselėtojui buvo atiduota bent dalelė jo seniai užpelnytos duoklės. Tačiau B. Buračo veiklos būta tokios daugialypės ir vaisingos, kad šie leidiniai dar negali atspindėti viso jos spektro ir masto. Juk kraštotyrininko rašinius spausdino „Mūsų laikraštis“, „Sekmadienis“, „Jaunasis ūkininkas“, „Skautų aidas“, „Trimitas“, „Diena“, „Žiburėlis“, „Ūkininko patarėjas“, „Geležinkelininkas“ ir dar daug kitų laikraščių bei žurnalų. Skaitytojai laukė B. Buračo publikacijų, jos didino leidinių populiarumą, todėl atsitikdavo, kad panašią medžiagą autorius pateikdavo net kelioms redakcijoms, o kartais jo rašiniai buvo spausdinami tame pačiame leidinyje ištisais ciklais. Jau leidžiant „Lietuvos kaimo papročius“, paaiškėjo, kad nors nemaža dalis iš bene 630 ketvirtojo—penktojo dešimtmečio spaudoje išsibarsčiusių straipsnių ir nebeatitinka šiuolaikinių tautosakos publikavimo reikalavimų, tačiau dėl savito stiliaus, gausybės įdomios informacijos iš įvairiausių Lietuvos kampelių jie toli gražu nėra praradę išliekamosios vertės. Taip gimė ši knyga — dar vienas žvilgsnis į nepakartojamą B. Buračo Lietuvą, dėl kurios jis gyveno ir sielojosi, Lietuvą, kurią buvo skersai išilgai išvaikščiojęs, Lietuvą, kurią *taip* matyti gebėjo tik jis vienas.

Vien pažvelgę į B. Buračo gyvenimą rėminančias datas, matome, kad jis buvo pereinamojo laikotarpio asme-

nybė. Gana simboliškas jau pats jo atėjimas į lietuvių kultūrą (fotografuoti pradėjo 1915 m., iš vokiečių kareivių įsigijęs fotoaparatą) tuo metu, kai su Pirmojo pasaulinio karo pradžia Lietuvoje faktiškai baigėsi XIX amžius ir prasidėjo visiškai nauja, moderni epocha, neatpažįstamai pakeitusi tiek politinį krašto veidą, tiek kalbos bei kultūros padėtį, suardžiusi senąją socialinę sanklodą ir modifikavusi tradicinę lietuvišką pasaulėžiūrą. Lietuvių valstiečių tauta, ilgus šimtmečius buvusi tik svetimšalių dėmesio objektu, suvokė save kaip istorijos subjektą, ėmėsi kurti savo valstybę ir ieškoti savo vietos sudėtingame bei permainingame pasaulyje. Tokia vertybinių orientacijų kaita sustiprino istorinės distancijos pojūtį ir diktavo stiprėjantį visuomenės poreikį domėtis savo krašto, savo giminės praeitimi, folkloru, gyvenimo būdu, kas savo ruožtu skatino įvairiausiais būdais fiksuoti ir populiarinti šią unikalią patirtį.

Tam tarpininko vaidmeniui idealiausiai tiko spauda, ir tiesiog puikiausias sutapimas yra tai, kad kaip tik tuo metu Lietuvos padangėje pasirodė B. Buračo rašiniai. Į juos ir reikėtų pabandyti pažvelgti kaip į savotiškos to laikotarpio šviečiamosios literatūros pavyzdį. Juk šių gausiai po lietuvišką periodiką pabirusių pasakojimų adresatas buvo ne kokie nors tolimos ateities tyrinėtojai, o rašančiojo amžininkai, jaunuomenė, kurią tokiu būdu norėta šviesti ir auklėti, kuri taip raginta kuo plačiau domėtis gimtojo krašto praeitimi, pažinti jį, tausoti, perduoti protėvių patyrimą ateinančioms kartoms.

Tai dėl to šiose trumpose iškylose į įdomesnius Lietuvos kampelius, dėl to šituose pasižvalgymuose po Lietuvos kaimą taip dažnai mes matome patį autorių, einantį nuo vienos trobos prie kitos, iš vieno miestelio į kitą ir čia pat pasakojantį, ką jis mato, ką jis žino, kas gali sudominti kartu su juo keliaujantį skaitytoją. B. Buračo pasakojimas labai gyvas, reportažiškas. Dažnai, prisiminęs kokį senovišką paprotį ar besiruošdamas mus užvesti ant kokio padavimais apipinto piliakalnio, stabtelėjęs ties kryžiumi ar medžiu, priėjęs ežerą, šaltinėlį ar bažnyčią, jis susiranda daugiausia žinantį tos vietovės senolį ir, klausinėdamas apie tą jį sudominusį objektą, autentišku pasakojimu veda mus slėpiningos praeities labirintais. Tame gebėjime beletrizuoti tautosakos medžiagą, tame dinamiškume, toje intrigoje, padedančioje sudominti net visiškai aprašomos vietovės nepažįstantį

skaitytoją, ir slypi B. Buračo rašinių populiarumo paslaptis.

Žinoma, ne visi šioje knygoje spausdinami rašiniai yra vienodo lygio. Šalia tikrai autentiška, įdomiai pateikta medžiaga išsiskiriančių pasakojimų randame ir trumpų, fragmentiškų eskizų, ir sausesnių, „knygine išmintimi“ paremtų, grynai šviečiamojo pobūdžio straipsnelių. Čia ir iš amžių glūdumos atėję padavimai, ir šimtmečiais formavęsi papročiai, tautosakos nuotrupos, ir vertinga informacija apie vienos ar kitos vietovės vaizdą, gyventojus autoriaus lankymosi metu.

Pilietines B. Buračo intencijas geriausiai galima įžvelgti tuose rašinuose, kur tautosakos epizodus tarsi papildo autoriaus pastebėjimai ar iš literatūros žinomi dalykai. Štai senieji autoriai (sakysim, P. Kšivickis, T. Narbutas, M. Valančius) cituojami greta paties B. Buračo užrašytų pasakojimų, liaudies padavimai gretinami su Lietuvos istorijos faktais ir net aktualijomis. Čia skaitome apie tautos atmintyje dar gyvus XIX a. sukilimus, knygnešių laikus, Kražių skerdynes, o bene dažniausiai prisimenama kaizerinė okupacija. Šie pasakojimai yra vertingi ir kaip savotiškas informacijos šaltinis šiandieniniams istorikams bei kraštotyrininkams, besigilinantiems į kurios nors vietovės praeitį. Pasakojimų apie Vilnių ciklas, populiaria forma perteikiantis visuomenei svarbiausias žinias apie istorinę Lietuvos sostinę, turi ir politinį aspektą, mat tiesiogiai susijęs su Vilniaus grąžinimo Lietuvai faktu, nors iš keleto straipsnių paskelbimo datų matyti, kad Vilniaus tematika B. Buračas bus domėjęsis ir anksčiau.

Taigi galima sakyti, kad autorius šiais savo kūriniais įveda skaitytoją į savotišką krašto istorijos bei geografijos pradžiamokslį. Juk gana vykusi tautosakos, istorijos faktų atranka, jų lyginimas ir įtaigi pateikimo forma ne tik liudijo skaitytojui įvairių krašto regionų bendrumą ir kartu nepaprastą jo įvairovę, bet gal net ištisai kartai leido geriau įžvelgti savo krašto dvasinius turtus, pajusti jo žavesį ar net pasididžiavimą savo tauta. Galima sakyti, kad B. Buračas lietuvių žurnalistikos, lietuvių kultūros istorijoje surado kaip tik tą vietą, kuri tik jam ir buvo skirta.

Kaip tik todėl ši knyga pirmiausia ir turėtų būti suvokta tarsi koks vienoje vietoje pateikiamas, sintetinis tautosakos rinkėjo, kraštotyrininko, žurnalisto ir pedago-

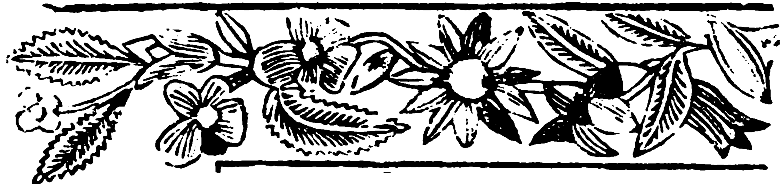
go žvilgsnis į istorinėje kryžkelėje atsidūrusią Lietuvą, kurios vienoje dalyje dar tebėra gyva buvusio kaimo bendruomenės, feodalinės senovės atmintis, o kita dalis jau atsidūrė moderniųjų laikų lūžiuose. Tokioje senųjų sanklodų irimo epochoje atsiradusi tautosakinė B. Buračo publicistika šiandien įgauna ir dar vieną prasmę: mums, jau praradusiems bendruomeninę atmintį, ji yra tarsi koks tarpinis žingsnis į nuodugnesnį tos praeities pažinimą, o kartu — paminklas tos epochos, kai atskirų visuomenės narių pastangomis buvo bandoma tą nueinančią praeitį fiksuoti bei populiarinti. Taigi, laikydami save senosios Lietuvos palikuonimis, ieškodami joje savojo mentaliteto ištakų, turime sutikti, kad ji mūsų savastimi tapo tik tokių žmonių kaip B. Buračas dėka.

Vidmantas Jankauskas,
Albinas Degutis

Redaguojant B. Buračo kūrybinį palikimą, susidurta su keletu problemų. Kaip ir anksčiau (1993 m.) išleistoje knygoje, čia taip pat šiek tiek taisyta straipsnių kalba (leksika, sintaksė ir kt.), tačiau, sakykime, nesiekta kiekvieną skolinį, nusakantį senųjų laikų realijas, pakeisti norminiu žodžiu ir pan. Vietovardžių formas (išskyrus vieną kitą atvejį) stengtasi pateikti dabartines.

Redakcija nesikišo į B. Buračo straipsnių sandarą ir atlaidžiai žiūrėjo į kai kur esančius pasikartojimus, atsiradusius dėl to, kad straipsniai buvo spausdinami įvairiuose prieškario periodiniuose leidiniuose ir ne vienu metu. Netaisyti ir pasitaikantys istorijos faktų netikslumai.

Redakcija

I
TAUTOSAKA

RAUDOS IR RAUDOTOJOS PRIE NUMIRUSIŲJŲ

IŠ KUPIŠKĖNŲ SENOVĖS VĖLINIŲ PROGA

Kaip atmena kupiškėnės senutės Mažeikienė ir Glemžienė, jau baigiančios po aštuntą dešimtį metų, kai jos buvo kokių penkerių metų mergaitės, tuomet Kupiškio apylinkėje buvęs paprotys samdyti tam tikras raudotojas prie numirėlio. Kad geriau verktų, „kad ašaros kaip pupos byrėtų", raudotojoms duodavo tam tikrą užmokestį — pupų rėtį. Dėl to kartais raudotoja, apraudodama mirusįjį, sakydavo:

Sumdi manį raudoti,
Žadėjo pupų rėtį duoti
Ir lašinių pridėti...

Saviškiams raudoti numirėlio tada dar nebuvę mados. Vėliau jau raudodavo ir savieji, ne samdyti. Jei yra motina, tai ji rauda, kai tik tų namų miršta, o jei jau motinos nebėra, tai rauda duktė.

Maždaug prieš septyniasdešimt metų Paketurių kaime mirė kaimynė Rozalija Piežienė. Pasakotoja Mažeikienė dar buvusi mažutė kaip pupų pėdelis. Nuėjusi ji su mama mirusiosios lankyti. Toji, gražiai pašarvota, gulėjo gryčioje ant lentos. Ant galvos — baltas drobinis nuometas, pati apvilkta baltos drobės marškiniais, vadinamais smertiniais, ir aptaisyta rainuotu undaroku. Prie undaroko — žičkinė margai rašyta prijuostė. Raudoti prie numirėlės buvo paprašyta Paketurių kaimo raudotoja Agnieška Siminaučienė, šimto metų senelė. Būdavo, kas

tik mirė Paketuriuose, didelis ar mažas, senas ar jaunas,— ją prašo apraudoti. Kol tik gyva buvo, visus numirėlius apraudodavo. Kai ji mirė, kitos raudotojos jau daugiau nebebuvo. O ji mokėjusi graudžiai raudoti! Kartais susigraudina visi susirinkusieji, tai ir rauda visi. Raudotoja apsirengdavo tam tikrais drabužiais. Galvą apsigaubia baltu drobiniu nuometu. Apsivelka baltais trinyčiais. Kojas apsiauna naginėmis. Lazdele pasiramsčiuodama, eina iš lėto aplink numirėlę ir rauda skepetėle akis užsidengusi. Verkdama ji apgieda visus mirusiosios darbus, kuo gražiausiai juos išsakydama:

Tūtoj, Rozoliūta sesiūla!
Kai unt pliko dirvono sadam,
Abi iš vienos puodynalas adam.
Tūtoj, Rozoliūta sesiūla!
Kai gyva buvai meili,
Kai numirai negaili.
Tūtoj, Rozoliūta sesiūla!
Vėškit graitai, kad neatgytų.
Koskit gilių duobaly, kad neišlįstų.
Tūtoj, Rozoliūta sesiūla!
Tunkiai abi suseidavom;
Abi sesiūlas dainuodavom,
Abi arelkėly gėrdavom.
Tūtoj, Rozoliūta sesiūla!
Kas gi mon bepadas,
Kas arelkytas baduos,
Kai tau nebabus?
Tūtoj, Rozoliūta sesiūla!
Nebagaila tau sūnėliam,
Nebagaili tau martalam,
Tik man vienai tau' bagaili.
Tūtoj, Rozoliūta sesiūla!
Acijimk ir manį sesiūla,
Tai mes ti gyvensma abi...

Visą posmą raudos išraudojus, namiškiai pristoję siūlo raudotojai stiklelį išgerti. Seniau degtinę visi gerdavo. Mat kiekviename kaime dvaras laikė savo žydelį degtindarį, kuris degtinę gorčiais pardavinėjo. Taip vis stiklelį po stiklelio beragaudama, „kad gerkla neišdžiūt“, ir visai nusilesa. Tada gula lovon pailsėti. Kad gailiau rau-

dotų, sako, raudotoja akis pasitrindavo česnaku ar svogūnu. Dėl to čia dar ir dabar sakoma:

Alutis, midutis — giedotojom,
Cibulis, česnokas, pipiras, ridikas — raudotojom.

Čia pat Drulėnų kaime kažkada miręs Žiobryčios brolis. Vestuvėse buvęs pabroliu ir po to staiga miręs. Jį numirusį sesuo gražiai pašarvojo. Sulig senovės papročiu, kaip jaunam berneliui, pakaklėje užrišo savo šilkinį kasnyką, kurio galai karojo jam ant krūtinės. Raudodama sesuo apie savo brolį taip sakė:

Broliūkai mono brangus,
Vokar svotijoj buvai,
Su pamergėliais šokai,
O šindien jau grabi guli...
Broliūkai mono mielas,
Aptaisiau gi tavi, aprėdžiau,
Kaip tiktai baišmaniau:
Mėlynas kasnykėlis
Ir galaliai kyšia...
Broliūkai, kaipgi tu manį mylajai,
Sunkiai dirbt neduodavai,
Vis sakydavai: netrėsk, netrėsk,
Kas gi dabar mon basakis?..

Lydint numirėlį keliu per kaimą, miestelį ir į kapus iki pat duobės, vis būdavo raudama kuo labiausiai šaukiant, visą mirusiojo gyvenimą išskaičiuojant. Per raudotojos šaukimą ir giesmininkai maža besigirdėdavo. Karstą nuleidus duobėn, ir raudotoja ten puldavo. Už tai kunigai raudotojas bardavę, vadindavę „nudytojomis nabašninkų".

Prieš šimtą metų giesmininkai visas giesmes giedodavo atmintinai. Knygų skaityti dar niekas nemokėjo. Visoje Kupiškio parapijoje buvo tik trys ar keturi moką skaityti. Giesmes daugiausia tie patys giesmininkai sudėdavo, ir jos maža kuo skyrėsi nuo dainų.

Štai kita panaši giesmė, prieš šimtą metų atmintinai dar buvusi giedama prie numirėlių:

Aina dūšia raudodama,
Švintos vietos ieškodama.

Prėjo dūšia dungaus vartus,
Dungaus vartai užrakinti
Ir linciūgais užkabinti.
Aina dūšia raudodama,
Švintos vietos ieškodama.
Prėjo dūšia čyščiaus vartus,
Čyščiaus vartai užrakinti
Ir linciūgais užkabinti.
Aina dūšia raudodama,
Švintos vietos ieškodama.
Prėjo dūšia paklos vartus.
Paklos vartai atrakinti
Ir linciūgai atkabinti.
Verkia dūšia raudodama:
Kolnai, kolnai, ašgriūk manį,
Gilios marios, skundink manį.
Dabar matau aš pražuvus,
Į paklos žiotis įkliuvus.

Senovėj, sako, numirėlį palaidoję, dėdavo ant kapo valgių ir gėrimų. Iš valgių dėdavę kiaušinių ir duonos, o kokių gėrimų dėjo, jau tikrai nėra žinių. Kupiškėnai atmena, kad dar visai neseniai žmonės per Velykas dėjo ant kapų kiaušinių, kuriuos atiduodavo savo vaikams. Taip daro, kad vaikai žinotų, kur palaidoti jų artimieji.

AITVARAS LIAUDIES PATARLĖSE

Visur Lietuvoje iš seno buvo prasimanyta įvairių piktų ir gerų dvasių, tokių kaip velniai, aitvarai, kaukai, laumės ir kiti nebūti padarai. Kiekvienas jų turėjo savo reikšmę ir paskirtį.

Aitvarą, jo išvaizdą mūsų liaudis nevienodai apibūdina. Vieni jį vaizduoja kaip šviesų kokį kūną, skraidantį padebesiais, lyg kokį meteorą ar šiaip kokią lekiančią šviesą. Kiti esą matę aitvarą kokio nors gyvo padaro — juodo katino, gaidžio ar juodvarnio — pavidalu. Jaunoms mergelėms aitvaras pasirodąs jaunu medinčiumi, raiteliu su šautuvu ant peties.

Mūsų liaudies pasakojimu, aitvaras nesąs nei blogas, nei geras. Kas jį mylįs ir gerai prižiūrįs, tam jis didelius turtus sukraunąs. Kuris aitvaro negodoja, nemyli, tam jis pikta darąs, kartais ir skaudžiai keršijąs ugnimi ar šiaip kokia nelaime. Čia pateikiu keletą įvairių burtų ir prietarų apie aitvarą, surinktų iš įvairių mūsų krašto kampelių.

1. Išlaikyk gaidį dvylika metų, jis padės kiaušinį, iš kurio išsiperės aitvaras. *(Panevėžys)*

2. Jei pamatai juodą katiną į geldą svirne ar kamaroj, į dubenį su varške ar pinigais vemiant, tai nekeik jo, nes tai ne velnias yra, o aitvaras turtus neša. Jei keiksi, tai jis supyks ir, pavirtęs žalčiu, užsivynios žmogui ant kaklo ir nusmaugs. *(Šiaulėnai)*

3. Aitvaro nereikia pykinti, jei supykinsi, jis vietoj turto atneš skiedrą ar šiaip kokių šiukšlių. *(Kurtuvėnai)*

4. Kai aitvaras pasirodo, žmogui užima kvapą, jaučiamas dūmų kvapas. *(Telšiai)*

5. Raiste, kur aitvaro gulėta, išdegusi žolė, lyg ugniavietė. *(Viekšniai)*

6. Žemaičiai sako, kad aitvarą senovėje būdavę galima pirkti Rygoje ir parsivežus namo jį prijaukinti, o jis prineš turtų, kokių tik širdis trokšta. *(Telšiai)*

7. Pamačius aitvarą, reikia sakyti: „Skalsininkas!“ Jei pavadinsi aitvaru, tai supyks ir pražus. *(Kupiškis)*

8. Jei nori aitvarą pagauti, užmesk jam ant kaklo škaplierius šventus. *(Kupiškis)*

9. Pamačius aitvarą, reikia atžagaria ranka užmegzti tris mazgelius, tada aitvaras atneš pinigų. *(Panevėžys)*

10. Jei aitvaras iš aruodų neša grūdus,— sako dzūkai,— tai, kad neneštų, reikia ant visų aruodų užrašyti Trijų karalių kryželius. *(Merkinė)*

11. Pasvaliečiai sako, kad turtingam ir aitvaras turtus nešąs. *(Paliepiai)*

12. Žemaičiai, girdami gerą arklį, sako: „Greitas kaip aitvaras“. *(Kretinga)*

13. Dykaduoniui sakoma: „Šeriu dyką kaip aitvarą“. *(Šiaulėnai)*

14. Nenorėk, kad, nieko nedirbus, aitvaras visko prineštų,— sako žemaičiai. *(Plungė)*

15. Jei kam gyvenime nesiseka, tai sakoma: „Ne visiems aitvaras turtus neša, kitiems ir nelaimes atneša“. *(Šiaulėnai)*

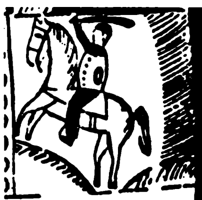
16. Patiko kaip aitvarui pautienė. *(Raseinių apskr.)*

17. Ryja kaip aitvaras pyragaičius. *(Šiaulėnai)*

18. Apsigyveno kaip aitvaras palėpėj. *(Padubysys)*

19. Nulėkė kaip aitvaras pakluoniais. *(Kuršėnai)*

20. Dūksta kaip aitvaras kluone. *(Luokė)*

VOKIETIS LIETUVIŲ PATARLĖSE

Didžiojo karo metu visas pasaulis stebėjosi vokiečių žiaurumu. Bet XX amžiaus vokiečių negalėtų niekas lyginti su vokiečiais kryžiuočiais, kurie prieš daug šimtmečių, pasiskelbę lietuvių stabmeldžių krikštytojais, Europos remiami, ugnimi ir kardu baisiausiai nusiaubė Lietuvos kraštą. Todėl nenuostabu, kad iki šiol jaučiame įgimtą neapykantą. Ir mūsų liaudies pasakose velnias visados vadinamas vokietuku. Ir ne tik pasakose, bet ir senose patarlėse vokietis visur lygus velniui ar net baisesnis už velnią. Čia pateikiamos kelios įdomesnės senovės mūsų liaudies patarlės, surinktos iš įvairių Prūsų Lietuvos ir Didžiosios Lietuvos apylinkių, rodo, kaip lietuviai atsiliepia apie savo „kultūrtrėgerius“.

1. Tai juk wiens miers yra, ar wokietys, ar welns. *(Prūsų Lietuva)*. W. Kalwaitis

2. Baisiau už kryžoką ne welns nemauroja. *(Prūsų Lietuva)*. W. Kalwaitis

3. Gudas — brudas, vokytėlis — nepritėlis. *(Žemaitija)*

4. Už velnią baisesnis, už kryžioką piktesnis. *(Žemaitija)*

5. Wokietys juk lenda lyg kiaulė per tvorą, juo muši, juo lenda. *(Prūsų Lietuva)*. W. Kalwaitis

6. Wokietys lietuwninką per wyžą laiko. *(Prūsų Lietuva)*. W. Kalwaitis

7. Wokietys ryja kaip arklys, dirba kaip gaidys. *(Prūsų Lietuva)*. W. Kalwaitis.

8. Įkaito kaip žemaitis kryžioką sutikęs. *(Pasvalys)*

9. Slapstosi kaip kryžioką pamatęs. *(Tauragė)*

10. Iš vokiečio pasigailėjimo (malonės) nelauk. *(Šiaulių apskr.)*

11. Vokietį neįtikinsi, nors ir širdį rodysi. *(Šiaulėnai)*

12. Durnas kaip prūsas po pietų. *(Šiaulėnai)*

KEPELIUŠĮ VELIA

KUPIŠKĖNŲ ŽAIDIMAS

Žaidžiama trise; dažniausiai žaidžia berniukai, bet gali ir mergaitės. Žiemą žaidžia kambaryje, o vasarą — kieme. Vienas žaidėjas, kepeliušio vėlėjas, sėdasi asloje, ištiesdamas kojas priešakin. Rankose nusitvėręs laiko pussieksnio ilgio pagaikštį, kurio apatinį galą kojomis apžergęs turi, o ant viršutinio kabo sena skrybėlė — kepeliušis. Žaidimą pradedant, kepeliušio vėlėjas rankomis tabaluoja, sukinėja pagaikštį su skrybėle, tarsi čerpėje aguonas maltų, vadinasi, kepeliušį velia. Veldamas nuolat tą pačią dainelę dainuoja:

— Veliu, veliu kepeliušį pas Kupiškio Mataušį...

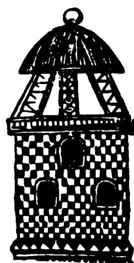
Abiejose šalyse stovi du jo padėjėjai, arba gizai. Kiekvienas padėjėjų rankose laiko po bet kokį pagalaitį, šakalį ar šiaip kokią lazdelę. Juodu pasirengę laukia, kada galės kepeliušio vėlėjui lazdele suduoti per nagus. O vėlėjas, nužiūrėjęs, kada kuris jį saugojančių padėjėjų kiek užsižiopsos ar šiaip kur nukreips dėmesį, tik štai, bedainuodamas savo kepeliušio vėlimo dainelę, trenkia iš visų jėgų kumščio nariais padėjėjui per kojos blauzdą, kad tas vos neišvirsta, ir šūkteli:

— Duok vandenio!

Gavęs stiprų smūgį, padėjėjas nė nespėja vėlėjui atgal sušerti pagaliu per nagus, o sušerti galima, kol dar vėlėjas nenusitvėrė veliamojo pagaikščio ta ranka, kuria sudavė. Toliau vėl taip dainuoja, o nutykojęs duoda kumščiu kitam ar tam pačiam ir šaukia:

— Duok vilnų!

Kuris padėjėjas suduoda vėlėjui per nagus, tas sėda jo vieton ir taip pat velia, o buvusis vėlėjas dabar jau muša per nagus. Taip žaidžiama, kol abiem šalims nubosta. Be to, kuris gauna keletą stiprių smūgių, ilgai žaisti negali.

KIAULĘ DVARAN VARO

LIAUDIES ŽAIDIMAS

Žaidžiama ore, dažniausiai ganykloje, kieme ar šiaip aikštelėje, kur lygesnė vieta. Paprastai žaidžia penketas piemenų, bet gali žaisti trise, keturiese, penkiese ir daugiau. Vienas žaidėjas būna kiaulės varovas, o visi

kiti — gynėjai. Kiekvienas žaidėjas pasidirba iš alksnio, beržo ar lazdyno apvalainą, tokio ilgio kaip pats žaidėjas lazdelę, vadinamą kuoku. Kad patogiau būtų mušti ir lengviau pataikyti į mušamąjį daiktą, suduoti, kuoko drūtgalys daromas su tam tikru pastorinimu, arba buožele.

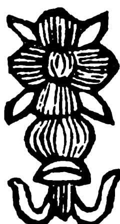
Aikštelės vidury žemėje iškapstoma kepurės dydžio duobelė, o jeigu žemė minkšta, tai du žaidėjai, kuokų galus surėmę žemėn priešais vienas kitą, sukasi ratu vienas vienon šalin, kitas — kiton ir duobutes sukte išsuka. Vidurinė, arba didžioji, duobutė vadinasi dvaras. Toliau nuo dvaro, maždaug žaidėjų ūgio nuotoly, kiekvienas gynėjas savo kuoko drūtgaliu ar kojos kulnu žemėje pasidaro mažą duobutę. Gynėjų duobutės aplink dvarą išdėstytos tarpusavy vienodu atstumu, atsižvelgiant į gynėjų skaičių, bet ne tankiau kaip per kuoko ilgį.

Kiaulė — tai apvalainas kumščio didumo medžio gabalas arba koks plytgalys, žodžiu, koks nors kietas daiktas.

Varovas varo kiaulę dvaran mušdamas kuoku. Gynėjai laiko kuokų buožes įbedę į savo duobutes, o nutykoję patogų protarpį, kuokšteli kiaulei kuoku ir atmuša ją atgal nuo dvaro. Tuo pat metu kiaulės varovas tyko įmauti savo kuoko buožę laisvon mušėjo (gynėjo) duobutėn. Kai varovas savo kuoką įbeda gynėjo duobutėn, kiaulės varovu tampa gynėjas, o gynėju — varovas, ir žaidžia toliau. Kiaulės varovas gali kiaulę ginti nuo gynėjų smūgių, pridengdamas ją savo kuoku. Gynėjai gali kiaulę pulti ir vienu kartu keli, žinoma, rizikuodami prarasti savo duobutę.

Miklus varovas, nepaisydamas ryžtingo gynimosi, sugeba įvaryti kiaulę dvaran. Tai padaręs šaukia: „Kiaulė dvare! Mainaduobis!“ Tuomet ir apsimainoma duobutėmis. Kiekvienas žaidėjas puola bet kurio kaimyno duobutėn ir įbeda ten savo kuoko buoželę.

Tą pat daro ir kiaulės varovas. Kuris pražiopsojo, neįbedė savo kuoko laisvon duobelėn, tas ir lieka naujuoju varovu. Ir žaidimas vėl prasideda iš naujo.

KIŠKELIS

SENOVĖS LIETUVIŲ ŠOKIS

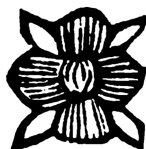
„Kiškelį“ šoka bendrai berniukai ir mergaitės. Šokėjų gali būti bent kelios poros, bet ne mažiau kaip dvi, kad galėtų sudaryti nors nedidelį ratelį. Pradėdami šokį, visi šokėjai sustoja veidu į rato vidurį. Rate stovėdami, visi susikabina plaštakomis ir eina šonais tai vienon, tai kiton pusėn dainuodami:

Kiškelis bebėgdamas,
kazokėlį bešokdamas
ir sutiko voverytę,
ir pakėlė kepurytę.

Baigę dainuoti šį posmelį, šokėjai paleidžia rankas ir susikabina poromis berniukai su mergaitėmis. Dabar šokėjai rankomis susikimba sunerdami jas per alkūnę sulenktas taip, kad kiekvienas šokėjas, kitam savo ranka už jo rankos užkabinęs pro jo pažastį, galėtų sau kumščiu į šoną įsiremti. Pora su pora abu susikabina dešinėmis rankomis. Taip susikibusios šokėjų poros visos vienu kartu apsisuka po pusę apsisukimo ratu, tada pasileidžia sukabintas rankas ir paeiliui berniukai mainosi su mergaitėmis, o mergaitės — su berniukais tokiu pat būdu, susikabindami rankomis per alkūnes, ir vėl apsisuka po pusratį. Šokėjai sukinėjasi eidami vieni pro kitus ir vėl ateina visi į savo vietas. Taip sukdamiesi eina vieni kitiems priešingon pusėn ir dainuoja antrąjį dainos posmelį:

Labas rytas, voveryte,
būsi mano giminyte.
Voveryte, netingėk,
gerų metų palūkėk.

Toliau šokis kartojasi iš pradžių. Mūsų senieji šokiai būdavo šokami dainuojant patiems šokėjams, todėl čia ir muzikanto nereikia, bet jeigu jis yra, tai šokėjų dainai gali pritarti ir muzika.

KOPŪSTĄ KERTA

LIAUDIES ŽAIDIMAS

Žaidėjams susėsti pastatomas neilgas suolelis arba dvi kėdės viena greta kitos. Abu žaidėjai susėda vienas priešais kitą tam tikru būdu, kad lengviau galėtų vienas kitą numušti žemėn, todėl abu susirango ant suolelio, pasėsdami po savimi sukryžiuotas blauzdas, ir laikosi tik truputį viens su kitu surėmę kelius. Pusiausvyrą išlaiko stipriai įtempę liemenį.

Vienas žaidėjas laiko smūgiui paruoštus kumščius ir klausia:

— Kas čia sėdi?
— Kopūstas.
— Aš tą kopūstą kirsiu.
— Aš nevirsiu.
— Kirsiu.
— Nevirsiu.

„Kopūstas“ akylai stebi kirtėjo smūgius ir įsitempęs laikosi, kad, gavęs smūgį, nenuvirstų. Gudrus kirtėjas stengiasi ne tik stipriu smūgiu, bet ir vikrumu ar gudrumu nuversti priešininką žemėn. Tik čiakšt netikėtą kir-

tį į petį, „kopūstas“ neatlaikė, keverkšt ir nuvirto žemėn. Dabar jį pakeičia kas nors kitas, norintis būti „kopūstu“. Jei kertamasis smūgį atlaiko ir žemėn nenuvirsta, tada abu žaidėjai mainosi pareigomis ir žaidžia toliau, lygiai taip, kaip pradžioje nurodyta. Tik, žinoma, tie smūgiai neturi būti labai stiprūs, kad besikumščiuodami neužsigautumėt.

ŠARKOS ŠOKIS

LIETUVIŲ LIAUDIES ŠOKIS

„Šarka“ vadinamas senovės vaikų šokis, paprastai šokamas be muzikos. Mergaitės ir vaikiukai gražiai pritupia sau ant kulnų vienas priešais kitą ir rankomis įsiremia į šonus. Kad šokinėdami vienas kito neparverstų, prieš juos lieka gal bent žingsnio ilgio tarpas. Sutūpę šokėjai vienas kitą klausia:

— Šarka, šarka, kur buvai?

— Vilniuj buvau.

— Ką ten veikei?

— Batus siuvau.

— Kada man pasiūsi?

— Kitą metą šilkų dratu. Šilkų dratu po du batu.

Šiuos paskutinius žodžius toliau abu nuolat kartoja ir šokinėja prieš vienas kitą. Šokinėdami abudu delnais ploja pakaitomis čia priešaky, čia užpakaly. Šokinėjama ir plojama į dainos taktą. Toliau šokis pradedamas iš naujo tokiu pat klausinėjimu, kaip pradžioje nurodyta.

KAIP DABAR GARBINAMAS PERKŪNAS

SENIEJI PERKŪNIJŲ PRIETARAI

Šiandien audrai ir baisiai perkūnijai artinantis, jau net Žemaičiuose niekur nebepamatysi šventame namų židinyje ar aukštame alkos kalnely po ąžuolais šimtamečiais kūrenant šventąją ugnį Perkūnui galingajam. Tačiau audroje ir perkūnijoje dievobaimingi žmoneliai tebekalba kažkokias maldas ir aukoja ypatingas aukas, kad apsisaugotų nuo perkūnijų.

* * *

Lukošiūnų kaime (Tauragnų vls.) buvo pats šienapjūtės įkarštis. Saulė kepino stačiai viršugalvin. Senis Mačiulis pranašavo greit būsiant didelį lietų, o jis orą atspėdavo kaip iš knygų. Ir šiaip jau nemenkas žynys. Vidurdienį iš vakarų ėmė kilti tamsūs debesys. Pagaliau pasigirdo ir tolimas duslus perkūnas. Matyt, bus audra ir perkūnija. Tuojau senė Mačiulienė atsinešė šventintų žolių, kurios, sako, puikiai saugo nuo perkūno. Įsimetusi puodynaitėn keletą degančių anglių, apėjo namus, visus kampus rūpestingai smilkydama kiečių dūmais. Paskui senutė išėjo laukan, atsistojo priešais audros de[besį ir tarė tokius žodžius:] *

— Perkūno garsumu, šviesios saulės vardu, mano meldimu, prašau dungaus Dievulį, atatolink no mūsų bai-

* Originale iškritusi eilutė.— *Sud. past.*

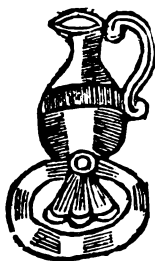
sias audras, žaibus ir perkūnijas. Saugok mūs namus, nemušk gyvulalių ir laukų javelių.

Grįžusi gryčion, senutė Mačiulienė atsisėdo ant krosnies, nes į krosnį perkūnas netrenkia. Po eglės medžiu irgi galima palįsti, nes ten velnias bijo slėptis nuo perkūno, mat eglės šakos auga tiesiai išsiskėtusios į šalis ir primena kryžių, o velnias kryžiaus baisiai bijosi. Perkūnas trankydamasis velnius šaudo ir, kur tik nelabąjį pamato, tuojau ten trenkia. Jeigu trenkiamą vietą uždega, vadinasi, velnią nušovė, jei neuždega — velnias gyvas ištrūko. Nori apsisaugoti nuo perkūno, tai varyk velnius lauk, kitaip nukentėsi. Kad velniai nelįstų į namus, reikia smilkyti švęstažolėmis, kalbėti maldas, daryti žegnones ir kitokiomis gintis šventenybėmis, kurių bijosi velnias.

Kai kada jokios šventenybės nebegelbsti. Kažkas supyko ant Mačiulių, ėmė ir išrašė juoda derva ant tvarto durų juodą velnią. Sako, jeigu naktį, mėnesiui šviečiant, ant kieno namo durų išrašysi juoda derva velnio paveikslą, tai naman perkūnas trenkia. Mačiuliai nė nepastebėjo, kad jiems kas ant tvarto durų nupiešė baisų velnią. Tik užėjus perkūnijai, kaimynė Jogaudienė pamatė ant Mačiulio tvarto kraigo juodus velniukus šokinėjant ir tarė:

— Ve, žiūrėkit, kaip ant Mačiulio kraigo nelabieji šokinėja, tai žinokit, jog ten tikrai perkūnas skels.

Praėjo minutė, sugriaudė, net žemė sudrebėjo, ir perkūnas trenkė. Pažvelgia — kad jau Mačiulių tvarto stogas smilksta. Perkūno ugnis baisi, sako, jos niekuo negalima užgesinti, tik rūgusiu pienu. Tuojau žmonės surankiojo iš puodynių visą rūgusį pieną, dar ir kaimynės atnešė vieną kitą puodynaitę. Supylė kibiran ir užnešė ant tvarto stogo. Kai pylė pieną ant liepsnų, pamatė, kad jau visas tvarto vidus ugnies pilnas. Taip nieko nebegelbėjo nė rūgusis pienas, ir visas tvartas supleškėjo iki pat pamatų.

PIRMOJI PAVASARIO PERKŪNIJA

Perkūno įtaką augalams ir gyvūnams pripažįsta ir šių dienų mokslas. O mūsų protėviai galingąjį Perkūną laikė ugnies dievaičiu, kūreno jam amžinąją ugnį ir dėjo aukas. Pažvelgę į senųjų mūsų žmonių įsitikinimus ir prietarus, matome, jog jie dar ir dabar nėra pamiršę senovės lietuvių garbinamo Perkūno. O ypač pirmoji pavasario perkūnija laikoma labai reikšminga ir yra visų laukiama su didžiausiu lūkesčiu kaip kokia palaima.

Visame mūsų krašte seni žmonės atidžiai stebi pirmąją perkūniją, nes iš jos spėjamas metų oras, javų derlius, laimė ir pasisekimas. Dieną, kurią išgirstama pirmasis pavasario griausmas, seni žmonės prisimena visus metus ir taiko savo gyvenimo patyrimus. Esą labai svarbu, kuriuo metu pavasarį pasigirsta pirmoji perkūnija. Šiauléniškiai geriausiais metais laiko tuos, kuriais pirmoji perkūnija pasigirsta per Velykas. Jeigu pavasarį visai negriaudžia perkūnas, būsią blogi metai, o gal ir badas. Griausmingi metai laikomi derlingais metais. Jeigu per Pelenę perkūnas griaudžia, sako, būsiąs maras, jeigu per Jurgines — būsią geri javai.

Senieji oro spėjikai stebi, iš kur pirmoji perkūnija pasigirsta. Jei iš pietų šalies, sako, bus šilti metai, jei iš vakarų — lietingi, jei iš rytų — sausi, o jeigu iš šiaurės — šalti. Šalčiausi metai būsią, jei pirmoji perkūnija užgriaudė ežerus su ledu.

Aukštaitijoje ir Žemaitijoje yra tikima, jog pavasarį, pirmą kartą perkūnui sugriaudus, Dievas sujudina visą žemę, todėl atgyja gamta, pradeda augti žolė, javai, medžiai ir visa gyvybė. Tuojau po pirmosios perkūnijos į ganyklą išvaromi gyvuliai, pradedama javai sėti, sodinamos daržovės ir kiti augalai. Mergaitės, norėdamos, kad jų rūtos vešliai augtų ir gražiai žaliuotų, jas sėja tuojau po pirmosios perkūnijos.

Beveik visame mūsų krašte gyvuoja senovės įsitikinimas, jog negalima maudytis nei upėse, nei ežeruose, kol neužgriaudžia vandenų perkūnas. Manoma, jog, išsimaudęs tuojau po pirmosios perkūnijos, būsi sveikas ir stiprus. Perkūno neužgriausto vandens esą nereikia gerti, nes galima susirgti. Rytų Aukštaitijoje tikima, jog perkūno neužgriausta žeme negalima basomis kojomis vaikščioti, negalima gulėti ant žemės ir sėdėti ant akmenų. Ant neužgriaustos žemės negalima ugnies kūrenti, nes perkūnas namus uždegs.

Po pirmosios perkūnijos vaikai suka iš karklo ir žilvičio lamzdelius, nes tikima, kad perkūnas atitrenkia medžių žievę. Pirmam perkūnui griaudžiant, piemenėliai kūliu verčiasi per galvą bent kelis kartus, kad griausmo nebijotų ir nesirgtų. Bandininkai „žagre“ verčiasi per galvą, kad geriau jų bandos derėtų. Žemaitijoje, Pikelių apylinkėje, sakoma, kad, išgirdus pirmąjį griausmą, reikia, paėmus nuo žemės akmeniuką, patrinti juo savo galvą, tai niekados ji neskaudės. Pirmam perkūnui griaudžiant, sako, reikia nuėjus prie upės triskart peršokti per vandenį, tai perkūnas to žmogaus netrenks.

Ketvirtadienis, senų žmonių įsitikinimu, laikomas perkūno diena. Tądien, sako, jis dažniausiai ilsisi, todėl retai kada griaudžia ar žaibuoja. Ketvirtadienį esą negalima judinti žemės — nei arti, nei sėti, nei šiaip kasinėti; ypač nevalia tą dieną minėtų darbų pradėti, nes perkūnas ir kruša javus išmuš.

PERKŪNAS ŠAUDO VELNIUS

Lietuvių senovės įsitikinimu, Perkūnas yra Dievo siųstas tarnas suvaldyti žemėje gyvenantiems velniams. Užėjus audrai, velniai slapstosi nuo Perkūno, kur tik begalėdami: vieni lenda į trobesių palėpes, kiti — į sienų plyšius, dūmtraukius, krosnis. Lauke audros užklupti slepiasi po akmenimis, dvišakiuose medžiuose, po kryžiais, balose ir kitur. O Perkūnas, kur tik pastebėjęs besislapstantį velniūkštį, tuojau šauna jį akmenine kulka. Tuomet girdėti griausmas ir matyti žaibuojant.

Šiluvos miestelio lauke yra Perkūno apskaldytas akmuo, neva tai velnio girna esanti. Kartą vienas žemaitis, audrai besiartinant, ėjo iš darbo namo pro tą velnio girną. Ogi žiūri — sėdi velniūkštis susirangęs ant to akmens ir mala taboką. Žmogus sako: „Padėk Diev, ponaiti!" Velniūkštis tik nusikvatojo ir kviečia žmogutį pasitabokoti skania maltine taboka. O žemaitis jau žinojo, jog prieš audrą velniūkščiai ir dienos metu bastosi visais pašaliais, todėl jis, pabūgęs to nelabuko, persižegnojęs skubiai kiūtino namo. Tik spėjo nueiti keletą žingsnių nuo velnio girnų, ogi kai skels Perkūnas į tą akmenį, kur nelabasis sėdėjo. Tik pakvipo siera, ir niekur velniuko nebeliko, matyt, jį Perkūnas nušovė. Jeigu žmogutis būtų velnio vilionių paklausęs, tai Perkūnas kartu būtų ir jį nukovęs. Paskui visi matė tą akmenį, Perkūno pusiau perskeltą.

Dubysos pakrantėje, netoli Raseinių, buvo didelis akmuo. Pasak žmonių, po tuo akmeniu esą paslėpti velnio turtai — dideli aukso lobiai. Perkūnas baisiai nekenčia velnio ir jo turtų, todėl stengiasi jį visaip naikinti, o šis, tai žinodamas, visokiais būdais slepiasi, ypač mėgsta lin-

dėti laukuose po akmenimis. Kartą eina žemaitis vėlyvą vakarą iš Raseinių turgaus, ogi veizi — ant to akmens, kur velnio pinigai, sako, paslėpti esą, tupi velniukas susirietęs ir pinigus skaičiuoja. O žaibams žybčiojant, žėri auksiniai kaip diena. Velnias, pamatęs žmogų, nori išsigelbėti nuo Perkūno ir sako: „Eik šen, prieteli, pasaugok mano spirgučius, kad kas nesurytų, o aš einu į girią riešutauti. Aš tau už tai pusę tų spirgučių atiduosiu". Priėjęs arčiau, žemaitis pamatė, jog čia velnio esama ir auksinių pinigų krūva žiba kaip spirgai, o velnias juos saujomis ryja. Žmogus susiprato velnio viliojamas ir atsižegnodamas pasišalino. Tik spėjus varstelį jam paėjėti, triskart skėlė akmenin Perkūnas. Žmogus nematė, ar tą velniūkštį užmušė, ar ne. Galbūt nelabasis pasislėpė krūmeliuose po lazdynu, nes jis žmogui sakėsi norįs bėgti girion riešutautų. Sako, perkūnijos metu velniai slapstąsi po lazdynais, nes tenai Perkūnas jų negalįs užmušti. Lazdynas yra šventas medis, todėl ir Perkūnas į jį niekados netrenkia.

Pašešupio lankoje, netoli Pilviškių, riogso nemažas akmuo. Kartą, užėjus perkūnijai, šienpjovys, užsimetęs dalgę ant pečių, skubėjo nuo audros namo. Ogi žiūri — pašešupy ant akmens vokietukas sėdi ir dalgę plaka, net ugnys lekia. Vokietukas jį šaukia: „Eik šen, žmogeli, gal dalgėm pamainytume?" O vokietuko dalgė puikiausia, žiba, švyta gražiausiai, kaip nulieta, ir vos nesusigundė pjovėjas. Tik atsigodo, jog audros metu dažniausiai visokios piktenybės prie žmonių lenda, todėl ir čia ne kas kita kaip pikta pagunda vilioja jį, kad žmogumi prisidengusi apsisaugotų nuo Perkūno. Persižegnojo žmogus ir nuėjo savo keliais, o velnias, slėpdamasis nuo Perkūno, palindo po tuo akmeniu, ant kurio dalgę plakė. Po akmeniu lindinčio velnio Perkūnas negalįs užmušti. Perkūnui trenkiant į akmenį, velnias iš po akmenio iškišęs liežuvį rodo ir juokiasi, o Perkūnas jo negali užmušti.

Perkūnijos metu velnias, slėpdamasis nuo Perkūno, dažnai palenda po puodu, o ypač jei kurio dugnas kiauras. Kartą viena varginga Seirijų miestelio grytelninkė, užėjus audrai su perkūnija, trobelės patvory ant suolelio apvožė puodus dugnais į viršų, kad velnias besislapstydamas po jais nepalįstų. Vienas puodas buvo kiauru dugnu. Įėjusi trobelėn, bobutė uždarė krosnies dūmtraukį, aprūkė visus pašalius švęstomis žolėmis nuo Perkūno. Atsisėdusi poteriauja ir žiūri į besiaučiančią audrą pro

langelį. Ogi tik šmakšt katinas, juodas kaip velnias, ir įlindo kiaurajin puodan. Netrukus pasigirdo griausmas, ir trenkė į tą patvorį, kur stovėjo suolelis su puodynėmis, net visa trobelė sudrebėjo. Gal būtų Perkūnas ir netrenkęs į velnią, bet gudrus velniūkštis, tyčiodamasis iš Perkūno, ėmęs ir parodęs užpakalį pro kiauros puodynės skylę, dėl to Perkūnas baisiai supyko ir skėlė.

Pjovėjai žino, jog velnias, slėpdamasis nuo Perkūno, lenda po geležiniais daiktais, po pjautuvais ir dalgiais. Kartą Merkinės moterys pjovė lauke rugius, ir tuo metu užėjo perkūnija. Pjovėjos susėdo visos krūvoje ant žemės, aplink apsirėžė žemėje ratą pjautuvu, o geležinius pjautuvus sumetė į krūvą už apibrėžtojo rato. Kur bus nebuvęs, besislapstydamas nuo Perkūno, velnias nepastebėtas palindo po geležiniais pjautuvais ir kiūto. Kai skels Perkūnas į pjautuvų krūvą, net sužvangėjo geležys. Bet velniukas liko neužmuštas, nes po trenksmo iš po pjautuvų pakilo juodvarnis ir nuskrido į girią. Niekas nepamatė, iš kur atsirado medinčius su šautuvu ir švilpaudamas nusekė paskui juodvarnį. Tas medinčius tai ir buvo Perkūnas.

Perkūnijos metu negalima žiūrėti į veidrodžius ir stovėti arti jų, nes Perkūnas į veidrodį trenkia. Už veidrodžių velnias slepiasi nuo Perkūno, todėl per perkūniją juos uždengia. Jeigu kas nori pamatyti velnią, perkūnijos metu pasižiūrėjęs į veidrodį, gali jį pamatyti, bet Perkūnas, mušdamas velnią, gali užmušti ir žmogų. Perkūnas yra baisus velniamušys, jis visuomet persekioja velnius ir negailestingai juos žudo.

ŽEMAIČIŲ IR AUKŠTAIČIŲ PERKŪNAS

Senovės lietuviai žemaičiai ir aukštaičiai Perkūną dievino ir garbino kaip dangaus galybių viešpatį, nes tikėjo jį valdant perkūnijas, audras ir ugnį. Perkūnas buvo laikomas ir žmonių gynėju nuo piktųjų dvasių. Jo garbei po šventaisiais ąžuolais ant akmenų buvo kūrenama amžinoji ugnis. Prieš penkis šimtus metų, įvedus Lietuvoje krikščionybę, Perkūno ugnis buvo užgesinta.

Šiandien mums stinga žinių, kaip senovėje lietuviai vaizduodavo Perkūno dievą. Kaip daugelis mano, lietuviai nebuvo stabmeldžiai, o tik gamtos garbintojai, todėl nė savo dievų stabų neturėjo. Tariamos Perkūno statulos, atrastos Vilniuje, Kaune, Kernavėje, Kražiuose, Švėkšnoje, Ariogaloje ar kitur, dar nereiškia esančios lietuviškos kilmės.

Mūsų liaudies pasakojimuose ir padavimuose dažnai minimos dievaičių statulos, užkastos piliakalniuose, paskendusios ežeruose ir balose. Tačiau dievo vaizdo nesudaro nei atrastosios statulos, nei padavimai. Taigi įdomu yra išgirsti, kaip mūsų liaudis Perkūną vaizduoja savo pasakojimuose.

Plungiškiui žemaičiui Perkūnas atrodo baisiai piktas barzdotas senis. Jis važinėja aukštai padangėmis, įsisėdęs į geležinius ratus. Padangėse Perkūnas greitai lekia per geležinius tiltus, net ugnis žėri iš po jo ratų. Žaibai — tai ugnys, lekiančios iš po Perkūno ratų, o griausmas — tai Perkūno ratų bildesys į geležinius tiltus.

Labai gražiai Perkūną vaizduojasi raseiniškiai žemai-

čiai. Jie Perkūną mato kaip galingą karį, ginkluotą švitančiu ugnies kalaviju. Kai galingasai Perkūnas, grūmodamas kam nors, sušvytuoja kalaviju, padangėse žaibai žaibuoja, o kai jis kalaviju kerta, girdisi griausmas. Šitaip Perkūnas savo ugniniu kalaviju iš aukštybių valdo visą kraštą.

Šimkaičių apylinkės vieniems žemaičiams Perkūnas atrodo kaip milžinas padangių malūnininkas, maląs didžiausiomis akmeninėmis girnomis, kurios su dideliu trenksmu griaudžia ir žemėn svaido ugnies kibirkštis — žaibus. O kitiems šimkaitiškiams Perkūnas panašus į ilgabarzdį senį, kuris, pakilus audrai, važinėja padangėmis įsisėdęs vežiman ir rūko pypkę. Ratų dundėjimas — tai griausmas, o žaibai — Perkūno pypkės kibirkštys.

Šiluvos apylinkės žemaičiai Perkūną vaizduojasi kaip padorų šaunų muzikantą, kuris, prašmatniais ugniniais drabužiais apsirengęs, audros metu debesyse skraidydamas, muzikas groja. Perkūnas muzikantas labai mėgstąs vestuves ir dažnai į jas esąs muzikantu kviečiamas.

Anot šiaulėniškių, Perkūnas panašus į didžiausią duonkepę krosnį, kuri, audros ir perkūnijos metu važiuodama padebesiais, kūrenasi ir žėri pilna ugnies. Iš tos krosnies lekiančios kibirkštys mums atrodo žaibai, o kai ji važiuoja per debesis, girdėti didelis griausmas. Yra žmonių, kurie tą Perkūno krosnį matę važiuojant ir žeme. Ji buvusi baisiai didelė, be vienos kertės.

Rytų aukštaičiai Daugailių apylinkėje Perkūną vaizduojasi važiuojantį dideliais ratais, kurie skelia iš debesų žaibų ugnį. Pirma Perkūno vežimo eina angelas Mykolas ir kardu skiria debesis. Perkūnas važiuodamas šaudo strėlėmis, muša akmeniniais kirviukais ir kitokiais ginklais. Žmonės po audros rasdavę tų ginklų primėtytų žemėje.

Utenos apskrities Tauragnų apylinkės aukštaičiai Perkūną supranta kaip pranašą Eliją, važiuojantį padangėmis pakinkytais dviem baltais žirgais. Vežimo ratų dundėjimas — tai perkūnijos metu girdimas griausmas, o iš po jo arklių pasagų skylanti ugnis — žaibai.

Suvalkų Kalvarijos ir Marijampolės apylinkės kapsai Perkūną mato kaip kokį piktą vežėją, kuris, važiuodamas padangėmis, savo ratais dundina sukeldamas griausmą, o ilgu botagu pliauškindamas padaro žaibus.

Kiti marijampoliečiai kapsai Perkūną vaizduojasi kaip kokį milžiną kalvį, kuriam Dievas pavedęs kalti šovinius

velniams šaudyti. Perkūnas kalvis turįs didelį kūjį ir kai juomi kaląs, girdisi griausmas ir matyti šviečią žaibai.

Vilkaviškiečiai kapsai Perkūną supranta kaip kokį šaunų medžiotoją, šaudantį padangėse, dėl ko kyla žaibai ir griausmas. Kiti vilkaviškiečiai mano, jog Perkūno griausmas pasigirsta, kai Dievas, ožį apžergęs, per debesis jodinėja.

PIRMAM PERKŪNUI GRIAUDŽIANT

Iš vakarų kilo dideli, juodi debesys ir traukė Šiaulėnų miestelio link. Dangui apsiniaukus, staiga švystelėjo žaibas. Netrukus padangėmis nudardėjo skardus Perkūno griausmas.

Pamatęs žaibą, dėdė Kazimieras persižegnojo darydamas ant savęs drebančia ranka didelį kryžių ir tarė:

— Dėkui Dievui, laukėm, laukėm visą pavasarį, va ir atėjo Perkūnas. Sergėk, Viešpatie, kad tik nebūtų pragaištingų perkūnijų. Perkūnas šiemet parėjo iš vakarų šalies — bus lietinga vasara.

— O ką reiškia, kai Perkūnas pareina iš kitų šalių — pietų, šiaurės ar rytų?

— Jei iš pietų pareina, bus karšta vasara, jei iš šiaurės — šalta, o jei iš rytų — sausa. Einam, vaike, trobon, dar, ko gero, į kokį stuobrį gali Perkūnas trenkti.

— Bene Perkūnas paiso, kurin medin reikia trenkti, o kurin ne?

— Be reikalo jis ir nesitranko. Perkūnas, sako, esąs medinčius, Dievo siųstas žemėje velnius šaudyti.

— Niekas dabar velnių niekur nėra matęs, gal jau ir nebėra?

— Kur jų nebus. Kai aš dar pusbernis buvau, kartą Pakluonių Tarpinėse ganiau arklius. Užkilo dideli lietaus debesys. Ėmė smarkiai žaibuoti ir trankytis perkūnai. Netoli manęs buvo senas kiauraviduris ąžuolas. Pradėjus smarkiai lyti, kaip kibirais vandenį pilti, jau buvau beeinąs po tuo ąžuolu pasislėpti. Tik žiūriu, net krūptelėjau, gi iš to ąžuolo kiaurynės matyti juoda burna, kaip velnio, išsižiojusi raudoną liežuvį kyšt, kyšt ir šaiposi iš Perkūno. Aš apsiginti nuo vilkų turėjau palaikį šautuvą. Na, velneli, manau, aš tave pamokysiu. Išsiėmiau du sidabrinius dešimtukus, užtaisiau šautuvą. Prisidėjau prie peties ir, nusitaikęs tiesiai į tą juodą snukį, pokšt. O tas nelabasis, bjauriai nusikvatojęs, apžėrė mane ir visą aplinkumą raudona ugnimi. Tuo pat metu pro mane su didžiausiu trenksmu nuriedėjo, nudardėjo Perkūnas, net žemė sudrebėjo. Tas Perkūnas atrodė va kaip ta duonkepė krosnis, tik ten jos viena kertė buvo apvali. Tą ąžuolą, kuriame velnelis buvo pasislėpęs, Perkūnas į šipulius suskaldė ir pats dundėdamas per laukus kaip su krosnimi nuvažiavo.

— Tai, sakai, Perkūnas tik velnius šaudo ir niekam nieko?

— Jeigu ko supyksta, gali trenkti ir į žmogų. Va, kai aš piemuo buvau, Liepiškių palaukėje gulėjo didelis akmuo. Ten palei tą akmenį piemens valgė pietus. Tuo pat metu užėjo lietus su perkūnija. Vienas piemuo, nugriaužęs kaulą, padėjo jį ant akmens ir sako: „Še tau, Perkūnėli, jei nori — griaužk!“ Bemat žaibas švyst ir apžėrė ugnimi piemenis. Trinkt Perkūnas, skėlė į tą akmenį, kur piemuo kaulą buvo padėjęs, ir suskaldė jį į kelias dalis, o kaulas į pelenus sudegė. Vaikai buvo išgąsdinti ir parblokšti žemėn. Tam, kuris iš Perkūno tyčiojosi, kalbą sumaišė.

— Kaip dėdė pasakoji, Perkūnas atrodo baisiai piktas ir kerštingas padaras?

— Kartais jis pasirodo ir geras. Sykį vienas Šiluvos miestelio bernas ėjo į vakaruškas. Beeinant jį užklupo lietus su perkūnija. Perkūnai baisiausiai dunda kaip būbnai, groja, vargonuoja visokiais balsais, rodos, kad velniai kvatoja, net pušynas skamba. Bernas mano sau: „Perkūnas paimtų, tai tau ir vakaruškos!“ Ogi žiūri — padebesy skraido švaistydamas žaibus prašmatniai apsidaręs

muzikantas ir groja muzikas, net žemė dreba. Paskui sužinojo, kad ten buvęs Perkūnas.

— Dėdė begales visokių pasakų žinai apie Perkūną.

— Kur nežinosi, juk Perkūnas senovėje mūsų dievaitis buvo. Kai aš mažas buvau, seni žmonės pasakodavo, kad ant Šiaulėnų piliakalnio — Šiaulės ar Saulės kalno — pagonijų laikais Perkūno ugnis buvusi kūrenama.

— Ar nešnekėdavo žmonės apie Perkūno statulas ant to Šiaulės piliakalnio?

— To tai nesu girdėjęs. Va, Ariogalos apylinkėje tai žmonės buvo radę žemėje užkastų akmeninių dievaičių. Turbūt kokie nors senovės laikų perkūnai buvo. Žmonės, manydami rasią jų viduje aukso, ėmė ir sudaužė. Laimė, kad Perkūnas jiems už tokį darbą neatkeršijo. Galėjo žmonėms dėl to kokia nelaimė atsitikti.

— Bene dabar kas Perkūną garbina? Jau prieš penkis šimtus metų Lietuvoje panaikintas Perkūno garbinimas.

— Taigi, sakau, dabar jau niekas nebepaiso nė pavasario darbus pradedant, ar Perkūnas jau nugriaudė, ar ne. O seniau, būdavo, niekas ne tik javų nė saujelės nesės laukuose, bet ir jokio daigelio žemėn nediegs, ligi neišgirsta griaudžiant pirmojo Perkūno. Sakoma, ir žolė nedygsta, kol nepasigirsta pirmoji perkūnija.

— Gal seniau dar ir Perkūno ugnį kūrendavot?

— Mano atminime Perkūnui ugnies jau niekas, rodos, nebekūreno, bet šiaip Perkūno įtrenktą ugnį labai gerbdavo. Jeigu Perkūnas uždega kokį namą, sakydavo, kad tokios ugnies nereikia gesinti, nes ji esanti šventa. Jeigu Perkūno ugnį gesini, tai tik rūgusiu pienu, nes vandeniu jos neužgesinsi. Iš Perkūno uždegto namo nieko nenešama laukan ir brangiausiems daiktams leidžiama sudegti, nes sakoma, kad Perkūno ugnis — Dievo rykštė. Seniau nuo perkūnų niekas nestatydavo jokių perkūnsargių.

— Tai kaip tada apsisaugodavo nuo perkūnijų?

— Ogi, būdavo, prisirenkame visokių žolių — kiečių, kadugių, berželių ir kitų, kurių Perkūnas bijo, ir, pašventinę bažnyčioje, iškaišome jomis trobų pastoges, duris ir kita. Griausmui užėjus, užkuria Perkūnui švęstų žolių ugnelę ir jos dūmais aprūko namus, žmones ir gyvulius. Varpeliu skambindami, eina aplink trobas ir kita.

VELNIAS PO PUODU

PERKŪNAS LIETUVIŲ PASAKOJIMUOSE

Lietuvis ir šiandien neužmiršta galingojo Perkūno, kurį taip dievino ir garbino prieš penkis šimtus metų.

Štai vieną gražią pavasario dienelę Kaišiadorių turgely bastosi aplink vežimus gyvačių „karalius", maišus prisirinkęs gyvačių, ir taip garsina savo prekes:

— Pirkit, merkit ir gerkit, perkūno neužgriaustos — labai pamačlyvos nuo visokių ligų...

Eidamas pamiške, žiūriu, piemenys suka iš alksnių ir karklų lamzdelius, birbynes ir švilpynes. O kiti groja, dūduoja, net giria skamba.

— Kokias čia linksmybes keliat, bene piemenų vestuvės? — klausiu vaikus.

— Ar nežinai, kad neseniai pirmasai griaustinis griaudė, taigi atitrenkė medžių luobą, dabar jau galima išsukti lamzdelius ir švilpynes, todėl ir linksminamės dūdas pasidirbę.

Kartą ten pat, Kaišiadorių apylinkėje, lietui užeinant, užsuku pastogėn pas vieną ūkininką. Šeima sėdi aplink stalą ir valgo lašinius su krienų padažu. Pradėjus lyti, pasigirdo ir pirmoji pavasario perkūnija. Susirūpinusi šeimininkė sako:

— Tai tau ir Devintinės! Žadėjau, žadėjau ir vis neprisiruošiau pasikasti krienų, ligi perkūnas neužgriaudė, va jau ir griaudžia. Nebeturėsim gerų krienų.

— Pirmą kartą tatai girdžiu, kad, perkūnui užgriaudus, krienai nebetinkami valgiui,— stebėjausi iš dzūkų prietarų.

— Argi tamsta nežinojai, kad tada krienų stiprumas pragaišta?

— Tokį stebuklą pirmą kartą girdžiu,— sakau ir tuojau į tautosakos rinkinėlį užsirašau.

— Pirmai perkūnijai griaudžiant pasižvalgęs čia galėtumei pamatyti ir išgirsti dar daugiau visokių niekų niekelių iš senovės laikų. Antai dar ir dabar kartais ne tik piemenys, bet ir artojai, pirmąjį perkūną išgirdę, „žagre“ verčiasi per galvą.

— O kuriems galams jie tatai daro? — paklausiau pasakotoją.

— Mūsų piemenys kūliu verčiasi per galvą išgirdę pirmąją perkūniją, kad griausmas jų netrenktų, o artojai taip pagarbina Perkūną, kad jų bandos, kitaip tarus, javai, geriau derėtų.

— Tikrai nuostabiu būdu čia garbinamas galingasai Perkūnas. Bet javų derliui vargu ar tatai ką padeda...

— Gal nuo to, o gal ir ne, bet kai tik pirmoji perkūnija sudunda, sujudina žemelę, tai viskas auga, kaip iš pieno plaukia,— įtikinėja senieji Perkūno garbintojai.

— Mokslas Perkūno galybę jau ištyrė ir mano, kad tai paprasta elektra,— aiškina jaunas mokinys.

— Jaunieji, sakau, visokius juokus ir patyčias bedarydami, gali Perkūną įširdyti. Kartais Perkūną įpykina visokiomis patyčiomis ir velnias. Papasakosiu tokį atsitikimą. Kaip senų žmonių šnekama, perkūnijos metu velnias, slapstydamasis nuo Perkūno, mėgsta slėptis po puodais, o ypač kurie kiauradugniai. Kartą varginga Seirijų miestelio trobelninkė, pamačiusi užeinant audrą su perkūnija, išbėgusi iš trobelės lauk, apvožė visus puodus dugnais į viršų ir paliko taip juos stovėti trobelės pašaly audros metu, kad velnias po puodu nepalįstų. Vienas puodas buvo kiauru dugnu. Įėjusi vidun, senutė uždarė krosnies dūmtraukį, aprūkė visus pašalius perkūno žolėmis, kad trobelės netrenktų. Atsisėdusi poteriauja ir žiūri į besiartinančią audrą. Tik šast juodas katinas kaip velnias ir įlindo kiaurajin puodan. Netrukus žybt trinkt, ir trenkė į tuos puodus Perkūnas, net visa trobelė sudrebėjo. Gal būtų ir netrenkęs į tą velnią, bet tas bjaurybė velniūkštis, sumanęs pasityčioti iš Perkūno, ėmęs ir parodęs užpakalį pro kiaurą puodynės dugną. Perkūnas baisiausiai perpykęs ir skėlęs į velnią.

— Visokių pasakų prasimano žmonės. Sakau, tik juokis beklausydamas.

— Kaip mano senelis pasakodavo, jis matęs patį Perkūną. Kartą vėlyvą vakarą jis jojo giraitėn naktigonės.

Ėmė kilti juodi debesys. Pradėjus kiek lynoti, grīaudė smarki perkūnija. Anas nuo lietaus įlindo būdon ir kiūto sau. Kad nebūtų vienam baugu, persižegnojo ir poteriauja. Ten pat riogso didelis pusiau perskilęs akmuo. Ogi žiūri ir regi — iš tarpakmenio plyšio velnias liežuvį kaišioja ir šaiposi iš Perkūno, veblena. Švystelėjo padangė, o per mišką viesulas atūžia, atšniokščia, net medžių viršūnės prie žemės linksta. Žiūri tas arkliaganis iš būdos ir mato — ant žirgo atjoja toks jaunikaitis, šaunus, vikrus medinčius su šautuvu ant peties. Tik nutaikęs į tą akmenį, kur pasislėpęs velniūkštis liežuvį rodė, pykšt ir iššovė į velnią. Keverkšt, nuvirto juodas nuodėgulis nuo akmens, o aplink pakvipo siera ir degutu. Perkūnui tolyn nujojus, bernas, priėjęs prie akmens, rado Perkūno kulką ir parsinešė namo. Tokių kulkų po audros daug randa piemenys kalneliuose ir žvyrduobėse. Jomis kartais gydo žaizdas ir visokias ligas.

— Kaip ten buvo, kaip nebuvo, bet dėdulis įdomių dalykų papasakoji. Mes, jaunieji, tokių niekelių mielai klausomės ir užsirašom, kad amžinai liktų.

LAUMĖS

Perkūno laikais lietuviai laumes dievino ir garbino lygiai kaip ir tikrus savo dievus. Vėliau, po krikšto, laumės savo dieviškumo nustojo. Nors ir netekusios dieviškos šviesybės, laumės nebuvo laikomos piktomis dvasiomis. Žmonės jų nei gerbė, nei keikė. Geri žmonės vengdavo su laumėmis turėti reikalų.

Senimas kalba, jog laumių pas mus būta dar visai neseniai, sako, kai kur jų esama dar net ir dabar. Tai išgirdęs, tuojau ryžausi jų ieškoti. Taip sakant, ėmiau lauminėti visais pašaliais mūsų šventojoje žemelėje.

Sužinojau, jog laumių esama ne kur už marių, o visai čia pat, paprastame Alksnupių kaime, Šeduvos valsčiuje. Nuvykstu nurodytan kaiman. Paslapčiomis klausinėju, kurgi čia tos laumės gyvena. Gaila mano žygio. Pavėluotai atvykau. Čia gyvenusios laumės jau prieš keletą metų mirusios. Geri kaimynai jas palaidoję kaip ir paprastas moterėles, tik kiekvieną skyrium, nes viena buvusi geroji laumė, o antra — nelaboji. Ant gerosios laumės kapo išaugo rožių keras, o ant piktosios — vijokliai.

Čia, netoli Šeduvos, yra Raginėnų kaimas, kurio laukuose net iš tolo matyti garsusis Raganų kalnas. Baudžiavų laikais, sako, ant jo degindavę laumes raganas, nusikaltusias už piktas raganystes. Seniau čia laumės raganos Joninių naktį puotas keldavusios. Raginėnuose dabar nė vienos gyvos laumės nebėra, vargšelės visos jau seniai dūmais pavirto ant aukšto Raganų kalno.

Perėjus skersai Raginėnų lauko, yra Daukonių kaimo giria. Joje gyvenančios laumės ateina prie Daukonių kaimo į Daugyvenės upę žlugčio skalbti. Dieną dabar laumės niekam nebesirodo, o vakare visi Daugyvenės krantai pliaukši nuo laumių kultuvių. Skalbimas — mėgstamiausias laumių darbas. Kas nebaugus, kai tik išgirsta, kur laumės žlugtį skalbia, tuojau bėga ton vieton, nes žino, jog laumės skalbia su sidabrinėmis kultuvėmis. Jei, radęs laumes žlugtį skalbiant, tarsi „Dieve padėk“, tau jos neatsakys nieko, bet išgaiš kur nors balose ar krūmeliuose, palikdamos skalbykloje žlugtį ir sidabrines kultuves.

Liepiškių kaimo pelkėje (Šiaulėnų vls.) yra kalnelis, Laumės našta vadinamas. Vieta nejauki: aplink kalnelį balos plačiausios ir vis apaugusios šimtametėmis pušaitėmis, kurių aukštis nedaug ką viršija žmogaus ūgį. Gyvačių čia irgi netrūksta. Seniau aplink Laumės naštą laumių buvo gyva bala. Kaip seniai pasakoja, čia visais pabaliais dažnai ir šmėklodavosi visokios baidyklės. Dabar ir čia laumių nebesą.

Paindrės kaime, Dusetų valsčiuje, yra didelis akmuo, Laumių stalu vadinamas. Žmonės pasakoja, jog ant to akmens deivės Laumės kūrendavo ugnį, virdavo valgius ir keldavo šaunias puotas. Gerai įsižiūrėjęs į plokščio akmens paviršių, gali aiškiai matyti, jog nuo ugnies akmuo apdegęs ir sueižėjęs. Dar neseniai Paindrės kaimo gyventojai per Sekmines prie to akmens susirinkdavo

pavasario baliaus kelti. Čia sueidavo visi — seni ir jauni — kaip prie kokio aukuro, aplink Laumių stalą, dainuodavo, gerdavo ir valgydavo į laumių sveikatą.

Žemaitijoje, netoli Kuršėnų, yra Laumakių balos, kuriose seniau irgi gyvenusios jaunos, gražios laumės, o čia pat, Kipšų dvare, bastęsis kipšų, arba velnių, karaliūnas. Jaunos laumutės, įsimylėjusios kipšų karaliūną, viliodavo jį padebesiuose patiesusios gražią juostą, kurią ir visi Kipšų dvarelio darbininkai matydavę tysant iš Laumakių raisto. Kartą dangaus deivalis Perkūnalis supykęs nepermaldaujamai ir trenkęs iš padebesio į laumių raistą. Tuomet galą gavo karaliūnas Kipšas ir jo mylimoji Laumė. Kipšo liko tik širdis, kuri ir dabar ten tebėra akmeniu pavirtusi. Kipšo būta didoko, nes jo suakmenėjusi širdis, stovinti Laumių raiste ant Velnio pylimo, yra dviejų metrų aukščio.

Šaukėnų apylinkėje yra gana daug žmonių, pavarde Laumakys, Laumakienė. Tačiau Laumakių, kuriuos aš pažinojau, akys buvo panašios kaip ir visų kitų žmonių.

Laumių gyvų niekur neradęs, pasiklausiau žmonių, kaipgi jos atrodo. Tie, kurie yra matę, sako, jog laumės esančios panašios į paprastas mergaites ir moteris, tik jos gali būti čia pat akyse, bet jų gali niekas nematyti. Ta pati laumė gali pasirodyti jauna mergele ir sena boba. Tokia tatai laumių stebuklinga galia. Kaip laumė atrodo, sunkoka nusakyti. Kartais sakoma: „Apžėlus kaip laumė“, „Kasos ilgos kaip laumės“, „Dangus mėlynas kaip laumės akys“, „Zizės kėpso kaip laumės“, „Tešmuo pritvinkęs kaip laumės krūtys“. Tai tokią laumę mūsų liaudis vaizduoja.

APIE VĖLES, ŽEMĖJ KLAJOJANČIAS

LIAUDIES GALVOSENA, PAPROČIAI, SUSIJĘ SU VĖLĖMIS IR MIRUSIAISIAIS

Mūsų sentėvių pažiūras į mirusiųjų žmonių vėlių gyvenimą ir vargus žemėje, iki jos patenka amžinan atilsin, galime pastebėti mūs tautosakoje, Vėlinių šventės, mirusiųjų laidojimo apeigose ir papročiuose.

Štai miršta žmogus. Iš ano pasaulio atsilanko pulkai vėlių. Jos stovi prie mirštančiojo lovos, mirštantysis jas mato. Gyvieji vėles gali matyti tik pro savo pažastį žiūrėdami, bet tai padaryti gali ne kiekvienas. Mirties valandą žmogaus vėlė, skirdamasi su juo, išskrenda pro burną. Kad mirusiojo vėlei lengviau būtų išlėkti iš gyvenamojo namo, atidaromas lubų aukštinis arba praplėšiamos lubos, atidaromi langai ir durys.

Lavonas nuplaunamas ir aprengiamas puošniausiais drabužiais, kad vėlė aname pasaulyje būtų rami. Mirusiajam pašarvoti siuvami nauji inkapiniai drabužiai. Mirusiojo vėlė apžiūrinėja siuvamus inkapius. Paguldžius pašarvotą numirėlį ant lentos, jo vėlė stovi čia pat galvūgalyje.

Kad numirėlio vėlė aname pasaulyje būtų rami ir gyviesiems nesivaidentų, keliamos šermenys, kuriose svečiai vaišinami valgiais ir gėrimais. Sėdant valgyti šermenų, kviečiamos prie stalo ir vėlės, kurios čia pat sukinėjasi tarp gyvųjų. Jei kam nors tyčia ar netyčia šermenyse nukrinta koks valgio gabalas žemėn, jo paimti nevalia — tai užmirštųjų vėlių dalia. Vėlėms dažnai net tyčia pastalėn mėtoma maisto. Kai aslą šluojant po stalu randami

tik nugriaužti kaulai, sakoma, jog vėlės vaišes maloniai priėmė.

Tikima, jog, einant numirėliui duobės kasti, kartu einanti ir jo vėlė. Ji parenka duobei vietą. Numirėlį guldant karstan, prie lavono dedama valgių, gėrimų ir tabakinė tabako, kad mirusiojo vėlė alkio ir troškulio nekentėtų. Tabako ir pypkė dedama tik tiems, kurie, gyvi būdami, rūkydavo. Seniau karstan dėdavo ir kai kuriuos darbo įrankius: moterims — verpstę ir adatą, o vyrams — peilį, kirvį ir kardą. Darbo įrankiai mirusiesiems esą reikalingi kaip ir gyviesiems. Pinigų kai kas dar ir dabar deda į karstą prie numirėlio. Taip pat deda karstan mirusiojo maldaknygę ir žvakę. Vieni sako, jog žvakė dedama, kad numirėlio vėlė, keliaudama į aną pasaulį, turėtų kuo pasišviesti kelią, kad neklaidžiotų tamsybėse. Kiti sako, jog žvakė — tai vėlės lazda keliauti į amžinąją tėviškėlę.

Važiuojant į kapines, mirusiojo vėlė sėdi ant karsto. Prie kapinių vartų vėlės pasitinka atlydimą naują savo draugę ir atidaro kapinių vartus. Laidojant kapinėse esą pilna mirusiųjų vėlių. Jos čia susirenka atsisveikinti su numirėliu. Atsisveikindamos numirėlį bučiuojančios veidan. Leidžiant mirusiojo kūną žemėn, jo vėlė stovinti ant krašto ir žiūrinti duobėn.

Po laidotuvių vėlė trumpam dar grįžta į savo namus pasiviešėti. Kad, eidama namo, turėtų ant ko prisėsti pailsėti, vežant lavoną į kapines, prie kapinių išmetama glėbelis šiaudų. Mirusiojo namuose prie jo buto durų pastatoma gėrimo, kad grįžusi vėlė turėtų ko atsigerti.

Laidotuvininkams pargrįžus namo, vėl keliamos pakasynų vaišės, kuriose dalyvauja ir vėlė. Jų metu vėlė dažo pirštais iš dubenų, ragauja valgius. Po vaišių atsisveikina su gyvaisiais atsibučiuodama ir vėl keliauja mirusiųjų karalystėn. Namiškiai ir gentys ją palydi nors iki kiemo vartelių. Jei nepalydės, vėlė gyvųjų dalią išneš arba dar ką nors iš gyvųjų išsivilios mirusiųjų šalelėn.

Mirusiųjų vėlės apsilankančios pas savo artimuosius ir vėliau. Vaikų vėlės aplanko liūdinčius savo tėviškus, o tėvelių vėlės ateina našlaičių savo vaikelių apveizėti. Mirusių vyrų vėlės pareina savo pačių bučiuoti. Kartais vienų kapinių vėlės būriais lankosi pas kitų kapinių vėles. Per Visų šventę ir Vėlines visos vėlės susirenka bažnyčion pasimelstų. Per Vėlines pilnos kapinės vėlių — jos lanko kapus.

Prie mirusiojo kapo statomas kryžius, kad besíkeliančiai iš kapo vėlei būtų už ko nusitverti, todėl seniau kryžiai būdavo statomi kapo kojūgalyje. Taip pastatytų kryžių daug galima matyti Prūsų Lietuvoje. Kapinių kryžiai dirbami su daugybe įvairių skambalėlių, kad, vėjui pučiant, savo skambėjimu linksmintų mirusiųjų vėles.

Gailintis numirėlių, nereikia verkti, nes gyvųjų ašaros ir atodūsiai sunkiai slegia mirusiuosius ir neleidžia jiems įlipti į vėlių kalną, kur gyvena atgailą atlikusios vėlės.

Gerų žmonių vėlės esančios skaisčios, baltos, o blogųjų — tamsios, juodos. Vėlės žmonėms pasirodo inkapiniais drabužiais. Kūno jos neturinčios ir atrodančios kaip koks garas ar permatomos dulkės ir šešėliai. Vėlės galinčios praįsti pro sienas ir kitus kietus daiktus.

Gerų žmonių vėlės skrenda dangun amžino poilsio, sėdi vėlių suolely tarp savo amžinų draugių. Kad mirusiesiems lengviau būtų aukštan dangun įkopti, visada nupjautus savo nagus reikia susidėti užantin.

Blogų žmonių vėlės nė su gerais nagais negalinčios dangun patekti. Jos lieka čia pat, žemėje, atgailauti. Oi vargsta vargetos, kol paskirtą sunkią atgailos bausmę iškenčia žemėje tarp žmonių. Vienos vėlės, žemėje kenčiančios bausmes, paverčiamos įvairiais gyvuliais, kitos — medžiais, akmenimis ir kitokiais daiktais, kad labiau kentėtų. Vienos savo bausmę atlieka tupėdamos medžiuose, kitos — mirkdamos upių ir ežerų vandenyse ir verdančiuose puoduose. Sunkias kančias kenčia ir tos vėlės, kurios kankinasi jaujų dūmuose ir dulkėse. Baisiai cypia ir kaukia tos, kurios dega karštose pirčių krosnyse ir dūmtraukių dūmuose smilksta. Nė kiek ne lengviau vėlėms, kurios vargsta po gryčių slenksčiais ir sienų plyšiuose. Gailiai vaitoja tos, kurios rudens darganoje, aplink gryčias lakstydamos, langines klebena.

Atlikusios sunkias bausmes ir iškentėjusios baisias kančias, linksmai giedodamos, traukia amžinan atilsin ir jau daugiau niekam nebesivaidena šventoje mūsų žemėje.

KUR GIRIŲ DIEVUS GARBINA

DZŪKŲ MALDOS GIRIŲ DIEVAMS

Paslaptingose Dzūkijos giriose yra ne tik miško žvėrių, bet ir miško dievų visokių: Miškinėlių, Samanėlių ir kitų. Tiesą pasakius, dievų miške čia nepamatysi, nors visas Merkinės ir Alytaus žalias gireles išvaikščiosi. Jie čia yra nematomi, bet tik garbinami ir šlovinami, kaip ir Perkūno laikais. Miškinėlius, Samanėlius ir kitus miško dievus garbina Dzūkuose ypač senesni grybautojai, uogautojai ir riešutautojai. Daugelis plačiųjų Dzūkijos girių gyventojų pragyvena vien tik iš miško dievo dovanų — uogų, grybų ir riešutų, todėl nenuostabu, kad jam kalba maldas ir duoda aukas.

Į tamsiąsias Dzūkijos girias, į dievo Miškinio karalystę, įžengiant, kad Miškinis nepaklaidintų, nelabos dvasios kelio nepastotų ar šiaip kokia negerovė neatsitiktų, reikia miškų dievą pagarbinti. Merkinės apylinkėje Gudakiemio ir kitų kaimų senieji miško gyventojai žino tokią senovės maldelę, kuri kalbama einant į mišką:

— Miškinėli, Samanėli, aš girelės nekertu, aš lizdelių neplėšiu, paukščių, žvėrių nemušu, man kelio nepastok, mani girioj nevadziok, mano gryčią nekliudzyk ir girelėj nebaugyk.

Sako, gali vaikščioti visą dieną plačiose Dzūkijos giriose ir nieko nerasi: nei grybų, nei uogų — nieko, jei miško dievams duoklės neduosi — pirmosios uogelės ar grybelio nepaaukosi.

Miško dievai gyvena miško tankumynėse. Įėjęs miškan, grybautojas ar uogautojas atsigręžia į miško tankmę ir garbina miško dievus kalbėdamas tokią maldą:

— Einu girion vuogautų, einu miškan grybautų. Pirma uogelė Miškinėliui, pirmas grybelis Samanėliui, kad po girių nevadziotų, kelio nepastotų, uogų, grybų negailėtų — mane alkaną papenėtų.

Einant grybauti ir uogauti, visada apsiaunama kojos. Sako, jai grybauti ar uogauti išeisi basas, tai pareisi tuščiomis, nieko gero nerasi. Grybauti einama rytą kuo anksčiausiai, nes, vėliau išėjęs, sako, rasi grybus jau kito kieno akių pamatytus, o tokie jau esą niekam tikę — sukirmiję. Čia tikima, kad jei žmogus pamatys grybą ir jo nenuskins, tai tokį grybą jau kirminai suėda. Taip pat manoma, jog neužaugusio grybo vis tiek nereikia palikti kitai dienai, kad paaugtų. Esą jei žmogaus akys grybą pamato, tai jau tas grybas daugiau nebeauga — lieka toks, koks buvęs.

Dievoti dzūkai, eidami miškan, užkalba gyvates, kad jos žmogui negeltų. Kartais, nepaisydama užkalbėjimo, vis dėlto kokia neklusni ima ir įkanda. Tada nukentėjusysis kreipiasi į dievaitį Švaistikį, užkalba gyvatės įgeltą vietą tam tikra maldele:

— Jojo Švaistikis per lygų laukų, per žalių girių. Jo žirgas koju gyvatį pamynė, per vidurį sutrynė. Gyvatė raitosi, aplink kojas vyniojasi, aukščiau kulno žirgų kanda, žirgui žaizdų daro, žirgo kraujų nuodzina. Žirgas žvengė, švintam Švaistikiui skundėsi. Švaistikis, nog žirgo nusėdęs, gyvatei kalbėjo: „Aš tavi užgavau, tu mani užgavai. Atlaisk man, dovanok man, ir aš tau atlaidžiu, dovanoju“. Per Švaistikio žodžius dovanoju Jonui Pašukoniui, atlaisk, kaip jis tavi gyvą atlaido.

Gyvatės, kuri įkando žmogui ar gyvuliui, užmušti negalima. Jei užmušė, įkąstasis nepagis ir turės mirti, nė užkalbėjimas nepadės.

Tai taip senieji dzūkai garbina savo galingus girių dievus, kurie čia tikrai yra jaučiami, nors ir nematomi.

VANDENŲ IR DIEVŲ GARBEI

APIE AUKAS, LAUMES IR KITUS SENOVINIUS PORINIMUS

Pradedant maudymosi laikotarpį, reikia šį tą prisiminti apie vandens gerbimą ir vandenų dievus. O senovės lietuviai buvę dideli vandens garbintojai, apie tai mums aiškiausiai byloja iki šių dienų išlikę šventųjų vandenų vardai, kaip antai: Alkupis, Šventežeris, Šventoji, Šventupis, Šventelė ir kiti, taip pat daugybė šventųjų šaltinėlių, kurių yra visur kiekvienoje apylinkėje. Prie kiekvieno pagerbtojo upelio ar šaltinėlio maldingai stovi šv. Jono kryžius. Pro kryžių ir šventąjį vandenėlį praeidamas, maldingas lietuvis, pasidažęs ranką vandenin, daro ant savęs kryžiaus ženklą, o gaivindamas širdelę, ragauja šalto vandenėlio. Ligoti keleiviai praeidami mazgojasi skaudamas kūno vietas. Pasiklausi, kodėl taip daroma, ir išgirsti begales įvairių pasakojimų, koks tojo upelio ar šaltinėlio vanduo stebuklingas.

Kaip seni raštai rašo ir seni žmonės sako, lietuviai, garbindami šventuosius vandenis ir vandenų dievus, aukodavę įvairias aukas: mesdavę jas į vandenį ir net patys skandindavęsi. Tiesa, vandenų dievams pasiaukojančių netrūksta pas mus ir šiandien: jei tik kam nors vargo žemelėje gyvenimas pasidaro sunkus, žiūrėk, žmogus ir atsiduria undinių karalystėje. Tačiau nepamiršta mūsų žmoneliai duoti ir kitokių aukų vandenų dievams. Dabar galbūt rečiau pastebėsime, bet seniau, būdavo, važiuoja ar eina per upę koks kupiškėnas, pamatysi, ir įmeta ką

nors vandenin. Paklausi, kodėl taip darąs, atsako, jog vandeniui „donį ataduoda“. Kartais vandenims aukojamos ir didesnės aukos. Siesikuose man pasakojo, kad Siesikų ežerui kasmet aukoja po paršą, nes kitaip tas ežeras įtraukiąs gelmėn žmogų. O Šiaulių ežerui yra pažadėta kasmet aukoti po žmogų. Kitur vandenims aukojami pinigai. Seredžiaus šv. Jono šaltinėlin žmonės meta pinigus. Liškiavos ežere kiekvieną metą tyčia prigirdo kokį nors gyvą padarą, nes kitaip, sako, žmogus turės prigerti. Jei kokį metą Liškiavos ežere niekas neprigeria ir ežerui nieko neduoda, tai jis taip įpyksta, įsiunta, kad, baugindamas žmonelius, imąs baisiausiai ūžti ir dūkti. Žmonės, negalėdami ežero permaldauti, sako, kviečiasi kunigėlį, kad numaldytų. Ežeras nerimsta, nes jame esą paskandinta daug mergaičių pavainikių vaikų.

Mūsų žmonės daugelį savo senųjų dievų seniai pamiršo, tačiau vandenų dievus dar tebetiki. Dažnai galime girdėti senus žmones šnekant apie upėse ir ežeruose gyvenančius upinius, ežerinius, laumes, maumus ir kitus gerus ar blogus vandenų dievukus bei velniukus. Baltijos jūroje gyvena jūrų valdovai Jūratė ir Kastytis. Dyvyčio ežere (Laukuvos apylinkėje) gyvena Eglė žalčių karalienė ir jos vyras Žaltys. Strukbalio ežere (Varnių apylinkėje) esą paskendę senovės pagonių dievaičiai ir bažnyčia. Šiaulių ežere esanti nugrimzdusi bažnyčia, o ledui įlūžus, nuskendę vežami varpai.

Senovėje mūsų žmonės, tikėdamiesi dievų malonių, kasdieną maudydavosi šventosiose upėse ir ežeruose. Maudytis pradėdamas, kiekvienas žmogus pagal savo išgales aukodavo vandenų dievams aukas, kalbėdavo tam tikras maldas ir giedodavo šventas giesmes. Yra ir dabar žmonių, kurie, prieš lįsdami vandenin, įmeta kokį daiktelį kaipo auką. Daugelis prieš maudydamiesi peržegnoja vandenį ir sukalba kokią maldelę. Žemaičiuose girdėjau kalbant vandenų dievui tokią maldelę: „Undeni, Undinėli, neskundink muni varkdinelį“. Žemaičių mergelės, norėdamos būti gražios ir skaisčios, maudosi šv. Jono naktį, nes tąnakt, sako, maudosi laumės. Žemaičiuose ir Aukštaičiuose maudymasis prasideda nuo Sekminių, kai pašvenčia vandenį. Dzūkai porina, kad maudytis reikia pradėti, kai vanduo žydi.

Žmonės šneka, jog vakare, saulei nusileidus, negalima maudytis, nes tuo metu maudąsi laumės ir galį žmogų įtraukti vandens gelmėn. Taip pat negalima maudy-

tis ir šventadienį per pačią dvylikę, kada bažnyčiose laikomos Šv. Mišios, nes tuo metu kokia nelaba dvasia žmogų nuskandins. Negalima maudytis upių santakose, nes tokiose vietose gyvenančios vandenų deivės ir laumės, kurios besimaudančius skandina. Senovėje upių santakose stovėdavusios šventyklos ir aukurai arba alkai.

NUOTAKOS BAUBLIAI

Vaikščiojantys ežerai.— Užkeikti paukščiai.— Kodėl nuotakos negali užmigti.— Nuotakos dovana baubliams

Tarp Raudondvario bažnytkaimio ir Vilkijos miestelio yra senas Kvėsų kaimas. Jo laukuose žlūgso didelis Kvėsų raistas. Pavasarį kasmet per patį paleidimą tas raistas virsta tikru ežeru. Senieji Kvėsų kaimo gyventojai šneka, jog senovėje to raisto vietoje yra buvęs Kvėso ežeras. Paskui nežinia dėl ko tas ežeras ėmęs ir pakilęs ir išėjęs sau nežinia kur kitur. Senovėje, sako, ežerai dažnai taip vaikščiodavę iš vienos vietos kiton, o kuris ežeras būdavęs užkeiktas, tai tas visada vaikščiodavęs iš vienos vietos į kitą ir niekur sau vietos šventoje žemėje nerasdavęs.

Kai Kvėso ežeras išėjo, nuo to laiko jo vietoje tik klampi bala. Dabar ten matyti didelė kupstynė, Klampyne vadinama, arba Kvėsų raistas. Ežerui išėjus, tame raiste apsigyveno užkeikti baubliai, tokie paukščiai, ku-

rie baubia. Tie baubliai, sako, esą žmonės, pavirtę paukščiais.

Kvėsų kaime yra iš senų seniausių laikų, gal iš pagonijų, pasilikęs paprotys, jog kiekviena jaunamartė, arba nuotaka, atitekėjusi į šį kaimą, turi Kvėso ežero raistan mesti dovanų drobės stuomenį kaipo auką baubliams, kad jie jauniesiems nebaubtų. Jeigu kartais kuri jaunamartė pašykštėjusi ar pamiršusi neduoda baubliams dovanų stuomenio, tai jaunieji ne tik pirmąją naktį, bet ir vėliau kasnakt negali užmigti nė valandėlės — raisto baubliai jiems baubia ir baubia ištisas naktis taip skurdžiai, taip šiurpiai kaip kokie nelabieji. Nei maldomis, nei jokiomis šventenybėmis tų baublių numaldyti negalima. Nuotaka jiems turi duoti dovanų stuomenį, tuomet jie ir patys nutils. Kai tik martelė atiteka, tuojau paima baltą baltutėlaitį drobės stuomenėlį ir neša Kvėsų raistan. Atėjusi meta stuomenį atgalia ranka tarydama:

— Ežeriui, tau dalelę,— nebudink jauną martelę!

Tada bėga skubiai namo neatsigrįždama. Kai tik nuotaka atiduoda baubliams dovanas, tuoj jie visi čikš ir nutyla.

Pas mus jau iš senovės yra toks paprotys, kad jaunamartė, atitekėdama vyro šalin, turi viską išsipirkti savo kraičio dovanomis: stuomenimis, rankšluosčiais ir juostomis. Pirmiau reikia išpirkti kaimo vartus, kiemo vartus, stalą, klėties duris ir lovą. Kaip matome iš šio aprašymo, reikia išsipirkti ir nuo nelabųjų paukščių, kurie jaunamartei neduoda miegoti.

BURTAI IR BURTININKAI

KAIMIEČIŲ PASAKOJIMAI APIE STEBUKLADARIUS

Dabar jau retai kas įvairiais gyvenimo reikalais besikreipia į burtininkus. Maža kur beužtinkama ir burtininkų. Seniau veik kiekviena piktesnė liga buvo laikoma nelabųjų dvasių išdaiga. Todėl buvo tikima, jog ligą gali pagydyti tik burtininkai, moką tas dvasias sudrausti.

Kartais burtininkai moka daryti ir stebuklus. Antanavos vienkiemyje (Radviliškio vls.) gyveno senas burtininkas Mačiūnas, dabar bene jau miręs. Kartą Mačiūnas ėjo su Šilėnų dievdirbiu Norvaišu Kelmėn į jomarką. Dievdirbys nešėsi prisikrovęs didelį krepšį dievukų. Kelyje senas dievdirbys pavargo ir nebepaneša savo sunkios naštos. Nuėjus pusę kelio, nei grįžti namo, nei palikus naštą eiti jomarkan. Burtininkas Mačiūnas ramina dievdirbį:

— Ką tu čia, žmogau, taip vargsti ir rūpiniesi tais dievuliukais, juk jie ir patys gali Kelmėn nueiti!

— O kaipgi jie nueis, kad mediniai ir negyvi? — stebėdamasis atsako Norvaiša.

— Sakau, statyk ant vieškelio dievuliukus, o aš jiems pasakysiu, ir jie patys nueis.

Sustato dievdirbys visus dievukus ant vieškelio ir žiūri nustebęs, kas čia bus. Mačiūnas kažką nebalsiai pradėjo dievukams murmėti. Kalbėjo, kalbėjo ir užkalbėjo. Nei iš šio, nei iš to atūžė, atšvilpė keliu viesulas, o Mačiūnas tik parodė ranka kelią į Kelmės miestelį, veizi —

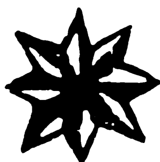
gi mediniai dievuliukai eina keliu kaip gyvi. Džiaugiasi dievdirbys, kad nebereikės jam sunkios naštos nešti.

Užpuola kuriuos namus piktos pelės, ir niekas nieko nebegali joms padaryti. Nors ir devynias kates laikysi, vis tiek nieko nepadės. Ką daryti, reikia kreiptis į burtininką. Mačiūnas žinojo, kaip galima peles išvesti. Kurį kiemą apniko nelabos pelės, ten pakviečia burtininką. Tas atėjęs apeina visas trobas ir visus pašalius. Kažką patylom kalba, lazdele pabaladoja ar botagu papliaukši ir eina sau. Pelės iš tų namų išeina ir eina ten, kur jas burtininkas veda. Jei burtininkas mato, kuris žmogus piktas, tai į to kiemą peles ir nuveda.

Burtininkas Mačiūnas mokėjo ligas užkalbėti, kaimyno karvėms pieną atimti, bites privilioti, pinigus išvesti ir kitokių gudrybių. Jo visi kaimynai vengdavo, nes iš ko tik jis, pavyzdžiui, pasidžiaugia, tai tas daiktas nesirankoja, bet džiūsta, nyksta ir nugaišta ar šiaip kur niekais nueina.

Nors burtininkas Mačiūnas žinojo daugybę visokių gudrybių ir lengvai be sunkaus darbo visą amželį praleido, bet vis tiek neprasikūrė. Nors jis ir aitvarus laikė (matė žmonės, kaip jam aitvarai turtus nešė), bet kaip buvo nuskurdęs žmogelis, taip ir liko. Todėl visi ir sakė: „Velnio naudą velniai ir išgaudo“.

Burtininkas Mačiūnas mokėjo net perkūnijas užtraukti. Norint kuriems namams užsiundyti perkūną, sako, reikia naktį, mėnuliui šviečiant, tų namų išorinėje durų pusėje juoda derva nupiešti velnio paveikslą. Kai kils audra, tai perkūnas, iš padebesio velnius šaudydamas, pamatęs velnio paveikslą, šaus tiesiai ton vieton ir sudegins namus. Šioje apylinkėje klojimų ir daržinių su nupieštu ant durų velniu teko matyti ir man. Tačiau jų reikšmę išaiškino tik garsusis burtininkas Mačiūnas.

KAIP ŽMOGUS PASIVERSDAVO VILKU

KAI BAŽNYČIOJE LAMZDELIAIS LIŪLIUODAVO

Gyvulius apliuobusi, Pyragiaus šeimyna bastėsi trobos pašaliais. Mergiotės, lyg ko laukdamos ar bijodamos netikėtai svečių užklumpamos, žvalgėsi tai veidrodin, tai pirkios langelin. O vaikučiai tai nė neatitraukia nosių nuo apšalusių lango stiklų. Nesunku įspėti, ko jie laukia. Mylimiausi vaikų Kalėdų svečiai — krikštatėviai su dovanėlėmis, Kalėdų dėdulis ir puošniai apsirengę „karaliai".

Nieko nenusitveriant, Kalėdų švenčių proga įprasta prisiminti, kaip tos šventės vyko praėjusiais metais, o kai kas ta proga papasakoja ir dar senesnių laikų atsitikimų. Ypač daug ko turi papasakoti senesnieji, ne vienos krosnies duonos ragavę.

Pyragių dėdulis, jau aštuntą dešimtį metelių nešantis seniokas, sėdi ant šilto priekrosnio ir kažką paslaptingai mąsto. Visiems nustojus pasakoti savo netolimos praeities atsiminimus, seniokas nutraukė tylą:

— Ką jūs galite papasakoti, kad patys gaidžio amžių dar teišgyvenote. Geriau leiskite man pašnekėti apie mano piemenystės laikų visokius atsitikimus.

— Taigi mes ir laukiame, bene susiprasi ir mums šį tą pameluosi iš senovės laikų, juk dėdulis be galo daug žinai visokių atsitikimų,— prašė jaunimas.

— Tik, dėduli, nepasakok baisių ir bjaurių pasakų,

nes paskui vienos bijosime ir nosį pro duris laukan iškišti,— tarė baugesnioji mergiotė.

— Matai, per Kalėdas mano amžely nieko baisaus man ir nepasitaikė patirti. Va, kai aš dar pusvaikis buvau, prisimenu kaip šiandien, o tai buvo prieš kokį šešiasdešimt metų. Tai buvo Kalėdų naktį. Ėjome keletas vyžotų piemeniukų į netolimą Antašavos bažnytkaimį Piemenėlių mišių. Šviežiai pasnigta, o sniege pakrūmiais matyti daug išmyniota vilkų pėdų. Nors mes dar menkoki vyrai, tačiau vilkų pėdų neišsigandome. Anuomet vilką susitikti piemeniui akis akin pasitaikydavo ne vieną kartą, kai ganydavome giriose, kurių galo nė nežinojome. Taigi ir į Piemenėlių mišias nėjome tuščiomis, kiekvienas, kaip paprastai piemenys, turėjome po drūtą žalio alksnio kuoką. Labiau bijojome, kad nesusitiktume su vilkolakiais, kurie kaip tyčia dažniausiai Kalėdų naktį visur ir bastosi užpuldinėdami žmones. Kartais ir šiaip kokie nelabošiai vargšą žmogelį pabaliais pavedžioja.

— Na tai kas gi, dėduli, buvo tokie tie vilkolakiai? — neiškentęs paklausė Pyragiaus bernas.

— Nagi tokie vilkžmogiai, raganių pakerėti žmonės, virtę vilkais. O seniau raganiai vilkais paversdavo vestuvininkus. Kažkada vieną tokį vilkolakį, sako, Šepetoję nudobę. Nagi, kai jam odą lupo, ant kaklo rado gintarus, o ant kojos mažojo pirštuko — sutuoktuvių žiedą. Taigi iš to suprato raganių buvus jaunoji paversta vilku. Nuo to laiko vilkolakius šaudyti buvę uždrausta.

— Tai kaipgi tą sykį, dėduli, ar vilkolakių nesusitikai? — klausinėjo mergiotės.

— Matai, kai tik perėjom pelkutę ir Pyvesos upelį, jau visai čia pat mirgčiojo ir Antašavos žiburiai. Taigi nieko nelaukę sugužėjome bažnytėlėn. O jos viduje šimtai žvakelių dega. Bažnyčioje šviesybė neapsakoma, net akys raibsta, atrodė kaip trečiame danguje. Kad matytumėte, iš visos apylinkės susirinkę piemenėliai, pilna bažnyčia, klega ūžia, nė susiklausyti negali.

Aukštai ant korų sulipę dūdoriai su lamzdeliais, tokiais pat kaip mes grodavome ir prie bandos. Tokie muzikantai buvo bent keturi: Lykalaukio Vaitekūnas su broliu, Petras Žekonis ir Puronas. Jie piemenėlių muzikomis grojo vietoj vargonų Piemenėlių mišioms ir Berneliui liūliuoti. O gražumas, kai gerai sutardami groja. Skamba bažnytėlė, tarytum žalioji girelė pavasarį bandą išginus!

— Argi kunigėlis nedrausdavo bažnyčioje piemenų muzikomis groti? — neiškentęs paklausė piemeniukas.

— Tai kam jis draus, ar jis nežino, kad gimusį Kristų Betliejaus staineléje taip pat pirmieji aplankė piemenėliai ir palinksmino savo prastomis dūdelėmis. O kad jūs būtumėte girdėję, kaip gerai sutardami bažnyčioje tomis dūdelėmis grodavo, kai liūliuote liūliuoja gimusį Bernelį, o kartu gieda it liūliuojamąją giesmelę:

Sveikas būk, Jėzau mažiausias,
Sveikas, sūneli brungiausias!
Lyli lyli lyli Jėzų sūnų mažutėlį.
Kursai iš dangaus aukštybas,
Nusilaidai unt žemybas.
Lyli lyli lyli Jėzų sūnų mažutėlį.
Būdams svieto valdytojas,
Dabar mūsų žmogum stojos.
Lyli lyli lyli Jėzų sūnų mažutėlį.

Muzikantams grojant liūliuojamąsias giesmeles, piemenėlės eina supti visos paeiliui Bernelio lopšelio. Aplink lopšelį didžiausia kamšatis, prisigrūsti negali.

Po Bernelių mišių piemens skubėjo lenktyniaudami bėgti namo. Parbėgę rijome šiltas dešras ir riebius kopūstus. Po pietų su kerdžiumi Ambraziejumi eisime per kaimą švykšto vesti — mažų vaikelių linksminti.

Jau ir vakaras, o mūsų dėdė Ambrazas vis dar negrįžta iš Antašavos. Tai jau kas nors jam yra įvykę negerai. Tik rytojaus priešpiety mūsų dėdė Ambrazas sugrįžo vargšelis šlapias, snieguotas ir nusikamavęs.

— Tai kas gi jam atsitiko, dėduli? — kažkas paklausė.

— Matai, užėjo žmogelis Antašavoje pas gerus giminėles ir užgaišo ligi vėlyvo vakaro. Nakčia eidamas Lykalaukio pabaliu, mato — iš užu krūmų paklibikšt, paklibikšt, ateina tiesiog į jį šlubas vilkas. Šviesią naktį Ambraziejus aiškiai mato vilko pakaklėje didelę baltą dėmę, lyg būtų skarelę pasirišęs. Žmogelis suprato, jog čia ne vilkas, bet vilkolakis. Kerdžius kaip visuomet turėjo savo šermukšninę lazdą, kurioje buvo išpjaustytas perkūnas ir žaltys, o visi žino, kad visokios piktybės bijo šermukšninės ir perkūno. Taigi kerdžius, nieko negaišęs, kaukšt, kaukšt, kaukšt triskart skersai vilkolakio nugaros šermukšnine. Beregint vilkas dingo iš akių, lyg, rodos,

žemėn įlindo. Tik pastrykt iš kažin kur prieš jį toks jaunikaitis ir sako: „Dėku tau, dėduli, kad tu mane iš to vargo išvadavai, jau treti metai, kai vilko kaily vargstu, negaliu nė savo namiškių aplankyti“. Padėkojęs ponaitis nuskubėjo Kupiškio link.

— Tai kaipgi su švykštos vedimu išėjo? — klausinėjo vaikučiai.

— Kaipgi bus, kai negalėjome vesti Kalėdų pirmą dieną, tai vedėme nors antrą. Apėjom visą kaimą, palinksminom vaikučius įvairiais juokais ir dainelėmis.

KUPIŠKĖNŲ VILKATAKIAI — PARAGANOTI VESTUVININKAI

Vilkai — visiems žinomi padarai. Kupiškėnai prie jų pripratę, nes Šimonių giriose yra jų karalystė. Ten pat gyvena ir vilkų karalius, kuris gali sušaukti visus vilkus. Kupiškio ir Šimonių apylinkėse būta ir velnio padarų, vadinamųjų vilkatakių. Vilkatakiai — tai vestuvininkai, užkeikti ir gyvais vilkais paversti. Tačiau šiandien vilkatakių jau maža kur bėra, jei nebent garsiojoje Kupiškio pelkėje Šepetoje, kuri plačiai pagarsėjusi visokiomis velniavomis.

Seniau Kupiškio apylinkėje, sako, nušovę vieną tokį netikrą vilką — vilkatakį. Odą lupdami, jam ant kaklo radę gintarų virtinę ir rožančių, o ant piršto — žiedą. Tuomet visi supratę, jog tas vilkas buvęs vilkatakys. Dėl to vilkatakius uždrausta šaudyti. Juos esą galima pažinti ir iš to, kad jie labai drąsūs ir puola žmones, o vilkai žmonių bijosi. Jei kartais vilkatakiai supyksta ko, tai išpjauna visą gyvulių bandą.

Kartais vilkatakiai būna panašūs ir į žmones, tik jie turi vilko uodegą, kurią labai slepia nuo žmonių. Kad tos uodegos niekas nepamatytų, jie niekados neina pirtin. Tokie žmonės esti baisiai pikti.

Keginių kaimas dar ir šiandien tebepravardžiuojamas raganių kaimu. Seniau, sako, čia vieni raganiai gyvenę. Kartą Puponyse buvusios padorios vestuvės, į kurias nebuvęs paprašytas niekas iš Keginių. Mat keginiškių bijota kaipo raganių. Keginių raganiai dėl to labai supykę, atėję į vestuves neprašyti ir pavertę vestuvininkus vilkatakiais.

Vestuvėse ypač jaunavedžiai labai slepiasi nuo visokių raganių, bijodamiesi, kad jų neparaganotų. Apsisaugoti nuo raganavimų vartojamos visokios priemonės ir burtai. Kupiškėnų tikima, kad nakties tamsumoje raganiai negali nieko paraganoti, nes negali matyti. Todėl vestuvininkai visuomet iš vienos šalies į kitą važiuodavo tik naktį. Važiuodami jaunieji sėdi vežime apsisiautę didele balta drobe, kad raganiai nežinotų, kur jaunikis, o kur jaunoji. Kai nežino, kur kuris sėdi, tai negali ir paraganoti. Jaunikis kartais sėdi ir ne su jaunąja, bet su didžiuoju pajauniu, o jaunoji — su didžiąja pamerge, kad suklaidintų raganius. Kaip sėdima, taip, bet nuo raganių akių visuomet būdavo apsisiaučiama didele drobule. Apsisaugoti nuo raganių jaunoji visuomet burnoje laikydavo įsikandusi česnaką, kurį išspjaudavo tik sėsdama užstalėn valgyti. Išvažiuojant į šliūbą, jaunajai užantin už marškinių dedama duonos ir druskos. Kai kas taip dar ir šiandien tebedaro.

Dar neseniai Kupiškio apylinkėje jaunikis samdydavosi vestuvėms raganių, kuris moka paraganavimus atraganoti. Jeigu neturi savo raganiaus, tai koks nors raganius ar ragana gali vestuvininkus paversti vilkatakiais. Raganių nesisamdė tik kur labai vargšai kokie kampelninkai.

Kažkada bene Plundakų kaime, pasakojo D. Šlapelienė, vienas toks raganius norėjęs vestuvėse jaunuosius paraganoti. O jaunikis turėjęs samdytą raganių. Jaunieji sėdi užstalėje, ogi žiūri — kažin koks raganius gryčion pro langelį kyšt savo galvą ir dairosi, kur jaunieji sėdi. Jaunikio raganius buvo dar negirtas ir tuoj susiprato, ką daryti. Tuojau riktelėjo raganiui:

— Ragani, žiūrėk, tavo ragai kaip briedžio!

Ogi tam raganiui dar nespėjus galvos laukan ištrauk-

ti, tik tyst ir išdygo didžiausi ragai. Įkliuvo vargšelis ir nebegali nei laukan galvos ištraukti, nei pats vidun pro mažą langelį įlįsti. Jei jaunikio raganius nebūtų jo vėl atraganojęs, tai tas su savo ragais ten ir galą būtų gavęs.

Kartą, pasakojo K. Alekna, važiavo per Dapšių kaimą vestuvės. Važiuojant du pajauniai buvo apsisiautę drobule, kad raganiai jaunųjų neparaganotų. Bevažiuojant per kaimą, išėjusi iš trobelės ragana nusikvatojo ir sutraukė tuos pajaunius į krūvą. Mat manė, jog po ta drobule sėdi jaunieji.

ROKIŠKĖNŲ BURTAI IR PRIETARAI

Kaip visoje Lietuvoje, taip ir Rokiškio apylinkėje senovėje būta daug įvairių burtų ir prietarų. Jais tikėjo ir rimti suaugę žmonės. Kitąsyk ne tik burtais tikėta, bet buvo įsivaizduojama, kad žmogų visur nuolatos persekioja įvairios tamsybių dvasios: velniai, aitvarai, naminiai, miškiniai, laumės ir kitokie nebūti padarai. Tariamosios tamsybių dvasios, senų žmonių manymu, galėjusios mūsų žmogui gera ar bloga padaryti. Todėl su jomis kovoti buvo prasimanyta įvairių būdų ir ginklų. O visi tie apsigynimo būdai ir yra senieji mūsų liaudies burtai, prietarai bei kerėjimai, kurių nemaža dar užsiliko liaudyje net iki šių dienų, nors dabar jais nė senieji žmonės jau nebetiki.

Burtai ir prietarai daugiausia susiję su žmogaus gyvenimo svarbesniais įvykiais, tokiais kaip vestuvės, krikštynos, laidotuvės; su svarbesniais žemės ūkio darbais, jų pradėtuvėmis ir pabaigtuvėmis; taip pat su žymesnėmis šventėmis: Kalėdų, Velykų, Joninių ir kt.

Čia pateikiu keletą įvairių burtų ir prietarų, užtinkamų įvairiose Rokiškio apskrities apylinkėse:

1. Per krikštynas kūmai turi greta susiglaudę sėdėti, kad jų krikštytasai kūdikis tankius dantis turėtų. *(Panemunės vls.)*

2. Jei kuri mergelė valgo sėdėdama prie stalo kertės, tai niekados neištekės. *(Jūžintų vls.)*

3. Joninių naktį apeik tris laukus ir iš visų trijų prisiskynusi gėlių nusipink vainiką. Pasidėk jį po pagalve į lovą ir užmik. Kuris vaikinas sapne ateis to vainiko pasiimti, tai tas ir bus tau žadėtasai. *(Skapiškio vls.)*

4. Joninių vakarą nueik paupin, nusipink daug vainikėlių, visiems duok vardus ir vieną sau užsižymėk. Pirma į upę įmesk savąjį, o paskui — visus kitus ir žiūrėk, kuris vainikas prie tavojo priplauks. Tajam duotasai vardas ir bus tau žadėtojo vaikino vardas. *(Skapiškio vls.)*

5. Žmonės sako, jog Kūčių vakarą prisikelia numirėliai ir ateina apsilankyti į savo gyventąsias vietas. Todėl Kūčių vakarą rokiškėnai, pavalgę vakarienę, nenuima valgių nuo stalo, kad atėję numirėliai rastų ko valgyti. *(Kamajai)*

6. Kūčių naktį ateina Dievo avinėlis Kūčių vakarienės valgyti. Todėl, pavalgę vakarienę, nenuima maisto nuo stalo. *(Rokiškio vls.)*

7. Per Kūčias būtinai reikia valgyti žuvies. Kas nevalgys, tą kitais metais utėlės apniks. *(Rokiškio vls.)*

8. Per Kūčias kiekviena šeima būtinai turi virti kviečių, žirnių, pupų ir kanapių mišinį. Tą daro tikėdamiesi geresnių metų sulaukti. *(Rokiškio aps.)*

9. Jei Kalėdų rytą ateina kaimynas, jam uždaromos durys ir klausiama, kuo vardu Bernelis. Jis turi atsakyti giedodamas kokią nors Kalėdų giesmę. Jei nesusipranta to padaryti, tai visai jo neįleidžia į namus. *(Rokiškio vls.)*

10. Sakoma, kad Naujųjų metų naktį lanko namus laumės raganos, ir jei randa kur nebaigtą kokį darbą, tai ten jos apsigyvena visiems metams. *(Svėdasai)*

11. Nuo Kalėdų ligi Trijų karalių negalima jokio nebaigto darbo palikti nakčiai. Mat laumės tuo metu ieško sau darbo visiems metams, todėl jos, neradusios ko veikti, išeina į kitus namus. *(Rokiškio vls.)*

12. Norint apsaugoti namus ir turtą nuo nelaimių, Kūčių vakarą reikia išdeginti duryse ir ant slenksčių kryžiukus. *(Rokiškio vls.)*

13. Kūčias pavalgę, nuima nuo stalo šieną ir žiūri. Jei randa grūdų, sako, bus geri metai, o jei neranda — blogi. *(Rokiškio vls.)*

KRYŽKELIŲ KRYŽIŲ PASLAPTIS

Baigiant nykti mūsų kryžkelių senobiniams kryžiams, ateina mintis, kodėl gi dabar jų nebestatoma? Giliai tikintis senovės lietuvis, leisdamasis kokion kelionėn, tikėjo kelyje sutikti laimę ar nelaimę. Kiekvienas kelionės reiškinys turėjo didelę reikšmę. Rodos, menkas žvėrelis kiškis, bet jei jis perbėga skersai kelio, keleiviui reiškia nelaimę. O jei tas pat kiškis perbėga išilgai kelio, jau priešingai — laimę reiškia. Taip pat bloga reiškia, jei juodas katinas perbėga kelią. Vilkas nors ir piktas žvėris, bet jo perbėgimas per kelią keleiviui gera ženklinąs. Žmonių prietarais, daug reiškia keleiviui ir kokį žmogų pirma susitiksi. Moteriškę sutikti — labai blogas ženklas, vyrą ar mažą vaiką sutikti — labai geras ženklas. Bet geriausias ženklas kelionėje — sutikti burtininką ar čigoną, blogiausias — sutikti kunigą ar šiaip kokį dvasininką. Kunigą sutikus, kad keleiviui nieko blogo kelionėje neįvyktų, reikia jam špygą rodyti per kišenę. Kelyje rasti pasagą reiškia didelę laimę. Kelionėje rasto daikto neimti negalima,— savo laimę prarasi.

Seniau, kada ir kryžių prie kelių gal dar nebuvo, visur pakelėse buvo žmonių gerbiamų akmenų. Kai kurie tokie akmens turėjo tam tikrus savo vardus ir net ypatingus juose įžymėtus ženklus. Kartais jie vadinami šventais, užkeiktais ar velnio atneštais akmenimis. Seniau keleivis, sėsdamas ant akmens pailsėti, kalbėdavo tam tikrą maldelę, kad akmuo jam nieko pikta nedarytų. Jei tos maldelės nekalbėsi, tai, sako, akmuo pasitrauks šalin, o žmogus, nuo jo puldamas, skaudžiai susikulsi. Kartais

toks akmuo, sako, pats pasiritąs po savimi ant jo atsisėdusį žmogų ir jį negyvai nuslegiąs.

Vėliau, kad žmonės akmenų negarbintų ir jiems aukų nedėtų, pradėta ant jų ar šalia jų statyti kryžius ir koplytėles, o į tuos kryžius dėti aukas. Tokių kryžių, į kuriuos keleiviai ir dabar aukas tebededa, ne vieną savo akimis mačiau Žemaitijoje.

Aukų dėjimas prie kelio ant akmenų, medžiuose ir kryžiuose dar neišnyko. Neišnyko ir tikėjimas, kad nelabosios dvasios visur klaidina keleivius, o ypač naktį. Žemaitijoje daugelis vietų yra žinoma, kurių keleivis nepaklydęs negali pereiti, nors ir poterius kalbėdamas eina. Žemaitijos miškuose pilna įvairių koplytėlių prikarstyta medžiuose. Jų nėra tik prie tokių medžių kaip drebulės ir šermukšniai — tai esą užkeikti medžiai, prie jų šventenybė netinkanti. Miškuose prie medžių koplytėlės statomos, kad Miškinis keleivių neklaidintų ir nelabosios dvasios jų po miškus nevadžiotų ar šiaip jau ko pikta keleiviui nedarytų. Kad įvairios piktosios dvasios visaip gundo keleivius, žmonėse yra daugybė pasakojimų.

GANDRAS PARLĖKĖ — PAVASARĮ PARNEŠĖ

Ir laukiniai paukščiai pasidaro mums artimi draugai ir geri bičiuliai, kai su jais susigyvename. Be jų mums ilgu ir liūdna. Tą ypač jaučiame rudenį netekę jų ir pavasarį sulaukę parskridusių.

Kas nelaukia pavasarį parskrendant gandro, kuris laikomas pavasario pranašu! Gandro kaime laukia ne tik vaikai, bet ir artojai, mat jie, pamatę parskridusį gandrą, meta arklą ir bėga namo reikalauti iš šeimininkės pusvakario. Nuo to laiko iki gandrui rudenį išskrendant

kaimo artojai gauna vadinamuosius pusvakarius, arba pavakarius, vadinasi, valgo keturis kartus per dieną.

Kaimo vaikai, pavasarį laukdami parskrendančio ganddo, dairosi į gandrines ir padangėse, bene pamatys kur sukantį ratą ar išgirs kaimo pakiuonėje kalenant raudoną snapą. Daugelis tiki, kad tam visą metą laimė ir pasisekimas, kas pirmas jį pavasarį pamatys. Išvydę gandrą, vaikai jį sveikina:

— Gandrai, gandrai, kogaga, tavo pati ragana! Gandrai, gandrai, kur buvai, ką mums, vaikams, parnešei?

Mergiotės, pamačiusios gandrą, prašosi pavėžyti taip sakydamos:

— Gužuti, gužuti, mergiotes pavėžyk, pavėžyk, berniokus pakratyk, pakratyk!

Piemenys rūpinasi nepražiopsoti pasveikinti pavasarį parskridusį gandrą ir, pirmąkart jį pamatę, verčiasi kūliu per galvą. Sako, taip daroma, kad šeimininkė vasarą jiems pusvakarių niekad nepamirštų įdėti. Piemenys gandrą labai myli kaip savo geradarį, nes jis surenka iš ganyklų piktas gyvates ir kitas bjaurybes.

Nors gandras daugeliu atžvilgių ūkininkui yra nenaudingas paukštis, kaime jis visų didžiai gerbiamas ir net šventu paukščiu vadinamas. Anot lietuvių pasakos, gandras esąs žmogus, kuriam senovėje Dievas padavęs maiše surinktas nenaudingas bjaurybes ir liepęs jas ežere paskandinti. Žmogus, manydamas maiše esant kokias gėrybes, atsirišęs pažiūrėti. Tuo tarpu ir išbėgiojo visos šlykštynės. Kai, sugrįžęs pas Dievą, žmogus prisipažino savo negerą darbą, Dievas, nutvėręs iš ugniakuro nuodėgulį, davė žmogui į kuprą ir išvarė rinkti tų bjaurybių. Nuo to žmogus pavirto gandru ir rankioja paleistas nenaudingas bjaurybes, iki surinks visas.

Kaip švento paukščio, gandro niekas nedrįsta skriausti ir net kuo galėdami visi jam padeda. Kaime, kur netoli namų, medžiuose ir ant kraigo, įtaiso lizdus, arba gandrines, kad ten apsigyventų gandrai. Tikima, jei prie kurių namų gandras apsigyvena, tie namai esą laimingi. Jeigu iš kurios sodybos gandrai pasišalina, manoma, jog tuos namus ištiksianti kokia nelaimė: kils gaisras, namai grius ar perkūnas trenks. Tačiau šiandien tuo jau reta kas betikės.

Gandralizdžiui įrengti dažniausiai įkeliama medin ar ant stogo medinės akėčios ar senas ratas. Akėčios dedamos lizdan, kad javai geriau derėtų, o ratas — kad kelio-

nės rankotųsi. Kad gyvuliai geriau tarptų, gandralizdį įtaiso ant tvarto kraigo, o kad duonos užtektinai turėtų,— ant klojimo kraigo. Gandralizdin visuomet įdedama keli metaliniai pinigėliai. Kas pinigų įdės, tas laimę turės, ir gandras geriau perės — kitur nesikraustys.

Seniau daug daugiau buvo tikima visokiais prietarais, susijusiais su gandro gyvenimu, o dabar viskas tik dėl juoko beminima. Iš to matome, kaip mūsų senolių sugyventa su gamta ir pasauliu.

GANDRAS PARLĖKĖ — BERNUI PAVAKARĮ PARNEŠĖ

Lietuvoje gandrų niekas nemedžioja ir jų mėsos nevalgo. Tik niekšas drįstų tą gražųjį paukštį šauti ar kitaip naikinti. Mat mūsų seni žmonės įsitikinę, kad gandrų skriaudėją galinti ištikti kokia nelaimė. Gandras mūsų krašte laikomas lyg ir šventu paukščiu.

Pavasarį mūsų kaimas su ilgesiu laukia svečių nebuvėlių — paukščių, grįžtančių savo gimtinėn. Liepiškių kaimo ūkininko Gelažiaus kluone triūsia, dirba — akėčias traukia ant klojimo stogo, sakytum, kraustosi iš proto.

— Nagi, kokius čia dabar juokus rodote? — paklausiau besidarbuojančiųjų.

— Gandrui lizdą taisome,— atsako bernas.

— Tai kodėl ant stogo, o ne kur kitur?

— Jeigu gandralizdį pataisei ant klojimo stogo — javai derės, o jeigu ant tvarto stogo — gyvuliai rankosis. Bet ant tvarto retai kada pasiseka prijaukinti gandrą perėti.

— Bene neturite patogesnio daikto lizdui nei tos kerėplos senos akėčios?

— Turime, bet gandralizdin dėti ne visi daiktai tin-

ka. Akėčios dedamos, kad laukų javai našiau derėtų, o ratas — kad kelionės geriau sektųsi.

— Gal leistute man pasidarbuoti vietoj šios mergaitės,— pasisiūliau talkon.

— Dėkui už talką, gaila, negalime geru pasiūlymu pasinaudoti. Vyrų ir pas mus nestinga, bet yra sakoma, kad gandralizdį turi taisyti poroje vyras ir mergaitė, tai gandras visuomet perės. Daugelis dar lizdan ir pinigėlį padeda. Kad pinigų padedi, ne tik gandrai mėgsta perėti, bet ir žmogui laimę neša.

— Tiesą sakai, aš mačiau, kaip Dzūkijoje prieš porą metų vėjas išvertė bent penkių šimtų metų ąžuolą su daugybe įvairiausių laikų pinigėlių.

Anot senų žmonių, gandras iš mūsų krašto išskrenda su lapu, o parskrenda su ledu. Pasitaiko anksti parskridusiems gandrams pamatyti sniego ir pakęsti šalčio.

Taigi ne veltui senis Montautas sakydavo:

— Ir gandrui parlėkus, pavasariu nesidžiaukit, žinokit seną patarlę, kad gandras parskrisdamas sniego po sparnais parneša.

O Liepiškių seniokas Bernotas dar gražiau pasakė:

— Gandras parskrenda — ledspirą, arba kielelę, po sparnu parneša. Kai ledspira upių ledą nuspirs, tai jau tikrai bus pavasaris.

Vaikai, laukdami parskrendant jų mylimo paukščio, nuolatos dairosi į padanges ir gandralizdį, bene pamatys pavasario svetį parskridusį. Tą metą tam didžiausia laimė, kuris pirmas pamatys parskrendantį ar parskridusį gandrą.

Antai sukinėjasi mėlynos padangės aukštybėse pora baltų taškų ties Liepiškių kaimu. Šiame kaime senuose klevuose nuo senų laikų riogso įkeltos medinės akėčios ir ratas. Pamatę pažįstamus padargus medžių viršūnėse, paukščiai drąsiai leidžiasi žemyn pailsėti po ilgos ir vargingos užjūrio kelionėlės. Ir nežino gandrelis patogesnio poilsio kaip ant akėčių ar seno rato.

— Sakyk, dėduli, už ką vargsta tasai paukštis, sakytum koks Adomas, iš rojaus išvytas? — klausiu senį Montautą.

— Matai, sakoma, jog senovėje gandras buvęs žmogus. Kartą jam Dievas įdavęs maišą surinktų įvairių nenaudingų bjaurybių ir liepęs nunešti į gilias marias ir paskandinti. Žmogus, manydamas maiše esant kokių gėrybių, kad Dievas liepė jam nežiūrėti, kas tame maiše

yra, neiškentęs jį atrišo nors truputį žvilgtelėti. Maišą atrišus, bjaurybės išbėgiojo į visus kraštus. Sugrįžęs pas Dievą, žmogus prisipažino nepaklausęs Jo įsakymo. Dievulis supykęs, nutvėręs nuodėgulį iš ugniakuro, davęs juo tam žmogui į kuprą ir išvaręs rinkti tų bjaurybių. Tas žmogus pavirto gandru ir vaikščioja rankiodamas visas šlykštynes, ligi surinks visas.

Gandrai, nutūpę klevuose, džiaugsmingai kaleno snapais:

— Kle, kle, kle, kleviuke!.. Kle, kle, kle, parlėkė!..

Vaikai, pamatę gandrus, šaukė juos sveikindami:

— Gandrai, gandrai, ga ga ga, tavo pati ragana, tavo vaikai vanagai, po pečeliu pinigai.

Gandrai, išsigandę vaikų riksmo, pakilo iš lizdo ir skraido aukštai ore, o vaikai jiems dainuoja:

— Gandrai, gandrai, apsuk ratą, aš tau duosiu varlių kapą! Jei nesuksi — klevo lapą...

Įeina gryčion bernas, atsisėda užstalėn ir sėdi lyg vestuvių svotas.

— Na, Jonai, kokias tu čia ceremonijas darai? — klausia šeimininkė juokdamasi.

— Duokit pusvakarį, ar nematot, kad jau gandrai parskrido. Gandras parlėkė — bernui pusvakarį parnešė.

— Kas tau sakė, kad parskrido? — lyg nežinodama atsikalbinėja šeimininkė.

— Aš pats mačiau. Netikit, galit pažiūrėt pro langą klevan, antai lizde snapais kalena, kaip į vartus gegužinėms šaukiant.

Tuojau ant stalo pasirodė pora baltų kiaušinių ir sviesto šaukštas. Dėdama pusvakarius stalan, juokais šeimininkė prikaišioja:

— Parskridusį gandrą greitai visi pamatot, kad pusvakario norit, bet, gailėdami pusvakarių nustoti, išskrendant niekad nematot.

Einu kaimo paklone, gandras lizde snapu klegena. Ten pat pievelėje žaidę vaikučiai, pirmą kartą pamatę parskridusį gandrą, kaverkšt ir persivertė vieną kitą kartą kūliu per galvą.

— Kokius čia juokus rodote vartydamiesi per galvą? — klausiu piemenų.

— Ogi, pirmąkart pamatę parskridusį gandrą, verčiamės kūliu per galvą, kad vasarą šeimininkė piemenėlių pusvakarių nepamirštų įdėti.

Senis Augulis sakydavo, kad, pirmą kartą pamatęs parskridusį gandrą, tuojau kūliu persiversk per galvą, tai rugius pjaunant nesopės kūno per juosmenį, o jeigu kam skauda kojas, tai tas turi ant žemės stovėdamas smagiai patrepsėti, pašokinėti — visi skausmai išlakstys.

Nors gandras ūkininkų mylimas paukštis ir beveik kiekvienoje sodyboje gali matyti įtaisytą gandralizdį, tačiau jis pripažintas nenaudingu paukščiu, mat suryja daug mažų paukštelių ir varlių, kurios ūkininkui naudingos, nes minta kenksmingais vabzdžiais.

Pamatysi kur nors — varliukė iš balos iškišusi nosytę žiūri į stypčiojantį gandrą ir sako:

— Marti, marti, kur peilis?

— Koks, koks? — klausia kita.

— Baltkriaunis, baltkriaunis.

— Kam reik? Ką pjausi?

— Gandrą, gandrą!

Gandras, išgirdęs kurkiant varliukes, stypt, stypt porą žingsnių arčiau. Tuojau pranyko visos drąsuolės.

GANDRAS PARLĖKĖ

Mėlynoje padangėje akinamai spindi pavasario saulutė. Dvelkia silpnas pietų vėjelis. Bubių kaimo paklonėje rymo senieji klevai su tuščiais gandralizdžiais, kuriuose dabar žvirbliai linksmas vestuves kelia. Senasai ūkininkas Zizas tvarko iš žiemos apleistą kiemą. Radęs senas palaikes akėčias, apžiūri jas ir taria:

— Šiemet jomis jau nebeapakėsime lauko. Sudegint akėčių, sako, nedera. Kam gi dabar jos betiktų, nebent piršliui „pavėžyti“ ar gandralizdžiui įtaisyti? Bet kur tie gandreliai dingo, kad taip ilgai neparskrenda? Ne-

duok Dieve, tokie baisūs karai išgąsdino ir paukštelius, rasi šiemet jie ir visai nebeparskris?

— Žinai, tėvai, gandrai jau parskrido. Virbališkių kaimo vaikai jau vakar matę juos aplink klevus ratą sukant,— atsiliepė ten pat tvorą tvėręs bernas.

— Dabar geras laikas — jaunas mėnuo, o kaip tik tam ir senos akėčios yra, gal ir mums reikėtų įtaisyti kur gandralizdis. Gal apsigyventų parskridęs koks gandrelis, atneštų ir mums laimę. Sakoma, kurioje sodyboje gandras apsigyvena, tai čia jis panašiai kaip ir aitvaras laimę nešąs.

— Nors gandras gražus paukštis, o gal ir laimę kokią neša, bet gaila būtų klevų viršūnes nupjauti. Tokie gražūs medžiai,— gaili bernas.

— Geriau medžių ir negadinti. Gandrinę galima įtaisyti kurios trobos stogo viršūnėje. Jeigu gandrinėje ant tvarto stogo apsigyvena gandras, sako, gyvuliai geriau rankojasi, o jeigu ant klojimo stogo — javai geriau dera ir aitvarai grūdų nenešioja. Gal čia ir burtai, bet taip senieji šneka.

— Gerai, tėvai, šiandien pogulio metu pasišauksiu kaimynoberną, bemat ir užtempsime tas kerėplas akėčias ant stogo. Užrioglinsime ant arklinės čiukuro, kad saugotų arklius nuo nelabošių, kurie naktimis jais jodinėja.

— Ne, vaikeli, gandralizdžiui taisyti talkon pasikviesk ne berną, bet mergaitę. Taip nuo senovės daroma. Gandralizdį taiso poroje vyras su mergaite. Sako, taip darant, ir gandrai geriau peri. Kiti tam tyčia, pataisę lizdą, dar ir pinigėlį kokį lizde padeda. Tuomet ne tik gandras prie to lizdo labiau prisiriša, bet ir žmogui laimę neša.

Popiečiu bernas, užuot poilsio nusnūdęs, dviese su mergaite užtempė ant tvarto stogo akėčias ir įtaisė jose patogų gandralizdį. O pavakariais ir virš Zizų sodybos mėlynoje padangėje sukinėjosi poros gandrų, rinkosi sau lizdą. Ten pat kieme buvę vaikai pamatė parskridusius gandrus ir, linksmai šūkaudami, sveikino svečius nebuvėlius:

— Gandrai, gandrai, ga ga ga, tavo pati ragana. Tavo vaikai vanagai, po pečiuku pinigai!

Taip pasveikinę gandrus, kiemo lygumoje vaikai pradėjo kulverščiomis virsti per galvą. Jie taip daro, kad šeimininkė vasarą nepamirštų piemenėliams pusvakarių įdėti.

Jeigu kam skauda kojas, tas, pirmąkart pamatęs parskridusį gandrą, kojomis į žemę trepsi, kad nebeskaudėtų.

Parskridęs gandras nustebina ir kaimo berną. Tik pamatęs pavasarį gandrą, bernas meta žagrę ir eina namo reikalauti iš šeimininkės pusvakarių. Jau toks paprotys, kad, parskridus gandrui, artojams turi būti duodami pusvakariai, o išskridus — nebeduodami.

Gandrui parskridus, kilo nemažas triukšmas ir Velniobalio duobėse. Čia susirinkusi varlių taryba kerštavo gandrui. Senoji piktvarlė grasino šaukdama:

— Marti, marti, kur peilis, kur peilis?

— Koks, koks? — klausia kita.

— Baltkriaunis, baltkriaunis.

— Kam reikia? Ką pjausi?

— Gandrą, gandrą,— atsako piktoji.

Tai taip sutinkami mūsų kaime su ilgesiu laukiami paukščiai.

PARLĖKĖ GEGUTĖ...

Gegutė — tikrai nuostabus paukštis. Savo išvaizda atrodo puošni gražuolė, bet elgiasi kaip išdykėlė. Turbūt visi žino, jog gegutė niekad nesuka sau lizdo ir vaikų neperi. Gegutės vaikai visuomet esti betėviai pamestinukai. Ji slapčia kiaušinius padeda į lizdą svetimo paukščio, kurio kiaušiniai panašūs į jos pačios ir kurio vaikai maitinami kirmėlaitėmis. Dažniausiai deda į kielių, strazdų ir kitų paukščių lizdus. Paukštis, neatskirdamas svetimo kiaušinio nuo savųjų, išperi. Paskui išperėtą vaiką maitina kartu su savais, kol užaugina.

Kita nuostabi gegutės ypatybė, kad ji negieda kaip kiti paukščiai, bet kažkaip keistai, lyg žmogaus balsu:

„Kukū, kukū“, kukuoja, rauda. Ir kukuoja ne visą laiką, bet tik pavasarį, apie porą mėnesių, pačiame gamtos žydėjime, o paskui nutyla, nors dar niekur neišskrenda ir neužsiėmusi vaikų perėjimu.

Dėl savo ypatingo būdo gegutė lietuvių jau nuo seniausių laikų yra laikoma lyg ir kokiu šventu paukščiu, todėl jos niekas nemedžioja ir nevalgo. Lietuvių dainose ir pasakose manoma, jog tai mergaitė, pavirtusi girios paukšte. Gegutė — burtininkė, gegutė — laimės ir nelaimės pranašė. Apie jos pranašystę mūsų liaudyje išlikę labai daug įvairių įsitikinimų ir burtų.

Lietuvių padavimai labai gražiai nusako, kaip gegutė atsiradusi. Porą tokių paminėsime.

Senovėje kažkur aplink Kuktiškes, Utenos apskrityje ar Deltuvos apylinkėje, gyvenęs bajoras Kukaitis ar Kukavaitis, kuris turėjęs tris sūnus ir dukterį, vardu Gegutė. Kartą, kilus karui, visi trys broliai Kukavaičiai išėję į karą ir negrįžę. Pavasarį jaunoji mergelė Gegutė, gedėdama savo mylimų brolelių, pavirtusi raiba gegutėle ir išskridusi į žaliąsias gireles savo brolelių ieškoti. Ieškodama nuolatos juos šaukė vardu: „Kukū, kukū, kukū!“ Nuo to laiko ji ir dabar kas mielą pavasarėlį ieško ir šaukia savo brolių ir neturi laiko nei lizdeliui krauti, nei vaikeliams perėti.

Kita lietuvių pasaka mini, jog senovėje, kai dingęs paukščių karalius Kukas, susirinkę visi paukščiai tarėsi, kas turi eiti dingusio karaliaus ieškoti. Nė vienas paukštis nenorėjęs eiti, nes kiekvienas pavasarį turi vaikus perėti. Pagaliau gegutė pasakė:

— Eičiau karaliaus ieškoti, bet ir man reikia vaikus perėti.

Ilgai niekas nenorėjo sutikti gegutės vaikų perėti. Galop apsiėmė kielė. Taigi ji ir iki šiol juos peri, o gegutė lakiodama vis ieško dingusio paukščių karaliaus ir šaukia jį vardu:

— Kukū, kukū, kukū!

Gegutė gražiai apdainuota ir daugely mūsų liaudies dainų. Marijampolietės dainininkės pavasarį dainuoja:

Parlėkė gegutė
iš tolo, iš tolo,

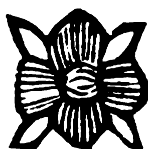
iš svetimos šalelės —
iš Turkijos žemelės.

Nė vienas kitas paukštis lietuvių dainose nėra taip mėgstamas kaip gegutė. Reta kuri mūsų daina nemini gegutės, rytą ir vakarėlį kukuojančias sodely, po seklyčios langeliu... Kurčias miškas be gegutės kaip darželis be sesutės,— sako mūsų dainos apie mylimą paukštę. Dainų dainelių, kuriose apdainuojama gegutė, galima būtų storą knygą surinkti, todėl čia jų visų nė nesuminėsi.

Seniau trečią Velykų dieną mūsų jaunimas švęsdavo kaipo gegužės šventę, kuri senovės lietuvių buvusi deivės Gegužės šventė. Tą dieną kaimo jaunimas susirenka kuriame kieme pasilinksminti ir „Gegužėlės" žaisti arba šokti. „Gegužėlę" šoka taip. Vieną kurią jauną ir gražią mergaitę pasodina viduasly ant kėdės ir akis užriša skepetėle. Visi kiti žaidėjai sustoja į ratelį aplink sėdinčią mergaitę ir, linksmai dainuodami, eina ratu. Po kiekvieno pašokimo berniokai prieina prie sėdinčios mergaitės, „gegutės", ir, paėmę jai už rankos, taip dainuoja:

Karaliene gegele, kukū, kukū!
Aš tavo brolelis, kukū, kukū!

Sėdinti mergelė nematydama spėja iš balso ir, kurie labiau patinka, pasirenka tris jaunikaičius. Kai mergaitei atriša akis, ji su pasirinktais jaunikaičiais visą laiką šoka. Paskui išsiskirdama kiekvienam dovanoja po margą juostą, o vaikinai jai dovanoja gintarus ar kitą gražią dovaną. Nuo to laiko mergina tuos vaikinus vadina broliais, o jie ją — seserimi.

KAI GEGUTĖ UŽKUKUOJA

IŠ MŪSŲ LIAUDIES PAPROČIŲ

Gale klėties beržas skleidė jaunus lapelius. Atskridusi gegutė įtūpė viršūnėn ir pravirko:

— Kukū, kukū, kukū!

Gryčios palangy Augulių Rožytė daržely sukasė širdį iš juodų žemių, apdėjo aplink baltais akmenėliais ir sėja rūtas.

Kaimynų Ievutė praeidama pasirėmė ant tvorelės ir kalbina:

— Girdi, ką tau gegutė sako, jau paskutinį pavasarėlį pas močiutę rūteles sėji.

— Pakukuok, gegutėle, kiek Ievutei metelių rūteles sėti,— prašė Rožytė gegutės.

O gegutė kaip pasamdyta ir kukuoja.

— Matai, man dar dveji meteliai mergauti.

— Niekai, geriau padainuokim gegutės dainelę.

Gaudė vanagėlis, kukū!
Margą gegutėlę, kukū!
Žaliojoj girelėj, kukū!
— Oi, aš ją pagausiu, kukū!
Oi, aš ją pavysiu, kukū!
Plunksneles paleisiu, kukū!
— Nepagausi, vanagėli, kukū!
Nepagausi, paukštužėli, kukū!
Žaliojoj girelėj, kukū!
— Oi, pagausiu gegutę, kukū!
Oi, pagausiu margąją, kukū!
Žaliojoj girelėj, kukū! ir t. t.

— Sakau, taip gražiai dainuojat, kaip gegutės kukuojat,— praeidama Augulienė gyrė.— Žinau, gegutės verkavimas nieko gero nežada. Taip ji kukavo mano sūneliui į Braziliją išbėgant. Dar gailiau kukavo raudojo mano Magdutei į miestą išeinant. O ką gera iškukavo? Žinau, kad ir dabar jie abudu kukuoja vargeliuose paskendę, toli nuo savo namelių...

— Ką čia mamytė dejuoji, rado paukštelis patogų medelį ir nutūpė praskrisdamas pailsėti. Negi čia šiemet pirmi metai tame kieme kukuoja?

— Eik, širdele, gegutė — mandras paukštis. Juk senų žmonių patirta, jeigu kur yra nuotakinė mergaitė ir ten atlėkusi gegutė kukuoja, žinok, tai mergaitei vargelius skaičiuoja. Nespėjai paūgėti ir tuoj paliksi senatvėje mane vieną...

— Mamyte, geriau papasakok mums ką nors apie gegutę, kaip seniau esi apie ją taip gražiai pasakojusi.

— Gegutė, anot senovės pasakų, esanti mergaitė, pavirtusi paukšte. Duok jai ramybę, mano senutė pasakodavo tokią pasakėlę. Kitą kartą motina išleido savo dukterį į marčias toli už jūrų marių, už mėlynųjų, už žalių girių siūbuojančių. Išleisdama taip pasakė: „Nelankyk manęs labai dažnai: per metus — sykį, per antrus — antrą, o per trečius — nė kartelio".

Tolimoj šaly dukrelė baisiai ilgėjosi savųjų. Šiaip taip išvargo metus, išvargo antrus, o jau trečiųjų nebegalėjo iškentėti ir sumanė sudūmojo: „Kad aš pavirsčiau į geguželę, tai aš nulėkčiau pas motinėlę, aš įsitūpčiau į vyšnuželę, tai aš kukuočiau kaip geguželė..."

Ir tuojau mergelė pavirto raiba gegele — girios paukštele, perskrido jūras mareles ir nutūpė močiutės sodely į žalią vyšnelę. Kukavo rytą ir vakarėlį — niekas negirdėjo, tik motinėlė, po didį dvarą bevaikščiodama, savo sūnelius bebudindama: „Kelkit, sūneliai, kelkit, jaunieji, imkit strėlelę į rankelę, eikit, pašaukit geguželę. Tegul ji čionai nekukuoja, nė alasėlio nevedžioja". Vaikščioj broleliai po vyšnių sodą vyšnių šakeles lankstydami, raibos gegutės ieškodami. O ir atrado geguželę ant mažutės vyšnių šakelės. Gegutė tarė prakalbėdama: „Nešauk, broleli, nešauk, jaunasis, aš ne gegutė, aš ne raiboji — jūsų sesutė vyriausioji, kurią taip toli išleidote, už jūrų marių mėlynųjų, žalių girių siūbuojančių". Broliai kalbėjo atsakydami: „Prašom, sesute, prašom, jaunoji, lipk iš vyšnelės, eik į seklyčią, sėskie, sesele, už balto stalo, ger-

sim, sesele, žalio vynelio“. Gailiai verkdama, sesuo atsakė: „Ačiū, broleliai, ačiū, jaunieji, aš atsigėriau gailių ašarėlių pas savo anytėlę. Aš prisivalgiau rūgščių žodelių nuo dieverėlio...“

— Plepat, o negirdit, kaip jums berže gegutė kukuoja,— kalba pro šalį eidamas Augulis.— Matot, blogi metai gali būti — gegutė be lapų medžius užkukavo. Gal ir burtai, bet taip seni žmonės šneka...

— Svarbu, kad neužkukavo kišenių be pinigų, tai vis tiek nebus labai blogi metai,— pridėjo Augulienė.

— Sakau, manęs vos neužkukavo lovoj begulint, matai, pavasarį naktis trumpa, tai lipte limpa galva prie pagalvio.

— Ogi piemenė vakar pramigo rytą ir išsivarė karves nespėjusi nusiprausti. Parginė vakare apsiverkusi. Kai paklausiau, ko verkianti, ogi, sako, gegutė užkukavo nesipraususią, dabar berniokas manęs nebemylės... Neklausyk, nusiprausk, būsi graži ir mylės. Ką tas paukštis išmano.

— Sako, kiek kartų išgirsi pirmą kartą gegutę sukukuojant, tiek tą metą piršlių sulauksi. Man šiemet gegutė iškukavo bent puskapį piršlių. Ir dar daugiau būtų iškukavusi, bet nebeiškentusi pasakiau: „Gana, nebekukuok“, tuomet nusikvatojusi nuskrido girion.

— Kas daugiau mergaitėms rūpės, jei ne piršliai,— juokavo Augulienė.— Man tai labai reikėjo gauti vaistams gyvatę, bet dabar kur jų gausi gegutės neužkukuotų, o užkukuota vaistams nebetinka.

— Gegutė — Dievo paukštis,— tarė Augulis,— gal ji ir numano ką. Antai, kai sirgo Dundulių Augutė džiova, būdavo, nuolatos atlėkusi gegutė po pat langais obely kukuoja. Nuveja išėję iš trobos su šluota, o ji ir vėl sugrįžusi kukuoja, rauda. Taip ir iškukavo mergelę pačioje jaunystėje.

— Sakau, gudrus paukštis gegutė. Žiūrėk, nei ji lizdo suka, nei vaikų peri ir gyvena, Dievas ja pats pasirūpina. Mes dar ir ne bet kaip rūpinamės vištas, antis, žąsis ir kitus paukščius perinti, ir tai sunku užsiauginti. O gegutė gyvena savo vaikais nesirūpindama, jos vaikus išperi kiti paukščiai ir užaugina nė ačiū nepasakius.

GEGUŽĖS UŽKUKUOTA

Mergelė, pavirtusi paukšte.— Gegužės užkukuoti pinigai.— Gegužė — badmečio ir derliaus pranašė.— Užkukuotos gyvatės vaistui nebetinka.— Ligoniams mirtį lemia, o mergelėms tekėti linki.

Teko girdėti senus žmones plepant, kad gegutės esą negalima medžioti nei šiaip jau šaudyti, nes ji esanti lyg ir koks šventas paukštis. Mat senovėje gegutė buvusi seselė devynių brolelių Kukaičių ar Kukovaičių, kurie gyvenę kažkur apie Kuktiškes Utenos apskrityje. Kai viename kare žuvo visi devyni broleliai Kukovaičiai, jų sesuo Gegutė, jauna mergelė, gedėdama savo žuvusių brolelių, pavirtusi raiba gegužėle, išskrido į žalias gireles jų ieškoti. Ieškodama nuolatos vis šaukė juos vardu: „Kukū, kukū!" Taip nuo šio laiko kas mielas pavasarėlis dar ir dabar vis tebešaukia, neturi laiko net savo vaikučius perėti, todėl už ją išperi kiti paukščiai.

Mūsų kaimo žmoneliai, kurie daugiau tiki gamtos reiškiniais ir prietarais, pavasarį pirmam gegutės užkukavimui teikia didelę reikšmę. Kiekvienas stengiasi turėti su savimi nors kelis centus, kad nebūtų tuščia kišenė. Sakoma, jeigu gegužė užkukuos žmogų kurį metą visai be pinigų, tai tą metą jis neturėsiąs pinigų ir laimės. Todėl kai kas net visą pavasarį nešiojasi kišenėse nors kiek pinigų. Kitas, gudresnis, kad besinešiodamas pinigų nepamestų, net įsisiuva juos į savo drabužius, į kelnių juosmenį ar sijono rumbą. Gegužės užkukuotas pinigėlis būsiąs labai laimingas.

Blogiausi metai esą tam, kurį gegužėlė užkukuoja lovoje begulintį. Toks jau negali tikėtis laimužės.

Daugelis ūkininkų dar ir šiandien labai atidžiai stebi pavasarį, kada pradės gegužė kukuoti, ar neužkukuos miško be lapų. Jei ji pradeda kukuoti, kai žalioji girelė sausa, be lapų, sako, būsią sausi badmečiai ir nederlius. Dievo paukštis viską žino ir praneša, tik reikia jį suprasti, sako seni žmonės.

Dabar visur Žemaitijoje, Aukštaitijoje ir Dzūkijoje turgavietėse pilna gyvačių pardavėjų su gegužės neužkukuotomis gyvatėmis. Mat tik tokios esančios vaistingos, o paskui jau niekam vertos, ir tokių jau niekas nebeperka. Todėl dabar gyvačių rinkėjams didžioji darbymetė.

Gegutės užkukuotas, kai kuris ir augalas nustoja savo vertės. Pavyzdžiui, sako, krienai, gegutės užkukuoti, valgiui jau nebtikę, nes nustoja stiprumo. Kitos žolelės net nustojančios savo vaistingumo savybių ir vaistui nebetinkančios. Gegutei užkukavus, nustoja tekėti beržų ir klevų sula, o jei ir teka, tai jau ne tokia saldi.

Jei kuriuose namuose yra ligonis, ir, atlėkusi prie tų namų, dažnai gegutė kukuoja, sako, tą ligonį gegutė iškukuos, tai yra jis mirs. Todėl sveikieji pastebėję gegutę nubaido, kad ligonis negirdėtų jos balso, nes dėl to jo liga pasunkėja, be to, girdint paukštį pranašaujant mirtį, ligoniui labai širdį skaudą.

Jei kuriame kieme yra jauna mergelė ir ten dažnai atlėkdama gegutė kukuoja, vadinasi, toji mergelė tą metą ištekės už savo mylimojo. Todėl jaunas mergeles gegužėlė labai džiugina.

Kartais mergaitės, laukdamos bernelių ir burdamos, kada kuri ištekės, išgirdusios gegutės balsą, prašo jos taip sakydamos:

— Gegužėle raibužėle, pakukuok, parokuok, kiek metelių man mergauti?

Šitaip pasakius, skaičiuojama, kelis kartus gegutė sukukuos, tai tiek dar metų liko mergauti.

Panašiai piemens prašo gegutės iškukuoti, kiek kuriam iš jų liko metelių ganyti bandą. Pavasarį bernai labai bijosi, kad gegutė neužkukuotų jų nesipraususių, nes tokių nemylėsiančios ir nežiūrėsiančios merguželės. Todėl bernai, išeidami į lauką, nors lovyje veidą nusiprausia.

RINKO MERGELĖ, RINKO JAUNOJI SALDŽIAS UOGELES

IŠ UOGAUTOJŲ PAPROČIŲ

Trake ant žalių samanėlių rausta skaistaveidė žemuogėlė, raudonuoja avietėlės kepuraitė. Alkanas piemenėlis sėdi ant kelmelio, rymo į sirpstančią uogelę žiūrėdamas ir, džiaugdamasis uogele, dūdele groja.

Tuojau po Joninių iš sulinkusių kaimo trobelių dainuodami išėjo uogautojų krepšeliai į miškus, trakelius, į kirtimus ir naujokynus uogelių rinkti. Klausosi žalioji girelė, o uogautojos dainuoja senovės uogautinę:

Ėjau in girią
giedrią dienelę,—
paukšteliai čiulbėjo,
ūkanotoj — liūdėjo.

Oi, broliai, broliai,
broleliai mano,
pakirskite klevelį,
žalią girios medelį.

Dirbdinkite tiltelį
per Nemunėlį.
Eisiu ašai in girią
rinkti saldžių uogelių...

Taip visą mielą vasarėlę skamba, aidi žaliosios girelės, nauji kirtimėliai ir jauni atžalynai. Tačiau ir uogautojos ne visuomet linksmai dainuoja. Štai renka uogas našlaitė, netekusi savo mielosios močiutės. Įsiklausai, gir-

di, kaip ji liūdnai raudotinai giružei skundžiasi savo sunkia dalele taip dainuodama:

Už jūrių marių,
už vandenėlių
rinko mergelė,
rinko jaunoji
saldžias uogeles.

Ne tiek ji rinko,
kiek gailiai verkė,
pati sau viena
per visą dieną
graudžiai raudojo ir t. t.

Kai seniau visa Lietuva žaliavo paskendusi žaliose giriose, o kaimas vargo nuo baudžiavos laikų ankštai susispaudęs mažose sodybose, neturėdamas vietos nė vyšnelei ar obelaitei pasisodinti, tuomet senas, jaunas ir mažas vaikelis, norėdami vasarą kokią uogelę ragauti, laisvesniu nuo žemės darbų laiku būriais traukdavo į miškus uogauti. Miškinio karalystėje kiekvienas galėjo jo gėrybių semtis kiek patinka be jokio užmokesnio. Todėl šventadieniais knibždėte knibždėjo pilni miškai visokių uogautojų. Visi miškai, išskiriant dvarų miškus, kuriuose buvo ir pievų, laisvi būdavo, ir į juos galėjo kiekvienas įžengti ir uogauti. Miško sargas, nutvėręs draudžiamam dvaro miške uogaujant, iškryžiuodavo tąjį ir paleisdavo. Jeigu iškryžiuotas pareisi namo, tai pagarsėsi kaip pro adatos skylutę išlindęs. Iškryžiuotajam pro abiejų rankų rankoves prakišamas ilgas pagaikštis, ir žmogus dėl to gali eiti tik šonu, o tankiame miške ir taip sunku pralįsti pro medžių šakas. Be to, kiekvienam žingsny tave gali užpulti vilkai ir gyvą suėsti. Pagaliau, taip ilgai besiblaškydamas, žmogus, alkio ir vargo kamuojamas, greitai netenka jėgų ir žūva be žinios. Taip pasakojo senas kupiškėnas Alekna iš Plundakų kaimo.

Beje, ir dvaro miškuose leisdavo uogauti, bet už tai seniau reikėdavo duoti nustatytą uogų duoklę. Duokles dvarams duodavo ir kitais miško vaisiais.

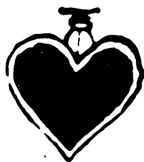
Kartą susitinku Žiogienę, garsią Merkinės apylinkės girių uogautoją, su pilnais uogų krepšeliais ir užkalbinu:

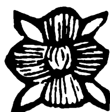
— Tiek daug uogų prisirinkusi, turbūt didelę laimę turi uogauti arba žinai tam kokius nors burtus?

— Kur nežinosi,— linksmai atsako uogautoja.— Nuėjęs uogauti, kai rasi pirmą uogą, turi ne pats suvalgyti, nors ir kaip alkanas būtum, bet nuskynęs atsigrįžti miško tankumynan, mesti uogą ir taip kalbėti: „Tau, Miškinėli, pirmoji uogelė, kad nevedžiotum po girelę, kad man kelio nepastotum. Einu tavo girelėn uogautų, saldžių uogelių ragautų". Taip mano mamytė, amžiną atilsį jai, sakydavo, kai eidavom uogauti. Dabar kalbėk ar nekalbėk Miškinėliui, nebėra jau tiek uogų, kiek būdavo senovėje. Seniau daugelis bežemių kampininkų vien iš uogų versdavosi.

Prie Užpelkių pelkės gyveno sena uogautoja Montautienė. Pelkėje gausiai derėjo mėlynės, vaivorai, spanguolės ir bruknės, bet nemažai būdavo ir gyvačių. Kad neįkąstų, ji, eidama uogauti, nešdavosi gyvatėms skirtą dalį, arba duonį,— užkalbėtą duonos gabalėlį. Eidama į mišką, ji sukalbėdavo kažkokius užkalbėjimus ir įmesdavo duoną į kokį kerą. Miške uogautojoms, ypač šventadienį uogaujant, sako, pasirodą velniūkščiai ar kiti kokie šabaldošiai. Kad šmėklos nesirodytų, reikia į mišką įeinant kalbėti: „Velni, velni, duok petelnį, kepsiu velniukus". Tuomet, sako, velniai bijosis rodytis...

Kartą šventadienį, per patį vidudienį, uogavo Betygalos miške moteriškės. Girdi, traška braška netoli jų žemėje išmėtytos sausos šakos. Atsigrįžta — ogi atropoja, atpuškoja rupūžė, didumo kaip didelis jautis, o akys spokso kaip dvi lėkštės. Persigandusios uogautojos nubėgo uogas palikusios. Iš tos baimės susirgusios, ėmė džiūti ir netrukus pasimirė.

AŠ SU SAVO BOBA IŠĖJAU GRYBAUTI...

GRYBAVIMO PAPROČIAI

Žaliojoje girelėje, paslaptingoje miško dievaičių Miškinėlio ir Samanėlio valstybėje, nakties glūdumoje kaišiojo iš žalių samanėlių raudonas galvutes raudonviršiai, rudokėlės, ūmėdės ir kitos Samanėlio gėrybės. Aušrinei vyturio giesmelei pasigirdus, vargingų kaimo lūšnelių durys gailiai sugirgždėjo. Girion žengia grybautojos, tuščiais krepšeliais ir aštriais peiliais nešinos. Skuba girion, kad pačiuptų grybų, ligi jų nepamatė žmogaus akis. Keistas tas grybas: jeigu jį žmogaus akis nužiūrės, tai sukirmys ir jau jis niekam tikęs. Toks jau senovės lietuvio įsitikinimas. Taigi ir einama grybauti kuo anksčiausiai, kai ima pats saldusis rytmečio miegas. Kas vėliau nueis, ras tik senus pakirmytus grybus ir kotus.

Kartais, sako, kitas grybautojas net iš vakaro nueina girion, atsisėda kur netoli kokio didesnio grybyno ir laukia išdygstant grybo, bet be apyaušrio grybai vis tiek nepasirodo. Sakoma, reikia saugotis, kad nepamatytumei grybo augant, nes, kas pamatys, apaks ir liks aklas. Ir grybas, kurį pamato žmogaus akis, sako, nustoja augęs. Grybautojai, radę nors ir mažutį, ką tik išdygusį grybelį, niekados nepalieka jo kitam kartui, kad paūgėtų, bet nuskina, nes yra toks senovės įsitikinimas, kad žmogaus akių pamatytas grybas ir nenuskintas ne tik nebeauga, bet sukirmija ir jau niekam tikęs.

Kai kurie žmonės neina grybauti, nes tiki neturį grybautojo laimės grybams rasti. Kiti žino įvairių burtų bei šiaip senųjų įsitikinimų ir stengiasi jų kitiems neišplepėti.

Kartą viena grybautoja sakė, kad, norėdamas raudonikių, niekuomet neik pasáuliui, vadinasi, iš tos pusės, iš kurios saulė šviečia, bet eik prieš saulę. Tuomet raudonikius daug geriau pastebėsi.

Utenos apylinkėje seniau buvęs paprotys grybautoją, išlydimą iš trobos ar iš kiemo, apmėtyti klumpėmis, kurpėmis ar kita kokia avalyne, kad jam geriau sektųsi daug grybų rasti.

Dzūkija, kaip grybų šalis, garsi ir dabar. Čia daugelis vargingų dzūkų iš Samanėlio dovanų grybų gyvena, jais maitinasi, iš jų verčiasi. Senieji dzūkų grybautojai dar prisimena senovės grybautojų paprotį — aukoti Samanėliui pirmąjį grybą, kad geriau rankotųsi grybauti. Šis paprotys, be abejo, yra kilęs iš tų laikų, kai lietuvis garbino ir dievino paslaptingas miškų tankumynų galybes.

Seniau prietaringas dzūkas, įžengdamas į mišką grybauti, kreipdavosi į Miškinį bei grybų dievaitį Samanėlį taip melsdamas jų palaimos:

— Pirmas grybelis — Samanėliui, grybų, uogų augintojėliui, kad grybelių negailėtų. Miškinėli, Girinėli, manęs girioj nevedžiok, grįžtant kelio nepastok, aš girelę tausoju, žalių medžių nekertu, paukščių, žvėrių nemušu. Skalsa — amen.

Kai eidamos namo susieina į būrį bent kelios grybautojos, Rytų Aukštaitijoje dainuoja tokią grybautojų dainą:

Ek džium veselija
lepšis sūnų apženijo.
Raudonikis bus jaunikis,
baravykas — pajaunys,
ūmėdėlė — pamergys,
paliepėlė — panytėlė,
raudonikio žmona.

Kai grybai valgomi dideliam būry, mėgstama dainuoti tokią grybų dainą:

Aš su savo boba išėjau grybauti,
atradau lepšį, negaliu išrauti.
Išviriau grybus, nugraibysiu taukus,
duosiu šeimynai, kuri dirba laukus.
Oi, jūs, grybai, grybai, jūs patieka mano,
kas jūsų nevalgo, nieko neišmano...

Grybas laikomas Dievo dovana, todėl išsiviręs niekas grybų nevalgo pats vienas, bet jais vaišina ir kitus. Grybai auga visų daliai, todėl, jeigu kam pasiseka jų pakankamai rasti, nešykštima ir kitus pavaišinti. Kas šykšti, tikima, jog tokiam nesiseka nė grybauti. Šiame paprotyje atsispindi gražus senovės lietuvių vaišingumas.

OI GRYBAI, GRYBAI

Žaliosios mūsų girelės kai kur dar ir dabar tebėra geriausios pagirių gyventojų maitintojos. Gyvenantys arčiau miško beveik vien tik Miškinio dovanėlėmis ir verčiasi. Gerais metais, kas netingi, įvairių miško gėrybių — uogų, grybų ir riešutų — viralines prisikrauna.

Kalbant apie tokius Miškinėlio dovanų rinkėjus, pravartu prisiminti baigiami pamiršti senieji mūsų grybautojų papročiai. O tokių pamiškių gyventojų gyvenimas ir papročiai tuo labiau įdomūs, nes mažiau paliesti naujosios kultūros.

Štai dunkso prieš akis didžiulė Gegužinės giria. Rytmečio prieblandoje ji atrodo dar paslaptingesnė. Pagiryje rymo miškinaičių trobelės. Aušrinei vieversėlio giesmelei nuaidėjus, atsiveria pamiškio trobelių durys. Į girią traukia krepšeliais nešini moterų ir vaikų būreliai.

Ankstybą rytą ne tik artojai, bet ir piemenėliai dar tebemiega. Grybautojai keliasi pirmieji — toks jau senas jų paprotys ir įsitikinimas. Nori daug grybų rasti — netingėk kuo anksčiausiai atsikelti. O pramiegojęs rasi tik nurinktų grybų kotus ir pakirmijusius grybapalaikius. Tačiau esą ir tokių grybautojų, kurie turi tokią grybų radimo uoslę, jog, kada tik nueitų grybauti, niekados tuščiomis nepareiną. Nuo tokių grybas nepasislėps nei po eglių šakomis, nei giliai samanose.

Švinta ankstybas rytas. Ramus miškas tyliai bunda iš nakties miego. Nuo medžių lapų ir šakelių varva sidabro rasa. Tuojau pasirodo šen ir ten miško glūdumoje besislapstą grybai. Ten po svyruokliais beržais iš samanų kaišioja rausvas galvutes raudonikiai ir baravykai. Antai kelmynėje jau iš tolo geltonuoja aplink kelmus senų ąžuolų kelmų mėgėjai murmučiai. Juos grybais pripažįsta tik senieji grybautojai. Kiti murmučių nevalgo, nes šungrybiais laiko. Ten pat po medžiais geltonuoja kaip vaškas slidukai. Čia aplink eglutes rikiuojasi žaliaviršės ūmėdėlės, užnemuniečių žaliuokėmis vadinamos. Ir jos jaunųjų grybautojų nesibijo, nes tie, nepažindami šito grybo, pro jį kaip pro šungrybį nė nepažvelgę praeina. Miško aikštelėje, nedideliais būreliais susispietusios, stypso linksmos paliepės, savo baltus skėčius kelia į dangų. Nuo neišmanėlių paliepiai ne kartą skaudžiai nukenčia: menkai apie grybus nusimanydamas, paliepį ne vienas šungrybiu palaiko ir, koja jį paspyręs, pykdamas nueina. O, o, kiek čia miške grybų! Kur čia juos visus apžvelgsi ar jų vardus suminėsi. Kito vardo nežino net senesni grybautojai.

Žvalios grybautojų akys, tik į mišką įžengus, tuojau bėginėja nuo grybo prie grybo, bene pamatys kur baravyką. Jau toks senas grybautojų prietaras yra: jeigu, nuėjęs į mišką, pirmiausia rasi baravyką, tuomet seksis grybauti ir daug baravykų rasi.

— Baravyką radau, baravyką! — nuskambėjo, nuaidėjo linksmas grybautojos šauksmas per visą girią. Net pasistiebdama grybautoja visoms rodo nuskynusi pirmąjį baravyką.

— Žinai, pirmąjį baravyką radus, kad geriau sektųsi, reikia truputį paspjaudyti. Nors tai atrodo ir nepadoru, bet taip jau senųjų grybautojų įprasta,— patarė senoji grybautoja.

— O mano senelė mokė, kad pirmąjį grybą, gaila jo ar ne, reikia paaukoti miško dievaičiams — Miškinėliui ir Samanėliui. Paaukotasai grybas reikia mesti miško tankumynėn ir sakyti: „Einu į girelę uogauti, į mišką grybauti. Pirmoji uogelė — Miškinėliui, pirmasai grybelis — Samanėliui, kad po girią nevadžiotų, kelio nepastotų, uogų, grybų negailėtų, alkanus papenėtų. Visiems skalsos!“

— O manoji senutė sakydavo,— kalbėjo Labaitienė,— kad, išlydint grybauti, reikia nors juokais apmėtyti grybautojas klumpėmis ar kita kokia avalyne, tuomet ran-

kojasi grybauti, daug grybų randa. Aš bijodavau, kad mane klumpėmis kas neapmėtytų, todėl visuomet anksčiausiai išbėgdavau grybauti, kai visi dar tebemiega.

— Visa tai tik burtai,— sako Pašilienė,— daugelio yra patirta, kad grybai daugiausia dygsta jauname mėnesyje.

— Kad ir kaip ten būtų, bet grybavimo sėkmė daug pareina ir nuo žmogaus laimės,— prasitarė Kupstienė.— Žinote, ten, anapus Gegužinės girios, gyvena kirmėlius, garsus gyvačių užkalbėtojas Varškys. Jis mokėdavo visas gyvates miške sušaukti į vieną vietą ir vedžioti, kur nori. Kur tik jis nueis grybauti, pilnus krepšius geriausių grybų bemat prisikrauna. O kitas kartu su juo nuėjęs nieko neranda. Sako, jis mokąs pakerėti ir grybus. Kas žino.

— Nuo gyvačių apsiginti žinau vaistą ir aš,— tarė Pašilienė.— Mano močiutė sakydavo, kad, einant į mišką grybauti ar uogauti, reikia nusinešti kąsnelį duonos ir įmesti jį kur į kerą ar kokį gyvatyną. Tokią auką atidavęs gyvatėms, gali nebijoti, jos nieko nebedarys.

— O senųjų žmonių sakoma, kad, saulei nusileidus ir valgant, niekuomet gyvatės nereikia minėti. Tuomet gali būti ramus: nors ir gyvatyne gulėtum, gyvatės neliestų. Bet geriau apie tas bjaurybes miške nekalbėkime. Jeigu kokio pikto, tos šlykštynės gali mums įgelti,— tarė baugi Kupstienė.

— O aš papasakosiu, kaip viena šimtametė senutė mane mokė užkalbėti miško velnius,— ėmė pasakoti Labaitienė.— Jeigu miškan eidamas bijai velnių, kad jie ten nepasirodytų, sako, reikia sukalbėti toks užkalbėjimas: „Velni, velni, duok petelnį — kepsiu velniukus“. Na, ir nusispjauti bent kokius tris kartus. Velniai nė vienas nepasirodys.

— Katryte, Katryte, eikš grybų, eikš grybų raut...— grybautojų pažadinta, giedojo volungėlė.

— Ieva, Ieva, neganyk po pievą,— atsiliepė jai kita.

— Girdite, moterėlės, volungėlė sako: bus lietaus. Gal bėgtume namo?

— Džiaukis, po lietaus grybai auga. O su nepilnais krepšeliais gėda grybautojai namo eiti.

Pagaliau nuskambėjo girioje vienas kitas garsus ū ū. Kupini, pilnutėliai krepšeliai grybų nužygiavo namo.

— O ko tylime? Juk ne tuščiomis pareiname. Moterėlės, sudainuokime kokią grybautojų dainelę:

Oi, grybai, grybai,
grybai baravykai.
Kokia jūs daugybė
pievoje pridygo.

Aš su savo boba
išėjau grybauti,
atradau lepšį,
negaliu išrauti.

Mano bobutė
labai stora buvo,
beraudama lepšį,
ir pati sugriuvo.

Išvirsim košę
iš miežių akuotų,
lepšiu pašmaruosim,
kad būtų taukuota...

Parsinešusios namo, moterys grybus nudarinėja ir verda. Pirmą kartą parsinešus grybų, visi nekantriai laukia išverdant kaip naujienos. Grybai laikomi Dievo dovana, todėl jų išsiviręs niekas nevalgo pats vienas, bet pasikviečia ir kitus kaimynus. Sakoma, kad grybai užaugo visų daliai, todėl, jei kam pasisekė nemažai jų rasti, nešykšti pavaišinti ir kitus žmones. Kas nešykšti, tam ir grybauti sekasi.

Sočiai prisivalgę Miškinėlio ir Samanėlio dovanų grybų, o ypač pirmąsyk prisigrybavę, grybautojai mėgsta padainuoti seną dainą:

Eisim grybų rauti,
pagirių atgauti;
bus kašutė pilna
baltų baravykų.

Kašutė prairo,
grybeliai išbiro;
ni kuo tau, ni kuo man,
ni kuo pagiriom...

Pirmąkart grybus valgant, pirmą šaukštą paragavusi šeimininkė kam nors kaukšteli šaukštu kakton ir sako:

— Skalsos šių metų naujienai!

— Skalsa, skalsa,— atsako gavėjas ir savo ruožtu kam kitam suduoda šaukštu kakton.

Taip sveikinama linkint valgytojams skalsos ir sveikatos.

KAIP DIDŽIARIEKIS GRYBAVO

Kupiškio miestelio priemiestyje Užukupyje stovi sulinkusi daugiau nei šimto metų senumo dūminė lūšnelė, kurioje gyvena ilgametis Kupiškio kerdžius Didžiariekis, bent devynių dešimčių metų senelis. Dabar jis, kaip niekam nebereikalingas, skursta ir gyvena iš nieko.

Pirmosioms rugių guboms laukuose pasirodžius, grybautojai pradeda žvalgytis į miškus, bene pamatys grybus dygstant. Senieji grybautojai gerai numano, kokiame ore ir kurioje miško vietoje grybai dygsta. O senis Didžiariekis, sako, net užuodžia, kur jie auga. Kur nežinos, jeigu nuo pat jaunų dienelių gano gyvulius visuose apylinkės miškuose, pažįsta kiekvieną kampelį ir kiemelį. Ir kiekvienas geras grybautojas turi gerai pažinti mišką, tai niekuomet negrįš be grybų, jeigu tik jie dygsta.

Po šilto lietaus, miglotą šventadienio rytmetį, dar vos pasigirdus pirmai vieversėlio giesmelei, Didžiariekis pašoko iš miego ir aunasi kojas vyžomis.

— Na, ar susapnavai ką, ar kur tolimon kelionėn rengiesi? — klausė nubudusi boba.

— Einu miškan pasižvalgyti, tokios šiltos miglos kaip patalai klosto miškus, tikriausiai grybai jau dygsta. Norėjau niekam nejuntant išeiti, sako, geriau sekasi. Ir reikėjo čia tau nubusti, nežinau, ar beverta ir eiti...

— Eik, eik, aš seniai jau ketinau eiti, bet taip miegas rytais gula, vis nenubundu, o grybų taip pasiilgau.

— Kad jį kur pečius, vieną koją apsiaviau, o kitos vyžos niekur nesurandu, gal katė bežaisdama kur nuvilko. Nešalta būtų ir basam, bet sakoma, basas nuėjęs, nerasi grybų, tai ko gi vaikščioti tuščiomis?

Pagaliau vyža surasta, kojos apautos baltais autais, kaip į svečius einant. Sugirgždėjo lūšnelės durys, ir išslinko senasis grybautojas su karkliniu krepšeliu ir šermukšnine lazda rankoje, be kurios girioje senelis niekados nesilanko, nes paslaptingoje Miškinio valstybėje gali pastoti kelią kokios miškų būtybės, nuo kurių šermukšnine ginamasi.

Išeinant pro duris, boba apmėtė senelį klumpėm, vyžom ir kitokia avalyne. Taip daroma ir mylimiausią žmogų išleidžiant į mišką, kad geriau sektųsi daug grybų rasti. Todėl neturi pykti, jeigu ir skaudžiai gausi klumpe į kuprą, nes kitaip, sako, grybų miške nerasi.

Rytmečio miglotoje prieblandoje grybautojas Didžiariekis slinko rasota pieva Palėvenio miško link. Eidamas mąsto sau:

— Baravykų tikriausiai gali būti Vilkapėdžių beržyne, ten jie, būdavo, kiekvieną metą gerai uždera. Rytmetis, kaip sakoma, pats grybų dygimo metas, bet niekur nei vieno, nei supuvusio grybelio nesimato.

Išsibastė senelis po visus Vilkapėdžių beržyno užkampius, nuvargęs prisėdo ant seno beržo kelmo pailsėti ir laukia išdygstant grybo. Kad nepamatytų, kaip grybas dygsta, tyčia akis primerkęs. Mat, pasak senovės įsitikinimo, žmogus, pamatęs grybą augant, turįs tuojau pat mirti. Taigi ir šimtametis senelis, nenorėdamas dėl grybo mirti, tyčia užsimerkė. Bet kadangi labai buvo išvargęs, ir užmigo. Sapnuoja jis, kad esąs vikrus bernas, vaikščiojąs po beržyną ir renkąs gražiausius baravykus. Krepšeliai jau pilni, ir vos begali panešti, bet niekaip nebeeranda iš miško išeiti, nes sakoma, kad Vilkapėdžių beržynėlyje jau nuo neatmenamų laikų grybautojus Miškinis vedžiojąs ir paklaidinąs, o ypač tuos, kurie jam gailisi paaukoti pirmąjį grybą.

Nebegalėdamas iš miško išeiti ir atrasti tako į savo namus, Didžiariekis prisiminė, kad jis šį kartą nuskriaudė Miškinį, pamiršdamas paaukoti jam pirmą baravyką. O pamiršo visai netyčia: kai pamatė didelį kaip kepurė baravyką, ir sušuko: „Tai bus bobai džiaugsmo, kai parnešiu tokį baravyką!“ Tai pasakęs, nurovė grybą ir įrito krepšelin.

Dabar, ieškodamas pagalbos, šaukiasi Miškinio:

— Miškinėli, Samanėli, kad tu mane nevadžiotum, po girelę nebklaidintum, visus grybus atiduočiau, girion kojos nebekelčiau, kad tik namo sveiks pareičiau.

Tuojau prieš jį kaip iš žemės išdygo toks gražus jaunikaitis ir tarė:

— Gerai, duok man visus grybus, o aš tau pripilsiu krepšį auksinių.

Atidavė senis visus grybus tam jaunikaičiui ir gavo pilną krepšį raudonų auksinių. Džiaugiasi savo bobą pradžiuginsiąs. Tuo tarpu girdi — jį kas šaukia:

— Didžiarieki, klejoji ar per miegus apie pinigus kalbi?

Pramerkia senis akis, ogi Dundulio bernas, apynasrius užsikabinęs ant peties, eina arklių ieškoti.

— Manai, kad aš miegu? Laukiu, kada grybas išdygs, ir prisėdau ant kelmo,— teisinasi senelis.

— Tai nė vieno grybo dar neradai, o jau priešpiečiuose saulutė. Eik geriau namo, juk boba seniai laukia.

— Tiek buvau prisirinkęs gražiausių baravykų, kad vos krepšį begalėjau pakelti, bet pristojo toks jaunikaitis, va, ir išprašė visus grybus, davė pilną tą krepšelį pinigų, turbūt kokie pakerėti buvo, kad nė vieno nebeliko, va, tuščias krepšelis,— nusispjovė senelis ir eina namo kartu su bernu.

— Išnyko miškas, nebėra ir grybų,— pradėjo kalbą senelis.— Visą pusdienį vaikščiojau miške ir be grybų pareisiu namo. Seniau tai bent būdavo grybų, tik bėda, kad ponų miškuose negalėdavo niekas grybauti ir nė kojos miškan įkelti. Miško sargas, sugavęs dvaro miške uogaujant ar grybaujant, iškryžiuodavo žmogų, perkišdamas tokiam ilgą pagalį per abi drabužių rankoves, ir tasai, kryžiumi rankas išskėtęs, negalėjo miške paeiti kitaip, kaip tik šonu. Iš didelio ir tankaus miško, kieno toli namai, tas gyvas nebepareidavo, mirdavo miške išalkęs ir nusilpęs arba žūdavo nuo vilkų. Jeigu kuris iš-

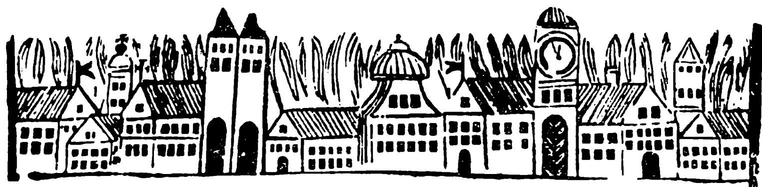
kryžiuotasis grįždavo gyvas, tas dar gaudavo dvare rykščių.

— Kai seniau žmonės savo miškų dar neturėjo, o dvaro miške niekas nenorėjo rizikuoti gyvybe, tai tuomet vargšai baudžiauninkai grybų nė neparagaudavo? — klausinėjo bernas.

— Grybauti ir tuomet grybaudavo, bet slapčia, naktimis, nes neturėjo ko valgyti. O mūsų žmonės ir didžiausiame varge gyvendami nenusiminė, bet vargo sunkų vargą ir dainavo su viltimi sulaukti geresnio rytojaus. Vergijos laikais nė vienas grybautojas nežinojo, ar už grybavimą dvaro miške gaus 25 rykštes, ar, grybų prisivalgęs, užtrauks dainelę:

Aš su savo boba išėjau grybauti,
atradau lepšę, negaliu išrauti.
Mano bobutė labai silpna buvo,
beraudama lepšę, ir pati sugriuvo.
Išvirsim košę iš miežių akuotų,
aptepsim lepšę, valgysim taukuotą.
Išvirsim lepšę, nugraibysim taukus,
duosim šeimynai, kuri dirba laukus.
Ko nesuvalgysim, į krepšius sudėsim,
Važiuosim kermošiun, užkandį turėsim.
Oi, grybai, grybai, jūs patieka mano,
Kas jūsų nevalgo, nieko neišmano...

II
PASAKOJIMAI APIE LIETUVOS VIETOVES

VILNIUS

IŠ VILNIAUS PRAEITIES

Vilniaus miesto įkūrimą puošia gražus senovės laikų padavimas, užrašytas senuosiuose rusų metraščiuose. Šiame padavime sakoma, jog didysis Lietuvos kunigaikštis Gediminas, medžiodamas Neries pakrančių giriose, ten pat nakvojo ir susapnavo staugiantį geležinį vilką. Sapną aiškinę išminčiai kunigaikščiui patarę toje vietoje, kur jis sapne matęs geležinį vilką, pastatyti pilį, kuri būsianti tvirta ir priešų neįveikiama kaip geležinis vilkas. Gediminui toks sapno aiškinimas patikęs, ir jis ten pastatęs Vilnių.

Seno žemaičio A. Paškevičiaus pasakojimu, per Vilniaus miestą tekantis upelis, įtekėdamas į Nerį, sukelia dideles vilnis, nuo ko ir tas upelis pradėtas vadinti Vilnia. Vėliau Vilnios ir Neries santakoje įsikūręs miestas gavo Vilniaus vardą.

Bėgant amžiams, Vilnius daug ko yra išgyvenęs, ir įdomią jo praeitį kiekvienam lietuviui pravartu žinoti. Prekybai ir amatams pagyvinti Gediminas pakvietė Vilniun svetimų kraštų prekybininkų ir amatininkų. Svetimiesiems Vilniuje buvo duota didelė laisvė atleidžiant juos nuo visokių mokesčių ir prievolių, nevaržytas ir jų tikėjimas. Nors anuomet visi lietuviai tebebuvo stabmeldžiai, bet, kaip matome iš Gedimino laiško, 1323 m. gegužės 26 d. rašyto popiežiui, jau tuomet Gediminas buvo pastatęs Vilniuje dvi katalikų bažnyčias vienuoliams ber-

nardinams ir dominikonams. Viena jų stovėjusi Vilniaus Naujapilėje.

1387 m. Vilniuje įvesta krikščionybė. Tuo metu čia pastatyta daugiau katalikų bažnyčių, pakviesta iš svečių kraštų vienuolių ir kitų dvasininkų. Įvedus naują tikėjimą, prievarta buvo užgesinta šventoji ugnis, išgriauti aukurai ir iškirsti šventieji ąžuolai, kuriuos lietuviai labiausiai gerbė. Kriviai ir vaidilos išbėgiojo arba buvo išvaikyti. Jų turtai išdalyti naujakrikščių dvasininkams. Sykiu su krikštu svetimų kraštų pavyzdžiu pamažu ir Lietuvoje įvesta vergija, laisvieji krašto valstiečiai priklausė didikams. Jiems turėjo nemokamai dirbti ir mokėti duokles.

1387 m. Vilniui suteiktos Magdeburgo teisės ir įsteigta savivalda. Miestas turėjo savo teismą, mokesčių santvarką ir laisvą prekybą.

Prasidėjus Vytauto kovoms su Jogaila, Vytauto sąjungininkas Vokiečių ordinas 1392 m. puolė Vilnių, apšaudė jį iš patrankų, tačiau užimti neįstengęs pasitraukė. Kovų miestas buvo sudegintas, ir gerokai apardyta Aukštutinė pilis. Žemutinė pilis sudeginta, gyventojai išžudyti. Nespėjusį atsigauti nuo karų, 1399 m. Vilnių ištiko kita nelaimė — didžiulis gaisras. Tuomet ugnis miestą dar baisiau nuniokojo. Šio gaisro metu sudegė kunigaikščių rūmai su visais turtais ir brangenybėmis. Nukentėjo ir Katedra. Tačiau po šio gaisro Vilnius buvo greitai atstatytas.

Nuo 1392 iki 1430 m. Vilnių valdo didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas. 1430 m. jis sumanė vainikuotis Lietuvos karaliaus vainiku ir tą pat metą į Vilnių sukvietė užsienio bei savo krašto didikus. Lenkams vainikuotis sukliudžius, Vytautas, 80 metų senelis, būdamas jau silpnas ir ligotas, nebepakėlė to sunkaus sielvarto ir tų pat metų spalio 27 d. mirė. Vytautas palaidotas Vilniaus katedros rūsyje, kur buvo laidojami Lietuvos ir Lenkijos žymesnieji didikai, tačiau ar dabar ten tebėra Vytauto kaulai, žinių nėra.

Vilniuje ir apylinkėje šiek tiek yra totorių. Jie čia atsirado tuomet, kai Vytautas, 1397 m. nugalėjęs totorius, paimtus jų belaisvius apgyvendino Vilniuje, Lukiškių priemiestyje, ir Vilniaus apylinkėje.

Kai totoriai, puldinėdami kraštą, skverbėsi į Lietuvos gilumą, karalius Aleksandras Jogailaitis įsakė Vilnių aptverti mūrais. 1498 m. aplink miestą buvo pradėta statyti

sienos. 1505 m. Vilnius apjuostas aukšta ir stora mūro siena su penkeriais vartais ant svarbiųjų kelių įeiti į miestą. Vėliau, kai šių penkerių vartų nebepakako, miesto sienoje iškirsta dar penkeri vartai. Visus miesto vartus saugojo tam tikra sargyba, ir nuo kiekvieno įvažiuojančio į miestą vežimo buvo imamas nustatytas mokestis. Neturtingieji mokestį mokėdavo akmenimis — nuo vežimo po akmenį, kokį suaugęs vyras gali pakelti. Akmenys buvo renkami sienoms taisyti, o pinigai — sargybai išlaikyti.

1552 ir 1569 m. Vilniuje siautė choleros ir maro epidemijos, išnaikinusios daugybę gyventojų. 1653 m. Vilniuje ir visame krašte buvo didelis badas. Meldžiant Dievo pagalbos badaujantiems, iš Romos atgabentas Gailestingosios Marijos paveikslas, kuris buvo pakabintas Šv. Petro bažnyčioje.

XVIII šimtmetyje švedai net du kartus buvo užėmę Vilnių — 1702 ir 1706 m. Ypač žiauriai jie elgėsi antrą sykį. Miesto gyventojus apkrovė didžiausiais mokesčiais. Plėšė bažnyčias, grobė žmonių turtą, žudė senius ir kūdikius. Gražiausias bažnyčias pavertė kareivinėmis ir arklidėmis.

1788 m. Vilnių užėmė rusai. Tada suvienytą Lietuvos ir Lenkijos valstybę pasidalijo Rusija ir Vokietija. Po šešerių metų įvyko sukilimas prieš rusų valdžią. Sukilėliai rusus iš Vilniaus išvijo, o likusią rusų kariuomenę paėmė į nelaisvę ir uždarė Šv. Kazimiero bažnyčioje. Pristigę ginklų, sukilėliai karą pralaimėjo, ir vėl Vilnius rusų.

1812 m. Vilnius nukentėjo nuo prancūzų kariuomenės. Ypač smarkiai prancūzai apgrobė jį grįždami, kai suvargusi kariuomenė, kamuojama alkio ir šalčio, ėmė plėšti iš Vilniaus gyventojų ką nutverdama. Dažnai paimdavo net apeiginius bažnytinius drabužius, o bažnyčiose įtaisė savo sandėlius ir kareivines. Netrukus mieste prasidėjo badas.

1915 m. Vilnių užima vokiečių kariuomenė. 1917 m. Vilniuje susirinko pirmoji Lietuvos konferencija, išrinkusi Lietuvos Tarybą, kuri 1918 m. vasario 16 d. paskelbė Lietuvos nepriklausomybę. 1918 m. lapkričio 11 d. Vilniuje sudaryta ir pirmoji Lietuvos vyriausybė. 1919 m. sausio 2 d. Lietuvos vyriausybė iš Vilniaus pasitraukė, o miestą užėmė bolševikų kariuomenė, kuri ten išbuvo ligi tų pat metų balandžio 19 d., kai ją iš Vilniaus išvijo

lenkai. Šie Vilnių valdė ligi 1920 m. liepos 14 d., kai į miestą įėjo Raudonoji armija, kuri ten išbuvo ligi tų pat metų rugpjūčio 26 d. Lietuvos kariuomenė įžengė į Vilnių 1920 m. rugpjūčio 26 d. Netrukus Vilniun iš Kauno persikėlė ir visa Lietuvos vyriausybė. Tų pat metų spalio 7 d. su lenkais Suvalkuose pasirašyta karo paliaubų sutartis, kuria Vilnius paliekamas Lietuvai. Lenkai ką tik pasirašytą sutartį sulaužė ir Vilnių užgrobė. Lietuvos vyriausybės rūpesčiu Vilniaus klausimas buvo keliamas Ambasadorių konferencijoje ir Tautų sąjungoje, bet ten mūsų teisėtų reikalavimų nebuvo paisoma, nors Vilniaus užgrobimas ir buvo smerkiamas.

1939 m. rugsėjo mėnesį kilus lenkų ir vokiečių karui, rusų kariuomenė, užėmusi Gudijos ir Ukrainos žemių plotus, rugsėjo 20 d. užėmė ir Vilnių, tačiau spalio 10 d. Sovietų Sąjungos ir Lietuvos draugišku tarpusavio susitarimu Vilnius atiduodamas Lietuvai.

VILNIAUS BAŽNYČIOS

Lietuviai ilgiausiai iš visų Pabaltijo tautų išlaikė gražų ir kilnų savo senosios tikybos amžinosios ugnies garbinimo paprotį. Amžinoji ugnelė seniau ruseno kiekvieno lietuvio namų židinyje, aukuruose po šventaisiais ąžuolais ir didžiosiose šventyklose romuvose. Didžiausia lietuvių šventykla buvusi Vilniuje, Šventaragio slėnyje, Žemojoje Vilniaus pilyje. Čia gyveno ir vyriausiasis senosios lietuvių tikybos kunigas krivių krivaitis. Anot isto-

riko Strijkovskio, Perkūno šventykla Vilniuje įkurta 1265 m.

Lietuviams su lenkais susijus giminystės ir politikos saitais, ryžosi ir Lietuva pakeisti savo sentėvių tikybą krikščionybe. 1387 m. didelėje Lietuvos dalyje buvo įvesta krikščionybė. Tada užgesinta šimtmečiais rusenusi amžinoji ugnis, iškirsti šventieji ąžuolai, nugriauti aukurai ir šventyklos, o jų vietoje įsteigtos pirmosios katalikų bažnyčios. Toks pat likimas ištiko ir senąsias Vilniaus šventyklas.

1. Vilniečiams apsikrikštijus, Šventaragio slėnyje, kur seniau stovėjo vyriausioji Perkūno šventovė, 1387 m. įkurta *Vilniaus katedra,* arba Dievo Motinos ir Šv. Stanislovo bažnyčia. Perkūno šventyklos Krivių bokšte buvo pakabinti Katedros varpai. Krivių krivaičio rūmuose apsigyveno pirmasis Vilniaus vyskupas Andrius Vosylius su kapitula. Kaip iš aprašymų ir senų paveikslų matyti, pirmoji Vilniaus katedra buvusi didelio keturkampio pavidalo, su aukštais bokštais. 1399 m. didžiojo gaisro metu ji sudegė. Po to Vytauto ir jo žmonos rūpesčiu buvo pastatydinta gotikinio stiliaus Katedra. Vėliau Katedrą gaisrai naikino 1404, 1531, 1542, 1591 ir 1610 m. Po daugelio naikinimų ir atstatymų dabartinė Vilniaus katedra buvo baigta ir pašventinta 1801 m. Tokia ji išliko iki pat šių dienų.

Vilniaus katedra — didžiausia ir gražiausia Lietuvos bažnyčia. Jos viduje yra bent 10 didelių koplyčių ir dideli požemių rūsiai, kuriuose būdavo laidojami Lietuvos kunigaikščių ir Lenkijos karalių palaikai. 1430 m. čia palaidotas ir didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas. Vienos iš Katedros koplyčių altoriuje yra karstas su Lietuvos karalaičio šv. Kazimiero palaikais.

Vilniaus katedroje seniau buvo labai daug įvairių brangenybių ir meno vertybių, kurių didelė dalis per karus buvo išgrobstyta, bet šis tas dar išliko ir ligi šių dienų. Yra likę vertingų monstrancijų, relikvijų, gobelenų, paveikslų, dokumentų ir kt. Tarp kitų paveikslų matome iškabintą ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto portretą iš senų laikų.

2. Turtingiausia meno vertybių Vilniaus šventovė — *Šv. Petro ir Povilo* bažnyčia. Ji pastatyta senovės lietuvių dievaitės Mildos šventyklos aukuro vietoje. Pirmoji bažnyčia buvusi medinė. Vėliau Lietuvos karvedys Mikalojus Pacas, gelbėdamasis nuo sukilusios kariuomenės,

pažadėjo Dievui auką — gražiausią bažnyčią. Tesėdamas savo pažadą, 1667 m. toje vietoje pastatydino mūrinę Šv. Petro bažnyčią, panašią į to paties vardo Romos bažnyčią. Ši bažnyčia yra didelė tautos brangenybė, nes tai ne tik puikus Vilniaus meno kūrinys, bet ir viso mūsų krašto pažiba. Bažnyčios vidų puošia apie 2000 įvairių šventųjų marmurinių skulptūrų. Kiekviena skulptūra — puikiausias meno kūrinys. Trisdešimt metų Romos dailininkai dirbo tai bažnyčiai įvairius pagražinimus, skulptūras, paveikslus, freskas ir kt. Bažnyčią puošė apie 300 dailininkų ir įvairių meistrų. Žymesnieji dailininkai šie: Pjetras Peretis, Džovanis Galis ir kiti. Freskas, paveikslus ir portretus piešė garsus Romos dailininkas Martinis Alto Montas. Dalis paveikslų ir kitų meno dirbinių yra vietinių Vilniaus dailininkų daryti. Meno vertybių, o ypač skulptūros, gausumu ši bažnyčia yra vienintelė visoje Lietuvoje. Iš kitų bažnyčios retenybių pažymėtinas istorinis Gailestingosios Motinos Marijos paveikslas, atgabentas iš Romos 1653 m., per didįjį Vilniaus marą, meldžiant Mariją užtarti nuo baisių ligų. Bažnyčios požemyje ilsisi jos steigėjo Paco palaikai, kur jo noru įrašyta: „Čia guli nusidėjėlis!“

3. Ant kitos senosios stabmeldžių šventyklos pamatų Vilniaus senamiesty 1384 m. pastatyta *Šv. Jono* bažnyčia, kuri pašventinta tik valdant Vytautui 1426 m. Ji, kaip ir daugelis kitų Vilniaus bažnyčių, daug kartų buvo sudeginta, karų sunaikinta ir vėl atstatyta. Atskirai nuo šios bažnyčios 1501 m. pastatytas gražus varpinės bokštas. Jo aukštis siekia 50 metrų, todėl matomas net tolimiausiuose užmiesčiuose. Vyskupui Protasevičiui atkvietus Vilniun Jėzuitų ordiną, 1571 m. Šv. Jono bažnyčia perėjo į jėzuitų rankas. XVII a. ši bažnyčia buvo lietuvybės šventovė, čia skambėjo garsieji K. Sirvydo pamokslai.

4. Dabartinio Bernardinų sodo vietoje ir apylinkėje stabmeldystės laikais buvęs šventasis lietuvių ąžuolynas. Dalis jo buvo iškirsta ir toje vietoje Vytauto pirmosios žmonos Onos rūpesčiu įsteigta *Šv. Onos* bažnyčia. Likusį šventąjį ąžuolyną 1469 m. Kazimieras Jogailaitis atidavė vienuoliams bernardinams. Dabar sodas priklauso miesto magistratui. Šv. Onos bažnyčia — vienas visų gražiausių Lietuvos gotikos stiliaus pastatų. 1812 m. prancūzų kariuomenei žygiuojant per Lietuvą, Napoleonas, besigėrėdamas Šv. Onos bažnyčios grožiu, yra pareiškęs,

kad norėtų ją ant delno pasidėjęs nusinešti į Paryžių. Tačiau ir ši bažnyčia ne iš karto tokia pastatyta, kokią dabar matome. Manoma, jog pirmoji Šv. Onos bažnyčia buvo sunaikinta 1530 m. gaisro. 1581 m. bažnyčia buvusi atstatyta, ir manoma, jog toji pat tebėra ir dabar. Ją atstatė karalius Zigmantas, norėdamas būti joje palaidotas kartu su savo artimaisiais. Lygiai tokio pat pobūdžio statinys yra ir Kaune. Tai vadinamieji Perkūno namai. Manoma, kad abu šie pastatai yra vieno architekto darbas.

Šv. Onos bažnyčioje tarp kitų yra palaidota didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto trečioji žmona Julijona, mirusi 1448 m.

5. Ir šalia Šv. Onos bažnyčios esanti *Bernardinų* bažnyčia buvusi pastatyta lietuvių stabmeldžių šventyklos vietoje. Bernardinų (Šv. Pranciškaus ir Bernardo) bažnyčią 1492 m. įsteigė Kazimieras Jogailaitis. Ji gana gražiai derinasi su šalia stovinčia Šv. Onos bažnyčia. XIX šimtmetyje prie Bernardinų bažnyčios buvo pristatytas raudonų plytų varpinės bokštas, stiliumi primenąs Šv. Onos bažnyčią. Jame yra garsieji Kristaus laiptai, arba gradusai. Kalbėdami maldas, žmonės eina per juos keliais ir bučiuoja po stiklais esančias relikvijas. Kaip didelę meno vertybę reikia pažymėti ir zakristijos duris, XVI šimtmetyje padirbtas vokiečių dailininkų. Metaliniuose durų apkaustuose išgraviruoti Lietuvos ir Lenkijos valstybės ženklai bei kai kas iš šventųjų gyvenimo. Kairėje bažnyčios navoje yra karstas ir lenta, kurioje parašyta, kad ten palaidotas septynerių metų vaikutis S. Kirelis, žydų nužudytas jų tikybos reikalu.

6. Anot kunigo Godziatos užrašų, Vilniuje, Bokštais vadinamoje jo dalyje, kuri dar vadinta Inbarais, senovėje stovėjusi lietuvių dievaičio Ragučio šventykla. Ragutis buvęs garbinamas kaip aludarių ir midaus ragautojų užtarėjas. Midininkai ir aludariai švęsdavę penktadienius, dėl to ir buvę vadinami petininkais. Vėliau, dar lietuviams stabmeldžiams tebesant, Ragučio šventyklos vietoje Gediminas pastatydinęs *Dievo motinos* cerkvę.

7. Senajame Vilniaus centre, netoli Aušros vartų, priešais miesto rotušę, matome stovint puikią *Šv. Kazimiero* bažnyčią, kuri dažnai vadinama Jėzuitų bažnyčia, nes dabar priklauso jėzuitams. Šv. Kazimiero bažnyčia pradėta statyti 1604 m., taigi tais pat metais, kai Lietuvos

karalaitis šv. Kazimieras su didelėm iškilmėm paskelbtas šventuoju ir Lietuvos globėju. Tų pat metų gegužės 10 d. šventojo kūnas buvo iškilmingai perkeltas iš kapinių į jo vardo koplyčios altorių Vilniaus katedroje. Šv. Kazimiero bažnyčios statyba rūpinosi jėzuitai. Jiems daug padėjo Lietuvos didžiūnai Leonas Sapiega ir Mikalojus Radvila. Kadangi Vilniaus gyventojai labai mylėjo ir gerbė šventuoju paskelbtą kunigaikštį Kazimierą, todėl nebuvo sunku pastatyti puikią ir brangią jo vardo bažnyčią. Ligi 1609 m. išmūrytos bažnyčios sienos, o 1615 m. ji baigta statyti. Bažnyčia italų baroko stiliaus. Ji taip pat kelis kartus smarkiai nukentėjo nuo gaisrų. 1832 m. rusai bažnyčią savaip perdirbo paversdami ją Šv. Mikalojaus soboru. Ir tik 1925 m. iš jos visa, kas rusiška, buvo pašalinta padarant ją vėl, kaip buvus, katalikų bažnyčia. Dėl minėtų priežasčių ši bažnyčia neteko daug brangenybių ir meno vertybių. Be to, ji smarkiai nukentėjo ir 1812 m. nuo prancūzų kariuomenės, kai ši čia buvo įsitaisiusi javų sandėlius.

8. Ten pat senamiesty matome senutę *Šv. Mikalojaus* bažnyčią. Tai seniausia ne tik Vilniaus, bet ir visos Lietuvos bažnyčia. Ji statyta dar Gedimino laikais — 1324 m. Bažnyčia Pabaltijo gotikos stiliaus. Vėliau prie jos pristatytas renesansinis bokštas. Tada ši bažnyčia gerokai apgadinta senąsias gražias gotikos formas pakeičiant renesansinėmis. Seniau dėl panašių remontų daugelis senųjų mūsų bažnyčių nukentėdavo nepataisomai. Šv. Mikalojaus bažnyčioje yra 3 altoriai. Didžiajame iš jų yra senas šv. Mikalojaus paveikslas su sidabro papuošalais.

9. Netoli geležinkelio stoties, prie senovės laikų Medininkų kelio vartų, yra garsi visoje Lietuvoje šventovė — *Aušros vartų* koplyčia. Aušros vartai pastatyti XVI šimtmetyje, kai nuo totorių puolimų Vilnius buvo apjuostas stora mūro siena. Tuomet būta bent devyneto vartų ant žymesniųjų Vilniaus kelių. Iš jų išlikę tik Aušros vartai. XVII šimtmetyje prie jų įrengta koplyčia, o stebuklingas Dievo Motinos paveikslas čia buvęs jau nuo pat vartų pastatymo 1505 m. 1717 m. gaisras sunaikino medinę Aušros vartų koplyčią. 1829 m. pastatyta mūrinė koplyčia, kuri išsilaikė ligi mūsų dienų. Šią šventovę nuolat lanko viso krašto maldininkai, ją gerbia net ir kitų tikėjimų žmonės.

10. Ten pat prie Aušros vartų prigludusi ir *Šv. Teresės* bažnyčia. 1626 m. Steponas ir Mykolas Pacai pran-

cūzų karaliaus Liudviko XV dukteriai Teresei atminti savo lėšomis prie Karmelitų vienuolyno, Aušros vartų gatvėje, pastatydino Šv. Teresės bažnyčią, kuri dar vadinama Karmelitų bažnyčia. Tai graži ir labai brangi bažnyčia. Jos vidaus sienos ir ramsčiai pastatyti iš gryno juodo ir geltono švedų marmuro. Darbus atliko garsus italų architektas Peladis. Bažnyčia italų baroko stiliaus. Viduje yra vertingų paveikslų, marmuro ir granito papuošalų. 1812 m. prancūzai bažnyčioje buvo įsitaisę kariuomenės sandėlius, dėl to gražioji šventovė buvo gerokai apgadinta.

11. Senamiestyje, netoli Katedros, matome nedidelę, bet gana dailią *Šv. Kryžiaus,* arba *Bonifratrų,* bažnyčią. Ją puošia du baroko stiliaus bokštai, kurių viršūnes vainikuoja gražūs kryžiai. Bažnyčia įkurta Algirdo laikais užmuštiems pranciškonams paminėti. Pirmiau šioje vietoje stovėjęs tik kryžius, kaip ženklas vietos, kur vienuoliai buvę nužudyti. Vyskupas Povilas, gyvenęs netoli tos vietos, pastatydino koplytėlę. XVI šimtmetyje čia iškilo Šv. Kryžiaus bažnyčia. Jos viduje yra stebuklingas šaltinėlis, garbinamas dar nuo stabmeldystės laikų. Valdant Algirdui, čia buvo didelis ir gražus sodas, per kurį tekėjo Vingrių šaltinis.

12. Netoli Katedros, buvusiame Lukiškių priemiestyje, matome gražią baroko stiliaus bebokštę *Šv. Jurgio* bažnyčią. Ją 1606 m. savo žemėje pastatydino Lietuvos karvedys Mikalojus Radvila totorių prie Klecko pergalėjimui atminti. Vėliau prie bažnyčios buvo įsteigtas karmelitų vienuolynas. Bažnyčios presbiterijoje kabo jos fundatoriaus Mikalojaus Radvilos, didžiojo Lietuvos kunigaikščio Zigmanto, Zigmantienės ir Jurgio Radvilos portretai.

13. Tarp daugelio Vilniaus bažnyčių pažymėtina ir *Šv. Mykolo* bažnyčia. Ji yra senamiestyje, prie Šv. Mykolo skersgatvio, priešais Bernardinų bažnyčią. Nors nedidelė, bet gana dailiai atrodo. Bažnyčios mūrai baltai dažyti. Šventorius apjuostas stora mūro siena. Neaukštas varpinės bokštukas kyšo tarp daugelio aplinkinių bažnyčių bokštų. Bažnytėlė dažniausiai esti uždaryta ir retai kieno lankoma. Ją valdo vienuolės bernardinės, kurias čia 1594—1596 m. įkurdinęs Leonas Sapiega. Viduje yra Sapiegų antkapiai.

Šv. Mykolo bažnyčią 1594 m. pastatęs Leonas Sapiega, paskirdamas ją savo ir savo giminių laidojimo vieta.

7. Užsak. Nr. 656.

Vėliau ši bažnyčia pagarsėjo jėzuitų ir kalvinų kovomis, kurios čia vyko 1639—1682 m. Kalvinai buvo galutinai nugalėti ir turėjo išsikelti už miesto tvirtovės sienų. Smarkiai nukentėjo kalvinų maldos namai, kapinės bei butai, ir, tik karaliui įsikišus, išvengta baisių žudynių.

14. Paminėtina Lukiškių priemiestyje, kairiajame Neries krante, graži, gana sena, puošni baroko stiliaus *Šv. Jokūbo ir Pilypo* bažnyčia.

15. Beveik priešais Šv. Jokūbo bažnyčią, kitoje Neries pusėje, matome puikią dvibokštę *Šv. Rapolo* bažnyčią, kuri taip pat baroko stiliaus, statyta 1703 m. Pro šią bažnyčią eina kelias į Vilniaus Kalvarijas. Čia, užu Neries, vadinamosiose Šnipiškėse, menkas miestas, todėl ir bažnyčių daug nėra.

16. Už Vilnios upės, vadinamajame Užupyje, gatvės pradžioje stovi Nukryžiuotojo Kristaus koplytėlė, toliau yra *Šv. Baltramiejaus* bažnyčia. Ji čia įsteigta 1644 m. Šiai sudegus, vėliau tame pat kalnelyje buvo bažnyčia iš naujo atstatyta. Po antrojo gaisro bažnyčia atstatyta tik 1823 m. Seniau ji priklausė vienuolių Augustinų ordinui, todėl dokumentuose kartais vadinama Augustinų bažnyčia.

17. Senajame mieste, prie Dominikonų gatvės, matome seną *Šv. Dvasios* bažnyčią. Ji dažnai vadinama ir Dominikonų bažnyčia nuo jos įsteigėjų vienuolių dominikonų vardo. Greta yra vienuolyno rūmai. Po bažnyčia ir vienuolynu iš senų laikų yra išlikę didžiausi požeminiai urvai — labirintai. Juose pilna supuvusių karstų, suverstų kartu su sudūlėjusiais numirėliais. Viename iš tų rūsių tarp karstų liekanų ir sunaikintų lavonų dar nelabai seniai buvo matyti geležinėje kėdėje sėdinčio vienuolio dominikono lavonas. Numirėlis buvo aprengtas baltu abitu, galva ant krūtinės nusvirusi ir apgaubta vienuolišku gaubtuvu. Pasakojama, kad tai esąs garsusis pamokslininkas, palaimintasai tėvas Melchioras, miręs 1602 m.

Anot žemaičio A. Paškevičiaus, paskutiniu laiku minėtosios bažnyčios požemių urvuose aptiktas slaptas įėjimas už geležinių durų, kur buvo rasta daugybė sudūlėjusių vaikų ir suaugusių žmonių lavonų. Kaip matyti iš negyvėlių padėties, jie ten kažkokios nelaimės ištikti žuvę, nes vieni stati tebestovi, kiti atsisėdę rymo.

Apie tuos požemius žmonėse girdėti įvairių bauginan-

čių pasakojimų, kuriuose dažniausiai minima mirusiųjų šešėliai, neramūs vaiduokliai ir kita.

18. Prie tos pat Dominikonų gatvės yra graži *Šv. Trejybės* bažnyčia.

19. Netoli Pylimo ir Visų šventųjų gatvės yra sena *Visų šventųjų* baroko stiliaus bažnyčia. Ji buvusi skirta atgailauti nusikaltusiems kunigams ir kitiems dvasininkams. Bažnyčia statyta apie 1520 m.

20. Toliau, arti geležinkelio, prie Šv. Stepono gatvės, matome dvibokštę, baltai dažytą *Šv. Stepono* bažnyčią.

21. Eidami Vilniaus gatve Žaliojo tilto link, prieisime *Šv. Kotrynos* bažnyčią, kuri kartais vadinama Benediktinų bažnyčia. Prie jos pristatyta aštuoniakampė Dievo Apvaizdos koplyčia. Ten pat yra moterų vienuolynas. Bažnyčia didelė ir graži. Priešakį puošia du stilingi bokštai ir stogo skliautas. Turtingas ir vidus.

22. Trakų gatvės sodelyje matome *Švenčiausiosios Mergelės Marijos dangun ėmimo* bažnyčią, kartais vadinamą Pranciškonų bažnyčia. Po daugelio gaisrų vis perstatant, bažnyčios stilius pasidarė mišrus — iš dalies baroko, iš dalies gotikos.

23. Ant aukšto Bokštų kalno, netoli Vilnios, stiepiasi aukšti *Misionierių* vienuolyno bažnyčios bokštai.

24. Antakalnyje, Sapiegos gatvėje, už Sapiegos rūmų matyti *Viešpaties Jėzaus* bažnyčia, kuri dažniau vadinama Trinitorių bažnyčia. Statyta XVIII šimtmetyje.

25. Toliau matome Verkiuose ant kalno aukštabokštę *Vilniaus kalvarijų* bažnyčią. Čia atsilanko daug maldininkų, vaikščiojančių kryžiaus kelius.

Paminėjau 25 Vilniaus bažnyčias, tačiau tai dar nėra visos. Amžiams bėgant, kai kurios Vilniaus bažnyčios išnyko. Kai kurių išnykusiųjų šiandien jau ir vardai pamiršti, kitų tik dalys bepalikusios.

Netoli Šv. Mikalojaus bažnyčios stovėjo *Didžioji pranciškonų bažnyčia.* Iš jos tepalikęs gotikinis portalas, papuoštas baroko rėmais ir anga. Pati bažnyčia perdirbta į sandėlį, kuriame vėliau įrengtas miesto archyvas. Šalia jos dar ligi 1869 m. stovėjo raudonų plytų varpinė, gražiausias gotikos pavyzdys.

Iš visiškai žuvusių bažnyčių reikia paminėti *Šv. Martyno* ir *Šv. Barboros* bažnyčias. Abi jos gotikos stiliaus. Pirmosios griuvėsius dar matome dailininko P. Smuglevičiaus piešinyje, o antrosios siluetas žymu Brauno ir Hohenbergo vaizdiniame Vilniaus plane.

Kiek Vilniaus bažnyčių, kurių neliko nė paveikslo, žuvo nuolatinės Vilniaus rykštės — gaisrų — metu, šiandien niekas negali pasakyti. Ypač daug jų sudegė per didžiuosius 1390 ir 1399 m. gaisrus. Vien tik per 1748 ir 1749 m. gaisrus Vilniuje nuėjo dūmais 19 bažnyčių. O panašių gaisrų Vilniuje buvo begalės.

DIDŽIOJI VILNIAUS ĮŽYMYBĖ

AUŠROS VARTAI

Žymiausia Lietuvos šventovė — Vilniaus Aušros vartų koplyčia. Savo stebuklingu Dievo Motinos paveikslu ji garsi ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje. Dėl Aušros vartų Vilnių dažnai vadiname šventuoju miestu.

Jau nuo seniausių laikų mūsų maldingi žmoneliai iš visų Lietuvos kampelių būriais traukdavo į šventąjį Vilniaus miestą pasimelsti prie stebuklingojo Aušros vartų Dievo Motinos paveikslo. Deja, dabar kelias į brangiąją mūsų šventovę mums yra užtvertas aštriais [ ] * nepraeina neatidavęs pagarbos.

Ši Vilniaus šventovė yra gerbiama kaip nė viena kita. Gatve, kuri eina pro Aušros vartų koplyčią, traukia pėsti ir važiuoti įvairių tautybių žmonės ir įvairiais reikalais, tačiau koks žmogus bebū[ ] ** davęs pagarbos.

Kada Aušros vartų šventovė įsteigta ir kada ten stebuklingasis Dievo Motinos paveikslas pakabintas, nėra žinių. Senovėje visas Vilniaus miestas, kaip tvirtovė, buvo apjuostas stora mūro siena. Ligi 1503 m. tos sienos nebuvę. Yra žinių, jog siena aplink Vilniaus miestą pa-

* Iškritusi eilutė.— Sud. past.
** Iškritusi eilutė.— Sud. past.

statyta 1503—1523 m. Anuo metu į Vilnių ėjo 5 svarbiausi keliai, o ant kiekvieno iš jų stovėjo vartai. Aušros vartai ir buvo vieni iš tokių kelio vartų. Mūro siena ir vartai tuomet saugojo miestą nuo totorių. Vartuose dieną ir naktį stovėdavo sargybos. Kada ir iš kur Aušros vartuose atsirado stebuklingasis Dievo Motinos paveikslas, ir šiandien dar nežinome. Kai 1799—1802 m. rusų valdžia griovė mūrą, supusį visą Vilniaus miestą, ir visus miesto vartus, tai Aušros vartų nelietė, matyt, dėl to, kad jau tuomet turėjo būti juose stebuklingasai paveikslas. 1626 m. Vilniuje pradėjo kurtis vienuoliai karmelitai, ir jau tada jie pradėjo rūpintis padidinti garbę stebuklingojo paveikslo, kuris tuomet buvo gana apleistas. 1688 m. karmelitai šventąjį paveikslą, buvusį tuomet jau toje pat vietoje kaip ir dabar, paėmė savo žinion. Jau tada priešais paveikslą buvo deginamos žmonių aukojamos žvakės ir lemputė. 1671 m. vienuolių karmelitų rūpesčiu šventajam paveikslui pastatyta medinė koplyčia. 1715 m. Vilnius smarkiai nukentėjo nuo gaisro, tuomet sudegė ir medinė Aušros vartų koplyčia, išstovėjusi 44 metus. Stebuklingąjį paveikslą iš degančios koplyčios karmelitai išgelbėjo. Apie 1719 m. buvo pastatyta mūrinė Aušros vartų koplyčia, kuri ir dabar tebestovi. Į naująją koplyčią iškilmingoje procesijoje perneštas ir šventasis paveikslas. 1829 m. koplyčia buvo kiek perdirbta pakeičiant kai kurias jos formas. Paskutinįkart ji remontuota 1927 m. Tada Dievo Motinos paveikslas buvo vainikuotas brangia karūna.

Nors Vilnius daug yra matęs karų, tačiau stebuklingasai paveikslas išliko iki šių dienų. 1702 m., per karą su švedais, šventasis paveikslas vienoje vietoje buvo švedų kiaurai peršautas iš senoviško šautuvo. Šūvis pataikęs į sidabrinius Dievo Motinos rūbus.

Stebuklingojo Aušros vartų paveikslo kraštai ir rėmai apkabinėti stebuklingų pagijimų sidabriniais ir auksiniais ženklais, arba votais, o seniau jais buvęs apsagstytas ir visas paveikslas.

TEN, KUR LIETUVOS ŠVENTOJO PALAIKAI

Sunaikinta 1530 m. gaisro, Vilniaus katedra 1534 m. vėl pradėta atstatyti. Atstatomosios Katedros pakeistas planas ir stilius. Ji baigta statyti tik 1537 m. Dėl blogų pamatų priešakinė Katedros siena 1596 m. perstatyta iš naujo.

Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Zigmanto III rūpesčiu naujojoje Vilniaus katedroje buvo pradėta statyti brangi ir meniškai puošni Šv. Kazimiero koplyčia, kurią baigė statyti karalius Vladislovas IV.

Šv. Kazimiero relikvijoms pagerbti vyriausiojoje Lietuvos bažnyčioje Vilniaus katedroje buvo pastatyta viena brangiausių ir gražiausių koplyčių. Baigus koplyčios įrengimus, 1636 m. rugpjūčio 14 d. šv. Kazimiero kūnas buvo įdėtas į tam tikrą brangų ir puošnų sidabrinį karstą, kurį buvo dovanojęs karalius Zigmantas III, ir su didžiausiomis iškilmėmis padėtas koplyčios altoriuje.

Šv. Kazimiero koplyčia — vienas brangiausių Vilniaus katedros meno paminklų. Ją statė ir išpuošė garsus menininkas K. Tenkala. Koplyčios vidus išklotas gražiausiu valakiškuoju marmuru. Vidų puošia dvylika piliastrų, padarytų iš tamsiai raudono marmuro, karnizai — iš juodojo marmuro, o koplytėlių puošmenų išpjaustymai — baltojo marmuro. Tarp piliastrų tam tikruose įgaubimuose, vadinamosiose nišose, stovi pasidabruotos medinės statulos — šventojo artimieji giminaičiai ir pats šv. Kazimieras. Sias statulas rusai norėjo nuimti.

Šoninėse koplyčios sienose matome italų dailininko Delbeno XVII šimtmečio pabaigoje pieštus sienos paveikslus, vadinamąsias freskas: „Šv. Kazimiero karsto atidengimas po 120 metų“ ir „Šv. Kazimieras prikelia mirusią mergaitę“.

Koplyčios vidaus skliautas, arba kupolas, išpuoštas gipso puošmenimis. Pačiame skliauto viršuje matome Šv. Dvasią auksu žėrinčiuose spinduliuose. Kampuose tarp gipso puošmenų — paveikslai iš šv. Kazimiero gyvenimo. Koplyčios skliaute keturios gipsinės moterų figūros simboliškai vaizduoja šv. Kazimiero būdą: ištvermę, teisingumą, susivaldymą ir pastovumą.

Gražiausia ir brangiausia koplyčios puošmena — didžiai meniškas altorius. Seniau čia stovėjusį pirmąjį sidabrinį altorių po karo su švedais karalius Jonas Kazimieras nuėmė ir jo sidabrą suvartojo valstybės iždo reikalams, o toje vietoje pastatė pigesnį.

Viršum altoriaus tabernakulio matome garsųjį trirankio šv. Kazimiero paveikslą. Anot padavimo, dailininkas, piešęs paveikslą, pastebėjęs dešinę ranką esant kiek ilgesnę, dėl to ją užtepęs dažais, o šalia nupiešęs kitą ranką, trumpesnę, uždėtą ant širdies. Bet ta pirmiau nupieštoji ranka, nepaisant dailininko pastangų ją net pakartotinai užtepti, po kurio laiko vėl pasirodydavusi.

Todėl šv. Kazimieras paveiksle taip ir liko su trimis rankomis iki pat šių dienų. Dviejose dešinėse rankose jis laiko po žydinčią leliją kaip nekaltybės ženklą, o kairėje — rožančių.

Viršum šio paveikslo ant altoriaus tabernakulio du angelai laiko sidabrinį šv. Kazimiero karstą. Viršum jo stovi sidabrinė šv. Kazimiero statula, dešinėje rankoje laikanti kryžių, o kairėje — leliją. Karstui padaryti prireikė apie 3000 svarų sidabro. Jame sudėti šventojo palaikai.

Altoriuje, viršum šv. Kazimiero karsto, matome gipso bareljefą, vaizduojantį su Kūdikėliu Jėzumi Kristaus Motiną, kurią šventasis be galo mylėjo. Šv. Mergelė Marija aplink apsupta gražių vaikelių — dvidešimt dviejų angeliukų, o apačioje karstą prilaiko dar trys tokie pat angelaičiai. Dvidešimt penki angelaičiai reiškia 25 šv. Kazimiero žemėje gyventus metus.

Altoriaus viršuje vienam paveiksle matome šv. Kazimierą, priimantį iš angelų kryžių ir lelijas, su parašu: „His ornari et mori“. Kitame paveiksle matome šv. Ka-

zimierą debesyse tarp angelų, o jam iš burnos sklinda jo himno žodžiai: „Omni die dic Mariae“. Šis paveikslas vaizduoja šv. Kazimiero mirtį.

Koplyčios durų sienoje matome du dailininko P. Smuglevičiaus drobėje pieštus paveikslus. Viename jų vaizduojama kova su pagundomis, o kitame — pagundų nugalėjimas.

Koplyčios altoriaus dešinėje pusėje stovi dailaus senovės pjaustymo taurės pavidalo kilnojama sakykla, atnaujinta 1838 m.

Po šv. Kazimiero [koplyčia *] yra mauzoliejus, kuriame laidojami karalių palaikai.

Šv. KAZIMIERAS LIETUVOJE

Lietuvos globėjas karalaitis šv. Kazimieras gimė 1458 m. spalio 3 d. Krokuvoje. Mirė 1484 m. kovo 4 d. Gardine, eidamas dvidešimt šeštuosius metus. Palaidotas Vilniaus katedros Karalių koplyčios altoriuje sidabriniame karste, kur iki šiol tebėra. 1521 m. popiežius Leonas X Kazimierą pripažino šventuoju. 1604 m. Vilniuje

* Pagal prasmę — tekste praleistas žodis.— *Sud. past.*

įvyko šv. Kazimiero paskelbimo šventuoju iškilmės, ir jo kūnas buvo perneštas į Katedrą.

Mūsų liaudis apie šv. Kazimierą sukūrė ne vieną gražų padavimą. Taip pat pasakojama nemaža stebuklų, įvykusių prie jo karsto. Vieną kitą įdomesnį padavimą apie karalaitį Kazimierą čia ir teikiame.

Vienas gražiausių yra padavimas apie šv. Kazimiero kariuomenę, kuri, vien pasakotojų nurodymu, esanti po Kauno miestu, o kitų — po Vilniaus. Kariuomenė užburta. Tūkstančiai karių sėdi ant žirgų su žibančiais savo skydais, geležiniais šarvais apsivilkę, aštriais plieno kardais ir ietimis ginkluoti, miega amžių miegą, laukia, kada sunkią tėvynės gyvenimo valandą bus pašaukti į pagalbą prieš Lietuvos priešus. Tuomet jie atgiję išeis iš užburtų pilių požemių ir padės mums nugalėti galingiausius priešus. Užburtoji šv. Kazimiero kariuomenė ir mūsų nepriklausomybės kovose padėjusi nugalėti šimtą kartų gausesnį ir galingesnį priešą. Ir Jiezno didžiosiose kautynėse, sako, virš Jiezno bažnyčios padangėje buvo matyti šv. Kazimieras ant balto arklio kardu užsimojęs į priešus. Todėl Jiezno mūšis mūsų buvo laimėtas, nors priešų buvę daugiau ir geriau ginkluotų.

1518 m. Maskvos kariuomenė buvo apgulusi svarbią tų laikų Lietuvos pilį Polocką. Atėjusi Lietuvos kariuomenė negalėjo persikelti per ištvinusią Dauguvos upę ir prieiti prie pilies. Visi Lietuvos kariai klūpsti puolė ant žemės ir meldė šv. Kazimiero pagalbos. Padangėje pasirodė baltas raitelis šviesos spinduliuose ir tik pamojo ranka į Dauguvos vandenis. Upė persiskyrė į dvi dalis, ir tuo keliu Lietuvos kariai sausi perėjo per vandenį. Perėję upę, lietuviai netikėtai užpuolė priešus. Rusai pakriko ir ėmė bėgti.

Mūsų liaudyje yra ir daugiau įvairių padavimų apie šv. Kazimierą, jų visų nė suminėti neįmanoma. Nemaža kalbama ir apie šv. Kazimiero stebuklus. Ne vieną tokį stebuklą mini ir įvairūs raštai, net žymių asmenų rašyti. Taip pat stebuklu laikoma ir tai, kad, daugiau nei po šimto metų atidengus šv. Kazimiero karstą, jo kūnas rastas nepaliestas puvimo.

Šv. Kazimieras imtas garbinti iškart jam mirus, nors kanonizuotas tik praėjus 120 metų po jo mirties.

Šv. Kazimiero dėka esą įvykę net didelių stebuklų, pavyzdžiui, nežinomos Uršulės prisikėlimas iš numirusiųjų, nes josios tėvai maldomis kreipėsi į šv. Kazimierą,

aklų maldininkų praregėjimas ir daugelio sunkiai sergančiųjų, kurių net gydytojai negalėję pagydyti, išgijimas. Per didelį 1604 m. potvynį minima buvus stebuklingai išsigelbėjusių skęstančiųjų.

Lietuvoje šv. Kazimieras gana plačiai garbinamas ne tik bažnyčiose, bet ir liaudyje. Jo garbei Lietuvoje yra pastatyta bent 10 katalikų bažnyčių, o Amerikos lietuvių parapijose — net 17. Tiek aukštaičiai, tiek ir žemaičiai šv. Kazimiero statulėles mėgsta statyti kryžiuose ir koplytėlėse. Dievdirbiai šv. Kazimierą vaizduoja karališkais drabužiais, su aukso karūna ant galvos ir žydinčia lelija rankoje. Kazimiero vardas Lietuvoje gan mėgstamas, nes juo krikštijama nemažai vyrų ir moterų. Šv. Kazimiero diena liaudyje labai reikšminga, mat ji laikoma žiemos pabaiga, todėl yra sakoma: „Šv. Kazimieras — kreivavėžys“. Tai reiškia, jog rogių kelias pakrypsta, nes sniegas tirpsta, pavasarėja.

Šv. KAZIMIERAS

Šv. Kazimieras Jogailaitis gimė Krokuvoje 1458 m. spalio 3 d. Jis buvo didžiojo Lietuvos kunigaikščio ir lenkų karaliaus Kazimiero Jogailaičio sūnus, atseit karaliaus Vladislovo Jogailos, kuris kartu su didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Vytautu apkrikštijo Lietuvą, anūkas.

Šv. Kazimieras buvo lieknas, gražus, vidutinio ūgio, švelnaus moteriško veido jaunikaitis. Jo skaistų, malonių bruožų veidą puošė tamsūs, ilgi plaukai. Juodos akys spindėjo skaisčios doros ir šventos tiesos žvilgsniu. Tiesi nosis ir maloniai šypsančios lūpos rodė jo kilnią dvasią. Savo skaisčia siela ir jautria širdimi taurusis jaunikaitis visiems švietė kaip pavasario saulė danguje. Būdą karalaitis daugiausia paveldėjo iš savo motinos.

Šv. Kazimieras visą savo gyvenimą skyrė Dievo garbei — maldai ir geriems darbams. Šventasis savo noru atsižadėjo karališkos garbės, turtų ir gyvenimo malonumų. Jo tėvas karalius Kazimieras buvo numatęs karalaitį Kazimierą skirti sosto įpėdiniu. Nepaisydamas tėvo ir kitų didikų įkalbinėjimų, taurusis jaunikaitis atsisakė karaliaus vainiko sakydamas:

— Dieve duok, kad mano ponas ir geradarys mano tėtušis, kurį gerbti Dievas man prisakė, niekados nenumirtų, o visuomet laimingai karaliautų. Tenumirštu aš pirmiau tėtušio, kad nematyčiau jo mirties. Aš turiu gana darbo pats su savimi. Būti savęs paties ir savo piktų polinkių ponu — tai jau didelis darbas!

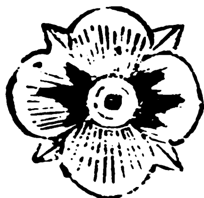
1481 m. šv. Kazimieras nuvyko iš Vilniaus į Krokuvą Lenkijos valdyti ir ten susirgo džiova. Tada vėl grįžo į Lietuvą, galutinai pasitraukė nuo valstybės reikalų ir pasiaukojo vien Dievui tarnauti. Tuo tarpu laikinai apsigyveno Gardine. Tačiau neilgai jam buvo lemta begyventi, nes 1484 m. kovo 4 d., sekmadienį, prieš pat saulės tekėjimą, jaunikaičio skaisti siela atsisveikino su šiuo pasauliu. Tai įvyko Gardino mieste. Savo mirties dieną šventasis iš anksto buvęs įspėjęs. Prieš mirdamas sukalbėjo himną Dievo Gimdytojai, prasidedantį žodžiais: „Omni die dic Mariae“, kurį jaunystėje pats parašė. Tą himną liepė po mirties jam į karstą įdėti.

Kazimierui mirus, jo kūnas buvo atgabentas į Vilnių ir palaidotas Vilniaus katedroje, tam reikalui parengtoje koplyčioje. Šioje koplyčioje šventojo kūnas tebeguli ir iki šiol padėtas altoriuje, sidabriniame karste.

Pasklidus garsui apie stebuklus, vykstančius prie Kazimiero karsto, buvo susirūpinta jį pripažinti šventuoju. Karalaičio jaunesnysis brolis Žygimantas, tapęs lenkų karaliumi, ir didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, kreipėsi į popiežių Leoną X, prašydamas pripažinti karalaitį Kazimierą šventuoju. 1520 m. popiežius atsiuntė iš Venecijos nuncijų Zakariją Fererį, kuris, padedamas Gardino ir kitų vyskupų, ištyrė visus stebuklus. Stebuklų tyrimus stropiai peržiūrėjo Romos kardinolai. 1521 m. popiežius Leonas X Kazimierą pripažino šventuoju. 1602 m. popiežius Klemensas VIII leido kovo 4 d. švęsti šv. Kazimiero šventę. 1604 m. gegužės 10 d. su didelėmis iškilmėmis šventojo kūnas perneštas iš kapo į jo koplyčios altorių. Taigi šv. Kazimieras buvo paskelbtas šventuoju, nors nepriklausė jokiai vienuolių brolijai. Ta-

čiau jo gyvenimas nė kiek nebuvo lengvesnis už asketišką bet kurios brolijos gyvenimą. Šventasis visuomet po savo karališkais drabužiais ant nuogo kūno vilkėjo aštrią ašutinę. Ištisas naktis praleisdavo melsdamasis prie bažnyčios slenksčio ar koplyčioje. Ir silpniausios sveikatos būdamas, labai daug pasninkavo iki nualpimo. Šelpė vargšus ir ligonius.

Per Kazimiero šventę Vilniuje vyksta dideli atlaidai ir garsioji mugė. Tuo metu į Vilnių iš viso krašto suplaukia minios žmonių.

TRIJŲ KRYŽIŲ KALNAS

SENŲ ŽMONIŲ PADAVIMAI

Prieš šimtus metų lietuviai garbino savus dievus, Kristaus nepažino ir nežinojo. Didžioji Aukštaitijos dievų šventvietė tuomet buvusi Vilniuje, kur ją nuo priešų saugojo neįveikiamos pilys. O seniau būdavę kariaujama ne tik dėl turtų, bet ir dėl dievų.

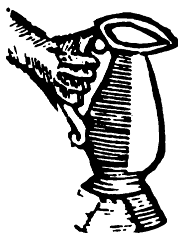
Viena žymiausių anų laikų šventyklų stovėjusi šimtamečių ąžuolų paūksmėje, ant dabartinio Trijų kryžių kalno, kur, tyliai vingiuodama tarp Vilniaus kalnelių, Vilnios upė teka į Nerį. Ten pat, kairiajame Vilnios krante, stovėjo ąžuolais apaugęs aukštasai Pilies kalnas.

Tame kalne buvo kunigaikščių pilis, kurioje gyveno kunigaikštis ir daug kariuomenės. O Trijų kryžių kalne po šventuoju ąžuolu stovėjo nežinomojo Vilniaus dievaičio statula. Nežinomasis dievaitis buvo vaizduojamas kaip kėdėje sėdįs barzdotas senelis su karūna ant galvos. Jo garbei po šventuoju ąžuolu nuolatos degė amžinoji ugnis.

Vėliau iš kažkurio krašto atsibastė pas mus naujo tikėjimo skleidėjai ir mėgino ginklais priversti jų dievus garbinti. Mūsų žmonės nepasidavė ir pasipriešino ginklu. Priešai kartkartėmis būdavę nugalėti ir iš mūsų krašto išvyti. Pagaliau atėjūnai mėgino mums įpiršti savo dievus, žadėdami įvairiausių gėrybių. Ilgainiui nemaža dalis mūsų žmonių pripažino svetimus dievus. Vilniaus mieste naujajam Dievui pastatė bažnyčią. Seniesiems lietuvių dievams atėjo galas. Užgesino amžinąją ugnį ir Trijų kryžių kalne. Sargai, budėję prie nežinomojo dievo statulos, ją pagrobė ir slaptais kalno požemių urvais nugabeno į Pilies kalno požemį. Čia senąjį dievą garbino slapta.

Vaidiloms išbėgiojus, senoji Trijų kryžių kalno šventykla skradžiai žemės prasmego, o nežinomojo dievo statula taip ir liko amžiams paslėpta Pilies kalno požemiuose. Trys naujojo tikėjimo skelbėjai buvę nužudyti šventojo aukuro sargų, kai gesino šventąją Trijų kryžių kalno ugnį. Nužudytiesiems pagerbti vėliau ten pastatyta trys kryžiai. O nuo to ir šis kalnas pradėtas Trijų kryžių kalnu vadinti.

Vėliau, po kelių šimtų metų, kai rusai buvo užėmę visą Lietuvą, kasinėdami Vilniaus Pilies kalną, giliai žemėje tarp daugelio kitų retų senovės radinių rado ir nežinomojo dievo statulą. Ji buvusi padėta Vilniaus archeologijos muziejuje. Kai kas, ją matydami, sakydavo, jog tai dievaitis Perkūnas. Ar dabar toji statula tebėra Vilniuje, nežinoma. Tai galima būtų patirti aplankius Vilniaus muziejus.

PADAVIMAS APIE VILNIŲ IR NERĮ

Prieš šimtus metų Vilniaus apylinkė ūžė šlamėjo be galo ir be krašto žaliuojančiomis giriomis apaugusi. Anuomet dar nė Vilniaus miesto nebuvo. Tenai, tarp aukštų Panerių kalnų, buvo supiltas aukščiausias Pilies kalnas ir pastatyta jame aukščiausia Lietuvos pilis. Toje pilyje gyveno milžinų karalius, galingiausias milžinas Vilnius ir jo žmona Neris.

Kartą milžinas Vilnius patyrė, kad jo šalį puldinėja plėšrūs kaimynai, žudo nekaltus gyventojus ir naikina jų turtą. Supyko galingasis milžinas ir nusprendė nedorus priešus sudrausti. Vieną gražų rytą milžinas Vilnius išėjo į pilies kalną ir garsiai užtrimitavo tauro ragu. Šitaip šaukė pilin visus Dainavos šalies bernužėlius, jaunus raitininkus, skubiausiai rinktis į didžiąją pilį.

Surinkęs kariuomenę, milžinas išjojo į tolimas šalis sudrausti piktų kaimynų, kurie puldinėjo jo ramų kraštą. Milžino žmona liko namie saugoti pilies židinio ir pavaduoti savo vyro krašto valdymo reikalais.

Milžinas su savo raitininkais ilgai kovėsi tolimose šalyse, daug žemių nukariavo, šimtus priešų paklojo ir daug turto atėmė. Kai pasaulio kraštą prijojo, pasuko atgal namo, į tėvynę. Grįžęs į savo žemę, pamatė joje baisaus priešo pėdsakus. Kur tik pažiūri — nė pažinti nebegali: viskas išnaikinta, sugriauta, sudeginta ir išplėšta. Likę tik lavonai, kraujas ir pelenai.

Sutrimitavo milžinas garsiuoju tauro ragu, bet į balsą niekas niekur neatsiliepė. Tuomet milžinas nujojo tiesiai į savo pilį patirti apie savo žmoną.

Vilniaus pilis buvo sugriauta, sudeginta ir su juoda žeme sulyginta. Pilies kalnas priešų ir savųjų lavonais nuklotas. Narsūs kariai gynėsi visi ligi paskutinio ir žuvo, bet priešui gyvi nepasidavė. Kartu žuvo ir gražioji milžino žmona Neris.

Milžinas Vilnius su savo kariais surankiojo visus žuvusiųjų kūnus, sudėjo aukštame Pilies kalne ir garbingai palaidojo, supildamas dar aukštesnį kalną. Tas kalnas — tai dabartinis Tauro, arba Gedimino, kalnas Neries ir Vilnios santakoje, kur stovi Aukštoji pilis.

Nuliūdo milžinas Vilnius, netekęs tvirtos pilies ir klusnios žmonos. Padėjęs kardą, atsisėdo netoli kalno ir graudžiai graudžiai verkė. Iš milžino ašarų atsirado upė, kuri ir buvo pavadinta žuvusios jo žmonos Neries vardu. O toji vieta, kur milžinas verkė, vadinasi Verkiai.

Pagal Vilniaus lietuvės Ievos
Jankūnaitės pasakojimą

ŽEMAITIJA

VINGIO AKMUO ANT VELNIO PYLIMO

Žemaitijoje, tarp Laumakių ir Kipšų dvarelių, yra klampios balos. Per tas balas vingiuoja dviejų kilometrų ilgio ir kokių penkių šešių metrų aukščio pylimas, aplinkinių gyventojų Velnio pylimu vadinamas. Ar jis žmonių rankomis senovėje supiltas, ar ledų laikų padaras — neaišku. Tačiau net aplinkinius jis stebina savo nepaprastumu. Tas pylimas nėra kelias, ir niekas nepamena, kad jis kada būtų toks buvęs. Velnio pylimo gale, netoli Likučių vienkiemio, guli milžinas akmuo, vadinamas Vingiu. Vingio akmuo yra apie trijų metrų aukščio ir

tiek pat jo gal bus žemėn susmegę. Akmuo gana savotiškos išvaizdos. Jis atrodo lyg kokia milžiniška širdis. Gal todėl žmonės ir sukūrė padavimą apie šį akmenį, kad tai esanti užkeikta milžino širdis, akmeniu virtusi.

Atvykęs aplankyti šios istorinės vietos, radau beuogaujančią 70 metų senutę, kuri, atsisėdusi palei Vingio akmenį, pradėjo pasakoti senų žmonių pasakas ir padavimus apie Velnio pylimą, Vingio akmenį, užkeiktas pelkes, piktas pagundas bei visokius šmėklojimus žemaičių giriose ir balose. Sako, milžinų laikais čia buvusi, kaip ir dabar yra, bala, tik nebuvę Velnio pylimo nei Vingio akmens. Vienoje balos pusėje gyvenęs jaunikaitis milžinas Vingis, o kitoje — jo panelė Laumė. Gal ir tiesa, nes čia ir šiandien tebėra Laumakių dvarelis. Milžinui Vingiui buvęs vargas vaikščioti pas savo panelę per balą. Tuomet jis sumanęs išpilti sau kelią. Pasiėmęs didelį maišą, nuėjęs Palangos pajūrin, prisisėmęs pilną maišą smilčių ir pylęs per balą kelią. Maišą nešęsis ant pečių užsimetęs. Kad vienodai visą kelią išpiltų, maišo gale praplėšęs skylę, pro kurią žemės birusios. Kai visos žemės išbiro, tuomet milžinas gale pylimo maišą iškratė, ir iš jo iškrito didokas akmuo, kuris ir dabar ten stovi ir vadinamas Vingiu.

Pasak kito žemaičių padavimo, prieš tvanus, kai žemėje visur buvę pilna nelabųjų dvasių, Kipšų dvare gyvenęs kipšelis, kaip žemaičiai sako, arba velniukas. Kipšas Laumakių balose su laumėmis raganomis linksmas puotas keldavęs. Kartais ir ant Šatrijos susilėkdavę velniai, arba kipšai, ir laumės raganos. Dangaus deivalis Perkūnas kartą labai supykęs, trenkęs iš padebesių į papelkį ir užmušęs kipšą su laume. Kipšo likusi tik širdis; ji pavirtusi akmeniu, kuris vadinamas Vingiu, o laumių papų ir dabar čia visur randama suakmenėjusių, lyg pirštai, lyg ožkos papai. Mokslininkų jie belemnitais vadinami. Žmonės laumių papus vartoja kaip vaistą.

KĄ RŪPINTOJĖLIAI PASAKOJA

AKMENĖS KOPLYTĖLĖS PRAEITIS

Žemaitiškos piramidės.— Pagerbtasis akmuo ir upelis.— Stebuklingi išgijimai ir nuotykiai.— Aukos ir jų išnaudotojai.— Apžadų koplytėlė.— Po akmeniu esą lobiai.— Lobių ieškotojai

Keliaudamas Žemaitijos keleliais ir vieškeliais, visur rasi pakelių kryžiuose, koplytėlėse, medžiuose ir ant akmenų rymančių rūpintojėlių ar kitų žemaičių garbintų šventenybių. Šiuose paprastuose paminkluose dažnai slypi įdomi praeitis. Jie, galima sakyti, yra mūsų krašto piramidės ir sfinksai, kokių kitos šalys neturi.

Štai Šiluvos—Žaiginio vieškelyje, bent už 4 kilometrų nuo garsiosios Šiluvos, yra Akmenės vienkiemis. Čia, kairėje kelio pusėje, drybso žemėn įsmigęs akmuo didumo sulig kerdžiaus trobele. Nuo šio akmens ir artimieji vienkiemiai gavę Akmenės vardą.

Pasak žmonių, Akmenės akmuo yra stebuklingas ir nuo seniausių laikų visų garbinamas. Dėl nepaprastos to akmens išvaizdos ir didelės jam rodomos pagarbos reikia manyti jį buvus senovės lietuvių aukuru.

Dabar ant šio akmens stovi nedidelė medinė koplytėlė su rūpintojėliais ir kitomis šventenybėmis. Pastatyta čia ji vėlesniais laikais, o šis akmuo garbinamas ir maldininkų lankomas nuo senų senovės. Tačiau aiškių žinių, ar tasai akmuo tikrai buvęs stabmeldybės laikų aukuras, nėra, nors ugnis ant jo buvusi kūrenama. Pažymėtina, kad Šiluva ir visa jos apylinkė turtinga garbi-

8. Užsak. Nr. 656.

namų akmenų. Net ir stebuklingoje Šiluvos koplyčioje Dievo Motina stovi ant senovės laikų pagerbto akmens, kuris, spėjama, buvęs stabmeldybės aukuras.

Akmenės koplytėlėje yra Dievo Motinos ir šv. Elžbietos medinės statulėlės. Pro vieną akmens pusę eina vieškelis nuo Šiluvos į Žaiginį, o pro antrą teka nedidelis upelis, kurio tikrąjį vardą sunku nustatyti. Vieni jį vadina Akmena, o kiti — Šaukuva ir Saudrava. To upelio vanduo esą stebuklingai gydąs.

Didžiųjų Šiluvos atlaidų — Šilinių — metu teko ilgokai pabūti Akmenėje prie stebuklingojo akmens. Ten mačiau daugelį žmonių keliais einant aplink koplytėlę ir akmenį, dedant ant jo aukas, trinant į jį skaudamas kūno vietas ir bučiuojant. Stebuklingu Šaukuvos upelio vandeniu žmonės mazgojasi skaudamas akis, veidą, kojas ir sąnarius. Daugelis ligonių geria šio upelio vandenį nuo visokių negalavimų. Kurie negali čia atvykti, tiems vandens parneša kiti.

Pasikalbėjęs su šios stebuklingos vietos lankytojais, išgirdau įvairių pasakojimų, kurių vieną kitą apie sergančiųjų pasveikimus bei kitus retus atsitikimus čia trumpai atpasakosiu.

Viena Žaiginio miestelio moteriškė skundėsi dideliais galvos skausmais, ir jokie vaistai negelbėjo. Kartą sapne jai pasirodžiusi labai maloni ponia, tikriausiai Švenčiausioji Motina, kuri skaudamą moteriškės galvą paglosčiusi ranka ir tarusi:

— Tu sergi, bet nunešk dvi žvakes prie Akmenės koplytėlės ir uždek. Kai žvakės sudegs, būsi sveika.

Moteriškė sapno apreiškimo paklausė ir pasveiko.

Pažymėtina, kad prie šio akmens dažnai daromi apžadai ir meldžiamasi ne vien sveikatos prašant, bet ir kitais gyvenimo reikalais.

Štai pasakojama, jog vienas Akmenės kaimo gyventojas, 1914 m. išeidamas į karą, meldėsi ir aukas dėjo prie stebuklingojo Akmenės akmens — prašė, kad sveikas iš karo grįžtų. Po dviejų savaičių jis parėjo namo gyvas ir sveikas.

Tačiau blogus žmones čia ištinka skaudžios nelaimės. Antai prieškariniais laikais Akmenės kaimo ūkininko Vitkauskio išdykęs arkliaganis Aleksiukas nuplėšė Akmenės koplytėlės aukų dėžę ir įmetė ją į Šaukuvos upę. Teisme vaikis užsigynė ir neteisingai liudijo, jog tai padaręs Ainikis. Teismas Ainikį nubaudė pusę metų kalėti ir su-

mokėti 50 aukso rublių baudą. Dėl tos neteisybės Ainikis nekaltai atsėdėjo ir sumokėjo didelę baudą. Už šią šventvagystę ir bjaurų šmeižtą A. Vitkauskiukui netrukus nei iš šio, nei iš to koją pritraukė, taip ir liko amžinai šlubas.

Akmenės apylinkės turtingas ūkininkas Mižutis, norėdamas labiau pralobti, prie stebuklingojo akmens pritaisė geležinę aukų dėžutę. Šventojo akmens lankytojai per metus į ją primesdavo ligi 1000 ir daugiau rublių. Iš tų aukų Mižutis gražiai aprengė dukteris, įsigijo puikius arklius, ratus, pakinktus ir kitų ūkio reikmenų. Po kiek laiko tas žmogus pasimirė ir tuojau vienai moteriškei pasirodė pragare besąs. O tasai pragaras esąs ten, netoli Liepkalnio kaimo, klampių balų apsuptoje dūminėje lūšnelėje. Įeina moteriškė ton lūšnon, žiūri — gi Mižutis vargšelis besikankinąs ugnyje ir dūmuose paskendęs. Vargšas uždusęs, pajuodęs šaukiasi pagalbos.

Kaip ant Akmenės akmens atsirado pirmoji koplytėlė, man papasakojo Akmenės kaimo gyventoja Jogminienė:

— Seneliai pasakodavo, kad prieš kokius porą šimtų metų ant to akmens nebuvę jokios koplytėlės. Vėliau, gal bent prieš kokį šimtą metų, Aukštadvario Kontrimo tėvo tėvas, arba, kaip čia sako, Strujus, turėjęs nesveiką žmoną. Visur ją išvežiojęs po gydytojus ir burtininkus, bet išgydyti negalėjęs. Kartą tam Kontrimui naktį pasigirdęs nežinomas balsas:

— Klausyk, paimk tą šv. Elžbietos statulą, kuri stovi tavo sodo koplytėlėje, nunešk ir pastatyk ją Akmenėje ant to stebuklingo akmens, ir tavo žmona bus sveika.

Kai Kontrimas tą apreiškimą įvykdė, jo moteris pasveiko. O toji medinė statulėlė taip ir stovėjo ant akmens be koplytėlės, kolei visai supuvo.

Žmonių jau seniai buvo šnekama, kad po stebuklinguoju Akmenės akmeniu yra nuo kažkokių karų likę paslėpti dideli lobiai. Ir tas akmuo seniau buvęs daug didesnis, bet žmonės, beieškodami pakastų turtų, didelę jo dalį nuskėlę. Didesnes to akmens skeveldras Kontrimas sudėjo į tvarto pamatus, bet turtų po jomis nerado.

Pasak tos apylinkės žmonių, kadaise kažkoks Klimanskis ir jo žmona Elžbieta naktį ėję pro Akmenės akmenį ir pamatę, kaip iš po to akmens stypčioją raudoni liežuviai, vadinasi, pinigai degą. Ogi senis tuoj bakst ton

vieton ir įsmeigė šermukšninę lazdą. Tą pat naktį parbėgo abu su boba namo, pasiėmė kastuvą ir maišą. Tuojau ėmė palei tą akmenį kasti. Kasė ir rado tris puodus pinigų: vieną auksinių, kitą sidabrinių, o trečią variokų. Iškastus pinigus jiedu nunešė į dvarą pas Kontrimą pasiklausti, rodos, ką daryti su tuo radiniu. O Kontrimas buvo gudrus sukčius ir patarimą davė tik sau naudingą:

— Tu senas ir tavo boba sena. Sužinos plėšikai, jumis nugalabys ir pinigus atims. Geriau duokite tuos pinigus man, o aš už tai duosiu jums tą špitolę ten, prie to akmens, ir judu galėsite tenai gyventi iki gyvos galvos. Jeigu jums kada prireiks pinigų, aš galėsiu duoti, o dalį jų galit ir dabar paimti. Jūsų pinigai pas mane nežus.

Klimanskiai su tuo pasiūlymu sutiko ir savo pinigus paliko dvare.

Rasti pinigai, sako, retai kam į gera išeina. Reikia žinoti, kad, pinigus iškasus, negalima užžerti duobės, iš kurios jie išimti, nes kitaip apaksi ar kitokia skaudi nelaimė ištiks. Klimanskiai, matyt, to nežinojo ar nepaisė, nes, pinigus išėmę, duobę vėl užkasė. Po kurio laiko senis Klimanskis be jokios priežasties apako, o paskui ir jo pati. Taip ir liko abu seniukai gyventi amžinoje tamsybėje prie to akmens. Nors ponas rastųjų pinigų ir nedavė, bet seniukams jų niekad ir nestigo. Maldingi žmonės, ateidami į tą šventą vietą pasimelsti, atnešdavo pinigų ir padėdavo juos ant akmens. Paskui, kad pinigų niekas nepaimtų, seniukas Klimanskis padirbdino geležinę aukų dėžę.

Vėliau, nežinomais metais, Klimanskio brolis ant šventojo akmens pastatė medinę koplytėlę su šv. Elžbietos ir Dievo Motinos statulėlėmis. Na, o Kontrimas duodavo kiek rastųjų pinigų tai koplytėlei ir šventųjų statuloms pataisyti. Taip ant šio akmens koplytėlės tebestatomos ir iki šiolei, nors minėtųjų žmonių seniai nebėra.

SLĖPININGOS ŽEMAIČIŲ KOPLYTĖLĖS

Keliaudamas kalnuotais ir vingiuotais Žemaitijos vieškeliais, visur matai senų, sukrypusių kryžių, apkerpėjusių koplytėlių su daugybe įvairių šventųjų. Prieš kokį šimtą metų Žemaitijoje tiek daug buvę kryžių, kad viename pakelės kilometre stovėję po kokius dešimt kryžių ir koplytėlių. O dabar jau ir po vieną ne visur berasi. Kaip kiekvienas toks paminklas, kryžius ar koplytėlė skiriasi savo išvaizda ir pagražinimais. Kiekvieno jų ypatinga sava reikšmė ir įdomi istorija.

Apie tris kilometrus nuo Luokės miestelio, netoli kurio yra garsioji Žemaitijos senovės šventvietė Šatrijos kalnas, vakarų pusėje yra Biržuvėnų dvaras. Dvaro lauko rugiuose palei vieškelį stovi aukšta, gražiai išdabinta mūro koplytėlė. Kaip ir visur Žemaitijoje, padaryta ji taip, kad tilptų dvylika šventųjų. Koplytėlėje įštaisyta dvylika dailių, mažų kamarėlių. Dabar visos kamarėlės tuščios. Šventieji gal bus kur į muziejų išvežti, kaip ir iš daugelio kitų senųjų Žemaitijos kryžių.

Pasak biržuvėniškių, šis kryžius čia pastatytas daugiau kaip prieš porą šimtų metų. Jame dar žymu buvęs seniai įrašytas skaitmuo „1700“. Sako, senovėje buvę visur pilna visokių piktųjų dvasių, kurios, pasirodydamos įvairių šmėklų pavidalu, bauginusios žmones. Taip vieną kartą priebrėškoje jojęs žmogelis iš Luokės miestelio į Biržuvėnus pro pat tą užkeiktąją vietą. Ir pasirodžiusi kažkokia šmėkla. Arklys jos nusigandęs, pasibaidęs ir ėmęs bėgti visu smarkumu. Taip belėkdamas, išmetė raitelį iš balno, bet viena tojo koja užsikabino už balno

kilpos, ir raitelį arklys žeme vilko. Pakelėje, kur dabar stovi ta mūro koplytėlė, buvę akmenų, todėl galima buvo į juos užsimušti. Raitelis, tai matydamas, išsigandęs meldė šv. Roką pagalbos, kad jam gyvybę išgelbėtų. Stebuklas įvyko. Pribėgęs akmenis, arklys suklupo, ir raitelis tuo metu išsilaisvino. Iš to didelio džiaugsmo žmogelis padaręs apžadus toje vietoje pastatyti didelį ir gražų mūro kryžių. Tą savo pasižadėjimą netrukus ir ištesėjęs.

Okupacijos metu vokiečiai viską Lietuvoje naikino. Buvo pasiryžę ir šią koplytėlę sunaikinti. Ėmę į ją šaudyti, daužyti keikdami ir visaip ją niekindami. Bet kulkos ir granatos, atšokusios nuo koplytėlės, ėmusios kristi ant pačių priešų, o koplytėlė sau stovi stebuklingai tvirtai. Tai matydami, vokiečiai susigėdo savo niekšiško darbo ir paliko ją ramybėje nesudaužę visai, tik gerokai apardę. Dabar ši koplytėlė atnaujinta.

Biržuvėnų dvare yra ir daugiau įdomių dalykų. Prie dvaro tviska gražus Biržuvėnų ežerėlis, per kurį teka garsioji Žemaitijos upė Virvytė. Netoli Biržuvėnų Virvytė gauna pradžią, o perplaukusi Biržuvėnų ežeriuką,— jau ir savo vardą. Čia pat prie Virvytės graži pilaitė, milžinų supilta, gražiais biržuvėniškių pasakojimais ir padavimais apipinta. Čia senovėje stiprios pilies būta, narsių karžygių gyventa. Dabar jų tik surūdijusių ginklų liekanų beužtinkama ir nepaprasto dydžio sudūlėjusių kaulų ant kalno iškasama. Tačiau milžinų dvasia tebėra gyva čia, Žemaitijos girių gilumoje. Kartais ji kalne pasirodanti ir bailius žmones išgąsdinanti. Bet mūsų vargo žmoneliams žemaitėliams ji esanti gera ir nieko pikta nedaranti. Pavojinga ji tik neprašytiems svečiams, negerbiantiems šventų žemaičių vietų, ir visokiems priešams, atėjūnams.

Be garsiosios Šatrijos, yra čia ir daugiau istorinių piliakalnių, kaip antai: Baltininkų, Baltakiškės, Siaubų, Rapalių, Žąsūgalo ir kiti. Tačiau šios gražios ir įdomios apylinkės, kad ir garsios savo praeitimi, maža lankomos turistų. Daugiausia keleivių iš visų Lietuvos kampelių atvyksta pažiūrėti Šatrijos kalno.

Biržuvėnų dvaras seniau buvęs garsus dideliu popieriaus fabriku, kuris ir dabar tebestovi prie ežeriuko užtvankos. Fabrikas buvęs vandeniu varomas. Dabar jis neveikia, mat okupacijos metu vokiečiai, „besirūpindami“ Lietuvos turtais ir jos „kultūrinimu“, fabriko mašinas išgabeno į Vokietiją, o visa, kas liko, sugadino.

ERŽVILKO PILIAKALNIS

Šventoje žemaičių žemėje, kur žalios girios ūžiančios ir šiandien senovės pasakas seka, stovėjo nuo amžių žemaičių aukštosios pilys. Tenai, kur, vingiuodama plačiomis lankomis, teka Šaltuonos upė, šiandien niekuo negarsus Eržvilko miestelis naują gyvenimą gyvena ir milžinų laikus mini.

Miestelio laukuose, prie sriaunios Šaltuonos upės, medžiais kuo tankiausiai apaugęs, stovi aukštas Eržvilko piliakalnis. Jis daugel metų čia jau riogso, bet jo garbinga praeitis Žemaičiuose tebėra gyva ir šiandieną. Seni žemaičiai kalba, jog prieš šimtus metų čia stovėjusi labai tvirta pilis. Čia buvę dideli karai su geležimi kaustytais vokiečiais. Taip šiandien byloja senieji Eržvilko padavimai.

Senukas J. Švaistys, kuris, pasak eržvilkėnų, geriausiai gali apie Eržvilko senovę žinoti, apie piliakalnį man seniau yra pasakojęs tokį padavimą, bet jisai sako, jog taip tikrai yra buvę.

Kitą sykį ant to piliakalnio stovėjusi kažin kokio žemaičių karalaičio pilis. Vieną kartą kažkaip atsitiko, kad vokiečiai užėmė pilį. Palei kalną yra plačios lankos. Vokiečiai ten paleido pasiganyti būrį savo arklių, o patys suvirto pailsėti. Žemaičių kariuomenės buvo daug mažiau nei vokiečių, todėl ji stovėjo pasislėpusi miške. Žemaičiai, matydami vokiečius sunkiai ginklu įveiksią, tarėsi, kaip būtų galima gudrumu nugalėti. Ir atsiradęs vienas sumanus žemaitis Budrys, kuris apsiėmęs vokiečius nuo kalno nubaidyti. Susirado pikčiausią eržilą, apsiuvo jį vilkų kailiais ir pats pasirengė pulti. Naktį vokiečiams ramiai besiilsint ir manant, jog žemaičiai pasitraukė tolyn į miškus, staiga į vokiečių arklių bandą įbėgo nei šioks, nei toks gyvulys — nei vilkas, nei arklys. Tiesiog

baidyklė baisiausia. Vokiečių arkliai, užuodę vilko kvapą ir pamatę neregėtą baisybę, leidosi bėgti visais kraštais, ir niekas jų nebegalėjo sulaikyti. Pabaidyti arkliai išsibėgiojo po laukus ir miškus. Tarp vokiečių kilo sumišimas: vieni skubiai vijosi savo arklius, kiti griebėsi už ginklų. Lietuviai irgi nesnaudė. Nors žemaičių daug mažiau, bet, pasinaudodami vokiečių pakrikimu, puolė visi jie iš miško ir užėmė pilį, kurią Eržvilku pavadino — nuo žodžių „eržilas“ ir „vilkas“.

Tai taip byloja senas žemaičių padavimas apie Eržvilko miestelio vardo kilmę ir senovės laikų karus. Šiaip yra ar taip, bet šiandien mums šis kalnelis yra brangi istorinė vieta, nes jo pavidalas aiškiai rodo, jog jis yra senovėje piltas gintis nuo priešų kryžiuočių.

MEDVĖGALIS — ŽEMAIČIŲ PILIS

Tauragės apskrityje, tarp Karūžiškės ir Kunigiškių kaimų bei vienkiemių, yra aukščiausias žemaičių kalnas Medvėgalis, kurio aukštis nuo jūros vandens paviršiaus 234 m. Kaip žmonių sakoma, nuo Medvėgalio geromis akimis gali matyti keturiolika aplinkinių bažnyčių. Pro žiūroną esą matoma ir Rygos miesto bokštai. Tolumoje prieš saulę žiba ežerai, o per miškų viršūnes rūkuose mėlynuoja Šatrijos, Girgždūtės ir Baltininkų kalnai. Aplink Medvėgalį mirga vienkiemiai, kaimai, dvareliai, laukai, pievos, upeliai, keliai ir keleliai.

Garsusis Medvėgalio piliakalnis susideda iš kelių aplink jį esančių kalnų, turinčių ypatingus vardus, kaip šit: Ąžuolų, Alkos, Piliorių, Sumonų ir Bevardžio. Pilies kal-

nu vadinasi ne pats Medvėgalis, bet šalia jo esantis kalnas. Aplinkinės vietos irgi įdomiais vardais, kaip šit: Karūžiškės, Virpyliai, Kunigiškiai, Laumenai, Pilės ir kiti. Čia pat iš Medvėgalio šaltinių išteka mažas Raudės upelis, kurio vardas senovėje galbūt kilęs nuo raudų ir ašarų. Už kokio kilometro nuo Medvėgalio, Beržės kaimo laukuose, yra pilaitė, vadinama Papilės kalnu. Vakarų pusėje, už poros kilometrų nuo Medvėgalio, Virpylių kaimo laukuose, yra kita pilaitė. Pietvakarių pusėje stovi garsusis Bilionių piliakalnis. Pietuose, už trijų kilometrų nuo Medvėgalio, Laumenų kaime,— Gaidžių pilė, o toliau, Pilės kaime,— garsusis Raguvijos piliakalnis.

Medvėgalis plačiai žinomas ne savo didumu, bet garsia praeitimi, kurios mūsų žmonės ištisus šimtmečius nepamiršo, kad ir didžiausių gyvenimo audrų blaškomi. Apie Medvėgalį rašė istorikai Narbutas, Vygandas, Kšivickis, Daukantas, Valančius ir daug kitų. Daug kartų Medvėgalį mini ir vokiečių kronikos, nes per juos čia daug kartų liejosi žemaičių kraujas.

Archeologas L. Kšivickis, rašydamas apie Medvėgalį, taip sako:

Jau kelerius metus apie jį vien tik nuostabių dalykų nuolat išgirsdavau, o kai pagaliau atsidūriau šioje žemaičių širdyje, įsitikinau, kad jo garbė yra ne veltui nupelnyta. Taip, Medvėgalis ir jo apylinkės tarp Lūksto ir Paršo ežerų, tarp Laukuvos, Skaudvilės ir Kaltinėnų miestelių — tai didelis praeities archyvas. Praėjo amžiai, kartų kartos sugulė į karstą, o senovės paminklai stovi ir seka mums praėjusių laikų gyvenimo pasaką. Čia pirmą kartą supratau, kad galime kalbėti apie lietuvių kultūrą, kaip kalbame apie keltų ar skandinavų kultūrą,— apie paprastą kultūrą, kur visuomenė nebuvo pasiekusi aukščiausio dailės klestėjimo laipsnio, bet kuri buvo visai savaiminga, kuri turėjo savus, savarankiško plėtojimosi uždavinius, savus minties ir kūrybos kelius. Kad Medvėgalio piliakalnis, arba žemės piramidė, riogsanti ant Bilionių terasų, stovėtų kur Vokietijoj ar Šveicarijoj, tai jį lankytų minios keliauninkų, būtų parašyta daugybė monografijų. O patys paminklai būtų taip garsūs, kaip garsi yra senoji Karnako šventovė arba Stonhendžas.

Garsus yra Medvėgalis, daug apie jį yra padavimų ir pasakojimų, nušviestų būtųjų laikų atspindžiu. Jie skelbia, kad ši vieta esanti stebuklinga. Žmonių tradicijos,

kad ir kaip supainiotos, dar neužmiršo tų laikų, kada jų protėviai saviveiklos sparnais bandė skraidyti. Tačiau dėl svarbiausio dalyko nutyli — kad Medvėgalis dar ir šiandien tebėra didis ir kad savo originalumu bei dailumu jis imponuoja labiau negu Trakų ar Vilniaus griuvėsiai, negu kokie rūmai gremėzdai su vėliavikėmis, nelyginant popierinis Kuršo baronas... Pirmų pirmiausia čia žmogus pasimokai: nuo Medvėgalio viršūnės, aiškiai akimis aprėpdamas dviejų mylių plotą, akiratyje matydamas blizgančius tolimų ežerų vandenis ir keturiolika bažnyčių — bažnyčios buvo man visų senovės pilių požymis,— pagaliau žalumynuose mėlynuojančius Šatrijų ir Baltininkus, aš atidžiai pažvelgiau į kryžeivių kronikas, į lietuvių dvasią, aš supratau, kodėl lietuviai taip gausiai kardavosi miškuose, kai būdavo galingesnio priešo apstoti, aš supratau, kam žudydavosi nusivylę pilių gynėjai, kam gyvus degindavo paimtus į nelaisvę plėšrius riterius. Štai kažkur vakarų padangėje nakties tamsybėje švysteli vienas gaisas, antras, dešimtas. Šie gaisai kas akimirksnis rodosi vis naujoje vietoje ir vis artėja ir artėja. Pagaliau ir ant Medvėgalio blyksteli didžiulė liepsna ir siunčia toliau bauginamą žinią, kad priešas ateina. Gaisai nyksta vakaruose, raudonis eina pamažu tolyn, jo atošvaistos sustoja ties Baltininkais, ties Šatrija... Ugnies krivulės išnešiojo pavojaus žinią po visą kraštą. Iš tolimesnių sodybų traukia būriai moterų ir vaikų į Trakus, gerus Lietuvos maitintojus ir globotojus. Vyrai su ginklais rankose stengiasi į pilis ir ištrauko gal gaires, rodančias povandenio grendinius, kuriais eina į pilis. Į Medvėgalį traukia žmonės iš dviejų mylių apylinkės; pagaliau užplaukia priešas — gausingas, gerai ginkluotas, ir apsčiai apsiaučia tvirtovę. Ritasi nuo kalno rąstai ir akmens, triuškina puolančiuosius, mala kopėčias, kuriomis priešas veržiasi į pilį. Bet priešas nugali. Moters ir vaikai prašosi pasigailimi, vyrai derasi. Kryžeiviai nė girdėti nenori apie pasigailėjimą. Baisios valandos... Tačiau galų gale vaikai krikštijami, priešas pasitraukia, jis palieka tiktai pelenus, sutremptus laukus, dykumas... Tokie įvykiai vyksta kas mėnuo čia vienoje, čia kitoje apylinkėje.

Gediminui valdant, Lietuva taip sustiprėjo, kad daugelį kryžiuočių užvaldytų savo žemių atgal atsiėmė ir daug kartų smarkiai sumušė galingus savo priešus. Kryžiuočiai, matydami didėjant Lietuvos galybę, stengėsi pri-

sitraukti sau talkininkų iš visos Vakarų Europos. Kryžiuočių valdovas Verneris Orseinis nuvyko pas čekų karalių Joną prašyti į talką kovoti su pagoniška Lietuva, žadėdamas pavesti jam užimtas Lietuvos žemes ir prisiplėštus turtus. Surinkę apie 30 000 vokiečių ir čekų jungtinę kariuomenę, ties Ragainės miestu persikėlė per Nemuną ir įžengė į Žemaitiją. 1329 m. vasario 1 d. pasiekė Medvėgalio pilį. Žemaičiai, pajutę artinantis priešus, surinkę būrius vyrų, subėgo į pilį. Kurie nespėjo į pilį, tuos priešai užpuolė iš užpakalio. Medvėgalio pilies vadas buvo galingiausias žemaitis Bučas. Prasidėjo baisus mūšis. Tris dienas, tris naktis be paliovos mušėsi atkaklūs žemaičiai. Prašė dievų pagalbos, kad atsilaikytų prieš daug gausesnius priešus. Sunku buvo gintis žemaičiams, iš visų pusių apsiaustiems nesuskaičiuojamos daugybės priešų. Pritrūko ir maisto, ir ginklų, nusilpo narsūs žemaičių kariai, nebepajėgė sulaikyti besiveržiančių priešų. Per krūvas lavonų susigrūdo pilin pikti priešai pasalūnai. Nužudė pilies vadą Bučą, suėmė 3000 žmonių. Vokiečiai visus suimtuosius norėjo išpjauti, bet čekų karalius neleidęs, liepęs apkrikštyti. Medvėgalį užėmus, užėjo dideli šalčiai, o žemaičiai, priešus pajutę, iš anksto aplink pilį buvo sunaikinę visus trobesius. Tuo tarpu čekų karalius susirgo, ir atėjo žinia, kad į Prūsus lenkai įsibrovė. Todėl skverbtis tolyn į Žemaitiją nei čekai, nei vokiečiai nebenorėjo. Ėmė trauktis iš užimto krašto. Paimti į nelaisvę žemaičiai, per girias varomi, išsibėgiojo, o kiti, nuvaryti į Prūsus, parbėgo į savo kraštą. Taip tas didelis karas niekais nuėjo.

Tą aprašo istorikas Narbutas ir Vygando kronikos.

Medvėgalio tvirtove, matyt, pasinaudota ir per vėlesnius karus, švedkarių metu, nes žmonėse išlikęs įdomus padavimas taip byloja. Prieš kokius porą šimtų metų, kai švedai buvę užėmę Medvėgalio kalną, apie 300 švedų raitelių paleidę arklius pas kalną pievose pasiganyti. Netikėtai juos užpuolusi mūsų kariuomenė ir nusivariusi visą bandą arklių, o švedai sulindę visi į kalne esančius požemius, taip ir likę ten visi. Naktį, sako, išeidavę ant kalno ir sėdėdavę su mergaitėmis ant suolų, kurie tuomet stovėję ant kalno. Bet vėliau mūsų kariuomenė išviliojusi juos iš kalno ir daugiau nebeleidusi sueiti atgal. Tą pasakojimą teko girdėti Bilionyse.

Anot žmonių pasakojimų ir padavimų, senovėje Medvėgalyje buvo kūrenama šventoji ugnis. Tą patvirtina

ir gausiai randamos ant kalno anglys. Medvėgalio savininkas 1930 m. man pasakojo, kad anglių tiek daug, jog ir dabar jos vartojamos ūkio reikmėms. Kalne randama ir daugiau įvairių iškasenų bei senienų. Kaltinėnų valsčiaus savivaldybės liepimu buvo kasamas iš Medvėgalio žvyras keliams. Tuomet rasta daug žmonių kaulų, žalvario apyrankių, žiedų, senovės ginklų ir įvairių papuošalų. Čia gyvenantys žmonės sako, kad į kalną įeiti buvusios geležinės durys, ir vietą nurodo, kur jos yra, bet dabar esančios užgriuvusios.

Norint išgirsti apie Medvėgalį pasakojimų ir padavimų, reikia kreiptis į toliau gyvenančius žmones, nes iš buvusių aplink kalną kaimų žemės atimtos ir padaryti dvareliai. Taip išnykus kaimams, žuvo senieji istoriniai senų žmonių pasakojimai ir padavimai. Dabar, norėdamas ką nors išgirsti iš kaimo žmonių apie Medvėgalio senovę, turi ieškoti jų už 20—30 kilometrų nuo Medvėgalio.

Apie Varnius senukas pasakojo girdėjęs senovėje kalbant, kad kai lenkai Lietuvą rusams pardavę, o pardavę, sako, per lenkmetį, tai tuomet, bėgdami iš Lietuvos, nespėję paimti pinigų, kuriuos čia iš žmonių buvę surinkę. Tada užkasę 12 statinių aukso Medvėgalyje, tik niekas nežino, kurioje vietoje, todėl negali rasti.

Senas Pakražančio kunigas, kunigaudamas netoli Medvėgalio, girdėjęs iš aplinkinių gyventojų tokių pasakojimų apie jį.

Sako, kalne gyvenanti lietuvių kariuomenė, kuri kartais išeinanti iš kalno naktį, muštravojasi, kapelijas groja, baraboną muša, aplink kalną apeina ir vėl visa atgal sueina.

Girdėjęs šnekant, kad Bytautas ar Stravinskas partraukęs burliokus Medvėgalio kasti. Prakasus kalno šoną, ėmusios byrėti anglys. Paskui prisikasę iki mūro, radę kažin kokias geležines ar varines duris, o jose — užrakinta spyna, didelė kaip kibiras. Tuomet prisisapnavę Bytautui, kad pašalintų burliokus ir nejudintų to kalno. Bytautas neklausęs ir liepęs kasti toliau sakydamas, kad nieko nebijąs. Antrą kartą jam vėl prisisapnavę, ir jau pagrasinant bausmėmis. Nepaklausęs Bytautas buvęs sutrauktas. Jį, kaip žmonės sako, sutraukė į kiaulę, tai yra jis pasidaręs panašus į kiaulę, bet žmogus. Kai atitraukė nuo kalno burliokus, ponas vėl tapo sveikas kaip buvęs.

Kažkada nei iš šio, nei iš to atsivėrusi Medvėgalio kalno gale kiaurymė. Tuomet kalno savininkas panoręs sužinoti, kokio gilumo ta kiaurymė, bet niekuo negalėjęs pasiekti jos dugno. Kišo visų ilgiausią kartį — dugno nepasiekė. Surišo visas dvaro vadeles ir visas virves, suleido į kiaurymę, siekė siekė, dugno dar nepasiekė. Tuomet surinko visas vadeles ir iš aplinkinių kaimų, surišo visas ir, užnėręs akmenį, suleido į tą kiaurymę. Kai tik suleido, tik čiaukšt su kardu ir nukirto virvę lietuvių kariuomenės karininkas, kuris su visa kariuomene stovi po kalnu, o akmuo dundėdamas, žvangėdamas nukrito į gilybių dugną. Taip niekas ir negalėjo išmatuoti nė sužinoti kalno begalinės kiaurymės dugno.

Bilionyse vienas senukas pasakojo, kad kažkada vaikai, Medvėgalio kalne besibastydami, aptiko skylę, kažkokią kiaurymę. Vienas drąsesnis įlindo. Tolyn nulindęs pasiklydo kažkokiuose požemiuose. Paskui ten jis atsidūrė puikiuose požemių rūmuose, kurių viename kambaryje gražioje kėdėje sėdėjęs senutis karalius, ranka galvą pasirėmęs. Tas karalius vaikutį pamylėjęs ir visokiomis gėrybėmis apdovanojęs. Taip primylėtą tą vaiką vėl išleido iš tų rūmų. Tuomet vaikas vėl išlindo iš kalno, pro kur buvo įlindęs. Paskui visa tai kitiems papasakojęs. Kai tik sužinojo kiti vaikai, neiškentė ir sulindo į kalną ton kiaurymėn. Kai tik įlindo antras vaikas, taip jau daugiau tas ir nebeišlindo. Įlindo trečias, ir tas nebeišlenda. Tuomet pabūgę visi išbėgiojo kas sau ir bijojo to kalno iš tolo.

Kitą kartą kažkas pastebėjo Medvėgalyje lyg kokį mūrą ar pamatą. Pabandė jį atkasti ir pažiūrėti, kas ten taip užmūryta, bene kokie turtai. Bet kiek tik dieną atkasa, tiek iš po nakties vėl randa užkasta. Sutelkė talką iš 30 vyrų ir kasė, bet kiek tik dieną atkasa, tiek iš po nakties vėl randa užkasta. Sutelkė dar daugiau vyrų, bet vis tas pat. Mat kalnas esąs užkeiktas, tad, nieko nepadarę, metė kasti.

JUŠKAIČIŲ PILIAKALNIO LEGENDA

Žemaitijos gilumoje, apsuptas ūžiančių girių ir žydinčių pievų, tūno gražus istorijos paminklas — Lietuvos galybės liudytojas Juškaičių Pilies kalnas. Šalia jo — Raudonkalnis ir Gaudžkalnis. Šie du kalnai, anot gyventojų pasakojimų, nesą piltiniai — jie patys išaugę, kai kalnai ir akmenys augo, arba tvano sunešti esą. Visi minėtieji kalnai yra Juškaičių kaimo lauke, Skaudvilės valsčiuje, Tauragės apskrityje.

Jei kalnas nebūtų toks keistas, gal būtų visų užmirštas, kaip užmiršta jo praeities istorija. Dabar vien nepaprasta jo išvaizda stebina ir baugina kiekvieną. Mat jis primena milžinišką kapą ar karstą. O naktį ir nebaugūs pro jį bijo eiti. Ir apie kalną randami daiktai esą nepaprastos išvaizdos. Kartais esą randama milžinų žiedų, tokių didelių, kad šių laikų drūtas vyras ant visos rankos gali užsimauti. Daug randama ir tokių dalykų, kurių esą negalima žinoti, kas per daiktas. Todėl ne veltui apie kalną yra daug ir įvairių pasakų girdima šioje apylinkėje.

Daug kas šneka ir sapnuoja kalne esant didžius turtus, pilies rūmus ir gražuolę karalaitę. Čia seniau prie Pilies kalno tai Kvietkauskas toks gyvenęs, dvaro ponui ten vergavęs. Tas Kvietkauskas karštą dieną pas šį kalną pjovęs šieną. Lyg pavargęs, kad jis vienas, lyg atšipęs dalgės plienas. Pavėsy prie drebulės prigulęs ant pradalgės. Mintys pinas, ima miegas, šieno kvapu svaigsta galva. Jei taip ponas pamatytų, šiurpas kūną nukratytų.

Nejučiomis lyg sapnuojąs, lyg kas sako paslapčiomis: „Jeigu nori būt turtingas, man turėsi būt dėkingas. Pasakysiu paslaptis į užkeiktąsias pilis. Vidury tamsios nakties, kada kils didi audra su perkūnais, su žaibais, pasiėmęs lopetą, eik į kalną užkeiktą. Niekam nieko nesakyk, viską paslapty laikyk. Ženk drąsiai, nesibaidyk ir atgal nesidairyk. Kask tą vietą, kur, žinai, yra duobės lyg urvai. Prisikasi ligi mūrų, ligi geležinių durų. Kai tik bliktelės žaibai, sudundės skardžiau griausmai, belsk į geležines duris. Tik nebijok — nesižegnok. Durys pačios atsivers, nušvis požemių pilis. Kiek čia gražybių, kiek brangenybių! Kur pažiūri, akį veria — deimantai, gintarai žėri. Saulės šviesoj, aukso kėdėj skaisti karalaitė sėdi. Karalaitė duos raktus į pilies turtų rūsius. Brangenybių imt galėsi, kiek tik kokių panorėsi, mįslę duotą jei atspėsi". Sapnas puikus tuoj nutrūko, kai tijūnas čia sušuko. Ir Kvietkauskas tuoj pašoko, skaudų rimbą kai pajuto. Tiek pikto pono, tiek nelabo šėtono žmogelis bijojo — turtu nepasinaudojo.

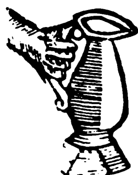
Žmonės pasakoja, kad seniau kalne buvusi aiškiai matoma kažkokia kiauruma, tik mūrų ir geležinių durų nebuvę matyti. Kvietkauskas miręs netolimame Skaudvilės dvare, būdamas neturtingas kumetis. Kalne esant turtų tiki ir dabarties gyventojai, o ypač todėl, kad randa daug metalinių dirbinių (bronzos amžiaus). Daug ką stebina ir ta keista kalno išvaizda.

Dabar netoli kalno apsigyvenęs naujakurys išarė jo viršų ir kelinti metai sėja. Jis stebisi nepaprastu kalno žemės derlingumu, kad niekados netręšiami javai ir daržovės dera net per daug. Tačiau ariamas kalnas greit bus visai sunaikintas. Ant jo gerai dera, nes, galimas daiktas, senovėje čia stovėjo medinė pilis, kuri per karus nuolat buvo sudeginama ir vėl atstatoma. Arba galėjo būti šiaip sargybos kalnas, kur nuolatos budinti mūsų sargyba, pastebėjusi artinantis priešus, padegdavo laužus pranešti apie gresiantį kraštui pavojų. Ypač tai buvo daroma tais laikais, kai plėšrūs kryžiuočiai nuolatos puldinėdavo ramius žemaičius.

Dabar Skaudvilėje gyvenąs senas kunigas pasakojo, kad seniau Juškaičių piliakalnyje moksliniais tikslais buvo atlikti gilūs gręžimai. Ar turtų rado gręždami, ar ne, nėra žinoma.

Prieš karą šis piliakalnis priklausė tokiam Savickui, kuriam buvo siūloma 200 rublių, kad atiduotų kalną ka-

sinėti ar turtų ieškoti, bet nedavė. Mat bijojo nelaimių, labai mėgęs kalną, vasarą, pasistatęs palapinę, gyvenęs ant jo. Tada kalnas buvo visas medžiais apaugęs. Dabar tik viena sausa obelė kiūto vėjų laužoma.

PILIES KRYŽIŲ KALNAS

ŽEMAIČIŲ LEGENDA

Į Meškuičius keliu paėjėjus kokius 13 kilometrų, nustebins keleivį nepaprastai keistas reginys. Pasirodys lyg miškas kryžių ant vieno dailiai supilto piliakalnio. Jis visas nustatytas aukštais mediniais kryžiais. Tai ne kapai. Niekad mirusiųjų čia niekas nelaidoja. Čia statomi tik paminklai gyviesiems, kurie šiokiu ar tokiu būdu išsigelbėjo nuo mirties. Tai apžadų kryžiai, pažadėti ligonių ar šiaip nelaimingųjų.

Kalne kryžių dabar stovi per keturis šimtus. Nors papuvę kryžiai nuolat virsta ir žūva, tačiau jų nemažėja, nes pasižadėjusieji iš įvairių Lietuvos vietų vis naujų pastato. Kryžių yra gražių ir paprastų, didelių ir mažų — kokį tik kas išgali. Daug jų yra nešte atneštų nemažų ir ne visai iš arti — iš už kokių 30 kilometrų.

Kalno niekas neliečia. Vienas drąsuolis bandęs kasti — turtų ieškoti, bet tuoj buvęs sutrauktas į krūvą. Kai pasižadėjo kalne kryžių pastatyti, pasveiko.

Senovėje čia žmonės rinktis pradėdavo Šv. Jono išvakarėse. Sunešdavo daug aukų, ugnį kūrendavo, giedodavo.

Gyvenęs prie Kryžių kalno šimtametis senelis pasakoja taip, kaip jis yra girdėjęs iš seno savo tėvo dar vaikas būdamas, o jo tėvas girdėjęs iš senelio tokią istoriją.

Prieš daug šimtų metų, kai dar čia nebuvo nei Šiaulių, nei Meškuičių, šio kalno taip pat nebuvę. Toje vie-

toje, kur dabar kalnas, vyko smarkus mūšis. Žuvo daug kareivių. Žuvusius gyvieji garbingai toje vietoje palaidoję ir rieškučiomis bei saujomis supylę šį kalną. Kalnas ir dabar didelis, o senovėje buvęs dar didesnis. Jį pylę tris dienas ir tris naktis. Kai kalnas buvęs baigtas pilti, tuomet kareiviai aukoję dievams aukas, ir nuo to laiko ant kalno gyvenęs vaidila ir pasišventusios mergelės. Buvusi kūrenama šventoji ugnis. Vėliau, įvedus Lietuvoje priverstinį krikštą, aukuras buvęs nugriautas, o vaidila ir šventosios mergelės — išvaikyti.

Kitame padavime dėl kryžių statymo taip pasakojama. Vienas žmogus turėjęs mylimą vienturtę dukrą, kuri susirgo sunkia liga. Kas tik kokį vaistą žinojęs nešė, bet niekas jai negelbėjo, sveikata mergelės vis menkyn ėjo, ir diena po dienos artinosi mirtis.

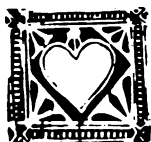
Vieną naktį tėvas pats budėjo prie sergančios savo dukters lovos, ir pačiame vidunaktyje apėmė jį toks saldus miegas, kad neišsilaikydamas padėjo nuvargusią galvą ant dukrelės priegalvio ir užsnūdo. Sapnavo, kad nepaprasta moteris šviesiais apdarais jam pasirodė ir sako: „Žmogau, tu nori, kad tavo dukrelė pasveiktų, tai turi padaryti medinį kryžių ir pats jį nunešti į Pilies kalną ties Meškuičiais ir ten jį pastatyti — nuo to duktė pasveiks“. Tai pasakiusi, pranešėja dingusi. Tėvas pabudęs nesuprantąs, ar jis per miegus sapnavęs, ar jam tokia mintis kilusi. Nutarė padaryti gražų kryžių ir kuo greičiausiai nurodytoje vietoje pastatyti.

Kaip tik kryžius buvo padarytas. Padaręs apžadus dukters sveikatai išprašyti, išėjo tėvas, kryžiumi nešinas, Pilies kalno link. Kryžius buvęs sunkus, o sveikata silpna, bet stengęsis iš visų jėgų pažadus tesėti. Trylika valandų ėjęs, pasiekė Pilies kalną. Pabučiavęs kryžių ir pastatęs jį patį pirmąjį tame kalne.

Grįždamas namo, dar pusiaukelyje sutikęs ateinant pasveikusią dukterį su motina jo pasitikti su dideliu džiaugsmu. Tėvas net apsvaigo matydamas tokį stebuklą, negalėjo suprasti, ar tikrenybė, ar taip vaidenasi. Pagaliau paaiškėjo, kad kai tik tėvas iš namų išėjo kryžiumi nešinas, tuojau dukters sveikata ėmė gerėti, o kai tėvas pasiekė Pilies kalną, duktė ir iš lovos jau atsikėlė.

Vėliau, išgirdę kiti apie tokius stebuklus, kas tik kuo susirgdavo, pasižada Pilies kalne kryžių pastatyti, ir, žiūrėk, jau sveikas. Kas pasižada, o netesi žodžio, vėl susergąs.

Šitaip atsiradę čia iš įvairių Lietuvos vietų suneštų kryžių. Nors vėjai ir audros daugybę išlaužo, tačiau jų vis tiek kaip tankiame miške medžių priaugę. Dėl to šis kalnas visoje Lietuvoje ir yra žinomas.

KRYŽIŲ KALNAS

Mūsų krašte yra šimtai gražių istorinių vietų ir piliakalnių, kuriuos pravartu pažinti ne tik mokslininkams, bet ir šiaip žmonėms, mylintiems savo šalį. Senovėje mūsų piliakalniai yra buvę tvirtovės apsiginti nuo priešų. Šiandien senoji piliakalnių praeitis pamiršta, apie ją liko žmonėse tik pasakų ir padavimų. Kronikos, rašytos prieš šimtmečius, aprašo tik tuos piliakalnius, ties kuriais anuomet vyko didesnės lietuvių ir jų priešų kautynės.

Vienas žymesnių mūsų piliakalnių yra Pilies, arba Kryžių, kalnas ties Jurgaičių kaimu Meškuičių valsčiuje, Šiaulių apskrityje. Kryžių kalnu vadinamas todėl, kad ant jo nuo senų laikų statomi kryžiai. Mirusieji šiame kalne nelaidojami. Kryžiai čia statomi vien tiktai kaip padariusiųjų kokius nors apžadus aukos. Daugelį kryžių pastato pasveikę po sunkių ligų, išsigelbėję iš didelių nelaimių, prašydami Dievo pagalbos varguose, bėdose... Kiekvienas didelis ir mažas šio kalno kryželis yra pastatytas su tam tikra intencija. O tokių kryžių dabar kalne stovi apie 400 vien didelių. Ne mažiau yra ir mažų kryželių, panašių į gryčiose laikomus.

Aukštame kalne audrų laužomi kryžiai pastovėję nuvirsta. Tačiau kalne jų nemąžta, nes geri žmonės nuolatos vis naujų pastato. Yra kryžių, atgabentų iš įvairiausių Lietuvos kampelių ir net iš užsienio. Čia gali pamatyti visokiausių kryžių — nuo papraščiausių, dailių kaip telegrafo stulpas, iki gražiausiai išpjaustytų medžio ornamentais.

Kai nedideliame kalne stovi kryžius prie kryžiaus, kad net sunku yra vietelę surasti kitam pastatyti, tai žiū-

rint atrodo tikrai nuostabus kryžių miškas, kokį ne tik pas mus, bet ir visame pasaulyje vargiai rasime. Tą kalną pamatę stebisi ne tik užsieniečiai, bet ir mūsų krašto žmonės.

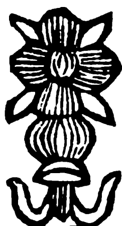
Žmonių čia niekados netrūksta. Lanko kalną keliaudami įvairūs krašto mylėtojai ir tyrinėtojai pažiūrėti gražios istorinės vietos. Lanko jį tikintieji, pavieniai asmens ir būriai maldininkų. Yra net pasakojimas, kad Kryžių kalne visai neauganti žolė, nes jis kasdien lankytojų minamas.

Plačioje apylinkėje apie Kryžių kalną girdėti pasakojant daugybę įvairių pasakų ir padavimų. Yra bent keli padavimai apie šio kalno atsiradimą. Senovėje, sako, jo vietoje stovėjusi bažnyčia. Kartą ištikusi baisiausia audra, lyg, rodos, pasaulio pabaiga, ir perkūnas trenkęs į tą bažnyčią, o viesulas užnešęs ją smėliu. Taip toje vietoje ir iškilęs aukštas kaip bažnyčia kalnas. Paskui atsiradęs toks drąsuolis ir ėmęs kalną kasti. Buvęs jau net iki stogo prisikasęs, tik varpai suskambėję, ir vėl bažnyčia nugrimzdusi gilyn.

Kitas padavimas sako, kad kažkokiam žmogui prisisapnavę kalne užkeikti dideli turtai. Užsigeidęs žmogus tų turtų ir ėmęs kalną kasti. Bet tą kasėją ištikusi nelaimė — jis buvęs į kamuolį sutrauktas. Kai pasižadėjęs kalne pastatyti kryžių, vėl tapęs sveikas. Kalnas šventas, todėl niekas negalįs jo liesti. Jeigu kas to nepaisąs, tam kokia nors nelaimė atsitinkanti.

Daugybė yra pasakojimų apie įvairius stebuklingus išgijimus, kai ligoniai, sunkiai sirgdami, yra pasižadėję, jei pasveiks, Kryžių kalne pastatyti kryžių. Kai 1864 m. rusų valdžia buvo uždraudusi kryžius statyti, tai kalne iš nakties rasdavo slapčia pastatytų naujų kryžių. Kryžius statyti yra labai gražus paprotys, jo ir šiandien nederėtų pamiršti.

KRYŽIŲ KALNAS

Kryžių miškas.— Kryžiai — aukos kalnui.— Kalnas išgydo ligonius ir kitokius stebuklus daro.— Kryžiais krosnis kūrena

Šiaurės Lietuvoje, penki kilometrai nuo Meškuičių miestelio, ties Jurgaičių kaimu, iš tolo matyti nuostabus kalnas, visas kryžiais lyg tankiu mišku apaugęs. Gal tatai visai nebūtų stebėtina, jei čia būtų kokios kapinės. O jų čia nebuvo ir nėra, mirusieji nelaidojami. Visas kryžių miškas kalne atsirado iš pavienių žmonių suaukotų medžio kryžių. Dėl didelės jų daugybės kalnas ir gavęs Kryžių kalno vardą.

Kaimui sunkiai prieinamas gydytojas specialistas, o senovėje buvo dar sunkiau, todėl žmonės dažniausiai gydėsi įvairiais naminiais vaistais, burtais, pas šundaktarius ir burtininkus žavėtojus. Kai jau jokie vaistai ir burtai nieko nepagelbsti, tai daro apžadus ir aukas stebuklingose vietose. Tokiose vietose daromi apžadai ne vien tik sergant, bet ir visais kitais gyvenimo atvejais, trokštant gyvenimo laimės. Viena tokių stebuklingų vietų yra garsusis Kryžių kalnas. Savo pažadėtąją auką, medžio kryžių, stato tame šventkalnyje tik tada, kai jau troškimai išsipildo. Tai iš tokių šventų pasižadėjimų ant to piliakalnio išaugo keturių šimtų kryžių miškas. Ir ne tik išaugo, bet ir neretėja, nors daugybė jų papuvusių nuo

vėjų išvirsta. Kiek senų kryžių išnyksta, tai tiek, o gal ir daugiau vėl aukotojai pastato naujų. Tik dabartiniai kryžiai dažnai menkai pagražinti ornamentais arba ir visai be jų, kaip kokie telegrafo stulpai.

Rusų valdžia, norėdama išnaikinti lietuvybę, naikino ir draudė visa, kas tik lietuviška; neaplenkė ir kryžių, nors juose nieko priešvalstybinio nėra ir būti negalėjo. 1864 m. rusų valdžia griežtai uždraudė statyti kryžius, išskyrus tik kapines. Tas draudimas panaikintas tik 1896 m. Draudimo laikais žmonės kryžius statė naktimis slapčia. Kryžių kalne ypač gausiai buvo statomi kryžiai per 1863 m. sukilimą ir po jo, kada visur Lietuvoje siautė žiaurūs rusų baudžiamieji būriai, atsiųsti sukilimo malšinti. Tuomet kasnakt išdygdavo kalne po kelis kryžius.

Daugybė paaukotų kryžių, kryželių, didelių ir mažų, yra nešte atnešta iš įvairių Lietuvos kampelių. Kiti ir gerokai dideli, vieno arba dviejų sieksnių aukščio, atnešti iš gana toli.

Pokario laiku kryžių pas mus statoma daug mažiau, todėl ir Kryžių kalno kryžiai gali išnykti. Prie kalno, už Kulpės upės, nuo seno gyvena ūkininkas, kuris kartu yra ir to kalno sargas. Malkų kurui jis niekados neperka. Jam užtenka kurui vien tik senų medinių kryžių, kurie nuvirsta kalne, o jei nuvirtusių nėra, tai silpnesnius jis pats nuverčia ir kūrena. Nuverstųjų vieton aukotojai vėl naujus kryžius pastato.

JURBARKO PILIAKALNIS — LIETUVOS GOLGOTA

Jurbarko miesto vakarų pusėje, prie katalikų kapinių, Imsrės upės krante, stovi aukštas piliakalnis.

Kaip visi Lietuvos piliakalniai, taip ir Jurbarko piliakalnis gausiai aplaistytas mūsų tautiečių karžygių krauju ginant kraštą nuo įvairių priešų, tykančių mūsų šalį pavergti. Tą liudija gausios piliakalnių iškasenos. Tik, deja, ir jų maža beturime, nes daugybę svetimieji išgrobstė, išvežė į savo muziejus. Ir Jurbarko piliakalnį kasinėjant prieš karą buvo rasta daugybė įdomių senienų, pavyzdžiui, ginklų, įvairių žalvario papuošalų, žmonių kaulų ir kitų dalykų. Iškasti radiniai buvo sukrauti kunigaikščių Vasilčikovų rūmuose kuriamo muziejaus tam tikrose spintose. Vokiečiai, užėmę Jurbarką, viską grobstė, gabeno į Vokietiją, išvežė ir visus kuriamojo muziejaus rinkinius.

Jurbarko miesto ir apylinkės gyventojai apie savo gražųjį piliakalnį nuostabių padavimų pasakoja. Padavimai padavimais ir lieka, bet daug kas žino ir pasakoja pačių jurbarkiečių regėtos netolimos praeities baisios tikrenybės istoriją.

Jei piliakalnį lankydamas sutiksi čia žmogų ir paklausi apie šio kalno praeities istoriją, tai dažniausiai žmogelis, liūdnai atsidusęs, pratars, kad, seniai kas čia daręsi, niekas tikrai nežino, bet kas čia dėjosi Didžiojo

karo metu, kai vokiečiai Lietuvą užėmė, tai iš to kalno buvo padarę tikrą golgotą, tai visus šiurpas ima atsiminus.

Visur vokiečiai pratę rodyti savo didybę ir galybę ir laikyti kitus esant žemesnės kultūros. Taigi ir mūsų kraštą užėmę, žiauriausiai elgėsi su gyventojais ir žudė juos be pasigailėjimo. Tuojau išleido visokeriopų draudimų ir įsakymų, kokių nė muravjovai dar nebuvo išgalvoję.

Gyventojus tuojau apkrovė kontribucijomis, turto, maisto, gyvulių ir kitomis rekvizicijomis. Tam buvo išleista įvairių įvairiausių įsakymų, kurie buvo rašomi tik vokiečių kalba, o mūsų žmonės, nesuprasdami nei jų kalbos, nei rašto, negalėjo žinoti, kaip elgtis. Dėl to dažnai tokius žmones vokiečiai palaikydavo nepaklusniais valdžiai. Tokius vokiečiai už mažiausią nepaklusnumą baudė be pasigailėjimo ir be teismo, o ypač jei kuris buvo šnipo parsidavėlio įduotas.

Tokias šlykščias bausmes ir nekaltų žmonių žudynes vokiečiai vykdė prie gražiojo Jurbarko piliakalnio. Piliakalnį, o ne kurią kitą vietą pasirinko gal dėl to, kad primintų lietuviams baisius nuožmiųjų kryžiuočių Lietuvos „krikštijimo“ laikus.

Okupacijos metais niekur niekas teisybės ne tik negalėjo rasti, bet neturėjo teisės jos nė ieškoti. Buvo to teisybė, kurio galybė. Kaltas ar nekaltas, ištirti vokiečiai neturėjo laiko ir nematė nė reikalo. Mat buvo užsimoję didžius darbus atlikti — pasaulyje vokišką kultūrą įvesti. Okupuoto krašto gyventojų gyvybės okupantai nebrangino ir dėl to, kad išretintų gyventojų vieton galėtų paskui savo kolonistus atkeldinti.

Anais baisios vokiečių okupacijos laikais nė vienas jurbarkietis nebuvo tikras, kad nepateks į vokiečių rankas už kokią nors „kaltę“, o paskui Jurbarko golgotos kalne neišnyks be ženklo arba nebus ištremtas su belaisviais badu mirti. Dėl to kiekvienas, vokiečių areštuotas, gerai žinojo, į kieno rankas pakliuvęs, todėl rengėsi kaip gyvas į kapus. Toks, jei tik galėjo, atsisveikindavo su namiškiais ir kaimynais kaip prieš mirtį. Atsisveikinti galėjo tik tie laimingieji, kuriems pasitaikė „geros širdies“ vokiečių žandaras. Iš tokio, davęs jam kiaušinių, sviesto ar mėsos (nelyginant šuniui), galėjai išmelsti minutėlę laiko sugaišti atsisveikinti, lyg gyvas į grabą dedamas.

Paskui tokius tariamus prasikaltėlius vokiečiai atvarydavo į gražią lanką prie piliakalnio. Pasmerktiesiems

įsakydavo patiems išsikasti sau duobę, o jei kuris nenorėjo dar klausyti, tai buvo taip mušamas, jog vos gyvas likdavo. Kurie prašėsi prieš mirtį kunigo, tiems atvesdavo savo karišką kunigužį. Po to statydavo ant duobės krašto ir šaudavo. Gailėjosi net šovinių, dėl to dažnai pusgyvius žmones žemėmis užkasdavo, o jei kuris spyrėsi, šaukėsi pagalbos ar prašėsi pribaigiamas, tai tokius vokietis pribaigdavo durtuvu ar šautuvo buože.

Kad niekas nežinotų, kur kas palaidotas, kad negalėtų ant kapo gėlelės pasodinti ar atminimui paminklo pastatyti, vokiečiai, palaidoję nukankintuosius, kapus užlygindavo, kad nė ženklo neliktų.

Nors tie laikai niekados negrįš, bet jurbarkiečiai juos visad atmins, o ypač jie atsimena išgirdę Vokietijos imperialistus ginklais barškinant ir naujo karo trokštant.

Apsaugok mus, Viešpatie, nuo tokių „aukštos kultūros“ bičiulių, o nuo priešų mes patys apsiginsime!

PILIAKALNIAI, ARBA ŠVENTKALNIAI

Pasidairęs po mūsų kraštą, visur gali pastebėti kalnelių, panašių į balną, t. y. su nemažu įdubimu per vidurį. Ant šių kalnelių seniau buvo ginamasi nuo priešų. Juos ir vadina pilimis, pilelėmis, piliukais, piltinėmis, pilaitėmis ir kt.

Apie kiekvieną tokį piliakalnį galima išgirsti įvairiausių pasakojimų, padavimų ir dainų. O prie kai kurių yra net ypatingos apeigos tam tikrais laikotarpiais, pavyzdžiui, per Jonines, Sekmines, atliekamos. Reikia pa-

sakyti, kad veik apie kiekvieną piliakalnį yra pasakojama, jog vaidenasi, kaip žemaičiai sako, šmėklojasi.

Ne taip seniai dar ir šventoji ugnis buvo kuriama ant tų senovės šventkalnių. Dar nėra nė šimto metų, kai ant kai kurių piliakalnių buvo deginami gyvi burtininkai, burtininkės ir įvairūs įtarti raganavę. Dabar žmonės tebemini tuos laikus ir tuos žmones, kurie ne taip seniai buvę nuteisti gyvi sudeginti ant Biržės kalno netoli Šaukėnų miestelio, prie buvusio Ramuvos dvaro. To įvykio dar ir dokumentas yra Šaukėnų dvare. Tai yra tikras teismo sprendimas moterį sudeginti ant Biržės kalno už raganystę. Gyvos raganos buvo deginamos ir ant Raginėnų kalno prie Raginėnų kaimo Rozalimo valsčiuje, Panevėžio apskrityje, ir ant garsiosios Šatrijos Žemaičiuose.

Vienas tokių garsesnių kalnų yra Pilies kryžių kalnas.

Pagal plentą, einantį iš Šiaulių į Joniškį, pavažiavus 13 kilometrų nuo Šiaulių į Meškuičius, tarp Jurgaičių ir Domantų kaimų, nustebina nepaprastos išvaizdos piliakalnis. Pailgas, status kalnas su įdubimu per vidurį, kaip žmonės sako, panašus į balną, bet visų ypatingiausias reiškinys, kad ant kalno lyg miškas kryžių stovi. Visas jis nustatytas mediniais kryžiais. Tai ne kapai. Niekad mirusiųjų čia niekas nelaidoja. Čia statomi tik paminklai gyviesiems, kurie vienaip ar kitaip išsigelbėjo nuo mirties. Tai apžadų kryžiai, pažadėti ligonių ar šiaip nelaimingųjų.

Dabar kalne stovi apie keturi šimtai didelių kryžių ir keli šimtai mažučių, atneštų iš toli. Kad ir nuolatos virsta papuvę kryžiai, bendras jų skaičius kalne nemažėja, nes nuolatos vis naujus stato pasižadėjusieji iš įvairių Lietuvos vietų. Kryžių yra ir gražių, nes senovėje labai buvę lenktyniaujama pastatyti kuo gražesnį. Yra labai aukštų, po kelis sieksnius, ir visai mažutėlių, iš toliau nematomų. Daug kryžių, net ir didelių, yra nešte atneštų iš už kokių 30 kilometrų.

Nors kalnas didelis, bet papėdėje yra maldingų žmonių keliais išeitas takas apie jį. Takas žole neapaugęs, ir dažnai juo matyti moters keliais šliaužią ir poteriaują dūsaudamos.

Senovėje, sako, čia kryžių nebuvę statoma, bet buvęs paprotys nešti aukas ir dėti ant kalno. 1900 m. archeologas Kšivickis suskaičiavo pačioje kalno viršūnėje 130

kryžių ir kelis prie tako, vedančio į viršūnę, o 1902 m. jau buvo 155 kryžiai.

Nuo kada šis kalnas laikomas stebuklingu, žinių nėra, bet, kiek žmonės bepamena, jau iš senovės čia eina ir važiuoja minios pasimelsti ir paaukoti kryžių, kas kokį gali.

Kalno niekas neliečia, nors daug kas tiki jame esant turtų ar bažnyčią, žemėmis užneštą, arba, kaip kiti sako, nugrimzdusią. Kiti net buvę prisikasę ligi bokšto stogo, bet tik varpas suskambėjęs, ir bažnyčia vėl gilyn nugrimzdusi. Kitas drąsuolis bandęs kalną kasti — turtų ieškoti, bet tuoj buvęs į kamuolį sutrauktas. Kai pasižadėjo kalne kryžių pastatyti, vėl atsitiesė. Viena moteriškė, kurią radau atkeliavusią iš toliau, pasakojo, kad ant šio kalno stovėjusi bažnyčia, kuri kažin kodėl nugrimzdusi. Vienas kunigas kasinėjęs kalną, radęs jame taurę ir monstranciją, bet ant tų šventenybių tupėjęs šuo ir bėręs žemėmis į akis.

Dar, šneka, buvęs toks atsitikimas. Jurgaičių sodžiaus arkliaganiai — tai buvę senėliau — pamatę naktį Pilies kalne pinigus degant. Tuojau sujudę kasti toje vietoje kalną, kur liepsna buvusi matyti, ir radę katilą auksinių pinigų. Net ir drąsiausias pusbernis bijojęs visus pinigus iš katilo imti, o tik nedaug tepaėmęs. Tas, kuris ėmęs pinigų, kitą naktį susapnavęs, tartum kažkoks balsas jam sakąs: „Jei kasi pinigus, neužmiršk, kad aš tau juos tik paskolinu ir po laiko turėsi vėl grąžinti atgal“. Pusbernis iš išgąsčio atbudęs ir rytą viską prisipažinęs savo šeimininkui. Tasai tuoj pasiekęs Meškuičių kleboną. Klebonas su bažnytine ceremonija nuėjęs pinigų vietos šventinti. Kai vėl atkasę katilą su likusiais pinigais, kurie blizgėję kaip auksiniai, pasimeldęs, apšlakstęs juos šventu vandeniu. Katilas tik sužvangėjęs ir nugrimzdęs į dugną.

Perlaukiečiai gyventojai pasakoja, kad senų senovėje, kai dar nebuvo nė Šiaulių miesto, toje vietoje, kur dabar Pilies kalnas, jokio kalno nestovėję. Buvusi toje vietoje kažkokia bažnyčia, aplinkui žaliavę didžiausi miškai — eglynai ir pušynai. Kartą ištikusi baisi audra, lyg, rodos, pasaulio pabaiga atėjo: žaibavę, griaudėję, ir perkūnas trenkęs į tą bažnyčią, o viesulas užnešęs ją smėliu. Taip pasidaręs aukštas kaip bažnyčia kalnas ir iš pradžių neturėjęs viršuje jokio įdubimo. Dabar jis vis kasmet dumbąs ir visai į balą grimztąs.

1930 m. gyvenęs prie Pilies kalno šimtametis senelis pasakojo taip, kaip jis yra girdėjęs iš savo seno tėvo dar vaikas būdamas, o jo tėvas girdėjęs iš senelio tokią istoriją.

Prieš daug šimtų metų, kai dar čia nebuvo nei miestų, nei kaimų, šio kalno taip pat čia nebuvę. Toje vietoje, kur dabar Pilies kalnas, vykęs smarkus mūšis. Žuvę daug kareivių. Žuvusiuosius garbingai palaidoję ir toje vietoje gyvieji rieškučiomis bei saujomis supylę šį kalną. Kalnas ir dabar didelis, o senovėje buvęs dar didesnis. Pylę jį tris dienas ir tris naktis. Kada kalnas buvęs baigtas pilti, tuomet kareiviai ant jo aukoję dievams aukas, ir nuo to laiko ant kalno gyvenęs vaidila su pasišventusiomis mergelėmis. Buvusi kūrenama šventoji ugnis ir nešamos aukos, ką kas galėjo atnešti. Vėliau, įvedus Lietuvoje priverstinį krikštą, aukuras buvęs nugriautas, vaidila ir šventosios mergelės — išvaikyti. Nuo to laiko vis pas kalną apie dvyliktą valandą nakties matyti klajojančių dvasių.

Dėl ko kalne pradėti statyti kryžiai, padavimas taip pasakoja.

Vienas žmogus turėjęs mylimą vienturtę dukrą, kuri susirgusi sunkia liga. Kas tik kokį vaistą žinodamas nešęs, bet niekas jai negelbėję. Sveikata mergelės ėjo vis menkyn, ir diena po dienos artinosi mirtis.

Vieną naktį tėvas pats budėjęs prie sergančios savo dukters lovos, ir pačiame vidurnaktyje apėmęs jį toks saldus miegas, kad neišsilaikydamas padėjęs nuvargusią savo galvą ant dukrelės priegalvio ir užsnūdęs. Sapnavęs, kad nepaprasta moteris šviesiais apdarais jam pasirodžiusi ir sakanti: „Žmogau, jei nori, kad tavo dukrelė pasveiktų, tai tu turi padaryti medinį kryžių, pats jį nunešti į Pilies kalną ties Meškuičiais ir ten jį pastatyti — nuo to duktė pasveiks“. Tai pasakius, pranešėja dingusi. Tėvas pabudęs nesupranta, ar jis užmigęs sapnavęs, ar jam taip pasirodę. Nutarė padaryti gražų kryžių ir kuo greičiausiai nurodytoje vietoje pastatyti.

Vos tik kryžių baigęs dirbti, išėjo tėvas, juo nešinas, Pilies kalno link. Kryžius buvęs sunkus, o sveikata — silpna, bet stengėsi iš visų jėgų pažadą tesėti. Po trylikos valandų nuvargęs tėvas pasiekė Pilies kalną. Jame nė vieno kryžiaus dar nebuvo. Pabučiavęs savo atneštąjį kryžių, taip jį pašventindamas, ir pastatęs jį pirmąjį Pilies kalne.

Grįždamas namo, jau pusiaukelyje susitikęs be galo laimingas ateinant jo pasitikti pasveikusią dukrą su motina. Tėvas net apsvaigęs matydamas tokį stebuklą, negalėjęs suprasti, ar tikrenybė, ar taip vaidenasi. Pagaliau paaiškėjo, kad, kai tik tėvas iš namų išėjo kryžiumi nešinas, tuojau dukters sveikata ėmė gerėti, o kai jis pasiekė Pilies kalną, duktė ir iš lovos atsikėlė.

Vėliau, vienas per kitą išgirdę apie tokius stebuklus, kas tik kuo sunegaluos, statė Pilies kalne kryžius. Pasižada kryžių pastatyti, o žiūrėk — jau ir sveikas. Kas pažado netesi, vėl suserga.

Šitaip atsiradę šimtai kryžių, iš įvairių Lietuvos vietų suaukotų. Nors vėjai, audros daugybę kryžių išlaužo, tačiau jų kalne yra tiek daug lyg tankiame miške medžių. Dėl to tas kalnas visoje Lietuvoje ypač garsus.

MEDŽIOKALNIO ŠVENTASIS ĄŽUOLAS

Kražiai — įdomus Žemaitijos kampelis ir plačiai pagarsėjusi istorinė vieta. Šiame nedideliame miestelyje, kaip kokiame didmiestyje, net dvi didelės katalikų bažnyčios, o tatai rodo, jog žemaičiai didžiai dievoti. Senosios, vytautine vadinamos, bažnyčios šventoriuje yra bent trejetas senų žemaitiškų koplytėlių su šventaisiais. Nors jos ir nėra labai meniškos, bet kadangi gražiai sutvarkytos, puikiai atrodo, negėda ir svetimiesiems parodyti. Viena didžioji šventoriaus koplytėlė laikoma stebuklinga.

Šioje apylinkėje dar nemaža žemaitiškų koplytėlių yra ir kaimuose, tik jos labai apgriuvusios, niekieno netvarkomos.

Viena įdomiausių Kražių šventenybių — tai stebuklingasis Medžiokalnio ąžuolas.

Kražių miestelio paklonėje, tuojau už Kražantės upės, matyti du kalnai — Medžiokalnis ir Bagdonkaktis. Bagdonkaktis, kaip maža pilaitė, niekuo nepasižymi, nebent įdomiais padavimais. O milžinas Medžiokalnis, tankiai ąžuolais apaugęs,— tai puikiausia kražiečių poilsio vietelė, kurios jie nemainytų nė į Kauno Vytauto kalną. Senovėje, sako, čia buvusi medžioklės deivės Medeinės šventykla.

Kaip seni padavimai mini, kalne po šventuoju ąžuolu stovėjusi deivės Medeinės statula — moteriškė, meškos kailiu pečius apsisiautusi, rankoje laikanti medžioklinį lanką. Deivės garbei ant kalno buvusi kūrenama amžinoji ugnis ir nešamos aukos. Žemaičiai Medžiokalnį ir šiandien šventu kalnu tebevadina ir net stebuklingu laiko. Medžiokalnis nepaprastas dar ir todėl, kad ant tokio aukšto, vien iš sauso žvyro susidedančio kalno nuo amžių auga ąžuolų miškas. Ir nuostabu, sako, kad tas miškas nei džiūsta, nei auga — vis toks pat ir toks pat, kokį jį senieji žmonės prisimena iš savo kūdikystės. Bet nuostabiausia — tai šventasis Medžiokalnio ąžuolas, kuris čia dažniausiai stebuklinguoju ąžuolu vadinamas. Šis medis tuo nuostabus, kad iš jo kamieno teka šaltinėlis, kurio vanduo esąs stebuklingas.

* * *

Buvo graži vasaros šventadienio popietė. Medžiokalnio paūksmėje ilsėjosi keletas žmonių. Seniausias Kražių dievdirbys vedė mane parodyti stebuklingojo ąžuolo. Eidamas senelis smulkiausiai apipasakojo kiekvienos žymesnės Kražių vietelės garsią praeitį.

Kietu žvyre išmintu takeliu įlipame į Medžiokalnio aukštumą. Toliau išilgai kalno, tirštai apaugusio ąžuolais, žengiame pramintu taku. Ąžuolyno viduryje ir stovi senas medinis kryžius bei ąžuolas su daugybe koplytėlių, prie jo kamieno prisagstytų.

Po šventuoju ąžuolu klūpo moteriškė. Nenorėdami maldingos nuotaikos trikdyti, palengva artinamės lūkuriuodami, kada moteriškė pasikels iš po ąžuolo. Aplink medį plačiai ratu išmintas takas. Tai maldininkų maldų kelias. Ąžuolo kelme, palei pat žemę, yra nedidelė, kaip rankos kumštis, skylė, kurioje telkšo vanduo. Žmonės tikina, jog iš medžio tekąs šaltinėlio vanduo neišnykstąs nei vasarą per didžiausias kaitras, nei žiemą per šalčius. Vanduo medyje pats atsiranda, niekas jo ten ne-

pila, o daugelis pasiėmę net namo parsineša. Tai stebuklingojo ąžuolo šventasis vanduo, kuriuo daugelis gydosi. Šiaip, kas mėgino kalną kasti ieškodamas vandens, niekur jo negalėjo rasti, nes visur prisikasa sausą žvyrą. Aplink kalną yra pelkių ir upė netoli.

Medžiokalnio ąžuolo vanduo esąs nepaprastai stebuklingas. Ne tik senovėje, bet ir dabar tą ąžuolą nuolat lanko moterys ir mergaitės su įvairiais apžadais ir meldimais. Dažnai jos klūpo po ąžuolu, eina keliais aplink jį ir šlakstosi stebuklinguoju šaltinėlio vandeniu. Kai kurie neša aukas, kabina medyje koplytėles ir daro įvairius apžadus. Koplytėlių medyje anksčiau būta daug daugiau, bet dabar jos sudaužytos, belikusios tik vinys, kuriomis buvusios prikaltos.

Šventąjį ąžuolą dažniausiai lanko bevaikės moterys, norėdamos susilaukti įpėdinių, ir mergaitės, melsdamos greičiau ištekėti. Lanko ir sveikatos melsdami. Daugelis pasakotojų tvirtina, kad apžadai ir maldos prie šventojo ąžuolo daugeliui padedą.

Pasakojama, jog kažkokie Kelpšos 10 metų nesusilaukę įpėdinių ir dėl to labai liūdėję. Kažkas jiems pataręs padaryti apžadus prie stebuklingojo Medžiokalnio ąžuolo. Taip jie ir padarę, o kaip auką šalia šventojo medžio pastatę medinį kryžių, kuris ten ir dabar tebestovi. Kelpšų apžadai buvę išklausyti, nes netrukus jiems gimė vaikutis ir mergaitė. Tėvai jau senokai pasimirė, o vaikų vienas, regis, tebėra gyvas.

Senoji Orvidienė iš Kražių pasakojo, jog prieš keletą metų jai labai skaudėjusi koja. Pagaliau ji taip įsisopėjusi, kad moteriškė jau nebegalėjo vaikščioti. Visokius naminius vaistus vartojusi, bet niekas nepadėjo. Žmonių patariama, padariusi apžadus prie stebuklingojo ąžuolo ir šiaip taip apšliaužusi keliais aplink šventąjį medį. Pagaliau skaudamoji koja ėmusi sveikti ir visai pagijusi, sveikutėlė ir dabar.

Anot pasakotojų, stebuklingų išgijimų prie šventojo Medžiokalnio ąžuolo pasitaiko gana dažnai, tačiau daugelis juos pamiršta arba atmena tik žmonės tos apylinkės, iš kurios atvyksta čia maldininkų su apžadais ir aukomis. Daugelis būna iš gana tolimų parapijų.

Medžiokalnį dažnai lanko ir šiaip jau įvairūs keliauninkai, kraštotyrininkai, moksleiviai ir kiti, nes šis kalnas plačiai pagarsėjęs kaip istorinė vieta; gražios jo apylinkės.

Vieną gana keistą pasakojimą teko išgirsti apie Medžiokalnį. Jame tvirtinama, kad šiame kalne esą druskos. Yra net rimtai manančių, jog tai nėra kokia pasaka, o teisybė.

Vokiečių okupacijos metu vokiečiai gražųjį Medžiokalnį buvo užsimoję subjauroti nukirsdami jo ąžuolus. Nors daug medžių nukirto, bet visų nespėjo.

KRAŽIAI LIAUDIES DAINOJE

Prieš 40 metų įvykusios baisios Kražių žudynės padarė žmonėms didžiulį įspūdį. Nors ir bijota rusų žandarų bei šalto Sibiro, vis tiek surūkusiose žemaičių lūšnelėse graudžiai skambėjo liūdnoji Kražių žudynių rauda. Dabar jos ypatinga gaida jau pamiršta, nebent seneliai žemaičiai galėtų prisiminti. Ši daina buvo ne tik Kražių apylinkėje dainuojama, bet ir plačiai kitur visoje Žemaitijoje. Štai jos žodžiai:

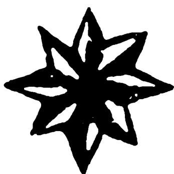
Tamsos vergas
Klingenbergas
Su budeliais dūksta.
Jau aplietos
Šventos vietos
Šiltu krauju rūksta.
Daug iš tolo
Už Mangolo
Šiurkštesnė smarkybė.
Už terionių
Ir pagonių
Bjauresnė piktybė.
Tie nušauti,
Tie sugauti,
Kiti subadyti.
Ir nekalti
Jau apkalti,
Kraujais sumirkyti.
Jiems ant svieto
Turmoj vieta,
Kad Dievą mylėjo.

Jie apkalti,
Už tai kalti,
Kad carui tikėjo.
Naktis dienas
Kožnas vienas
Karštai Dievą meldė,

Už maskolius
Kaip už brolius
Dangaus vartus beldė.
Aukštas ponas
Ir valdonas
Vilniaus mieste sėdi.
Jis nemėgo
Maldų plėgą,

Jis prisakė blėdį.
Jam netiko
Kataliko
Bažnyčia ir viera.
Jam nemiela
Mūsų čiela
Švenčiausia apiera.
Ano meto
„Komiteto“
Neardyt parėdką,
Kad sukliudė
Ir nužudė
Keletą desėtkų.
Bėda, bėda —
Atsisėda
Pats prižiūrėt sūdą.
Daug suktybės,
O teisybės
Nė aguonos grūdo.
Uždengt šviesą,
Paslėpt tiesą
Jo visa storonė:
„Nusidėjo,
Kad kentėjo —
Už tai jiems koronė“.
Mes varguose,
Bet danguose
Kitaip pasirodys:
Durys sūdo
Kito būdo,
Šventas Dievo žodis.
Ir kaltybės,
Ir kantrybės
Yr pas Dievą miera.
Už armotą
Ir už protą
Daug stipresnė viera.
„Kraujas, kraujas!“ —
Balsas naujas
Į padanges kyla.
Nyksta baimė,
Dygsta laimė,
Ir širdis sušyla.
Mes neverti
Šventą smertį
Galim apturėti
Ir už vierą
Nešt apierą,
Ir galvą padėti.
Tu geriausias
Ir saldžiausias

Mūsų Atpirkėjau!
Duok stiprybę
Ir kantrybę —
Meldžiam nusidėję.
Tavo kraujas
Sylas naujas
Tegul mums suteikia.
Tegul tylim,
Tave mylim,
Daugiau mum nereikia.
Atleisk kaltę,
Sutrink žaltį,
Nekorok maskolių:
Duok jiems šviesą,
Vieros tiesą,
Kraujas mūsų brolių!

NEGARBOS* KALNE ŠMĖKLOJASI

PASAKOS APIE NUGRIMZDUSIUS DVARUS

Žemaičių žemė — kaip kokia dievų karalystė. Čia visur pilna labų ir nelabų dvasių, kurios šmėklojasi visais pašaliais, nepaisydamos nė šventų kryžių. Kiekvienas žymesnis kalnelis, kiekvienas didesnis ar kokios ypatingos išvaizdos akmuo, kiekvienas ežeras ir upelis yra apipintas visokiais pasakų pasakojimais. Vienos vietovės garbinamos, šventomis laikomos, o kitos — užkeiktomis.

Žemaitijos gilumoje, netoli Kretingos miesto, Jazdaičių kaimo lauke, yra įdomus kalnas, kurį žemaičiai Negarba vadina. Ką šis vardas reiškia, tikrai dar joks žemaitis negali pasakyti. Vienas kitas pasakorius šneka, jog tas kalnas taip vadinasi todėl, kad jo nemėgsta kaip užkeikto. Kai matininkas Jazdaičių kaimą dalijo, tai nė vienas gyventojas nenorėjo imti tos žemės, kurioje Negarbos kalnas stovi. Tuomet matininkas, nebežinodamas, ką daryti, ėmęs ir išskyręs tą kalną iš visos kaimo žemės. Negarbos kalnas, ir dabar aplink ežiaženkliais pažymėtas, taip ir liko suvalstybintas, nes ūkininkai jo neėmė.

Negarbos kalnas pažiūrėti irgi atrodo nepaprastas: apskritas, viršus status, kraštai apvesti it kokiu gal poros metrų aukščio pylimu, kurio viršus apaugęs pušelėmis. Plati kalno viršūnė — visai lygi ir plokščia bala, seniau, sako, net vanduo stovėdavęs ištisus metus. Toks nepaprastas kalnas labai stebina žemaitį. Seniau, į jo viršūnėje stovintį vandenį metus akmenį, sako, girdėdavosi, kaip tas, gilyn krisdamas, dar ilgai vis pliumpsėdavo. Kalno viršūnėje po vandeniu, sako, esąs akmenų

* Orig. Nagarbos.— *Red. past.*

10. Užsak. Nr. 656.

grindinys. Čia lankydamasis, aš mačiau tik įdubusią visą kalno viršūnę, panašią į didelę lėkštę, kurioje telkšojo klampi bala, priaugusi pelkės žolių. Prisiklausius visokių baisių pasakojimų, į vakarą kalne darosi nejauku.

Įdomu buvo pamatyti Negarbos kalną, bet ne mažiau įdomu ir išgirsti, ką senieji žemaičiai apie jį šneka. Čia ne per toli gyvena šimtametis senelis Didas, kuris apie viską žino, daug žino jis ir apie Negarbos kalną. Dėl senatvės jis jau nieko ir neveikia, kaip tik pasakoja apie visokias senoves. Susiradęs senuką, klausinėju apie praeitį. Pagaliau užsimenu ir apie Negarbą.

— Pasakyk, tėvai, kodėl visi to kalno lenkiasi ir bijo? — klausiu senuko.

— Eik, vakali muna, kurgi če nebijuos, vo kad er dejna šmėkluojasi jame. Matau, tas kalns yr užkeikts. Vo pryš 150 metun tin stovėjys dvars on to kalna. Deivali sergėk, koky pikti puonan gyveny. Vo mušdavo, vo kuoptavuodavo mūs žmonis baisee. On gala er Deivalis užpyka, tasgates, dvars su visas nelabaas ponaas kiauraa žemes nugrumzdėję. Vo tuo dvara vejto ont kalna atsirada undou baisee gilus...

Švintadejnees par pat dvilike, būdavo, išeis iš to kalna toks vokijtuks er vadin pijmens ritini pamušt, praša tabuokas paūstyt. Poduod pijmens tabuoka, veiz, kad tas puonaitis ne žmuogus, vo nelabasis, mat jo nosys nekiauros. Kap dous šermukšniniu viezdu tam vokijtukui par nagus, beveizdint er išnyka nečysta dvase.

Veiziek, vo unta Alkos kalns. Tenais gyvenis vejns milžionis, vo ont Nagarbos ontras. Vo ty milžionys tap dideli buvy, kad vejns sediedams ont Alkos kalna, vo ontras ont Nagarbos, būdavo, liuvo kirvees runkom pasidous...

Tai taip aiškina Negarbos kalno paslaptis senieji žemaičiai.

GRAŽIOJI KURŠIŲ NERIJA

Smėlis užpustė bažnyčią, mokyklą ir visą kaimą.— Septyni kaimai ir miškas po smėliu.— Kaimai, kurių laukuose nėra jokių javų.— Padavimai apie Kuršių neriją

Dažnai išgirstame kalbant, kad mūsų kraštas nuskuręs ir negražus, o kituose kraštuose yra neapsakomų grožybių. Taip gali sakyti tik tie, kurie dar nepažįsta savojo krašto arba per daug pripranto prie jo grožio ir nebemato, kas jame gražu. Iš tikrųjų tai ir iš kitų šalių atvyksta žmonių mūsų krašto grožybėmis pasigėrėti ar jų aprašyti.

Vienas tokių nuostabiai gražių mūsų krašto kampelių yra Kuršių nerija. Ši gražioji mūsų tėvynės vietelė yra Lietuvos vakaruose, prie pat mūsų jūros. Kuršių nerija, kaip ir Afrikos dykuma Sachara, baltu smėliu užpustyta. Čia vien tik smėliu užpustytus laukus ir didelius balto smėlio kalnus žmogaus akis bemato. Vienui vieną likusį tokiose smėlio dykumose net baimė suima, rodos, ims čia pat lekiantis smėlis ir užpustys gyvą žmogų arba kur beeidamas į klampų smėlį nugrimsi. Esama pasakojimų, jog panašių nuotykių yra buvę.

Kuršių nerijos smėlio pustymai tikrai baisūs. Štai 1786 m. užpustė didelį žvejų kaimą Karvaičius. Smėlis užpustė bažnyčią, mokyklą ir visas kitas trobas, žmonės išsikraustė kitur. Apie 1700 m. smėlis užpustė Priedinės kaimą su 25 žvejų šeimomis. Šis kaimas palaidotas po 50 m aukščio smėlio kalnu. Per 150 metų čia užnešti 7 kaimai. Yra net miškų, giliai smėliu užpustytų, kur vos kelios pušų viršūnėlės bekyšo. Įdomu, kad tokie miškai tebėra žali.

Kuršių nerija — gražus žemės plotas, 97 km ilgio ir apie 1—3 km pločio, tik reta kur yra 4 km pločio. Vieną Nerijos pusę skalauja Kuršių marių vandenys, o kitą — Baltijos jūros bangos. Lietuvai priklauso daugiau kaip pusė visos Kuršių nerijos su Nidos, Preilos, Pervalkos ir Juodkrantės žvejų kaimais. Kaimų gyventojai jokių javų nesėja, nes gryname smėlyje jie neauga. Sodybose yra nedideli daržiukai, kuriuose auga bulvės ir kitos daržovės. Sunku suprasti, kaip kaimietis gali apsieiti be jokių javų. Matot, žmogus čia gyvena vien tik iš žvejybos, o parduodamas žuvį, perkasi duonos ir visa kita.

Dar kas įdomu — tai briedžiai, kurie čia nepaprastai jaukūs ir prisileidžia žmogų visai arti.

Kaip ir kada atsirado ši keista Kuršių nerijos žemė, mokslas dar ir šiandien nieko tikra nepasako. Spėjama, jog ji susidariusi per daugelį metų iš dviejų vandens srovių sunešto smėlio. Pasak senų žmonių padavimų, 1190 m. užėjusi tokia didelė audra, kokios niekad nebuvę. Šiaurvėjis pūtęs 12 metų ir, varydamas neregėto dydžio bangas, sunešęs ilgą smėlio ruožą.

KURTUVĖNAI IR JŲ GRAŽIOSIOS APYLINKĖS

Nuo Šiaulių iki Bubių plentas tiesus ir lygus kaip įtempta styga. Prie Bubių kelią kerta srauni kalnuotos Dubysos vaga. Už Dubysos kraštas visai kitoks. Čia prasideda gražiosios Žemaitijos kalvos. Kurtuvėnų apylinkės — žemaičių kalbos ir žemaičių krašto pradžia. Savo

grožiu jos labai panašios į kalnuotąjį Zarasų kraštą. Cia lygumų visai nėra. Kur tik pažvelgsi — kalnai, kalneliai, pakalnės, kiek tik akys beužmato. Tarpkalniuose tviska veidrodiniai ežerėliai, vingiuoja sraunūs upeliai ir siauri smiltėti keliukai žaliuoja apaugę kvapiais pušynėliais. Pamiškėse mirga smulkios žemaičių sodybos. Pro žalius pušynėlius kyšo balti Kurtuvėnų bažnyčios bokštai. Sako, Kurtuvėnų bažnyčia matyti nuo visų aukštųjų Žemaitijos kalnų: nuo Šatrijos, Medvėgalio, Pavandenės ir kt.

Nuo Kurtuvėnų bažnytkaimio trys kilometrai į šiaurę kyšo per miškų viršų aukštas Girnikų piliakalnis. Savo išore jis panašus į alkvietę arba tikybinių apeigų vietovę, nes neturi pylimų ir kitų gynimuisi pritaikytų formų.

Apie Girnikų piliakalnį žmonėse girdėti daug gražių padavimų. Įdomu, kad visi jie milžinus mini. Štai vienas tokių pasakoja apie Girnikų kalno atsiradimą, Kurtuvėnų bažnytkaimio vardo kilmę.

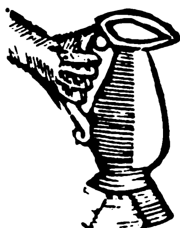
— Milžinų laikais, kai dar nebuvo aukštojo Girnikų kalno nė Kurtuvėnų miestelio,— pasakoja senas Girnikų gyventojas,— atėjo, atbrido per gilius smėlynus milžinas nuo Kuršėnų. Per smėlynus beeidamas, prisisėmė smėlio pilnas savo medines klumpes. Milžinas nusiavė jas ir iškratė smėlį ant kalvos, kur dabar yra Girnikų kalnas. Ten, už Ventos—Dubysos perkaso, dabartinio Kurtuvėnų miestelio vietoje, milžinas kūrendavo ugnį, nuo to ir toji vieta pavadinta Kurtuvėnais.

Yra žinių, jog Kurtuvėnai savo pavadinimą gavo nuo Kurtuvos upelio, kuris pro šį bažnytkaimį teka. Kaip bažnytkaimis, Kurtuvėnai raštuose minimi jau nuo XV šimtmečio...

Po žemaičių krikšto Kurtuvėnai ilgą laiką savos bažnyčios neturėjo, o visos kitos bažnyčios anuomet buvo toli. Pagaliau 1495 m. Mikalojaus Jogelavičiaus rūpesčiu Kurtuvėnuose pastatyta pirmoji katalikų bažnyčia. Vėliau, 1783 m., dvarininkų Nagrodskių pastangomis iškilo dabartinė Kurtuvėnų mūro bažnyčia. Ją statė visos plačios apylinkės kaimų baudžiauninkai, todėl didelė ir puošni bažnyčia iškilo be didelių išlaidų. Tokias dideles ir gražias bažnyčias turi tik didesnieji miestai. Bažnyčia baroko stiliaus, aukšta, dvibokštė. Vidus dailiai išpuoštas, yra keletas vertingų paveikslų. Didžiojo karo metu bažnyčiai buvo iškilęs didelis pavojus, nes šioje apylin-

kėje tarp rusų ir vokiečių ėjo smarkios kovos. Tačiau nuostabiu būdu ji išliko nesugriauta, nudegė tik stogas.

Antroje kelio pusėje, priešais bažnyčią,— gražus Kurtuvėnų dvaro sodas, kuriame yra keletas retesnių pietų kraštų medžių. Tame sode lyg kokia senovės pilis riogso apleisti griuvėsiai. Ant aukštų jų sienų auga storoki berželiai. Tatai buvę grafų Pliaterių rūmai, kuriuose šiandien tik klaikūs vėjai švilpauja. Gražieji dvaro rūmai žuvo vokiečių okupacijos metu. Juos sudegino šio dvaro valdytojai vokiečiai.

LIOLIŲ BAŽNYČIA — VOKIEČIŲ* BARBARŲ AUKA

Užmirštame Žemaitijos kampelyje, Raseinių apskrityje, yra mažas Liolių bažnytkaimis. Pasak senų žmonių padavimų, Liolių vardas paeinąs iš piemenų lalavimų, kai jie dainuodami šaukdavę žemaitiškai: „Lio lia, lio lia!“ Mat žemaičiai savo tarme šį bažnytkaimį ir vadina Liolia. Kaip seni žmonės pasakoja, senovėje Liolių miestelio vietoje buvęs mažas, tik dviejų ar trijų sodybų, kaimelis. Jo gyventojai buvę labai pamaldūs. Sako, labai bijodavę perkūno ir dėl to jam ugnį kūrendavę. Dar ir dabar, užėjus perkūnijai, žmonės čia rūko save ir namus šventintais kadagiais, Joninių berželiais ir žolėmis.

Liolių bažnytkaimis yra aukštame kalnelyje, kuris per šimtmečių kovas su plėšriais kryžiuočiais yra visas kau-

* Orig. vokiškų.— *Red. past.*

lais nuklotas ir mūsų sentėvių krauju apšlakstytas. Čia, kur tik kasi šulinį, rūsį ar namui pamatą, visur rasi surūdijusių, sutrūnijusių žmonių kaulų, senovės ginklų likučių ir žalvarinių papuošalų liekanų.

Aukščiausiame Liolių bažnytkaimio kalnelyje tarp senų medžių stovi sena medinė bažnyčia, čia pastatyta 1522 m., o vėliau, 1768 m., perstatyta ir stovinti iki šių dienų. Liolių bažnyčia yra verta dėmesio kaip gražus žemaičių senovės medžio statybos paminklas, kokių ir Žemaitijoje dabar jau retai kur beužtinkama. Tai gražus ir brangus eksponatas mūsų kuriamam oro muziejui ir tik per plauką išlikęs nuo vokiečių Didžiojo karo okupacijos metu.

Šimtmečiams bėgant, viso ko yra matę Lioliai. Pergyvenę švedkarius, prancūzmetį, lenkmetį ir sunkų rusų jungą, bet tokių sunkių metų kaip vokiečių okupacija nuo kryžiuočių laikų nebuvo matę.

Išorinėje Liolių bažnyčios sienų pusėje, aplink visą bažnyčią, po tam tikrais storais stiklais, nuo senovės laikų stovėjo relikvijos, parvežtos iš Šventosios Žemės, kurias čia žemaičiai labai pagarbiai laikė. Taip buvo ilgus amžius. Užėjus vokiečiams, buvo išplėšti visi bažnyčių varpai, visi auksiniai, sidabriniai, variniai ir kitokie bažnyčių daiktai. Išplėšę bažnyčias, vokiečiai pradėjo ieškoti brangenybių ir kapinėse. Ardė kapinių rūsius, vartė seniausiai palaidotus numirėlius, plėšė karstus vis ieškodami brangenybių. Pagaliau, pastebėję išorinėje Liolių bažnyčios pusėje ypatingus stiklelius, po kuriais buvo matyti žemės ir kaulų gabalėliai, vokiečiai pamanė ten esant kokių nors brangenybių, išdaužė šautuvų buožėmis visas tas relikvijas ir išmėtė. Atlikę šį bjaurų darbą, ėmė šaudyti į kryžius ir koplytėlių šventuosius.

Liolių bažnytkaimio kapinėse prie vieno kapo yra stulpas, ant kurio stovi medinė statula, vaizduojanti Kristų, nešantį kryžių. Ant šio stulpo yra užrašas, liudijantis apie vokiečių žiaurumus okupacijos metu. Kaip matyti perskaičius, kapas yra motinos, kurią vokiečiai nušovę vaikelį lopšyje besupančią.

LYDUVĖNAI IR JŲ APYLINKĖS

Graži, oi graži mieloji Žemaitija! Kalnai, kalneliai, laukai ir kaimeliai. Tolybėse aplink visur žaliuoja tamsūs miškai. Tarpkalniais vingiuoja sraunioji Dubysa. Aukštuose jos krantuose keroja šimtamečiai ąžuolai, stabmeldybės laikų palikuonys. Šimtamečių medžių pavėsyje liūdnai rymo senieji žemaičių rūpintojėliai. Po tais pat šventaisiais ąžuolais senovėje, sako, rusenusi šventoji Perkūno ugnelė. Giliame Dubysos slėnyje mirguliuoja smulkių lūšnelių būrys. Tai — Lyduvėnų miestelis. Vietelė pasakiškai graži. Vasarą keliautojų čia niekados nestinga. Daugelis užsuka čia pasižiūrėti didžiosios šių dienų Lyduvėnų garsenybės — milžino tilto, permesto nuo vieno kalno ant kito per visą platų Dubysos slėnį ir mažą miestelį. Tilto ilgis 568 metrai. Jis garsus ne tik ilgiu, bet ir aukščiu, nes yra aukščiausias visame Pabaltijyje. Jo aukštis 43 metrai.

Istorinės Lyduvėnų garsenybės jau baigiamos pamiršti. Pamiršta ir senoji stabmeldžių Romuva, kuri buvusi čia pat už miestelio, Dubysos ir Dratvens santakoje. Toje vietoje prieš penkis šimtmečius Dubysoje žemaičiai šventąjį krikštą priėmę. Dabar čia šlama stori šimtamečiai ąžuolai. Šventyklos nežymu nė pamatų. Dabartinė Lyduvėnų bažnytėlė mūrinė, bene 1764 m. statyta, labai paprasta. Viduje yra gana senoviškas altorius. Mano požiūriu, gana vertingi didieji ir mažieji mūriniai šventoriaus vartai, kurių tam tikrose angose stovi įdomūs kaimo dievdirbių kūrybos dievukai. Pirmoji bažnyčia Lyduvėnuose buvusi įsteigta 1625 m. pastačius medinę koplyčią.

PALANGA — BIRUTĖS TĖVIŠKĖ

Palanga — pasaulio pabaiga, anot žemaičių. Ir tikrai, už Palangos pažvelgus, atrodo, jog čia jau baigiasi mūsų žemė ir prasideda begaliniai vandenys, audringa jūra ūžia, šniokščia, tarsi šimtas traukinių alsuotų. Pirmą kartą pamačius jūrą, nuostabus reginys mūsų akims pasirodo. Nemačiusios milžiniško dydžio vandenų, jos negali suprasti nė ką mato, o ypač kai jūra audringa.

Palanga — jau nuo seniausių laikų lietuvių mylima ir gerbiama vietelė. Senovėje čia buvusi garsi lietuvių stabmeldžių šventovė, kur po šventaisiais ąžuolais kūrenosi amžinoji ugnis, skaisčių mergelių kurstoma. Anot padavimų, Palangos žemaičiai garbinę deivę Praurimę, kurios šventovė buvusi Birutės kalne.

Apie Birutę ir Birutės kalną žmonėse girdėti gana gražių padavimų pasakojant. Anot jų, Birutė buvusi Palangos tėvūno, turtingo žemaičio Vidmanto gražiausioji duktė, kurią jis jaunutėlę paskyręs prie šventojo aukuro amžinosios ugnies kurstyti. Kartą Lietuvos didysis kunigaikštis Kęstutis, grįždamas iš karo su kryžiuočiais ar iš medžioklės Palangos giriose, užjojęs pas Vidmantą ir čia pamatęs gražiąją Birutę. Kęstučiui jaunoji vaidilutė taip patikusi, kad jis panoręs ją paimti už žmoną. Birutė, būdama pažadėta dievams, negalėjo tekėti. Kęstutis ėmęs ir prievarta išsivežęs ją į Trakus. Taip Birutė tapo didžiojo Lietuvos kunigaikščio žmona ir Vytauto motina. Tiek Kęstutis, tiek ir Birutė ligi pat savo amžiaus galo išbuvo stabmeldžiai, tuo tarpu Vytautas krikštijo Lietuvą ir žemaičius. Pasakojama, kad Vytautas Palangoje, ant Birutės kalno, buvo pastatydinęs savo motinai Birutei pilį, kurioje ji senatvėje ir nukaršusi. Mirusi kunigaikštienė Birutė buvusi palaidota senovės stabmeldžių apeigomis sudeginant ant laužo. Jos kūno pe-

lenai esą buvę pakasti Birutės kalne, o kapo vietoje supiltas aukštas kalnas.

Į šiaurvakarius nuo Palangos miestelio, jūros kranto smėlynuose, yra antras labai gražus kalnelis, Naglio ir Karonių kalnu vadinamas. Stataus kalno viršūnėje, audrų laužomos, septynios kreivos pušys rymo, dailiai puošdamos istorinį piliakalnį. Apie Naglio kalną žmonėse galima išgirsti gražių pasakų ir padavimų. Esą milžinų laikais kare žuvęs milžinas Naglis. Jis buvęs palaidotas jūros krante, o ant kapo supilta aukšta smėlio kalva, Naglio kalnu vadinama. Šio kalnelio kitas vardas dar yra Kapų kalnas. Tas pavadinimas esąs kilęs iš to, kad senovėje jūros išmestus žvejų lavonus laidodavo šiame kalne, nes čia buvusios skenduolių kapinės. Pasak žvejų, šis kalnelis nuo senovės vadinamas Merkio kalnu, jis, kaip aiškus taškas, būdavęs žvejų taikinys išplaukiant į krantą. Istorikų manymu, Naglio kalnas yra buvusi lietuvių sargybos pilaitė, saugojusi kraštą nuo priešų iš jūros, arba apeiginis, su senovės tikybos reikalais susijęs kalnelis.

Senovėje Palanga buvo reikšmingas Žemaitijos uostas. Palangos uostas minimas jau 1466 m. Anuomet čia atplaukdavo nedideli prekybos laivai, daugiausia olandų ir švedų. Per Palangą į kitus kraštus būdavo gabenama žemaičių linai, javai, odos ir kiti gaminiai. 1701 m., per švedkarį, švedų karaliaus Karolio XII įsakymu švedų kariuomenė Palangos uostą sunaikinusi užversdama jį akmenimis ir smėliu. Nuo to laiko prekyba ir uostas žuvo. Dabartinis Tiškevičiaus tėvas buvo padirbdinęs medinį tiltą, nutiestą į jūrą, prie kurio atplaukdavo nedidelis jo paties jūros laivas. Paskutinį kartą tiltu jūros prekybai pasinaudota, rodos, 1899—1900 m., laivais gabenant Žemaitijos akmenis į Prūsus. Dabar tuo tiltu vasarotojai vaikščioja ir jūra gėrisi.

Palanga plačiai garsėja savo gražiuoju gintaru, arba žemaičių auksu, kurio Baltijos jūra daug išmeta per pavasario ir rudens audras. Gintaro jūra išmeta apie Palangą ir Prūsų pusėje. Randama jo ir toliau, net apie Liepoją, bet mažiau ir smulkiais gabalėliais. Senovėje lietuvaitės didžiai mėgo puoštis gintarais. Žinojo apie mūsų gintarą ir senovės Romos turtuoliai, kurie anuomet jį brangino labiau už auksą. Ir dabar yra Palangoje nedidelių gintaro dirbtuvėlių, kuriose dirbami karoliai, aus-

karai, sagutės ir kiti gražieji papuošalai. Daug mūsų gintaro parduodama į užsienius.

Pirmoji Romos katalikų bažnyčia Palangoje įsteigta 1554 m. Bažnyčia buvusi medinė. XV šimtmetyje Birutės kalne buvusi pastatyta medinė Šv. Jurgio koplyčia, o 1869 m. vietoj medinės iškilo dabartinė aštuonkampė mūro koplytėlė. Šiaurinėje kalno pusėje 1899 m. įrengtas Lurdo urvas su Dievo Motinos statula. Seniau Birutės kalnas buvo gerbiama žemaičių šventvietė, kurion ateidavo žmonių iš tolimiausių apylinkių pasimelsti prie Birutės, nes daugelis ją laikė šventa. Ir dabar dažnai Birutę žemaičiai šventąja vadina.

Palanga iš senų laikų žinoma kaip geriausia Baltijos vasarvietė. Vasarą čia poilsiauja keli tūkstančiai vasarotojų iš savo krašto ir užsienių.

UŽKEIKTI RASEINIŲ PILIAKALNIAI

Šventojoje Žemaičių žemėje senovėje, sako, visokių stebuklų dėdavęsi. Visur pilna buvę nelabų dvasių, laumių, aitvarų ir velnių. Tos piktosios dvasios, kartu su mūsų žmoneliais begyvendamos, jiems tik visokių negerovių ištaisydavusios. Vienus baisumu baugindavo, kitus giriose klaidindavo arba balose ir ežeruose murdydavo. Didžiausi žmogaus ginklai prieš nelabas dvasias buvę šermukšninė lazda, grabnyčios žvakė, šventos žolės ir sidabrinis pinigas. Ne dėl ko kita turbūt žemaičiai kiekviename žingsnyje pristatė kryžių bei koplytėlių.

Atėjo nauji amžiai. Išnyko visi nelabi padarai, pamirštami prietarai. Dabar tik kur ne kur beišgirsi seną žemaitį, bylojantį savo senus atsiminimus apie užkeiktus kalnelius, iš dangaus nukritusius ežerėlius, velnio

atneštus akmenis ir nugrimzdusius dvarus. Jei ne tie gražūs žmonių pasakojimai, tai Žemaitijos grožio nė pusės nebūtų.

Už poros kilometrų nuo Raseinių miesto, prie didžiojo Kauno vieškelio, niūkso du kalneliai — Cibikalnis ir Prabauda. Nuo neatmenamų laikų stovi jie čia visų užmiršti. Prabaudos kalnelyje tarp krūmokšnių kiūto keli palaikiai medžio kryželiai. Tai paminklai, kur vokiečiai okupacijos metu nužudė daugybę žemaičių kaip „pavojingų“ jų valdžiai žmonių. Praeis kiek laiko, supus tie medžio kryželiai, ir bus užmiršta ši liūdna vieta bei jos istorija, kaip užmiršti šiandien tie, kurie, besigindami nuo geležimi kaustytų Lietuvos krikštytojų, supylė tuos aukštus kalnelius.

Klausiu vieną, klausiu kitą pasipainiojusį žmogų, bene žino ką nors daugiau apie šiuos Raseinių piliakalnius. Gal, sakau, čia kada stovėjo garsusis Raseinių Magdės paminklas ar kas? Betgi niekas nieko nepasako. Pagaliau nurodo šimtametį senelį Girdvainį, kuris žinąs daug visokių pasakų apie kiekvieną šios apylinkės žymesnį kaimelį. Užeinu jo lūšnelėn ir, laimei, senuką randu namie. Įsikalbėjus užmenu jam, kad papasakotų ką ir apie tuos Raseinių piliakalnius. Atsiduses senelis pradėjo pasakoti:

— Nebe tie dabar laikai, vaikeliukai, maža jau ką aš bemenu, bet kai jaunas buvau, kiek čia visokių atsitikimų, kiek pasakų šnekėdavo apie tuos kalnelius. Ogi naktį, būdavo, tai niekas nė su žiburiu pro juos nedrįsdavo eiti. O dabar čia niekas nieko jau nebebaugina.

— Taigi pasakyk, dėduli, kas gi čia darėsi senovėje? — klausinėju senelį.

— Matai, va, kur dabar yra Cibikalnis, tai senovėje stovėjo pono Cibinskio dvaras, o kur Prabaudos kalnas — ponas žmones baudė. Oi nelabas žmogus ir paleistuvis buvo tas ponas. Kai seniau žmonės dvaran ėjo dvarystės, tai tas ponas savo dvarionims gyviems diržus rėžiais iš nugarų rėžė ir visaip kitaip baudė savo lažininkus. Žmonės tą poną ir jo dvarą prakeikė. Taip vieną naktį jį su visu jo turtu kiaura žemė prarijo. Dvaro vietoje liko kalnas, kurį žmonės ir praminė Cibikalniu. Toje vietoje, kur dvaras nugrimzdavo, dar ir vėliau buvo žemėje plyšys. Jei į jį, būdavo, meti pinigą, tai girdėti kalne varpais skambinant, o jeigu akmenį,— vilkai kaukia,— baigė savo pasakojimus senelis.

Taigi, mielasis keleivi, jei kada keliausi iš Kauno vieškeliu į Raseinius, sakau, kai užvažiuosi ant kalnelio netoli Raseinių, pažvelk kairėn kelio pusėn ir čia pat pamatysi mano aprašytuosius piliakalnius.

IŽINIŠKIŲ * PILIAKALNIS

Tarp Viduklės ir Nemakščių, kur srauni Šešuvis vingiuodama žaliomis lankomis teka, tenai dar ir šiandien žmoneliai visi gražiai žemaitiškai šneka. Kairiajame Šešuvies krante — mažas Ižiniškių kaimelis. Jo vardas esąs garsus ir senas. Čia pat prie upės yra nemažas kalnas, Ižiniškių papilale vadinamas. Šiandieną jis maža kam žinomas. Senovėje čia buvusi stipri pilis, kuria visa šalis didžiavosi. Kiti šneka, jog seniau čia stovėjusi bažnyčia, o gal kokia stabmeldžių šventovė. Pasakojimų apie jį girdėjau gražių, jų čia negalėčiau visų nė surašyti, bet senų istorijų raštuose nedaug teturime žinių.

Seneliai man pasakojo, ką jie iš savo senelių girdėję. Tą aukštą Ižiniškių piliakalnį seniai seniai yra supylę žemaičių kariūnai milžinai. Tenai prie kalno aukštojo ilsisi milžinų kaulai. Artojai, ardami su jaučiais, išarę milžinų griaučių. Milžinų nemažų būta, už mumis du kartu didesnių. Aplink kalnelį daug randama visokių žalvario grandžių, sagčių, ginklų ir nežinomų daiktų. Esama čia ir turtų užkasta, tik niekas negalįs jų atrasti. Naktimis kalne vaidenąsi, aplink mėlynos ugnelės žybčioją. Gal pinigai degą ar klajoklės vėlės rodąsi.

Čia senų laikų dvasios nerimsta ir dabar. 1920 m. vienas Ižiniškių žmogus nuėjęs Šešuvin vėžiauti. Apie vienuoliktą valandą nakties išgirdęs piliakalnyje geležis žvangant, lyg rodos, kas grandines ar kardus geležinius

* Orig. Ižyniškių.— *Red. past.*

į krūvas mestų. Žmogų suėmė tokia didelė baimė, kad jis, ir vėžius palikęs, skubiai pardrožė namo.

Kitas žmogus Papilalės kalne radęs auksinį žiedą. Naktį per miegus girdi, kad jam kažkas sako: „Žmogau, žiedas ne tau yra skirtas, nešk jį atgal ir padėk, kur radai. Jei mano balso neklausysi, bloga sau padarysi". Žmogus tuoj iš miego pakilęs, nunešęs žiedą ir į tą pat vietą vėl padėjęs.

Baudžiavų laikais netoli Ižiniškių piliakalnio buvo kažkoks dvaras. To dvaro ponas sumanė Papilalės kalne pastatyti kryžių. Nukirto ąžuolą tvirčiausią ir kryžių dirbdinti pradėjo. Naktį ponui kažkas sapne sako: „Tame kalne tu neturi valios kryžių statyti. Jei mano balso nepaklausysi, su savo dvaru skradžiai žemę nugrimsi". Ponas pabūgęs nežinomo balso ir nebestatęs šventojo kryžiaus. Tas kryžius dvaro kieme pamestas stovėjo, kol užmirštas supuvo.

Anot padavimų, Papilalės piliakalnis supiltas per senovės karus. Ant jo stovėjusi tvirta pilis. Toliau Viduklės pusėn yra kitas kalnelis, Armatkalniu vadinamas, tai ant šiojo stovėdavusios patrankos. Per kažkurį senovės karą buvę visi laukai aplink šiuos kalnus kareiviais nukloti, net Šešuvis sustojusi tekėti. Senovėje, sako, čia karų gana didelių būta.

Kartą prie Papilalės kalno Ižiniškių artojai arę jaučiais. Vienam iš jų giliai žemėse už žagrės užkliuvo kažkoks žalvario lankas ir nutrūko. Subėgo visi pažiūrėti, manė pinigų katilą atradę. Apžiūrėję pamatė didelį 9 vijų vario lankelį ir tokį pat jo galą žemėse pasilikusį, kurio nebuvo galima išimti. Artojai betyrinėdami tą radinį visai sulaužę. Kitą kartą ardami aptikę po žeme ilgų mūrų pamatus. Mūrai buvę iš plytų ir akmenų su kalkėmis. Kitas išaręs daug žmonių kaukolių, kurios, matyt, yra iš labai senų laikų.

Piliakalnyje randama anglių, senų žmonių kaulų ir pelenų. Prieš Didįjį karą vienas žmogus rado delno dydžio sidabrinę sagtį, kurią Raseinių auksakaliui pardavė už rublį.

Seniau Papilalės piliakalnis buvęs be jokių medžių, visai plikas. Dabar vienas jo šonas gerokai apaugęs krūmais. Kalno viduje esanti kiaurumа, į kurią metus akmenį ilgai girdėti skambantis dundesys. Kartais ir šuo įlenda jos vidun, bet žmonės įlįsti bijo, kad ko bloga neatsitiktų.

STEBUKLINGASIS ŠALTINĖLIS

KĄ PASAKOJA SEREDIŠKIAI APIE SAVO ŠALTINĖLĮ

Seredžiaus šiaurvakariuose, veik už kilometro nuo miestelio, Motiškių kaimo laukuose, kur vingiuoja mažas Pieštvės upeliukas, prie tvorele aptverto stebuklingo šv. Jono šulinėlio stovi žemas medžio kryželis su stogeliu. Jame įstatyta šv. Jono Krikštytojo statulėlė.

Prieš kokius 100 metų prie to šaltiniuko buvo didelis akmuo. Vieną sykį per Šilines netoli to akmens Seredžiaus piemenukai ganę bandą. Pačiame vidudienyje jiems pasirodęs stebuklas. Ant didžiojo akmens prie šaltiniuko stojosi moteriškė ir vaikučių paklausė: „Vaikeliai mano, ar aš spėsiu nueiti į Šiluvą mišių?"

Vaikučiai tai moteriškei atsakę, jog tai padaryti negalima, nes iš Seredžiaus į Šiluvą apie 70 km kelio, o dabar pats mišių laikas. Tada moteriškė išnyko vaikučiams iš akių. Kur ji stovėjo, akmenyje pasiliko įspausta pėda.

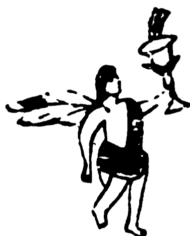
Vieni sako, jog prieš 35, o kiti — prieš 50 metų Seredžiuje kilęs didelis potvynis. Žmonės mano, jog būsiąs antras pasaulio tvanas. Tai atsitikę rudeniop. Pačiame vidudienyje kilusi didelė audra su lietumi. Lietus buvęs nepaprastas, vanduo pylęs iš dangaus kaip iš Nemuno. Vanduo vos nenunešė viso Seredžiaus miestelio. Ant Pieštvės upelio stovėjo didelis vandens malūnas, kurį nepap-

rastai ištvinusi mažoji Pieštvė kaip šapą nunešė į Nemuną. Vanduo nuplukdė ir daugiau trobesių, klėčių, tvartų ir klojimų. Smarki srovė nunešė ir storus šimtamečius ąžuolus, ir blokšnius, kurių trys vyrai neapkabindavo. Tuomet nunešė ir tą akmenį su Dievo Motinos pėda, nugriovė ir mūro koplytėlę, stovėjusią prie šv. Jono šaltinėlio.

Žmonės ir po to „tvano" nesiliovė vaikščioję prie stebuklingojo šaltinio. Būriais ir pavieniui meldėsi, ėjo aplink keliais, mazgojosi vandeniu skaudamas kūno vietas ir metė į šaltinio vandenį aukas. Kartais maldininkai ir ligoniai atvyksta net iš tolimiausių krašto apylinkių. Daugiausia suplaukia žmonių per Šilines, kai Seredžiuje atlaidai trunka net tris dienas. Dievoti žmonės, pagerbdami šventą vietą, prie šaltiniuko ir vėl pastatė žemaitišką kryželį su šv. Jono statulėle. Tada maldininkai dėdavo į kryžių pinigus kaip auką už patirtas malones. Vienas išdykęs Seredžiaus pusbernis prasimanė išimti iš kryžiaus aukas. Po tos šventvagystės ėmė tas pusbernis ir apsirgo keista akių liga — jo akys apaugo kažkokiomis pūslėmis, paskui ir visai apako. Nuo to karto daugiau niekas nebeliečia nei aukų, nei kitų šaltinėlio šventenybių — bijosi užsitraukti kokią nelaimę.

Šv. Jono šaltinėlis turįs didelę gydomąją galią ir net labai stebuklingu yra visų laikomas. Žmonės pasakoja, kaip stebuklingai išgiję tie, kurie prausėsi ar gėrė šaltiniuko vandenį. Vienas aiškesnių stebuklų — tai aklos mergaitės Ivasės Savickaitės praregėjimas. Ji mazgojusi savo akis stebuklingojo šaltiniuko vandeniu. Ji ir dabar ten pat Seredžiuje tebegyvena. Prie šaltinėlio dažnai ateina žmonių atsigerti, kiti net iš labai toli. Vieni geria stebuklingąjį vandenėlį, kiti meldžiasi ir eina keliais aplink šuliniuką ir šv. Jono kryžių. Maldininkų keliais einamas aplink šuliniuką takas niekad žole neužželia.

BAUDŽIAUNINKŲ MEDŽIAI

Mūsų šimtamečiai seneliai prilygsta seniesiems raštams. Šiandien iš savo senų žmonių pasakojimų mes sužinome ir apie tuos savo tautos kryžiaus laikus, iš kurių neturime raštų. Seneliai, atmenantys senų laikų savo ar savo tėvų vargus, mums atskleidžia daugybę paslapčių. Mėgstamiausi senelių atsiminimai — tai vergijos, arba baudžiavos, laikai, kai jie, eidami dvarystes, vargo prie sunkiausių darbų labiau nei gyvuliai ir beširdžių ponų buvo žiauriausiai kankinami. Kad tai nėra prasimanymas, dar ir šiandien galima užtikti paminklų, liudijančių kruvinus baudžiavos laikus. Daugumas tokių paminklų dabar visų pamiršti.

Seredžiaus miestelyje gyvena knygnešys Jankauskas, 71 metų amžiaus senelis. Kaip didelis krašto mylėtojas, mėgsta pasakoti apie senovės laikus. Jis labai apgailestavo, kad štai dabar Seredžiuje sunaikinti paminkliniai baudžiavos laikų medžiai, apie kuriuos papasakojo tokią istoriją.

Seniau veik visas Seredžiaus miestelis su gyventojais priklausė dvarui. Už miestelio iki pat šių dienų stovėjo dvi labai storos tuopos, gal ir nuo Perkūno laikų palikusios. Baudžiavų metais tie medžiai stovėjo lygiai prieš dvaro kumetynus, o tų kumetynų dabar jau nė ženklo nebėra. Medžių kamienuose buvo įkaltos drūtos geležinės grandys, taip gal apie 20 cm diametro. Baudžiavų laikais prie tų medžių baudžiauninkai būdavo rišami ir plakami rykštėmis ar pjudomi šunimis. Daug žmonių čia prie tų medžių buvo ir negyvai užplakta arba šunų sudraskyta. Todėl mūsų seneliai tas tuopas gerbė kaip

11. Užsak. Nr. 656.

kokią šventenybę. Eidami pro jas, kaip pro kryžius, poteriaudavo, net kepures nusiimdavo.

Dar visai neseniai tie medžiai stovėjo ir puošė Seredžiaus miestelį. Atlaikė jie audras, didžius karus, tai ko gi jie šiandien, rodos, bepabūgs? Atėjo ir tokie metai, kai juos nukirto mūsų vaikai. Ir veltui jūs šiandien ieškosit, jų nė kelmo niekur neberasit.

Gal statytojai rangovai kalti buvo ir be blogos valios, nes gal apie tokius paminklus nieko nežinojo.

PAMINKLINĖ PUŠIS

Mūsų krašte prie kelių ir kryžkelių matome stovint daugybę senovės paminklų — kryžių, koplytėlių ir paminklinių medžių su šventenybėmis. Kiekvienas toksai paminklas turi savo praeities istoriją, kuri per daugelį metų visų pamiršta arba žinoma tik senų senelių.

Seredžiaus miestelyje gyvena 71 metų amžiaus senelis Jankauskas, knygnešys. Tai didelis krašto mylėtojas. Skleisdamas knygas, jis yra apkeliavęs beveik visą Lietuvą, todėl daug žino apie senovės paminklus. Štai ką jis pasakoja apie vieną tokį paminklą.

Ties Ariogala yra Gėluvos kaimelis. Ten susibėga trys dideli vieškeliai nuo Raseinių, Kėdainių ir Vilkijos. Kryžkelėje stovi stora, sena pušis su rūpintojėliu. Keleivis, eidamas pro šalį, nieko nežino, ką reiškia šis rūpintojėlis. O buvo štai kaip.

Vergijos — baudžiavos — laikais šioje apylinkėje buvo baisiai piktas ponas Belskis. Jis esąs palaidotas Belskio piliakalnyje ties Ariogala.

Kartą nedorėlis Belskis Gėluvos kryžkelėje susitikęs gražią mergaitę ir norėjęs ją išniekinti. Mergaitė niek-

šui nepasidavė ir pasipriešino visomis jėgomis. Tuomet Belskis liepė savo baudžiauninkams neklusnią mergaitę paguldyti ant kelio, laikyti už rankų ir kojų, o pats plakė ją rimbu, kol negyvai užplakė. Paskui toje pat vietoje prakasė duobę, įmetė mergaitę ir užkasė. Neleido nė kryžiaus pastatyti. Geri žmonės ten nors pušelę pasodino, o vėliau, kai ši paūgėjo, įkėlė ir rūpintojėlį.

Tokių ir panašių pasakojimų yra P. Rusecko knygoje „Baudžiava".

LIETUVOS* ŽEMĖS BALSAS

Lietuva — tūkstanties piliakalnių šalis. Pilaičių, žvalgokalnių, milžinkapių ir kitais vardais vadinamų piliakalnių mūsų krašte visur lyg sėte prisėta. Tokius garbingus kalnelius kiekvienas ir paprasčiausias kaimo žmogus lengvai atskiria nuo šiaip niekuo nepasižyminčių kalniukų. O šitie piliakalniai yra ne kas kita kaip prieš šimtus metų buvusios mūsų krašto tvirtovės, kurios daug amžių gynė mūsų šalį nuo priešų. Piliakalnių atminimas mūsų žmonėse išliko ligi šių dienų.

Amžiams bėgant, sugriuvo piliakalniuose stovėjusios aukštosios pilys. Sutrūnijo ir milžinkapiuose gulėję kraštą gynusių karžygių kaulai. Gyvi išliko tik pasakojimai apie vieną kitą tokį piliakalnį, kurio paslaptinguose požemiuose esą mieganti užburta Lietuvos kariuomenė ar kokia gražuolė karaliūnaitė. Pasakojamieji esą gyvi, ne mirę. Jie kelsis, kai išgirs tėvynės balsą, šaukiantį jų pagalbos. O tatai rodo, kad lietuvis, ir praradęs savo laisvę, vilties išsivaduoti nenustojo.

Telšių apskrityje, netoli Luokės miestelio, yra aukštas Šatrijos kalnas, visoje žemaičių žemėje plačiausiai žinomas. Iš išrinktųjų išrinkta šventovei vieta Šatrija, ko-

* Orig. lietuviškos.— *Red. past.*

kios čia niekur nerastum. Nuo Kurtuvėnų, nuo Telšių, nuo Varnių ar nuo kur kitur net pro miškų viršų kyšo aukštoji Šatrija.

Niekas šiandien neginčija, jog seniau Šatrija buvo didi žemaičių šalies šventovė. Čia ruseno amžinoji ugnis, kurią jaunos žemaitės kūreno. Kai žemaičiai krikštijosi, šventosios Šatrijos ugnies niekas nedrįso liesti. Pats Vytautas atjojęs jos gesinti.

Nuo amžių pagerbtoji Šatrija gerbiama žemaičių ir dabar. Net ir toli gyvendami, apie Šatriją nuostabiausių pasakėlių mena. Sako, ant šio kalno piktos raganos ir velniai gyveną. Kai kam paslėpti lobiai čia vaidenas.

Džiuginėnų dvaro kumetė Zuzana Mileikienė, 69 metų senutė, pasakojo apie Šatriją tokį padavimą.

— Girdėjau, seni žmonės šneka,— pasakoja Zuzana,— jog po Šatrijos kalnu esą kažkokie mūrai, pakerėtos pilys. O tose požemių pilyse esančios senovės laikų kareivinės, kuriose užburta stovi slapta senovės žemaičių kariuomenė. Kartą vėlybą naktį jojęs žemaitis pro Šatriją. Žiūri, stebisi žmogelis, kad į paslaptingus Šatrijos požemius plačiai atvertos geležinės durys, kurių šiaip, kiek kartų jodavęs pro kalną, niekad nė nepastebėjęs. Daug negalvodamas, žmogelis pasuka savo arkliuką ir įjoja į giliausius požemius. Tik įjojęs stapt ir apsistoja. Žiūri, veizi net apstulbęs. Mato, jog čia ne Pašatrijos dvarelio kalvė ar smuklė kokia, o Žemaičių karaliaus pilies kareivinės. Aplink jį čia nematytos kažkokios žirginės, pilnos žirgų pristatytos. Surikiuotos, sutvarkytos, dailiai gretom sustatytos raitų eilės. Stovi žirgai pabalnoti, ant žirgų — kariai ginkluoti. Žiba ginklai ir šarvai, puikūs juodbėriai žirgai, ant žirgų — žemaičiai, vyrai ąžuolai. Tokios kariuomenės dabar nei Šiauliuose, nei Kaune nebematai. Bet kas čia dabar, kad toji kariuomenė lyg miega, lyg negyva? Tyku, nyku kaip kapuose. Stovi žirgai lyg mediniai. Rymo raiteliai geležiniai. Ilsisi, miega amžių miegu užburti. Tik staiga trinktelėjo bauginantis trenksmas, lyg perkūnas rūstus. Tai jų vadas davė ženklą kariams ir tarė: „Nurimkit, vyrai, dar neatėjo laikas mums keltis — dar ne Joninės. Kai praeis ilsėtis mums paskirtas laikas, gausime raštą arba išgirsime balsą krašto — kelsimės ir eisime vaduoti krašto. O dabar tegul nedrįsta niekas mūs prikelt“. „Aha, dabar suprantu,— tarė sau žemaitis,— tai čia žemaičių milžinų kariuomenė, apie kurią mūsų seneliai pasakoja. Na, tai ji man nieko pik-

ta nedarys." Džingu, džidžingu, sužvangėjo atbundančių karių ginklai, bet, vadui davus ženklą, vėl viskas a, - rimo.

Žemaitis, nebailus žmogelis, arklelį pasikaustęs ir išjojęs iš Šatrijos kalno požemių. O namo parjojęs, visiems apie tai pasipasakojo. Sako, galima būtų ten ir šiandien įeiti, tik nereikia žadinti tų miegančiųjų karių,— baigė pasakoti Z. Mileikienė.

— Prisimenu ir aš vieną pasakojimą apie Šatriją,— prasitarė luokiškis senukas Jonas Ambrazas.— Buvo tatai mano jaunystėje. Kartą mums besikalbant apie Šatriją, Vaiginis, 90 metų senukas nuo Biržuvėnų, papasakojo tokį padavimą.

— Kažkada seniai vienam Luokės vaikinui pranašavosi ir prašėsi išvaduojama giliuose Šatrijos kalno požemiuose esanti pakerėta karaliūnaitė. Ji ten gulinti prirakinta dviem drūtais geležies grandiniais, kurių niekas nutraukti nevalioja. Kas ją išvaduotų, ne tik pats taptų laimingas, bet ir visą mūsų kraštą išlaisvintų iš vargo. Norint tą karaliūnaitę išvaduoti, reikia Joninių naktį nueiti ten prie Šatrijos kalno. Tuo metu iš jo išeis toks vadovas, tave nuvesiantis į gilius požemius, kur miega toji užburta karaliūnaitė. Jeigu karaliūnaitė ir baisiausia pasirodytų, jos neturi išsigąsti. Reikia kaip niekur nieko prieiti ir pabučiuoti. Tuomet ji pavirs gražuole mergaite ir bus išvaduota. Vieną Joninių naktį,— pasakoja toliau žemaitis,— kaip buvo pranašauta, tasai vaikinas nuėjęs Šatrijon. Atsivėrusios kalno durys, ir išėjęs nepažįstamas vadovas, kuris nuvedęs jį į požeminę kalno pilį. Eina eina jie tokiais vingiuotais požemiais ir pasiekė tą kambarį, kuriame yra karaliūnaitė. Ji čia vienui viena guli tokios bauginančios šviesos nušviesta. Per juosmenį perrišta dviem drūtais grandiniais, o rankos laisvos. Pažvelgė tas vaikinas ir gūstelėjo, kad ji taip baisiai atrodo. Bet arčiau prie jos nė žingsnio žengt nedrįso. Jam iš kalno požemių išbėgant, karaliūnaitė gailiai sudejavusi: „Aš nelaiminga lieku, bet nepasieksi laimės ir tu". Daugiau tas vaikinas niekad nebemėgino karaliūnaitės vaduoti.

— Gal ir tikrai kas nors yra Šatrijos kalno požemiuose,— paabejojo vienas žemaitis,— kad, į kalno žemę smagiai trinktelėjus, atrodo, lyg jo vidus būtų tuščias.

— Jeigu būtų Šatrija tik šiaip paprastas kalnelis, tai ir laumės raganos Joninių naktį į jį nelakiotų,— sako

senis Ambrazas.— Senųjų pasakojama, kad Satrijos kalną supylęs milžinas Alkus. Mirus žmonai, jis parnešęs pirštinę smėlio iš Palangos pajūrio ir supylęs iš jo kapą. Iš to ir atsiradęs aukštasai Šatrijos kalnas. Tai mat kokie žemaičių milžinai dideli ir galingi buvę.

ŠATRIJA — ŽEMAIČIŲ ŠVENTOVĖ

Garsus žemaičių Medvėgalis, garsi Girgždūtė, bet nė su kuo nesulyginsi Šatrijos garsumo. Šatrija garsėja ne savo didumu. Ne, dydžio ji nėra pats aukščiausias mūsų kalnas. Aukštis, skaičiuojant nuo jūros vandens paviršiaus, yra 227 metrai. Šatrija garsi savo garbinga praeitimi, kurios ir šiandien nepamirštama. Žinoma, dabar kalnas garbinamas visai menkai, palyginti su tuo, kas buvo žiloje senovėje. Yra žinių, jog senovės Šatrija buvo svarbi žemaičių šventovė, kur buvusi kūrenama amžinoji ugnis. Čia gyvenę kunigai, žyniai ir vaidilutės — šventosios ugnies kurstytojos. Kad tikrai senovėje čia būta žemaičių šventovės, aiškiausiai patvirtina ne tik istorija, padavimai, bet ir įvairios senos Šatrijos kalno iškasenos. Seniau čia buvęs rastas Perkūno dievo akmeninis stabas, dubenuotųjų akmenų, įvairių molinių indų, sveikų ir sudužusių (gal tai mirusiųjų laidojimo urnos ar kokios ašaruvės), įvairių sidabro, žalvario, gintaro, rago, kaulo, titnago ir paprasto akmens dirbinių. Vis tai visokiausi senovės papuošalai, tikybos ir kitų gyvenimo reikalų reikmenys.

Apie Šatrijos senovę, ypač apie raganas, kurios Joninių naktį lėkdavusios čia į velnių puotas, dar ir dabar visoje Žemaitijoje galima išgirsti pasakojant įdomių pa-

sakų ir padavimų. Šimtametis senelis Antanas Ramoška, gyvenęs Tytuvėnų miestelyje, taip pasakodavo apie Šatrijos senovę.

Tytuvėnų miestelyje, senosiose kapinėse, ant kalnelio dar žymu pirmosios katalikų bažnyčios pamatai. Čia senovėje buvęs ąžuolų šventmiškis, kuriame rusenusi amžinoji Perkūno ugnis. Jai kurstyti buvę paskirta dvylika šventų mergelių ir bernelių. Ugnis buvusi kūrenama ne vien Perkūnui, bet ir dar dešimčiai kitų dievaičių, kurių vardų dabar jau niekas nepamena. Atsiradus Lietuvoje krikščionybei, atsidangenęs čia kažkoks vyskupas senojo tikėjimo naikinti. Tai pajutę, raganos ir raganiai tuojau šluotas apsižergę oru atlėkę nuo Šatrijos kalno, užmušę tą vyskupą ir jo palydovus. Paskui su kariuomene atvykęs kitas vyskupas, išdaužęs dievaičius, užgesinęs Perkūno ugnį, nubaudęs maištininkus, o toje vietoje pastatęs medinę bažnytėlę.

Kitą pasakojimą apie raganas, lėkdavusias senovėje į Šatrijos kalną, girdėjau iš senio Kisieliaus Leonavos kaime, Nemakščių valsčiuje.

Senų senovėje Žemaičiuose buvo daug raganų, kurios mokėjo įvairių gudrybių, kokių nė šių laikų mokslas nežino. Raganos sugebėjo ne tik žmones, gyvulius apžavėti, javų brandą atimti, nelaimes užtraukti ir kitų gudrybių pridaryti, bet galėjo jos ir oru lekioti be sparnų. Ypač mėgdavusios lėkti ant Šatrijos kalno, netoli Luokės. Ten jos mokydavosi įvairių burtų ir kerėjimų. Didžiausias raganų susilėkimas į Šatrijos kalną būdavęs Joninių naktį. Tada ten, sako, velniai su raganomis veselijas keldavę. Bet lėkdavusios jos ir kitu laiku, net žiemos naktimis. Anuo metu ten kažkur apie Nemakščius gyvenusios ūkininkės raganos. Pas jas tarnavęs gudrus vaikėzas pusbernis. Kartą vaikėzas, išgirdęs raganas žadant lėkti į Šatrijos kalną, ėmęs sergėti, kaip jos lėks. Pro seklyčios durų plyšį pamatęs, kaip raganos, pasidirbusios kažkokio vaisto, pasitepė padus, pažastis, užlipusios ant aukšto, užsėdo ant šluotų ir išlėkė pro stogo čiukurą laukan. Taip ir nulėkė oru Šatrijos link. Ir tas vaikėzas, nieko nelaukęs, įėjęs į seklyčią, paėmęs tų vaistų, pasitepęs jais kaip ir tos raganos, apžergęs šluotą ir lekia oru. Bet, tais vaistais pasitepęs, sako, turi lėkti, kad ir nenorėtum, nes jie tuojau kelia žmogų į padanges

ir neša Šatrijos link. Taip tas vaikis nors su didele baime, mat pirmą kartą, bet vis dėlto nulėkęs ant Šatrijos kalno. Raganos, pamačiusios savo pusbernį, labai nustebusios ir pabūgusios, kad šis, sužinojęs jų paslaptis, neišplepėtų kam. Tada jos slapčia patepusios tą pusbernį kitais vaistais, kad jis lėktų atgal į namus. Tik tada jis išlėkė iš Šatrijos kalno. Ką jis ten matė ir ką girdėjo, bijojęs pasakoti, bet nors ir pats viduržiemis buvęs, pusbernis vis tiek parsinešęs žirnių ir įvairių uogų užantin prisiskynęs.

Pasikalbėjau su pašatrijos žemaičiais ir apie laikus, kai raganavimu įtariami raganiai ir raganos buvo gyvi deginami ant Šatrijos kalno. Kitų net pavardes dar atmena, nors tai buvo jau daugiau kaip prieš šimtą metų. Apskųstą raganą tol kankindavę, kol pati prisipažįsta kaltę, o kai prisipažįsta — gyvą sudegina. Negalėdami iškentėti baisių kankinimų, visai nekalti turėdavę prisipažinti. Paskutinė iš sudegintų ant Šatrijos kalno „raganų" buvusi kažkokia Sugaudienė. Raganų teismai pasibaigė apie 1807 m.

Žmonės, pasakodami apie vaidenimąsi, arba, kaip čia sakoma, šmėklojimąsi, sako, kad Šatrijos kalne naktį vaikščiojanti iš jo išėjusi kažin kokia karalaitė, pasipuošusi šviesiais, sidabru spindinčiais rūbais. Naktimis kalne švytinti kažkokia nepaprasta ugnis. Jei kas išdrįstąs nueiti į tą vietą, kur toji ugnis degė, neberandąs jokios žymės ne tik naktį, bet nė dieną. Tai užkeiktoji Perkūno ugnis išeinanti iš kalno. Pastačius kalne kryžių ir kalną pašventinus, sako, šmėklotis aprimo. Kunigai kalną perkrikštijo Juozapato vardu, bet žmonės kaip vadino, taip ir tebevadina Šatrija.

Šatrijos kalnas labai brangus lietuvio širdžiai. Daug kartų jis mūsų tautiečių krauju aplaistytas ginant savo kraštą nuo plėšrių kryžiuočių. Ir Vytautas ne kartą yra aplankęs Šatriją krikštydindamas žemaičius. Ir dabar kiekvienas geras lietuvis, savo tėvynės mylėtojas, turėtų aplankyti tokią istorinę vietą.

BIRŽĖS PILIAKALNIS

Šaukėnų apylinkėje yra keletas gražių piliakalnių, kurie įdomūs savo pavadinimais ir senais padavimais. Žymesnieji Šaukėnų valsčiaus piliakalniai yra šie: Biržės kalnas, Galvydiškės pilikė, Puikiškės Varnopelkės pilalė, Šilo Pavėžupio Gaidžiupilė, Kriklių Gaidpilė ir Vištpilė, Šatrijėlė ir Kruopinės Velnio pylimas.

Šiuo tarpu plačiau pažvelgsime į Biržės piliakalnį. Kairiuoju Ventos krantu eina senas vieškelis iš Šaukėnų į Kuršėnus. Čia, už kokio ketverto kilometrų nuo Šaukėnų miestelio, ties buvusiu Spakainasties dvaru, prie pat kelio, iš tolo matyti kalnelis, besiskiriąs savo išvaizda iš kitų gretimų kalnelių, nes šonų statumas ir aukštis rodo jį esant kieno nors supiltą. Seniau Biržės kalnas buvo mišku apaugęs ir iš toliau nematomas. Dvarą išskirsčius į vienkiemius, medžius nuo piliakalnio 1927 m. nukirto, tuomet kaip dygte ir išdygo visų užmirštoji Biržės pilė, kaip čia žemaičiai ją vadina.

Šis kalnelis vertas dėmesio ne vien kaip graži lietuviška žemės piramidė, bet ir dėl pasakojamų apie jį įdomių pasakų ir padavimų.

Vienas senų laikų padavimas mini, kad prieš kelis šimtus metų Biržės kalne, kaip ir Šatrijoje, buvusi žemaičių romuva. Čia taip pat degusi Perkūno ugnis. Dvaras, kurio lauke stovi Biržės kalnas, vadinosi Ramuva ir tik vėliau pervadintas Spakainasties dvaru. Žemaičius krikštijant, išbėgioję ir nuo Biržės romuvos kunigai, o bažnyčią užkasę kalne ar ji pati nugrimzdusi.

Kitas pavenčio gyventojas pasakojo girdėjęs, jog Biržės pilaitę švedai supylę senųjų švedmečių laikais. Šioje apylinkėje, jodinėdami po kaimus, švedai esą išžudę labai daug žmonių.

Pasakojama, kad seniau žmonės matę ne sykį naktį iš piliakalnio išeinantį Biržės pilies karaliūną, kuris, vaikščiodamas aplink piliakalnį, raktais žvangina, o apėjęs aplink, atsirakina geležines duris ir įeina į gilius kalno požemius.

Daugelis tikina, kad Biržės kalno vidus esąs tuščias arba jame yra kokie požemiai. Seniau, sako, kalne buvusi ir kiaurymė, iš kurios girdėdavęsi kažkokie balsai. Kai Varputėnų bažnyčios varpai skambina, atsiliepia ir Biržės kalno viduje esantieji. Mat kalno požemy nugrimzdusi senovės žemaičių bažnyčia. Vėliau, kai kiaurymė, vedanti į požemius, buvo užgriauta, nutilę ir tie varpai.

Bartašius pasakojo, jog šis kalnas esąs užkeiktas, neramus ir baido žmones visokiais nykumais. Gyvenantis šalia piliakalnio žemaitis pasakojo girdėjęs šnekant, kad dar baudžiavų laikais prie Biržės kalno stovėjusi sena dvaro jauja. Toje jaujoje naktimis visuomet vaidendavęsi. Niekas jon vienas ne tik naktį, bet ir dieną nevaikščiodavo. Kartą koks labai drąsus lažininkas ėmęs ir nuėjęs ton jaujon naktį miegoti. Kai tik įėjęs klojiman, tuoj susitikęs nepažįstamą žmogystą, kurios dėl tamsos gerai negalėjęs įžiūrėti, ar ten buvęs velnias, ar iš kalno milžinas atsikėlęs.

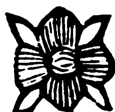
— Žmogeli, tu manęs nebijok, einam, aš tau nieko blogo nedarysiu — didelius turtus parodysiu,— tarė nepažįstamasis.

Matydamas, kad toji baidyklė jam nieko nedaro, žmogelis nuėjo su ja ieškoti kalne paslėptų turtų. Priėję prie piliakalnio, gi žiūri — didžiausios krūvos aukso, žėri, tviska raudonieji kaip sapne. Žmogelis parbėgo naktį namo, pasikinkė arklį į vežėčias ir nuvažiavo aukso parsivežti. Nors daug parsivežė, bet tas auksas buvęs pakerėtas ir, vos tik parvežtas, vėl iš jo nežinia kur išėjo.

Seniau, kai žemaičiai labiau tikėjo visokiais burtais ir kerėjimais, būdavo už raganystę labiau baudžiama. Įtariamus ar apskųstus raganius, raganas ir kitus kerėtojus bausdavo dažnai mirtimi — gyvus sudeginant ant pakerėtų piliakalnių. Ant Biržės piliakalnio taip pat buvo deginamos raganos. Tą girdėjau ne tik šiaip sau pasakojant senelius, bet ir Šaukėnų dvaro savininkas sakė, kad jis turėjęs seną raštą, vadinamąjį raganų teismo dek-

retą, kuriame surašyta raganų, nuteistų sudeginti ant Biržės piliakalnio, pavardės.

Žmonės šneka, kad dar ir dabar kalne sudegintų raganų dvasios apylinkės gyventojams savo gailiais dejavimais ir šmėklojimais neduoda ramybės. Tokių pasakojimų apie visokius šmėklų pasirodymus galima išgirsti labai daug.

IŠ SENŲJŲ ŠIAULĖNIŠKIŲ DAINŲ

Mūsų senovės liaudies dainose retai užtinkama mūsų krašto vietovardžių, t. y. miestų, miestelių, kaimų, upių, ežerų, kalnų ir kalnelių pavadinimų, nors istorija ir liaudies padavimai liudija tokiose vietose buvus didelių istorinių įvykių. Tokių apylinkės istorinių dainų jau nebėra.

Čia pateikiu iš savo liaudies dainų rinkinio kelias daineles, kuriose minima keli Šiaulių apskrities vietovardžiai. Dainos užrašytos vietos tarme.

Mudu brol'iukai, abudu neženuoti,
Tur'em mudu po žirgel'i abu pabalnuoti.
Kur mudu jos'me, mudu brol'iukai?
Ji Šiuolaičiu sodel'i, pas jounū panel'iu.
Kelãl'iu joj'ėm, kel'iu nepajojėm:
Sviru, l'ingu smilgas, dir'ses po žirgū kojal'iu.
Prijojėm sodel'i, šioudinij vartel'ij,
Vartai uždaryt'i, kelmais užramstyti.
Jišein motiniela, juoda kaj' varnelã.
Sodin nu žir'gel'e, vadin ji svirneli.
Risč' ritinel'i par juoda stalãl'i,
Š'e tau, mano panitielã, an balta muilal'e.
Mudu brol'iukai, abudu tókie.
Tur'em mudu po žirgel'i abu pabalnuoti.

O kur mudu jos'me, mudu brol'iukai?
*Ji Liepiš'kiu * sodel'i, pas jounū panel'iu.*
Kelãl'iu joj'ėm, kel'iu nepajėjom:
Sviru, l'ingu kviečiū varpas po žirgū kojal'iu.
Prijojėm sodel'i, gelažinij vartai,
Vartel'ij uždaryti, l'enciūgais užtroukti.
Jišein pati dukterielã, skajsti kaj' rožela.
Jišein motiniela, balta kaj' gul'bela.
Sodin nu žir'gel'e, vadin ji svirnel'i.
Sodin mani panitielã už balta stalal'e,
Ridu ristinel'i par balta stalal'i,
Š'e tau, mana panitielã, an auksa žedel'e.

Užrašyta Šiaulių apskrities Šiaulėnų valsčiaus Mantviliškių kaime iš šešiasdešimtmetės Labanauskienės

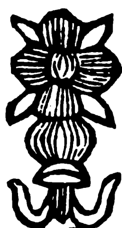
Oi tu, pinavije,
Tu graži žolal'e.
Tu kal'bėjij,
Kad Šioulienu
Mažeuse paneliu.
Vienok kad jir mažai,
Al'e visas gražes.
Neišpir'ši kavalieriu
Su pinigais mažais.
Jos' gražei devieja
Kas miela denele,
O Šioulienu mergužieles —
Pri kožna darbele.

Padaineva Rougalike ir
Bajorike Šioulienų valsčiuje

Kaj' aš jaunas buvou,
Ženitis noriejou,
Kaj' apsiženijou,
Pačios' nemiliejou.
Nuvedžiuv ji turgu,
Pririšou pri rãtu,
Kad šunis luotu,
Gaidžei sukapuotu.
Ni šunis luoje,
Ni gaidžei kapuoje.

Tai mana miela,
Tai bus gaspadine!
Marškinei bal'ti,
Per metus neskalb'ti.
Tai mana miela,
Tai bus gaspadine!
Turiu tabokas
Pylna krepšiuka,
Pjausiu uožiuka,
Siūsiu kapšiuka.
Kas nour su manim
Pipkiu mainyt',
Kena geresne
Tur' prieda pridiet'.
Mana pipka gera,
Šiouliuose pirkta,
Kukavine medže
Už pečious dirbta.
Kas turi bar'ščiu,
Gal' namie val'gyt,
Kas tur' lašiniu,
Gal'i jisidieti.

Padaineva Antutė Bajorike Skliorišķių kaime, Šioulienų valsčiuje

ŠIAULĖNAI IR JŲ LIAUDIES DAINOS

Šiaulėnai — mažokas, bet gražioj vietoj išsistatęs miestelis, ypač plačiai apdainuotas gražiose liaudies dainelėse, kurias kartais galima girdėti dainuojant ir dabar. Štai viena kita šiaulėniškų dainelė:

Šiaulėnų bažnyčia palomy statyta,
Raudoni mūrai, medžiais apsodyta...

Antroje dainoje šiaulėniškiai plačiai apdainuoja savo gražią bažnytėlę, Šiaulėnų dvarą, gražius apylinkės miškus ir juose gyvenusius žvėrelius. Dėlei dainos ilgumo čia pateikiamas tik pirmasis jos posmelis:

Šušvė upė pro Šiaulėnus aplink tykiai plaukia,
Šiokius tokius vandenėlius ing Nevėžį traukia...

Šiaulėnų bažnyčia didelė, su dviem smailiais bokštais, statyta 1864 m. Šemeto rūpesčiu. Parapija taip pat daug prisidėjo pinigais ir darbu. Valstiečiai prie bažnyčios statybos dirbo veltui su arkliais ir vežimais. Anksčiau ten pat stovėjo senoji medinė, kurią rusai norėję užgrobti, kad paverstų stačiatikių bažnyčia. Žmonės laiku apie tai sužinojo ir suskubo ją nugriauti. Paskui rusai sumanė gražiausioje miestelio vietoje, turgavietės aikštės viduryje, pastatyti carui Aleksandrui II didelį paminklą. Valstiečius apkrovė dideliais mokesčiais ir surinko paminklui pinigų. Dalį jų pragėrė, o iš likusių pradėjo statyti didelį mūro paminklą. Paminklo statyba sunkiai ėjosi, ji užtruko kelis dešimtmečius, kol pagaliau tas paminklas

pradėjo griūti. Žmonės jo baisiai nekentė, apiplėšė ir tyčia griovė nepaisydami, kad griovėjus buvo grasinama pakarti ant to paties paminklo. 1924 m. paminklas galutinai nugriautas.

Medinis Šiaulėnų miestelis, koks buvo prieš 100 metų, toks pat medinis tebėra ir dabar. Vienintelis miestelio mūro pastatas — bažnyčia. Taigi ir dabar Šiaulėnus nuo gaisro išgelbės tik paukšteliai, uždengdami juos savo sparnais, kaip gražioji šiaulėniškių legenda sako. Buvo seniau miestely ne vienas ir šv. Plerijono kryžius, bet prieš porą metų nuvirto paskutinis, todėl nebėra kas miestelį gina nuo ugnelės.

Kovai už tautos laisvę paminėti Šiaulėnai turi gražų ir tikrai lietuvišką paminklą — medinį kryžių. Stovi jis miestelio gatvėje, nuo bažnyčios einančioje Šiaulėnų dvaro link. Kaip tik toje vietoje į miestelį 1919 m. pavasarį lietuviai, kovodami su bolševikais, atėjo žvalgybos reikalu. Bolševikai slapstėsi kapuose. Pamatę čia pat lietuvius, du iš jų nušovė. Vėliau toje vietoje pastatytas lietuviškais pjaustymais puoštas kryžius. Šiaulėnų kapuose palaidota keletas karių, žuvusių už Lietuvos laisvę. Čia jiems pastatytas didokas betono paminklas. Tikrų lietuviškų kryžių Šiaulėnų kapuose dabar beliko vos trejetas, o seniau jų čia buvo visas miškas.

Šiaulėniškės mergelės jau nuo seno plačiai garsios savo grožiu ir puikiais apdarais. Tačiau šiaulėniškiai jaunikaičiai savo apylinkės mergeles vengia vesti, nes žino jų didį išlaidumą papuošalams, o dėl to ir pasogos menkesnės. Šiaulėniškės mergelės save apdainuoja tam tikroje dainelėje, kurioje irgi pabrėžia savo grožį ir didelį pomėgį puoštis:

Oi tu, pinavija, tu, graži žolele,
Tu kalbėjai, kad Šiaulėnų mažiausia panelių.
Vienok kad ir maža, ale visos gražios,
Neišpirši kavalierių su pinigais mažais.
Jos gražiai dėvėja kas mielą dienelę,
O Šiaulėnų merguželės prie kožno darbelio...

Dainelės autorius šiandien nežinomas, tačiau ją dainuojant šiaulėniškes gali išgirsti ir dabar. Šiaulėnuose klebonavęs kunigas Rupka sukūrė gražių dainelių, kurių šiaulėniškiai lig šiol dar nepamiršo.

ŠIAULĖS KALNAS

Šiaulėnų miestelio pietų pusėje iš tolo matyti gražus neaukštų kalvų ruožas. Vienos jų visai plikos niūkso, kitos žaliuoja tamsiais eglynėliais apaugusios. Tų kalvų daugumą iš visų pusių supa pelkės ir žemumos. Kai kur tvykso ežerėlis, kitur čiurlena upelis. Ypač gražūs reginiai pavasarį.

Žymesnieji kalnai turi vardus, kaip šit: Šiaulės, Varpnyčios ir Kartuvių. Apie juos yra dar užsilikę įvairių padavimų. Šiaulės kalnas aukštesnis už kitus — gal bus apie 180 m aukščio ir gana status, nes ir dabar dar sunkiai įlipamas. Šiaulės kalnas ne visai paprastas, senovėje buvęs supiltas. Kalnas pailgas, per vidurį kiek įdubęs, viename gale gerokai aukštesnis. Užlipus ant jo, pro miško viršų matyti tolimos apylinkės; net lig 35 km gali užmatyti.

Savo išvaizda Šiaulės kalnas panašus į daugybę kitų išsimėčiusių po Lietuvą kalnelių, kurie žmonių pilkalniais * praminti.

Penkių kilometrų atstumu apylinkėse yra pavadinimų, kurie liudija, kad čia kur nors senovės pilies ar bažnyčios kokios būta. Randama akmeninių kirvukų, titnago peilių, senų pinigų, žalvario dirbinių ir kitų daiktelių, kurie rodo, jog senovėje čia gyvenamos vietos būta.

Dabar ši vieta visai apleista ir užmiršta, pats Šiaulės kalnas priklauso vienam ūkininkui ir yra gyvulių trypiamas. Tik per tautos šventes susirenka apylinkių jaunimas ant kalno pasilinksminti.

---

* Iš dviejų pusių pilkalnį juosia upelis arba ežeras, o toje vietoje, kur kalnelis turėjo susieiti su lyguma, yra padarytas perkasas, arba didelis platus griovys, iš kurio žemė supilta ant kalno krašto ir padaryta vieta, vargiai priešų prieinama. Dėl to ir pavadinta pilkalniu.— *Aut. past.*

Senesni žmonės pasakoja, kad ant Šiaulės kalno buvusi Perkūno bažnyčia, ant Varpnyčios kalno — varpinė, o ant Kartuvių kalno ponai nusikaltėlius žudę. Kiti pasakoja čia po kalnais kadaise miestą buvus, kuris lyg įgriuvęs, lyg žemėmis užneštas buvęs.

ŠIAULĖNŲ PILIAKALNIAI

Pietinėje Šiaulėnų miestelio pusėje atsiveria puikūs kalvų vaizdai. Gražieji Šiaulėnų kalneliai tarpais apaugę mažais miškeliais, vietomis geltonuoja vėjo pustomas smėlis. Tarpukalnėse žalios sodybos ir vingiuoti keleliai vilioja keleivį pasižvalgyti. Paėjęs bent kokius dvejetą kilometrų, kalnuotame Kudinų kaimo lauke rasi tris piliakalnius vieną greta kito. Kiekvienas jų turi savo vardą. Didysis Šiaulės kalnu vadinamas, kitas greta jo — Varpnyčios kalnas, o trečias — Kartuvių. Ši istorinė vietelė žmonių gerbiama nuo senų laikų. Aplink kalną ardami laukus randa šiokių tokių senovės radinių.

Žmonėse pasakojamas padavimas apie Šiaulės miestą, senovėje stovėjusį Šiaulės piliakalnių vietoje. Ant didžiojo Šiaulės piliakalnio buvusi perkūnvietė. Ant mažesnio apvalaus kalnelio stovėjusi varpinė, todėl jis Varpnyčios kalnu vadinamas. Trečias greta esąs kalnelis Kartuvių kalnu vadinamas, nes ant jo buvę žudomi ir baudžiami nusikaltėliai, raganos ir baudžiauninkai. Senovėje žmonės kažkuo Dievui labai nusikaltę, ir miestas buvęs žemėmis užneštas. Vėliau vienam geram žmogui prisisapnavę, kad jis ten bažnyčią atkastų, bet ta vieta

yra užkeikta — bekasant tam žmogeliui koją sutraukę, ir jis nebegalėjęs toliau dirbti.

Per Jonines nuo senovės ant Šiaulės kalno būdavo kuriami laužai, kur iš visos Šiaulėnų apylinkės susibėgęs jaunimas per naktį linksmindavosi. Žemaičių vyskupas M. Valančius, atvykęs į Šiaulėnus, aplankė Šiaulės kalną ir jį pašventino. Kalne pastatė geležinį kryželį, kuris ir dabar tebėra. Šventindamas kalną, M. Valančius raginęs žmones atsisakyti nedorų senovės stabmeldžių papročių ir liautis ant šventų kalnų kūrenus pragaro ugnį. Nors žmonės M. Valančių dideliai gerbė ir jo įsakymų klausė, bet Joninių ugnys Šiaulėnuose, sako, dar ilgai negeso. Tačiau ant šventinto kalno ugnis nebebuvo kuriama, tik ant kitų, nešventintųjų.

Neužmirštas Šiaulės kalnas ir dabar. Vasarą čia apylinkių jaunimas rengia linksmas gegužines, artimesnių mokyklų mokytojai dažnai lankosi su mokiniais. Ir vėl skamba lietuviška šiaulėniškių daina it senieji stabmeldžių varpai ant aukštojo Varpnyčios kalno.

NIRTAIČIŲ SENKAPIAI

Prie vieškelio, einančio iš Šiaulėnų į Radviliškio miestelį, netoli Šiaulėnų, yra Nirtaičių kaimas. Kaimo gal niekas ir nežinotų, jeigu nebūtų jame senkapių su ypatingais akmens dirbiniais ir keistais paminklais.

Ties Nirtaičių kaimu, nuo vieškelio už kokių dviejų šimtų metrų, matyti savotiškos išvaizdos akmeninių kapelių vartai. Jie primityviai nukalti iš trijų didelių akmenų, kurie, suremti vienas ant kito, ir sudaro vartų angą. Viename akmenyje iškaltas užrašas: „Broma amžinos tewiszkeles musu“. Akmeniniuose vartų stulpuose

iškaltos koplytėlės, kuriose stovi šventieji, o aplink tas koplytėles kybo užkabintas milžiniško dydžio akmeninis rožinis. Įėjęs į kapines, pamatai nepaprasto dydžio akmeninius grybus ir kitokius augalus, išsimėčiusius žolėse ir pakrūmėse. Yra keli savotiškos išvaizdos nedailiai nukalto akmens paminklai su iškaltais juose bareljefiniais paveikslais, kuriuose vaizduojamos kažkokios žmogystos. Aplink paminklus apstatinėta įvairaus dydžio ir pavidalo akmeninių amuletų, kurie daugiausia vaizduoja širdis, paukščius, avinėlius, grybus, kažkokius vaisius, apvalius sviedinius, skritulius, kryželius ir kita.

Žvelgiant į tuos akmens dirbinius, atrodo, kad tai priešistoriniai paminklai, akmens amžių laukinių žmonių kūriniai. Tačiau šie dirbiniai nėra tokie seni. Gal be reikalo čia važinėjo užsienio mokslininkai, nes vietos gyventojai gerai žino tų paminklų atsiradimo istoriją ir tikrą jų autorių Gedminą, kurs buvęs paprastas Nirtaičių kaimo ūkininkas, gal ir ne giminaitis Vilniaus įkūrėjo.

Kaipgi čia tuose kapeliuose tokie keisti akmens paminklai atsirado? Pasirodo, kažkada senokai Nirtaičių kaime gyvenęs ūkininkas Gedminas. Kartą jam sapnavęsis keistas sapnas, tik ne geležinis vilkas, bet užkeikti paslėpti turtai, kurių užteks jam ir vaikų vaikams. Tačiau tais turtais galėsi sveikas naudotis su sąlyga, jei visą savo amžių puoši ir gražinsi šio kaimo senkapius. Gedminui tokia sąlyga patikusi, jis pasižadėjęs tą visa šventai vykdyti, o paslėptus turtus, sako, tikrai radęs. Kaip Gedminas tais turtais naudojosi, niekas nežino, bet kad jis kaimo senkapius ypatingai papuošė ir labai jais rūpinosi, tai ne tik daug keistenybių apie tai vietiniai gyventojai pasakoja, bet ir patys galime gerai matyti iš daugybės iki šių dienų dar užsilikusių kruopščiai apdirbtų akmens dirbinių, kurių senovėje daug daugiau čia būta... Iš tų senkapių daug jo darbelių yra pas apylinkės gyventojus, Šiaulių „Aušros“ muziejuje, pas privačius senienų mėgėjus, kaip Radviliškio Stravinską, kuris turi savotišką įstaigą, pavadintą „Kirpykla-muziejumi“. Daug tų senienų per karą vokiečiai išnaikino, o kitas ir šiaip įvairūs išdykėliai sudaužė.

Paskutiniu metu, kad šiuos paminklus kas naikintų, nepastebėta, nes jiems saugoti yra paskirtas netoliese gyvenąs ūkininkas. Tuo pasirūpino Šiaulių kraštotyros draugija. Tuos kapelius taisydamas ir gražindamas, Gedminas juose dieną naktį ir gyveno. Jis čia buvęs pasi-

taisęs sau nakties guolį toje pat vietoje, kur dabar yra palaidotas. Dar gyvas būdamas, pats sau pasidirbęs paminklą ir pasirinkęs kapui vietą. Kapeliuose gyveno ne vien dėl to, kad apsaugotų juos nuo vagių, bet ir kad juos be galo mylėjo ir visą amžių dirbo jiems gražinti. Kapelių grožio ir dabar nepamiršta žmonės, kad ir už dvidešimties, trisdešimties kilometrų gyvenantys. Būta juose ne vien tik puikių akmens dirbinių, bet ir labai gražių gėlių bei dekoratyvių medelių. Kam tik dienos metu pasitaikydavo pro šiuos kapelius važiuoti, tas visad užeidavo jais pasigėrėti.

Tai tokia praeitis garsiųjų kitados Nirtaičių senkapių ir tų nuostabių akmens paminklų, padirbtų skulptoriaus Gedmino, kurio giminės iki šių dienų čia tebegyvena ir apsako visą tą istoriją.

GELEŽIMIS KAUSTYTI MILŽINAI GĄSDINO ŽMONES

Šventojoje Žemaitijoje dar ir dabar galima rasti milžinų laikų pėdsakų. Dar ir šiandien yra likę liudytojų, kurie daug ką pasako apie žiląją Lietuvos senovę. Čia papasakosiu apie vieną milžinkapį.

Šiaulių apskrities Šiaulėnų valsčiaus Gražvydų kaime yra senas Kalnelio vienkiemis, kuris, pirm čia atsikeliant gyventojui, vadinosi Katmilžiu. Toks vietos pavadinimas gyventojams nepatikęs, todėl ir buvęs perkrikštytas naujų, o senasis pamirštas. Katmilžis senovėje buvusi apleista vieta, didelė akmenynė, vietomis skurdžiais krūmeliais apaugusi.

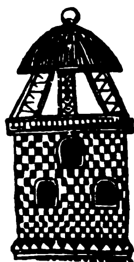
Apie Katmilžį seniau buvo pasakojama įvairių pasakų ir padavimų. Kalbama, jog naktimis čia pasirodydavę geležimis kaustyti milžinai, kurie, ginklais žvangindami, gąsdindavę žmones, o kartais ir niekam nieko nedarydavę, tik tabako užsirūkyti paprašydavę. Ir šiaip jau, anot žmonių, ši vietelė esanti baisiai nerami ir jau nuo seno visų lenkiama bei apkalbama, todėl prieš kokius 50 metų čia apsigyvenęs pirmasis gyventojas daug kryžių pastatęs, dažnai šventindavęs laukus. Tiesa, vaiduokliai, sako, čia dabar esą aprimę, bet žemėje gyventojai nuostabių dalykų ir dabar vis randą. Kaip žmonių kalbama, visa tai esą milžinų laikų palikimas.

Sename Kalnelio vienkiemyje, vienoje sodyboje, buvo statomas molinis tvartas. Mūrininkas Mikalauskas su darbininkais ten, kur buvęs palaidotas nežinomas karžygys su ginklais ir papuošalais, rado daug vertingų archeologinių žalvario ir geležies senienų. Kapas, kaip rodo radiniai, yra apie 1000—1400 m. senumo. Šiame senkapyje rasta viena smaili geležinė ietis, kuri buvusi užkalta ant medinio koto, ir kita ietis ar koks kirvelis siaurais ašmenimis, taip pat užmaunamas ant ilgo koto. Be to, didelis geležinis peilis ar koks durklas su vienais ašmenimis. Geležiniai daiktai jau kiaurai perrūdiję, nes beimant sutrupa į gabaliukus. Toje pat vietoje rasta ir įvairių žalvario papuošalų.

Tarp šių radinių rasta smarkiai pajuodavusių ir jau visai sutrūnijusių kaulų, be to, anglių ir apdegusių žemių ar kitos medžiagos.

Šiaip jau ši vieta nuo seno visų apkalbama, dėl to čia ir kryžių kiekvienam žingsny visur pilna. Net 5 kryžiai vienoje ūkininko sodyboje po visus laukus išsimėtę. Laukus kunigai dažnai šventina, ir žmonės juose poteriauja.

UŽKEIKTAS MALŪNAS

Baudžiavų laikais Šiaulėnų valsčiuje, prie vieškelio tarp Baroniškių ir Polekos kaimų, buvo didelis Sidarių kaimas. Buvusio kaimo vietą nurodo tik seni žmonės, nes neliko nei vieno senojo kaimo trobesio, nei akmuo ant akmens nepasilikęs. Išliko tik vienas iš buvusio kaimo paminklų — senasai vėjinis kaimo malūnas, stovėjęs tolokai kaimo paklonėje, prie senkapių. Vieta nepaprasta — pabalė ir senkapiai, kur dažnai vaidendavęsi, taigi, pasak žmonių, esanti užkeikta. Ir ne be pagrindo tatai sakoma.

Apie 1895 m. Sidarių gyventojai buvo iš šio kaimo išvaryti. Kaimo trobesiai nugriauti, iš žemės padarytas dvaras, o netolimame kalnelyje pastatyti dvaro rūmai ir kiti trobesiai. Dvaras išbuvo iki 1906 m., kai, visai praskolintas, atiteko bankui, o šis į dvaro žemes atkėlė rusų kolonistų, kurie tebegyvena čia ir dabar.

Dabartinio malūno vietoje seniau stovėjo kitas, toks pat kaip ir dabartinis, bet jis sudegė. Tatai įvyko apie 1850 m., kai vieną labai audringą naktį bemaldamas į malūno ratus kažkaip įkliuvo pats malūnininkas. Jis buvo užmuštas ir iš malūno laukan visas sudaužytas išmestas. Pats malūnas, audrų blaškomas, tuščiomis girnomis, niekieno nevaldomas, besisukdamas užsidegė ir visiškai sudegė.

1857 m. malūnininkas Šimkus toje pat vietoje pastatė kitą tokį pat malūną. Šis taip pat esąs užkeiktas ir tuo daug kam baimės įvarąs. Šiame malūne 1906 m. taip pat įvyko baisus nuotykis. Malūnininkas Pilotas, vieną

audringą žiemos šventadienio naktį malęs pats vienas, kažkaip įkliuvęs į malūno ratus ir buvęs sudraskytas į gabalėlius. Jo kūnas buvo taip sudraskytas, kad kitas kūno dalis rado jau namo parsivežtuose miltuose, o kruvinų malūno sienų žymes žinantieji dar ir dabar nurodo. Būtų išvis malūnas sudegęs, jei malūnininko žmona nebūtų pastebėjusi netvarkingai besisukantį malūną.

Taip pat šiame malūne malūnininkas girnomis yra užvertęs savo žmoną, kuri, kiek pasikankinusi, mirė.

Po tiek baisių įvykių šio malūno visi ėmę lenktis bijodami kokios nelaimės. Bet dabar jau viskas baigiama užmiršti.

ŠIAULIAI, JŲ GARSIOJI PRAEITIS IR GRAŽIOSIOS APYLINKĖS

Šiaulių miestas senas. Nors įsikūrimo metai nežinomi, bet XIII šimtmečio viduryje senuose raštuose jau aptinkame šio miesto ar apylinkės vardą minint. Miesto vardas tikriausiai kilęs iš žodžio *šaulys,* arba medžiotojas. Senovėje, kai visa aplinkui skendėjo žaliose giriose, kuriose veisėsi įvairiausi žvėrys, šio krašto gyventojai labiau vertėsi medžiokle nei žemdirbyste, todėl galėjo vadintis ne ūkininkais, bet šauliais. Gal iš to ir daugelis šios apylinkės vietų pavadinimų, kaip Šiaulių miestas, Šiaulėnų miestelis, Šiaulaičių kaimas, Šiaulelių kaimas, Šiaulių vienkiemis, Šiaulės kalnas ir kiti panašūs, yra kilę.

Kad senovėje šioje apylinkėje būta daug įvairių miško žvėrių, tą dar ir dabar pasakoja mūsų šimtamečiai seneliai. Senas patyrulio gyventojas sakė, kad prieš ko-

kius 90 metų Tyrulių pelkėse ties Pakape vilkduobėje buvęs sugautas miškinis jautis stumbras. Stumbrams gaudyti seniau iškasdavo tam tikras duobes, kurių viršų apdengdavo eglišakiais, o viršuje padėdavo glėbelį šieno alkaniems miško gyvuliams privilioti, kad užėjęs gyvulys įkristų duobėn. Geriausiai stumbrus gaudyti sekdavosi žiemą, kai alkani gyvuliai, ieškodami sau maisto, lengvai patekdavo į pinkles.

Šiaulių miestas įsikūręs ant kalvos, tarp plačių pelkių ir gilių ežerų, todėl senovėje plėšriems priešams sunkiai buvo prieinamas. Rytiniame miesto šone tįso du siauri ir ilgi ežerai, tarpusavy sujungti grioviu ar upeliu. Iš pietų, vakarų ir šiaurės miestą supa klampios durpinės pelkės, sausuma tik protarpiais kai kur prieinamos. Nors miestas didelis, bet upės neturi, teka per jį tik mažas Rūdės upeliukas, kuris vasarą visai išdžiūsta ir mažai tėra žinomas. Už kokio penketo kilometrų į pietus nuo miesto yra gražus Rėkyvos ežeras ir didieji Šiaulių žemės turtai durpių kasyklos. Čia, Bačiūnuose, Amerikos lietuviai įsteigė galingą elektros stotį. O tos pelkės begalinės: viena jų, vadinamieji Tyruliai, prasideda prie pat Šiaulių ir tęsiasi apie 35 km net iki Tytuvėnų miestelio.

Šiaulių ežero pakrantėje, ties Žuvininkų kaimu, yra gražus istorinis Salduvės piliakalnis. Apie jį seneliai pasakoja gražių senovės pasakojimų. Vienas šimtametis Žuvininkų kaimo senolis sakė iš senų žmonių girdėjęs, kad senovėje, kai nė Šiaulių bažnyčios dar nebuvo, o vien tik platūs miškai švokštė ir klampios pelkės tyvuliojo, čionai prie to ežero žuvininkai, arba žvejai, apsigyveno. Vienas iš gyventojų, stiprus žemaitis, gal koks milžinas, sumanęs čia pasistatyti pilį. Bet nebuvo patogios vietos, jokio aukšto kalno nė salos, kur būtų saugu, todėl milžinas rovė miško ąžuolus ir vertė į didelę krūvą vieną ant kito. Sukrovęs aukštą krūvą ąžuolų, apipylė juos žemėmis, o kalno viršūnėje pasistatė dvarą, kad iš tolo matytų visą savo kraštą. Salduvės kalnas senovėje buvęs daug aukštesnis, ir iš jo matydavosi per visų miškų viršūnes. Senovėje ant jo buvusi kūrenama Perkūno ugnis ir deginami ant laužų žmonės. Kad šis kalnas tikrai supiltas ant ąžuolinių rąstų, tą kiekvienas senas Žuvi-

ninkų artojas tvirtina, mat dar ir dabar, ariant žemę aplink kalną, arklu užkliudžius, išverčiama iš kalno dar nesupuvusių senovės rąstigalių. Kiti išaria milžinų kaulų, senovės pinigų, žalvario radinių, anglių ir puodų šukių.

Antroje ežero pusėje — aukštokų kalniukų eilė. Ant vieno iš jų — senosios katalikų kapinės, ant kito — rusų, o ant trečio — išnykusios bene vokiečių senosios kapinės, kuriose dabar jau nė kryžių nebėra. Kiti paežerės kalneliai visai sunaikinti miesto statybai imant žvyrą. Senovėje jie buvę supilti kaip kokie piliakalniai apsiginti. Kitoje miesto pusėje, vakaruose, yra garsusis Sukilėlių kalnelis, kur paskutiniu metu pastatytas sukilimo paminklas. Jame 1831 ir 1863 m. rusų valdžia sukilėlius žudė ir laidojo kaip gyvulius. Kasinėjant rasta labai daug žmonių kaulų. Žymesni radiniai laikomi Šiaulių muziejuje.

Senieji žmonės galvočiai buvo, nors rašto ir neturėjo, bet viską žinojo, o žinojo iš senųjų pasakojimų, perduodamų iš kartos į kartą. Todėl žinojo ir iš kur Šiaulių ežerai atsirado. Kaip pasakoja senas Šilėnų kaimo dievdirbys Norvaiša, Šiaulių ežeras atėjęs tais laikais, kai ežerai vaikščiodavę iš vienos vietos kiton, kol susirasdavę patinkamą vietą. Atėjo, atūžė virš miesto ežeras ir pakibo ore kaip koks tamsus debesis. Žmonės žinojo, jog, neatspėjus tikrojo vardo, ežeras nusileisiąs ant miesto ir paskandinsiąs jį su visais namais bei žmonėmis gelmėse; ežeruose, sako, esą daug paskendusių miestų. Visi žmonės kaip įmanydami stengėsi atspėti ežero vardą, bet nė vienam nepasisekė, ir jau ežeras buvo besileidžiąs. Mieste kilo baisiausias triukšmas, maišatis. Visi, seni ir maži, išbėgiojo iš trobelių. Išlindo, išrioglino iš savo lūšnos ir senoji burtininkė Šiaulių ragana, tokia boba, sulinkusi kaip ir jos troba. Ji nė kiek nenusigandusi paveizėjo į baisųjį debesį ir sako: „Ak tai tu čia, Bitinėli, lėk šalin!“ Mostelėjo ranka senoji ragana užmiesčio pabalėn. Tik šliukšt ir gražiai ten nusileido tasai ežeras. Nuo to ir vadina ežerą Bitinėliu. Savo išvaizda jis tikrai į bitiną labai panašus. Dabar senasai ežero vardas pamirštas, ir jis imtas vadinti Šiaulių ežeru.

Šiaulių bažnyčia — aukščiausia Lietuvoje, ji matyti per aukštų miškų viršūnes net iš už 60 kilometrų ir to-

liau. Bokštas yra 73, o pati bažnyčia — 38 m aukščio. Joje gali tilpti 4000 žmonių. Bažnyčia pastatyta prieš 313 metų. Būdama nepaprastai stipri, ji yra atlaikiusi daugelį karų ir neįveikta, nesugriauta. Ypač smarkiai ji apšaudyta per Didįjį karą, nes nuo šovinių visas čerpių stogas buvo subyrėjęs, o sienose rasta šimtai patrankų šovinių išmuštų duobių.

Krikštijant žemaičius 1445 m., Žemaičių seniūnas Mykolas Kęsgaila Šiauliuose pastatė pirmąją katalikų bažnyčią ir paskyrė kunigą. Bažnyčia stovėjusi kalnelyje prie ežero, ji buvusi maža ir medinė. 1617 m. karalius Zigmantas III bažnyčiai davė 72 valakus žemės ir atkėlė į Šiaulius kunigą Petrą Tarvaišą, kuris sumanė pastatyti dabartinę mūro bažnyčią. Statybai buvo renkami pinigai visame valsčiuje iš kiekvieno ūkininko po vieną lietuvišką skatiką ir po ditką iš buto. 1625 m. bažnyčia baigta statyti. Tuomet ji buvo gražiausia visoje Žemaitijoje.

Žmonės pasakoja, kad, karališkojo seniūno patariami, Šiaulių ūkininkai per dvejus metus auginę jaučiukus kaip auką Šiaulių bažnyčiai statyti. Jaučiukai visur vaikščiodavę laisvi po miškus ir laukus, kol užaugdavę. Tada juos aukodavę kaip auką. Iš to atsiradę posakiai „Šiaulių bulius“, „Palaidas kaip Šiaulių bulius“, „Išdykęs kaip Šiaulių bulius“ ir kiti.

1875 m. smarkus perkūnas nutrenkė Šiaulių bažnyčios bokštą, ir jis visai nugriuvo, o varpai sutirpo nuo didelio karščio. Vėliau nuliedintas labai didelis varpas ir žiemos metu tam tikromis rogėmis mėginta jį vežti per užšalusį ežerą. Ežero vidury ledas įlūžęs, ir varpas nuskendęs. Visokiais būdais norėta jį ištraukti, bet nepavykę. Žydelis Vulfas apsiėmęs varpą ištraukti be jokio atlyginimo, bet už tai išsiderėjęs, kad žydams būtų leista gyventi Šiauliuose. Kai valdžia su tuo reikalavimu sutikusi, žydai ištraukę paskendusį varpą.

ŠIAULIŲ EŽERAS PADAVIMUOSE

Pamirštas vardas.— Ežeras, kabojęs virš miesto ir laukęs aukų

Apie paslaptinguosius mūsų ežerus žmonėse sukurta daugybė gražių pasakų ir padavimų. Senovėje kai kurie ežerai net šventais buvo laikomi. Dar ir šiandien daugelis tiki, jog ežeruose gyvenančios įvairios dvasios. Spaudai įsigalėjus, nyksta senieji pasakojimai ir padavimai, kurie seniau atstodavo apysakas ir romanus. Kartais dar ir dabar mūsų šimtamečiai seneliai nepatingi šį tą papasakoti mums apie paslaptingą vieno kito ežero praeitį. O pasakojimų yra įvairiausių. Vienuose ežeruose, sako, esą paskendę pagonių dievaičiai, nugrimzdusios bažnyčios ir varpai. Kituose nuskendę miestai, dvarai ir pilys. Daugely ežerų gyvenančios užkeiktos karalaitės, laumės, maumos, deivės ir vandenų dievai. Yra įdomių pasakojimų ir apie tai, kaip vienas kitas ežeras atsiradęs ar išnykęs. Dažniausiai tokie pasakojimai tėra tik taip sau gražios senovės pasakos. Kai kada juose yra ir istorinės tiesos krislų, todėl dabarties mokslininkai, tirdami kurios nors vietos senovę, rimtai domisi tokiais senelių pasakojimais.

Rytinėje Šiaulių miesto pusėje tįso ilgokas Talšos ežeras. Jis yra tęsinys didelių Tyrulių balų, kurios siekia net iki Tytuvėnų ežerų. Seniau, sako, Šiaulių ežeras buvęs vadinamas Bitinėliu. Dabar visi tikrieji to ežero vardai pamiršti, ir šiandien jis vadinamas jau tik Šiaulių ežeru, nes yra prie pat Šiaulių miesto. Apie tą ežerą senimas pasakoja daug gražių padavimų, kurių vieną kitą įdomesnį čia ir pateiksiu.

Seniau netoli Šiaulių miesto, Šilėnų kaime, gyveno garsus dievdirbys 90 metų senelis Norvaiša, kuris, kiauras dienas skaptuodamas visokius dievuliukus iš minkšto medžio, mėgdavo pasakoti begales pasakų, padavimų ir istorijų. Mokėjo jis kai ką papasakoti ir apie Šiaulių ežero senovę.

— Milžinų laikais,— sako senis Norvaiša,— Šiaulių ežero vietoje stovėjo puiki bažnyčia ir vienuolynas. Bažnyčios garsūs varpai girdėdavosi per dvi tris mylias. Kartą atsitiko baisi nelaimė, mat to vienuolyno vienuoliai labai sunkiai nusikalto Dievui ir jau niekaip nebegalėjo jo permaldauti, todėl jie visi kartu su ta bažnyčia nugrimzdę skradžiai žemės. Toje vietoje, kur stovėjo vienuolių bažnyčia, atsirado Talšos ežeras. Kai kada gerai įsiklausius, sako, galima esą girdėti vandenyje varpais skambinant. Žuvininkų kaimo piemens, kai tik nusivaro karves paežerėn, tai visada klausosi, bene išgirs ežere graudų varpų skambėjimą. Kai ežero vanduo ramus, visi Žuvininkų kaimo piemens aiškiausiai mato ežere paskendusią bažnyčią, bet visada, sako, ji stovi bokšto viršūne atsirėmusi į ežero dugną. Man regis, jog tai ta pati, kur dabar stovi antrame ežero krante.

Dabar tokie laikai, kad žmonės oru lakioja kaip paukščiai. Seniau, sako, ir ežerai lakiodavę oru, net su visomis žuvimis. Pasak padavimo, ir Šiaulių ežeras yra oru atkeliavęs.

Kai ežerai vaikščiodavo iš vienos vietos kiton, kol pagaliau išsirinkdavo sau tinkamą vietą ir patinkamą vardą, tuomet ir Šiaulių ežeras atėjo į jam skirtą vietą.

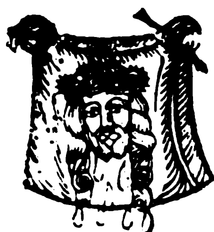
Kartą nežinia iš kur atlėkė, atūžė oru ežeras kaip debesis ir pakibo viršum Šiaulių miesto. Žmonės, baisiausiai persigandę, žiūri, stebisi, bijo, kad kartais jis nenusileistų tiesiog ant miesto. Vieni kalba, jog iš kybančio ežero girdėjęsis balsas, kiti sako, kad kažkam sapne prisisapnavę, esą ežeras žadąs nusileisti ant miesto, jeigu žmonės neatspėsią tikrojo jo vardo. Iš baimės žmonės nebežinoję nė ką bedaryti. Visi kiauras dienas ir naktis meldęsi, ėję procesija aplink miestą, giedoję giesmes, verkę ir graudžiai raudoję, kad tik tas ežeras kur pasišalintų. O tasai piktas nieko neklauso, ne tik nė žingsnio nesitraukia nuo miesto, bet vis dar baisiau ūžia, šniokščia ir visaip gąsdina žmones. Spėliojo žmoneliai to ežero vardą, kaip tik kas beišmanė, bet tikruoju vardu pavadinti niekas negalėjo. Pagaliau iš kažin kur atsirado

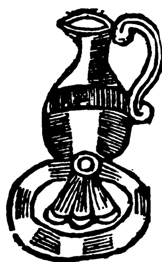
kažkokia sena pavargėlė, kuri labiausiai meldėsi, verkė, raudojo visaip tą ežerą maldaudama ir, lyg netyčia, ėmė ir pavadino jį Bitinėliu. Tik tą žodį ištarus, tuoj tas ežeras gražiausiai šliukšt ir nusileido sau už miesto. Mat ji atspėjo tikrąjį to ežero vardą. Nuo to laiko visi jį Bitinėliu ir vadino. Jo ir išvaizda primena bitinėlį.

1921 m. vasarą Šiaulių ežere nuskendo toks Galvydis. Kai surastąjį skenduolį visi ėmė kaip įmanydami gaivinti, tuomet išgirdau pašnibždomis kalbant, jog atgaivinti jokiu būdu nepavyks, nes juk Šiaulių ežeras kasmet kaipo auką turįs gauti nors po vieną žmogų. Tokia auka esanti jam pažadėta jau senovėje, kai jis atėjęs ir norėjęs nusileisti ant miesto. Žmonės, nenorėdami visi pražūti, pažadėję kasmet duosią ežerui pačiam pasiimti po vieną žmogų, kurį jis panorės. Tuomet ežeras miesto nebeskandinęs ir nusileidęs balose už miesto.

Dabar tyliais vakarais, kai gerai įsiklausai, gali girdėti iš ežero einantį duslų ūkimą: „Ūūū-ūūū-ūūū!“ — lyg, regis, ten ežere kas prašytų jam pažadėtos aukos. Kalbama, jog, einant maudytis, reikia nors kokią auką nunešti ir įmesti ežeran, nes kitaip jis besimaudantį žmogų įtraukia gelmėn ir paskandina.

Dabar galbūt Šiaulių ežerui aukų ir nebeduoda, nes ir maudyklės jame jau panaikintos. Šiaip ar taip, mūsų kraštas keliautojui gražus ne tik pamatyti, bet ir išgirsti, ką kiekviena vietelė apie save sako. Pažinkime savo kraštą, tuomet jį ir pamilsime.

IŠ DANGAUS NUKRITĘS EŽERAS

IŠ ŽMONIŲ PASAKOJIMŲ

Šiaulių apylinkė puošiasi keletu gražių ežerų. Rytinėje miesto paklonėje tįso puikus Talšos ežeras, pietinėje pusėje — Rėkyvos ežeras. Už ketverto kilometrų nuo Šiaulių miesto į rytus yra nedidelis Kairių miestelis ir ežeras, o šalia jo — Gudelių ežeras.

Kairiai, kaip graži ir patogi vietelė, labai mėgstami lankyti Šiaulių miesto gyventojų. Čia tikrai gražu ir malonu atsikvėpti. Kairių bažnytkaimis nedidelis. Prie miestelio tvykso Ragelio ežerėlis, kurio krante auga kvapnus pušynas. Vasarą jame skamba linksma gegužinių muzika ir dainos. Šalia ežero kiūto medžiais apaugusi nedidelė Kairių bažnytėlė, bene 1792 m. statyta.

Apie Kairių ežero atsiradimą senimas pasakoja gražių padavimų. Anot vieno iš jų, kai senovėje, milžinų laikais, ežerai keliavę iš vienos vietos kiton, atėjęs ir Kairių ežeras.

Sako, dar nebuvo čia nei Kairių bažnyčios, nei Ragelio ežero. Ežero vietoje anuomet augęs didelis pušynas, o šalia jo stovėjęs kaimas. Netoli to kaimo pušyne ganydavęs kerdžius kaimo bandą ir dūduodavęs skardžiu rageliu. Vieną dieną netikėtai staiga aptemęs visas dangus. Paskui pasigirdęs ir didelis dundėjimas, lyg kokiam audros debesiui artinantis. Ūžesiui vis garsėjant, kerdžius nusigandęs ir paraginęs piemenis ginti bandą namo. Beskubėdamas ėmęs kerdžius ir pamiršęs pušyne ant

kelmo savo ragelį. Kai parginęs namo susiprato miške palikęs ragelį, nutarė eiti jo ieškoti.

Išėjus ėmę ir pradėję lyti. Supykęs kerdžius tarė:

— Matai, dėl to kiauro ragelio dabar turėsiu gerokai sušlapti! Tegul balon prasmenga tas ragelis, kad aš jo vakare ten ieškočiau, geriau einu daržinėn miegoti!

Kai tik jis keiksnodamas kartą kitą paminėjo ragelį, bemat ore kabojęs debesis šliukšt ir nukrito tiesiai ant to pušyno, kur buvęs paliktas mieliausias kerdžiaus ožragis. Persigandęs kerdžius vėjais pardūmė namo rudinės skvernus pasikaišęs, nė savo ragelio nespėjęs paimti.

Rytmečiui prašvitus, žmonės žiūri, veizi, dairosi į pušyną, ogi pušyno vietoje tvykso, tyvuliuoja ežeras. Kerdžius dar ilgai vaikščiodavo aplink tą ežerėlį ir vis žvelgdavo gelmėn, bene išplauks jo mylimasai ragelis. Taigi nuo to laiko šis ežeras Rageliu ir vadinasi, o kas to nežino, Kairių ežeru vadina.

MILŽINKAPIŲ PRAEITIS PASAKOSE

Aš norėčiau prikelti nors vieną senelį
Iš kapų milžinų
Ir išgirsti nors vieną, bet gyvą žodelį
Iš senųjų laikų!

Taip ir panašiai dainuodavo didysis Lietuvos dainius Maironis apie paslaptingus mūsų krašto milžinkapius, kurių mūsų tėvynės laukuose tiek daug yra. O tie paminkliniai kalneliai, kurie priešų trempiami dar išliko ligi šių dienų, neturėtų būti mūsų pamiršti ir toliau. Jie yra mūsų protėvių krauju ir prakaitu šimtus metų lais-

tyti. Juose ilsisi kaulai tautos didvyrių, kurie žuvo gindami mūsų tėvynę nuo priešų.

Čia kalbame apie istorines vietas: piliakalnius, milžinkapius, milžinkalnius, pilaites ir kitais vardais vadinamus mūsų krašto žemės paminklus, kurių kiekvienoje apylinkėje rasime. Kadangi tų tolimos praeities istorinių vietų mūsų liaudis neužmiršo ligi pat šių dienų, jau vien iš to galima suprasti, kokią didelę reikšmę jos yra turėjusios senovėje. Tie tautos židiniai turėjo būti įkurti ir karžygiškai nuo priešų ginami tikrai didvyrių vardo vertų sūnų, nes ne veltui jie pasakojimuose milžinais yra vadinami.

Prabėgo metai, prabėgo amžiai. Didi milžinkapių praeitis sunyko ir dulkėmis virto. Kur senovėje stovėjo tvirtos mūsų šalies didvyrių milžinų pilys, šiandien matome vien senųjų pilių griuvėsius ir apleistus piliakalnius. Apgriuvę, apardyti ir arimų naikinami kalneliai paslaptingai rymo ir tyliai mena didžią tautos praeitį. Brangios turėtų būti tos istorinės vietelės kiekvieno lietuvio širdžiai ir šventai saugomos nuo išnaikinimo. Gerbdavę jas mūsų sentėviai, praeidami milžinkapius, pagarbiai kepures nusiimdavę. Ne tik patys jų nenaikino, bet ir kitiems to daryti neleido.

Amžiams bėgant, garbinga mūsų piliakalnių praeitis ir jų didi paskirtis ginti kraštą nuo priešų daugelio mūsų buvo pamiršta. Beliko apie juos vien miglotos legendos, iš lūpų į lūpas einantys senovės atsiminimų pasakojimai. Kartais tokie pasakojimai šiandien mums atrodo kaip paprastos lakios vaizduotės pasakos. Tačiau jie mums yra brangūs ne vien kaip įdomi tautosaka, bet kartu ir kaip vertinga medžiaga savo tėvynei pažinti, savo krašto meilės kibirkštėlei įžiebti. Dar reikšmingesni tokie senovės prisiminimai buvo seniau, kai neturėjome laisvos spaudos. Tuomet gyvasis senelių žodis pasakojamąja tautosaka nors iš dalies pavaduodavo knygų ir laikraščių spausdinamą žodį.

Ir dabartiniu metu, lankydami mūsų krašto istorines vietas, susitikę su senesniais žmonėmis, ne kartą išgirstame apie kurią nors pasakojimais apipintą vietelę, piliakalnį ar pilaitę pasakojant įdomių pasakų ir padavimų.

Antai Šiaulių—Gruzdžių pavieškely, netoli Kužių bažnytkaimio, yra Luponių kaimas. Iš vidurio kaimo pro šiaudinių stogų viršūnes kyšo aukštasai Perkūnkalnis, ku-

ris kartais dar ir Raganų kalnu vadinamas. Šis piliakalnis, kaip ir daugelis kitų panašių mūsų piliakalnių, yra balno pavidalo. Vienas pilaitės galas gerokai aukščiau iškilęs, kitas žemesnis, o kalno vidurys įdubęs.

Gražus kalnelis, atsižiūrėti juo negali. Nors imk nusinešęs ir pastatyk jį Vilniuje šalia Gedimino kalno. Žiūriu, stebiuosi piliakalnio gražumėliu. Kalnelį puošia nuostabūs medžiai — šimtametės milžinės vinkšnos. Siūbuoja, linguoja medžiai vėjo veik nepučiami, sakytum gyvos senosios piliakalnio vinkšnos. Taip man čia bežiopsant, prieina nepažįstamas Luponių senelis ir kalbina:

— Bene koks pakeleivis būsit, kad taip stebitės tuo mūsų milžinkapiu? Oo, kiek žmonelių aplanko tą mūsų kalnelį ir ponų visokių net iš Kauno atvažiuoja... Kas žino, kas tame kalne yra?.. Sklinda tokios kalbos, kad jame esančios užkastos senybių laikais trys galvos aukso. Daug kas drąsesnių vyrų badę, bet nieko neradę. Sako, auksas esąs pakerėtas, todėl jo niekas ir negalįs paimti...

Kai dabar pats vidurdienis, pridėjęs ausį prie žemės paklausyk, girdėsi, kaip ten giliai kalno požemy dejuoja panos... Va, ar girdi?

— Ne, seneli, klausą turiu neblogą, bet nieko kito negirdėt, tik bitelės zirzia tarp žydinčių žolių.

— Gal ir nebedejuoja... Rasi ir jas karas kur nubloškė... O seniau, kai prieš daugelį metų aš čia dar bandą ganiau, girdėdavau vidudieniais, ai ai ai, kaip gailiai verkdavo panos to kalno viduje... Dabar nutilo vargšelės, o gal ir visai išnyko?..

Apsidairęs mostelėjo ranka senelis ir pasakoja toliau nuostabiausias pasakas apie užburtąjį piliakalnį.

— Va, tenai pietvakarių pusėj į kalno požemius įeiti buvo slaptos durys, kurios atsiveria tik nakties dvylikę valandą. Naktimis iš to kalno požemių išeidavo viduje gyvenančios laumės ir ten kalno viršūnėje šokdavo ligi gaidžių. Šoka, trenkia, būdavo, ir ratelius eina, net žemė dreba. Paskui kalnas nurimsta, nutyla, lyg nieko nebūta... O kaip gražiai jos dainuoja, net širdį veria. Miškely arklius ganydami klausydavome klausydavome prie laužų ir užsnūstam besiklausydami... Per miegus, girdi, laumė ir žadina: „Eime, bernužiai, eime ten ant Perkūnkalnio į veseliją, pašoksime, pauliosime..."

— Na, o ar nenueidavot į tokias laumių veselijas? — klausinėju pasakotojo.

— Kas tau ten eis, jei ir nueitum, tai jau gyvas tikrai nebegrįši... Laumės nutvėrusios kad ims visą naktį šokdinti, gali negyvai nušokdinti arba užkutenti. Naktį bernai kalnan nė su žiburiu neidavo...

Pamąstęs senelis pažvelgė Verbūnų kaimo link, kur pavieškely guli nuo senų laikų didelis akmuo, kaip troba, ir sako:

— Antai, matai, akmuo dribso pakelėje. Niekas nematė, kaip jis ten atsirado. Sako, kažkada vieną vėlyvą vakarą iš Kužių bažnyčios važiavę po šliūbo įgėrę vestuvininkai tuo vieškeliu pro Luponių milžinkapį. O to kalno raganos visuomet užstodavusios vestuvininkų, krikštynininkų ir vakarotojų kelią. Važiuoja linksmai dainuodami vestuvininkai, ogi ties pat milžinkapiu raganos ir sustabdo juos: „Išpirkit kelią, broleliai, nes kitaip pro mūsų dvarą sveiki nepravažiuosite“. Kur tau, vestuvininkai tik smagiau suplakę arklius ir linksmai dainuodami nudundėję toliau. Smarkiai įširdusios laumės. Jos, it kokie milžinai, tuojau pasigriebusios ten pat buvusį didžiausią akmenį, ant kurio kalno viršūnėje senovėje buvusi kūrenama Perkūno ugnis, ir kaip sviedusios juo į keliu važiuojančius vestuvininkus, rodęsi, trys perkūnai būtų trenkę. Laimė, akmuo nepataikė į vestuvininkus, o nukrito ten pat šalia kelio. Praeidami visi galėjo matyti, kaip aiškiausiai akmenyje buvo atsispaudusi raganos ranka. Prieš kelerius metus, statydami naująją Kužių bažnyčią, tą akmenį suskaldę ir sudėję bažnyčios pamatan. Šiaip jo niekas seniau nedrįsdavo judinti.

Sėdime piliakalnio pašlaitėje, žiūri senelis vėjo siūbuojamų vinkšnų link ir vėl ima pasakoti:

— Matai, vėjo nėra, o tie medžiai nežinia ko nerimsta, vis juda, kruta it gyvi būtų. Jau gal keli šimtai metų toms vinkšnoms, ir niekas nedrįsta jų kirsti, kitas bijosi net ir šakelę palaužti. Taigi kad čia ne medžiai, o medžiais virtusios laumės raganos. Ir kas žino, kada ir kieno pakerėtos jos medžiais pavirto...

— Kaip tai? — nusistebime.

— Kartą vienas Luponių kaimo ūkininkas nukirtęs vieną tokių to milžinkapio vinkšnų. Ogi nakčia tam žmogui miegant paslapčiomis atėjusi laumė ragana, pasibeldusi į langą ir tarusi: „Tu mane nudaigojai, taip ir tau bus atmokėta — rytoj ir pats mirsi“. Ir sveikutėlis žmogus rytojaus dieną nei iš šio, nei iš to pasimiręs...

Užlipame su seneliu kalno viršūnėn. Nuo čia matyti tolimos Žemaitijos apylinkės. Vakaruose, už kokių 20 kilometrų, regėti pro miškų viršūnes aukštas Girnikų kalnas. Toliau už mėlynuojančių girių kyšo Šatrijos kalno viršūnė. Apsidairęs senelis pasakoja:

— Tai aukštuma kalnelių, betgi patys jie čia neišdygo. Vienus jų, sako, milžinai supylę, bet ir žmonės seniau supildavo kalnus... Ir šitąjį, sako, visi aplinkiniai gyventojai pylę. Kas turėjęs vieną sūnų, bet buvęs neturtingas — toks pylęs septynis gorčius žemių, o kuris turtingas — septynis vežimus. Taip visi po truputį ir supylę aukščiausią kalną.

Va, pažiūrėk, vaikeli, ten, vakaruose, jeigu geras akis turi, pro miškų viršūnes matysi ir Girnikų kalną... Aš dėl senatvės nustojau akių, vos sau kelią bematau... Kaip pasakojama, milžinų laikais gyvenę du milžinai: vienas ant Luponių kalno, o antras ant Girnikų. Nuo vieno kalno kitą kalną vos matyti gali, o milžinų tokių didelių būta, kad jie, ten ant tų kalnų statydamiesi namus, vienas kitam kirvius pasiduodavę rankomis nuo tų kalnų pasisiekdami... Kartą ėjęs milžinas pasižvalgyti po savo šalį. Pamatęs lauke jaučius pasijungusį artoją ariant. Paėmęs tą artoją, pasistatęs jį sau ant delno su visais jaučiais ir klausęs brolio milžino, ką gi čia jis atradęs.

Milžinai senovėje supildavę ir kalnus. Rasit buvai kada prie Luokės, ten tas aukščiausias Šatrijos kalnas, sako, esąs supiltas žemaičių milžino Alkaus. Viename kare žuvusi jo žmona Jauturytė. Milžinas, laidodamas mirusią žmoną, nuėjęs Palangon, iš kur parsinešęs porą pirštinių prisisėmęs smėlio ir supylęs kapą. O antai Girnikų kalną, sako, supylęs milžinas Ansulis, kuris parnešęs iš Palangos klumpes smėlio.

Tokių milžinų supiltų milžinkapių čia, Žemaičiuose, gali rasti ir daugiau. Rasit buvai kada Telšiuose. Tenai prie Alsėdžių vieškelio, ties pat Džiuginėnais, yra medžiais apaugęs milžinkalnis, Džiugo kalnu vadinamas. Tat žemaičių milžino Džiugo piltas kalnas.

Saulei leidžiantis, nebaigęs savo begalinių pasakojimų, senelis atsisveikino ir nukiūtino kaimo link.

Tokių ir kitokių pasakų pasakėlių gali mums papasakoti seneliai. O tai nėra tik šiaip sau tuščios pasakėlės. Jose kartais atsispindi tolimos mūsų tautos praeities dideli didvyrių darbai ir žygiai, ilgainiui pasaka virtę. Ne

mažesni ir mūsų tautos milžinai, ir tie mūsų sūnūs, kurie vėlesniais laikais, kovodami su nepalyginamai galingesniais priešais, savo tėvynei iškovojo laisvę.

GIRNIKŲ KALNAS

Už Šiaulių pavažiavus penkiolika kilometrų į vakarus Tauragės plentu, prasideda Žemaitijos kraštas. Čia gamta visai kitokia. Visur tik kalnai, pakalnės. Pakalnėj ežerėlis arba kaimelis, tarpkalnėj upelis, ten vingiuoja kelelis, o prie kelio kas varstas kryželis ar koplytėlė medy arba ant akmens. Kiekvienoje koplytėlėje vis įvairūs rūpintojėliai — Jonai, Jurgiai, Dzidoriai ir Rokai. Čia garsiosios Dubysos pradžia. Už septynių kilometrų — pradžia Ventos—Dubysos perkaso, kurs iškastas prieš šimtą metų ir stovi nebaigtas.

Tarp Ventos—Dubysos perkaso ir Bulėnų ežero virš pušų viršūnių kyšo garsusis Girnikų kalnas, žmonių vadinamas Milžinų kapu. Piliakalniu ar pilele jo čia niekas nevadina, nors visus kitus šių apylinkių piliakalnius vadina pilėmis. Šioje apylinkėje daugybė piliakalnių, ir vis ne toliau vienas nuo kito kaip kas keturi septyni kilometrai. Tačiau visų garsiausias yra Girnikų kalnas. Jis ir visų labiausiai gerbiamas yra. Čia, kaip ir ant Šatrijos kalno, buvusi kažkada Perkūno šventovė. Nuo Girnikų kalno į vakarus už keturiasdešimties kilometrų per miškų viršūnes ir matyti bemėlynuojanti Šatrija. Raganos senovėje turėjusios nuolatinį susisiekimą iš Girnikų kalno su Šatrijos kalnu, o senovės kunigai vaidilos mokėdavę ženklais susikalbėti: naktį padedami ugnies, o dieną — dūmų. Senovėje buvusių šventyklų nė pamatų nežymu. Nors tai buvę labai seniai, kalnas ir šiandien šventu tebėra laikomas.

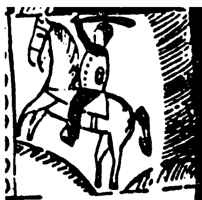
Norėdamas sužinoti, kada ir kaip šis kalnas čia atsirado, nusileidęs žemyn, užėjau į čia pat esantį Girnikų kaimą. Čia susiradau visų seniausią ir „viską žinantį" žmogelį.

Milžinų laikais gyvenęs didelis ir galingas milžinas Ansulis. Tuo metu žmonės dar neturėję pastovios gyvenamosios vietos, bet klajoję po visą kraštą ir gyvenę, kur kam patiko. Kraštas visas buvo apaugęs ūžiančiomis giriomis. Jos buvo pilnos įvairių žvėrių, kuriuos žmonės medžiojo ir kurių mėsa maitinosi. Ariamos žemės kur ne kur buvo tik mažas sklypelis. Žemę ardavo su kokia medžio šaka, kelmu ar baslį į medį įsitvėrę ir jaučius pasikinkę. Artojas, eidamas į lauką, turėdavo neštis daug baslių, kad, vienam sulūžus, galėtų tuoj kitą negaišdamas įsitverti. Kartą vienas Žemaičių šalies valdovas (čia sako *valdymiers*), norėdamas žmonėms darbą palengvinti, nukaldinęs daug geležies noragų ir išdalijęs artojams. Bet, pradėjus arti geležiniais noragais, užėjo keletas blogų orų metų, ir javai nederėjo. Tai matydami, žemaičiai kaltino geležies noragus ir ėmė murmėti ant savo valdovo, kuris, pabūgęs žmonių, vėl leido arti be geležies.

Tuomet laikai irgi nebuvę labai lengvi, nors ir didelę laisvę visi turėję. Mat kraštas nuolatos vis kariavęs su kažkokiais šiaurės gyventojais. Tik laimė, kad žemaičiai turėję tokį galingą milžiną, kuris visus įveikdavęs. O tas milžinas galingasis tai buvo Ansulis. Jis buvo toks didelis, kad viename jo pirštinės piršte galėjo tilpti 20 žmonių arba artojas su visais jaučiais. Buvęs toks galingas, kad, už viršūnės nusirovęs didžiausią pušį, viena ranka mostelėjęs, išklodavęs šimtus priešų kaip musių.

Kartą milžinas Ansulis, primušęs labai daug priešų ir sukrovęs visus į krūvą, nuėjo 126 varstus į pajūrį, prisisėmė savo klumpes jūros smėlio ir parnešęs užpylė juo visus žuvusius karius, taip juos palaidodamas. Taip tai susidaręs didis milžinų kapas ties Kurtuvėnais, Girnikų kalnu vadinamas.

Apie šį kalną pasitaikė girdėti dar kelis padavimus. Kiekvienas jų vis kitoks, bet įdomu tai, kad visuose padavimuose pasakojama kalną esant milžinų supiltą.

ŠILUVA — ŽEMAIČIŲ ŠVENTOVĖ

Senovėje, kai žemaičiai garbino dievą Perkūną, Šiluvos vietoje augo didžiausias pušynas — šventasis šilas. Jame ant aukščiausio kalno stovėjo šventykla, kur buvo garbinama išminties deivė Buda. Nuo deivės vardo ir ta vieta senovėje vadinosi Buda, bet kadangi aplink augo didžiausi šilai, tai dar vadinosi Šilas. Vėliau, kai įsikūrė miestelis, iš to kilo jo pavadinimas Šiluva. Tai toks yra senų žmonių padavimas apie Šiluvos senovę.

Kaip raštai pasakoja apie Žemaičių žemę, 1413 m. Šilas su visomis žemėmis ir ten gyvenančiais naujakrikščiais atiteko Žemaičių vadovui Petrui Gedigaldui Geišiuose, netoli Raseinių. 1457 m. Gedigaldas stabmeldžių šventyklos vietoje pastatė pirmąją katalikų bažnyčią. Šiai sudegus, 1500 m. buvo pastatyta kita.

Paskui Žemaičiuose įsigalėjo naujas Kalvino tikėjimas, ir tuo metu visame krašte buvo likę vos 7 katalikų kunigai. Daugelis katalikų kunigų, o tarp jų ir Šiluvos klebonas, perėjo Kalvino tikėjiman. Šiluvoje šalia katalikų bažnyčios buvo pastatyti kalvinų maldos namai, o katalikų bažnyčia sudeginta, ir nebuvo kam jos atstatyti. Išgelbėti sudegusios bažnyčios raštai ir turtai buvę sudėti į geležinę skrynią ir užkasti ten, kur anksčiau bažnyčia stovėjo.

Senas padavimas sako, kad 1612 m. Šiluvoje, netoli tos vietos, kur seniau stovėjo katalikų bažnyčia, piemenėliai ganę bandą. Jiems čia beganant, įvykęs stebuklas neregėtas. Ant didelio akmens pasirodžiusi bestovinti moteriškė palaidomis kasomis, sūnų rankose laikanti ir graudžias ašaras liejanti. Vienas didesnis piemuo nubėgęs ir pakvietęs vyriausiąjį kalvinų kunigą. Kai tas atėjęs, moteriškė jam tarusi žemaitiškai: „Kur muna sūnų garbino

ir muna vardą šlovino, tu čionai dabar ari ir sėji". Kalvinas, kaipo klaidatikis, tos moteriškės neregėjęs.

Tai sužinojęs šimtametis kaimo senelis atsiminė, jog seniau toje vietoje sudegė katalikų bažnyčia ir ten pat buvo užkasta geležinė skrynia su stebuklinguoju Dievo Motinos paveikslu bei bažnyčios raštais. Piemens neregį senelį nuvedę stebuklo vieton, ir čia įvykęs kitas stebuklas — aklasis senelis praregėjęs. Šviesybę išvydęs, senelis taręs: „Čion yra vyta švintos bažnyčios ir čion raste užkastą skrynią gelžinę". Atkasus tą vietą, taip tikrai ir buvę rasta, kaip to senelio sakyta. Paskui sulig atrastais skrynioje senais bažnyčios raštais katalikai atsiėmę iš kalvinų savo bažnytines žemes.

Žemaičių vyskupas M. Valančius „Žemaičių vyskupystėje" apie Šiluvos bažnyčios atgavimą taip rašo: „Jutęs kanakados Šiluvoj buvus katalikų bažnyčią (kun. Kazakevičia), nuvažiavo į Raseinius ieškoti jos užrašų ir kitų privalių popierių. Ilgai raštuose bežiūrėdamas, pasergėjo vietoj sukibusius lakštus, kuriuos paskleidęs šiuos žodžius atrado: „O aš, Markienė Vnučkienė, ir tą žemę stabmeldžių ant amžių atiduodu Šiluvos bažnyčiai". Ėmęs teirautis, bene žino kas ką apie buvusiąją katalikų bažnyčią? Kaipogi, atrado senelį, kurs jam pašnibždėjo, jog daiktai katalikų bažnyčios yra užkasti pas didelį akmenį, ant kurio Motina Švenčiausia apsireiškė..."

1623 m. kunigas Kazakevičia, atgavęs iš kalvinų katalikų bažnyčios turtus, pastatė Šiluvoje naują medinę bažnyčią, kuri išstovėjo net 140 metų, kol visai supuvo. 1760 m. senosios bažnyčios vietoje pastatyta dabartinė mūro bažnyčia. Tuomet bažnyčioje padėtas stebuklingasis Dievo Motinos paveikslas, rastas žemėje geležinėje skrynioje. Naujoji bažnyčia pašventinta ir paveikslas karūnuotas 1786 m. rugsėjo 8 d. Nuo to laiko, t. y. prieš 150 metų, ir įvesta didelių iškilmių šventė — Šilinės.

Kur buvusi pasirodžiusi Dievo Motina, ten pastatyta nedidelė medinė koplyčia. 1912 m., minint 300-ąsias stebuklo sukaktuves, pagal lietuvio architekto A. Vivulskio projektą pradėta statyti dabartinė mūro koplyčia. Didžiojo karo metu dar nebaigtą statyti koplyčią vokiečiai gerokai apdaužė iš patrankų. Dėl karo ir koplyčia baigta statyti tik 1926 m. Šiemet sueina 10 metų, kai ji pašventinta.

Apie Šiluvos koplyčios grožį pats A. Vivulskis taip sakė: „Žmogus savo tėvynę turi mylėti ne žodžiais, bet

darbais, tik tada jis vertas tėvynės sūnaus vardo. Aš Lietuvą myliu ir viską, ką iš Dievo esu gavęs, jai atiduodu. Kaip aš suprantu dailę — tai pasako Šiluvos bažnyčia, kuri yra gražiausia iš visų mano darbų".

Vien iš trumpo aprašo Šiluvos pažinti negalima: pravartu pačiam ją pamatyti per Šilinės atlaidus, kai čia iš visos Lietuvos suvažiuoja tūkstančiai maldininkų.

ŠILUVA SENIAU IR DABAR

Nedidelis Žemaitijos miestelis Šiluva visoje Lietuvoje plačiai pagarsėjęs Dievo Motinos šventove. Čia kasmet rudenį, nuo rugsėjo 8 iki 15 d., per didžiuosius atlaidus, vadinamąsias Šilines, iš viso krašto suplaukia tūkstantinės minios maldininkų prie stebuklingojo Marijos paveikslo ir šventojo akmens. Daugelis čia atvyksta melsti sveikatos, laimės, paguodos ir kitų gėrybių. Veik kasmet per Šilines Šiluvą aplanko apie 90 tūkstančių žmonių.

Anot padavimų, senovėje, kai žemaičiai garbino Perkūną, Šiluvos vietoje augęs didžiulis amžinai žaliuojantis pušynas — šventasis šilas. Šile ant aukščiausiojo kalno stovėjo šventykla, kur buvo garbinama išminties deivė Buda, o jos garbei po šventomis pušimis ant didelio akmens degė kvapi šventųjų pušų derva ir malkos. Nuo Budos deivės vardo ir ši vieta buvusi Buda arba Buta vadinama, bet kadangi aplinkui augo dideli šilai, tai dar ji vadinosi ir Šilu. Vėliau, kai įsikūrė miestelis, jį ir pavadino Šiluva.

Kaip seni raštai rašo apie Žemaičių žemę, 1413 m. Šilas su visomis žemėmis ir ten gyvenusiais naujakrikščiais žemaičiais atiteko Žemaičių valdytojui Petrui Giedgaudui, Geišių gyventojui. Petras Senka Giedgaudas 1457 m. Šiluvoje, stabmeldžių šventovės vietoje, pastatė pirmąją katalikų bažnyčią. Pirmoji Šiluvos bažnyčia bu-

vo medinė, pastatyta Dievo Motinos garbei. Tai bažnyčiai sudegus, 1500 m. Jono Zavišos rūpesniu pastatyta antroji Šiluvos bažnyčia, irgi medinė.

1507 m. iš Prūsų į Žemaičius atkeliavo pirmieji Kalvino mokslo skleidėjai, kurie ėmė skelbti naują tikėjimą gimtąja lietuvių kalba. Iki šiol lietuviai Dievo žodį girdėjo tik lotynų ir lenkų kalba, todėl jo negalėjo nė suprasti kaip reikiant. Kalvinizmas greitai plito visame krašte. Naujo tikėjimo persiėmė ne tik bajorija, bet ir dvasininkija. Visoje Žemaičių vyskupijoje tik 7 katalikų kunigai beliko. Tuometinis Šiluvos klebonas kun. Jonas Kolubka perėjo į kalvinų tikėjimą.

Rietavo žemių valdytoja S. Vnučkienė nupirko Šiluvos dvarą su palivarkais ir kaimais už 9 tūkstančius auksinų ir padovanojo jį kalvinams. Šie greta katalikų bažnyčios ant kalniuko pasistatė savo maldos namus. Netrukus katalikų bažnyčia dėl nežinomų priežasčių sudegė, o atstatyti jos nebebuvo kam. Sudegusios bažnyčios turtus pasisavino kalvinai. Išgelbėtus bažnyčios raštus, stebuklingąjį Dievo Motinos paveikslą ir kita geri žmonės nuo kalvinų paslėpė geležinėje skrynioje ir užkasė sudegusios bažnyčios vietoje.

Senas padavimas sako, kad 1612 m. Šiluvoje, netoli tos vietos, kur seniau stovėjo katalikų bažnyčia, piemenėliai ganę bandą ir įvykęs stebuklas. Ant didelio akmens pasirodžiusi bestovinti moteriškė su sūnumi ant rankų ir graudžiai beverkianti. Vaikai nusigandę ir nubėgę pašaukti kalvinų kunigo. Šiam atėjus, moteriškė prašnekusi: „Kur mano sūnų garbino ir mano vardą šlovino, tu čionai dabar ari ir sėji“. Kalvinas tą moteriškę šmėkla pavadinęs.

Apylinkėje pasklidus kalboms apie stebuklingą Dievo Motinos pasirodymą Šiluvoje, šimtametis senelis prisiminė, kad prieš 80 metų toje vietoje buvo užkasta geležinė skrynia su bažnytiniais daiktais. Tai sužinojęs, Žemaičių vyskupas nusiuntė Šiluvon kun. Kazakevičių, kuris, ištyręs reikalą, surado tą senelį, žinantį apie žemėje užkastus bažnyčios daiktus. Atradus paslėptus bažnyčios raštus, prieš kalvinus buvo pradėta byla. 1622 m. katalikai bylą laimėjo, o atgautoje žemėje 1623 m. pastatė nedidelę medinę bažnytėlę. 1651 m. Šiluvoje buvo pastatyta nauja didelė medinė bažnyčia, kurią pašventino žemaičių vyskupas Petras Parčauskas, suteikdamas jai vyresniosios teises. Medinei bažnyčiai išstovėjus per šim-

tą metų, 1760 m. kun. Jono Lapacinskio rūpesniu padėti pamatai dabartinei Šiluvos mūro bažnyčiai, kurią statyti baigė kun. Tadas Bukantas. Vidų gražiomis gipso statulomis išpuošė skulptorius Podgaiskis. 1786 m. naujoji bažnyčia pašventinta su didžiausiomis iškilmėmis, kurių metu įvyko ir stebuklingojo Dievo Motinos didžiojo altoriaus paveikslo vainikavimas.

Anot padavimo, Šiluvos bažnyčios stebuklingasai paveikslas buvęs atrastas vienoje pušyje šile tuojau po žemaičių krikšto ir toje vietoje buvę nutarta Dievo Motinos garbei pastatyti bažnyčią. Vėliau tas paveikslas nuo kalvinų buvęs paslėptas geležinėje skrynioje žemėje. 1775 m. rugpjūčio 15 d. Šv. tėvas Pijus VI Šiluvos Dievo Motinos paveikslą pripažino stebuklingu, leido jį vainikuoti ir suteikė atlaidus nuo rugsėjo 8 iki 15 d. Vainikavimo iškilmėse dalyvavo 3 vyskupai ir apie 30 tūkstančių žmonių.

Šiluvos koplyčios taip pat įdomi istorija. 1612 m. toje vietoje ant akmens pasirodžiusi Dievo Motina. Apsireiškimo vietoje aplink akmenį 1663 m. pastatyta maža medinė koplyčia. Joje buvo pakabintas didelis paveikslas, o ant akmens pastatytas altorius ir Dievo Motinos statula. Kartą kalvinai išniekino katalikų kryžių, ir už tai karaliaus teismas nubaudė juos pinigine bauda. Už baudos pinigus 1667 m. pastatyta didelė medžio koplyčia. 1912 m. jos vietoje pradėta statyti dabartinė mūro koplyčia. Planą padarė archit. A. Vivulskis. Baigiamą statyti koplyčią užklupo pasaulinis karas ir smarkiai apgriovė. Baigta statyti tik 1926 m., o vidus dar ir dabar nėra baigtas.

Netrukus numatoma Šiluvos šventovę iš esmės pertvarkyti. Norima tarp bažnyčios ir koplyčios pastatyti didelį šventorių su dengtais koridoriais maldininkams nuo lietaus prisiglausti. Koplyčia bus baigta ir meniškai išpuošta.

ŠILUVOS STEBUKLINGASAI AKMUO

GARSIŲJŲ ŠILINĖS ATLAIDŲ PROGA

Šiluvos kapinėse stovi gražiausia visoje Lietuvoje koplyčia. Joje ties pat altoriumi kyšo iš žemės išlindęs didžiausias akmuo. Maldininkai apie tą akmenį keliais eina ir bučiuoja jį kaip kryžių. Dabar dar aiškiai žymu, jog tas akmuo gerokai apskaldytas. Seniau kiekvienas maldininkas atsiskeldavo jo po skiltelę ir laikydavosi namuose kaip relikviją. Stebuklinguoju akmeniu trina žaizdas ir šiaip jau skaudamas kūno vietas. Per ilgą laiką maldininkai akmenį būtų ir visai sunaikinę, todėl dabar skaldyti neleidžiama nė trupinio.

Kada ir kaip tas stebuklingasai akmuo Šiluvos laukuose atsirado, nėra žinių. Tačiau jo istorija ilgoka ir įdomi. Štai jos truputis. Kaip senieji žemaičių padavimai byloja, senovėje, kai žemaičiai garbino galingąjį Perkūną, Šiluvos vietoje augęs neįžengiamas šventašilis. Jame, ant aukštojo alkos kalnelio, stovėjo didelis aukuro akmuo. Aukure degė amžinoji ugnis išminties deivei Budai. Gal nuo žodžio „budėti", gal nuo deivės vardo šventvietė vadinosi Buda. Kadangi aplinkui augo dideli šilai, tai ir visa ši apylinkė vadinosi Šilas. Vėliau įsikūręs miestelis pavadintas Šiluva, o sulenkėję dvarininkai sakė *Szydlowo.*

Pasak senųjų raštų, 1413 m. Šilas su visomis žemėmis ir jų gyventojais naujakrikščiais žemaičiais atiduotas Žemaičių valdytojui Petrui Gedigaldui, gyven[usiam] Geišiuose, netoli Raseinių miesto. 1457 m. Žemaičių valdytojas Petras Gedigaldas stabmeldžių šventyklos vietoje pa-

statė pirmą katalikų bažnytėlę, kuri vėliau sudegė. 1500 m. buvo pastatyta kita bažnyčia.

Apie 16-ojo šimtmečio vidurį Žemaičiuose ir visoje Lietuvoje išplito Liuterio ir Kalvino tikėjimas. Visame krašte kilo bažnytinė revoliucija. Kunigai metė katalikų tikybą, vedė žmonas, plėšė ir griovė bažnyčias. Šiluvos katalikų klebonas kunigas Kolupka apie 1573 m. priėmė protestantizmą. Katalikų bažnyčią uždarė. Apleista ji ir sugriuvo, o atstatyti nebuvo kam, nes nebeliko katalikų. Bažnyčios turtai ir raštai buvo užkasti žemėn geležinėje skrynioje netoli tos vietos, kur bažnyčia prie pagoniškojo aukuro akmens stovėjo.

Žemaičiai, pamatę krikščioniško tikėjimo silpnumą, nebenorėjo tikėti nei katalikų kunigais, nei liuterių ir vėl tapo stabmeldžiais. Išsirinko sau vaidilas ir užkūrė vėl po ąžuolais ar alkos kalneliuose ant akmenų šventąją ugnį Perkūnui. Žemaičių vyskupas Jurgis Petkevičius katalikybe nebesirūpino, o tik per dienas medžiojo ir siautė su dvarininkais plačiose Žemaitijos giriose.

1612 m., kaip senas padavimas sako, Šiluvos laukuose piemenėliai ganę bandą. Tuo metu ant perkūnvietės akmens pasirodė moteriškė palaidomis kasomis, sūnų rankose laikanti ir graudžiai verkianti. Vaikai bijoję ją kalbinti, todėl nubėgę pavadino kalvinų kunigą. Kalvinas, atėjęs prie akmens, moteriškės paklausė:

— Mergaite, ko verki?

O ta jam atsakiusi:

— Ko man neverkti, kur mano sūnų garbino ir mano vardą šlovino, dabar čia ari ir sėji!

Tai pasakiusi, moteriškė dingusi iš akių.

Kalvinų kunigas, kaipo klaidatikis, tuo stebuklingu apsireiškimu netikėjęs. Kai piemens apie regėtą ant akmens mergaitę pradėjo visiems pasakoti, žmonės prisiminė, jog ši vieta nuo senovės laikų yra laikoma didžiai stebuklinga. Vieni sakė, jog ten, po tuo akmeniu, esą užkasti pagonių turtai užkeikti, kiti kitaip šnekėjo apie tą stebuklą. Vienas kažkoks senelis taręs:

— Šnekėkit kaip norit, bet aš jums sakau, jog ten, ant to akmens, ne baidyklė kokia pasirodė, bet Švč. Mergelė su Sūnumi, kurių garbei toje vietoje buvo įsteigta katalikų bažnyčia.

Kai Šiluvoje su kalvinizmu kovojęs kun. Kazakevičius sužinojo apie stebuklingąjį apsireiškimą, subruzdo ieškoti buvusios katalikų bažnyčios turtų. Ir tikrai atrado

senuose bažnyčios raštuose parašyta: „Aš, Markienė Vnučkienė, ir tą žemę stabmeldžių ant amžių atiduodu Šiluvos bažnyčiai“. Kun. Kazakevičius, turėdamas tokius raštus, susirado ir tą senelį, kuris patvirtino, jog prie to akmens, ant kurio pasirodė Dievo Motina, yra užkasta žemėse geležinė skrynia su bažnyčios raštais ir kitomis brangenybėmis. Pakasinėjus aplink akmenį, tikrai buvo atrasta geležinė skrynia su bažnytiniais daiktais. Dabar tą skrynią galima matyti Šiluvos bažnyčioje.

Po 1612 m. stebuklingojo apsireiškimo Šiluvoje žmonėse pasklido kalbos, jog ten esanti didžiai šventa vieta. Tuojau šventąjį akmenį pradėjo lankyti įvairūs maldininkai ir melstis prie jo. Sako, seniau buvusi akmenyje atsispaudusi net Dievo Motinos pėda, kai ji stovėjo ant jo. Žmonės tikėjo tą akmenį esant stebuklingą, gydantį įvairias ligas ir šiaip kokias negeroves. Šventąjį akmenį lankė būriais ir pavieniai žmonės, dėjo ant jo aukas, pinigus ir kitokias brangenybes. Davė apžadus, meldėsi prie jo ir, atsidaužę po gabalėlį, namon gabenosi.

Šiluvos kunigas Simonas Giedraitis, matydamas didelį žmonių prisirišimą prie to stebuklingojo akmens, pagarbą ir aukas jam, prisiminė, jog šis akmuo jau nuo pat stabmeldybės laikų žemaičių didžiai garbinamas, todėl jis sumanė ant to akmens pastatyti katalikų šventovę. Ir 1804 m. toje vietoje iškilo medinė koplyčia. Joje, šalia stebuklingojo akmens, altoriuje pastatė Anglijoje padirbtą Dievo Motinos statulą. 1912 m. medinės koplyčios vietoje pastatė aukščiausią mūro koplyčią, ir dabar prie altoriaus kyšo iš žemės stebuklingasai Dievo Motinos akmuo. Per Šilines aplink tą akmenį keliais eina ir bučiuoja jį tūkstančiai maldininkų.

Šiluvos bažnyčioje yra stebuklingas Dievo Motinos paveikslas, kurį maldininkai taip pat lanko.

KĄ SAKO MŪSŲ SENIEJI PAMINKLAI

AKMENĖS* MŪRO KRYŽIAUS PRAEITIS

Gražios Šiluvos apylinkės vilioja keleivį savo kvapais, žaliais pušynais ir retais senovės paminklais. Nebyliai paminklai mums nieko nesako, jeigu apie juos nieko nežinome. Istorijoje retas kuris mūsų paminklas yra aprašytas, todėl mes savo gimtąjį kraštą mažai pažįstame. Apie daugelį paminklų galėtume daug ką sužinoti iš savo šimtamečių senelių, kurie, ką žinodami, mielai mums papasakotų.

Čia paminėsiu vieną tokį pasakojimą apie Šiluvos apylinkės pavieškelio seną mūro kryžių, kurio praeitis, kaip ir daugelio kitų mūsų paminklinių kryžių, yra labai įdomi.

Pereitą metą Šiluvos didžiųjų atlaidų Šilinių laiku keliavau Šiluvon Žaiginio vieškeliu. Kokius tris kilometrus dar nepriėjus iki Šiluvos miestelio, dešinėje vieškelio pusėje stūkso kalnelis. Tam kalnely iš tolo matyti aukštas balto mūro kryžius, o šalia jo — jaunas medelis. Kryžius buvęs kada gražus, bet dabar jau gerokai apleistas: mūro tinkai ir įvairūs pagražinimai nubyrėję, nušiupėję ir laiko nugraužti, vietomis plikos plytos kyšo ore. Mūrinis kryžiaus stulpas keturkampis, stilingas trijų aukštų bokštas, primenąs senas mūro varpines. Viršutinis kryžiaus aukštas remiasi į keturis keturkampius mūro stulpus, virš kurių raudonų čerpių stogelis su smailiu

* Orig. Akmenos.— *Red. past.*

bokšteliu viršūnėje. Kryžiaus pastogėlėje — statula: Kristus neša sunkų medžio kryžių.

Šalia to mūro kryžiaus po medeliu ilsėjosi senelis... Norėdamas šį tą patirti apie tą nežinomą paminklą, užkalbinu jį:

— Pasakyk, mielasai, bene žinai, kas ir kada tą kryžių čia pastatė?

— Senas, labai senas tasai kryžius, ir niekas nepamena, kas ir kada jį čia pastatė. Kai aš mažas buvau,— pasakojo toliau senelis,— tuomet žemaičiai sukilo prieš ruskių valdžią. Rinkosi vyrai į būrius dalgiais, kirviais, šakėmis ir kitais naminiais ginklais apsiginklavę. Šiluvos miškai knibždėte knibždėjo pilni sukilėlių. Ir rusų kazokai mūsiškiams ne ką galėjo padaryti, nes čia aplinkui visur pelkės. Kartą būrelis sukilėlių išėjo iš miško ir vieškeliu traukė miestelin. Kely juos užpuolė kazokai. Vieni žuvo nuo kazokų kardo, o kiti išbėgiojo ir išsislapstė, kur kuris galėjo. Tarp sukilėlių buvęs vienas ir kunigas, kuris, neturėdamas kur dingti, ėmęs ir pasislėpęs čia kalnelyje tame mūro kryžiuje. O kryžiaus vidus anuomet buvęs kiauras, ir į jį galėjęs žmogus įeiti. Rusai, besibastydami aplink tą kryžių, atrado jame pasislėpusį kunigą. Visaip jį vargšą kankino, kad išgautų žinių apie sukilėlius. Pagaliau ėmė tą kunigą ir užmūrijo gyvą tame kryžiuje ir taip paliko jį besikankinantį.

Jau daug metų praėjo nuo anų laikų, daugelis pamiršo ir tą baisų atsitikimą. Pagaliau nugrius ir šis senas aptrupėjęs kryžius, o toje vietoje jaunos rankos pastatys naują didingą kryžių, kuris šimtmečius bylos praeiviui apie iškovotą šalies laisvę.

TYTUVĖNAI

GRAŽI VASARVIETĖ IR ŽYMI ŠVENTVIETĖ

Nedidelis Tytuvėnų miestelis Lietuvoje plačiai pagarsėjo savo gražiomis apylinkėmis, malonia vasarviete ir sena šventviete. Vasarą čia atvyksta daug vasarotojų pailsėti ir sveikatos pataisyti. Per žymesnes šventes, kaip antai Šv. Antano, Prancinkulių ir Šilinių, Tytuvėnus gausiai užtvinsta maldininkai net iš tolimiausių vietų. Kaip garsi vieta, nuolatos lankomi ir šiaip keliauninkų.

Tytuvėnų vardas tikriausiai kilęs nuo Tytuvos ežerėlio ir Tytuvos upelio, kuris iš to ežeriuko išteka. Dabar Tytuvos ežeriukas užakęs, nes prieš du šimtmečius vienuoliai bernardinai jį išleido. Ilgainiui Tytuva iš visų pusių užaugo samanomis.

Tytuvėnų apylinkės įdomios ir gražios. Gražiausius vaizdus čia sudaro puikūs pušynai, kalneliai ir ežerėliai, kurių čia gausu. Iš vienos miestelio pusės — Bridvaišio, Varlynės ir Tytuvėlės (Tytaukos) ežerai, o iš kitos — Gilius, Apušys ir Gauštvinis. Tarp ežerų — pušyno apsiaustas mažas miestelis, kur virš žalių sodų iškyla bažnyčios bokštai ir buvusio vienuolyno mūrai. Tarp ežerų vingiuojasi geležinkelis, praeinąs pro pat miestelį.

Gražūs Tytuvėnų ežerai ne tik puošia apylinkę, bet nemaža duoda ir naudos. Ežeruose yra nemaža žuvies, be to, patogu juose maudytis. Giliaus ežero vanduo, gydytojų tvirtinimu, esąs naudingas sveikatai, nes jame esą mineralinių druskų. Šio ežero žalia vandens spalva skiriasi nuo kitų apylinkėje ir tuo daugelį stebina. Pasak žvejų, Giliaus ežeras nepaprastai gilus, apie 80 metrų

gilumo. Žvejai tikina, jog šiame ežere esąs paskendęs miškas. Žvejojant, sako, už pušų ir eglių viršūnių dažnai užsikabiną ir plyštą jų tinklai.

Iš pietų ir rytų pusės miestelin įsiterpęs Bridvaišio ežeras. Pasakojama, kad senovėje Tytuvėnų miškuose buvę daug briedžių, kurie mėgdavę gardžiu Bridvaišio vandenėliu vaišintis, nuo to ir šis ežeras gavęs Bridvaišio vardą, kuris, žemaitiškai tariant, briedžių vaišinimąsi reiškia. Bridvaišio ežero krante yra kalnelis; jame, anot istoriko Narbuto, 1296 m. kryžiuočiai buvę pasistatę pilį, bet lietuviai ją tais pat metais sugriovę.

Didžiausias Tytuvėnų ežeras — Gauštvinis, kuris nuo įtekančios į jį Tyrulių upės Šimšos gausiai vandeniu ištvinsta, dėl to ir vadinasi Gauštvinis. Iš Gauštvinio išbėga Gryžvos upė, kuri teka pro pat Tytuvėnų dvarą ir, pasisukusi pro Pagryžuvio vienuolyną, ties Saudininkais įteka į Dubysą. Gauštvinis yra vienas didžiausių šios apylinkės ežerų: apie 3 km ilgumo ir apie 0,5 km pločio. Didžiojo karo metu šioje apylinkėje ėjo baisūs rusų ir vokiečių kariuomenių mūšiai. Paežerėje esąs Aukštiškių kaimas buvo visas sunaikintas iki pamatų, nė vienos trobos nepaliko. Vokiečiai buvo įsitvirtinę Dubysos krantų kalnuose, o rusai — tarp Tytuvėnų ežerų ir ilgą laiką kovojo.

Tytuvėnų miestely, prie Šiluvos gatvės, yra senkapiai, akmenimis aplink apdėti, kuriuose dabar dar bent trys kryžiai stypso ir matyti buvusios Šv. Jurgio bažnytėlės pamatų liekanos. Čia seniau stovėjo pirmoji medinė katalikų bažnyčia, o stabmeldybės laikais tame kalnelyje kerojo šventi ąžuolai ir Perkūno garbei kūrenosi amžinoji ugnis. Pasakojama, kad, krikščionybę Žemaičiuose įvedant, vienas vyskupas atvykęs į Tytuvėnus. Sužinoję apie tai, raganiai atlėkę nuo Šatrijos kalno ir tą krikščionių vyskupą su jo palydovais užmušę. Šitai patyręs, kitas vyskupas atėjęs su kariuomene, užgesinęs Perkūno ugnį ir išdaužęs pagonių dievaičius, o toje vietoje pastatęs medinę bažnytėlę. Tą padavimą pasakodavo seniausias Tytuvėnų gyventojas A. Ramoška, kuris mirė 1938 m., sulaukęs 105 metų amžiaus. Jis daugiausia žinojo apie Tytuvėnų istoriją, švedkarius, sukilimus ir kt.

Iki 15-ojo šimtmečio rašytojų istorinių žinių apie Tytuvėnus stinga. 15-ojo šimtmečio pabaigoje Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras Tytuvėnus kaip kraitį užrašė Jadvygai Aleknavičiūtei, Vilniaus vaivadaitei. Vėliau

Tytuvėnai tenka Žemaičių seniūnui Andriui Valavičiui, nesvyžiečiams kunigaikščiams Radviloms, kurie paskui Tytuvėnus perleido Jonui Burbai, didžiajam Šiaulių maršalui. Iš Burbų įpėdinystės būdu Tytuvėnai teko Jeronimui Prancišauskui, Raseinių apskrities maršalkai, o iš jo — Remeriui, kurio vaikai ir dabar valdo Tytuvėnų dvarą.

1614 metai Tytuvėnų istorijoje gana reikšmingi. Tų metų birželio 20 d. žemaičių bajoras A. Valavičius padėjo pamatus dabartinei bažnyčiai ir pakvietė iš Gnezno vienuolių bernardinų. Tytuvėnų bažnyčia — gražus baroko paminklas, turtingas vertingų gipso skulptūrų, kurias dirbo žymūs tų laikų Vilniaus skulptoriai.

Anot padavimo, Tytuvėnų bažnyčiai vieta esanti parinkta ten, kur sapne pasirodžiusi stebuklinga žvakė, kurios jokie vėjai negalėję užgesinti. O tai reiškę tikėjimo šviesą.

Dešiniajame bažnyčios šone yra įkūrėjo A. Valavičiaus paminklas — juodo marmuro sarkofagas, kuriame jis vaizduojamas kaip geležiniais šarvais apsirengęs karys, parimęs ant balno. Virš sarkofago kabo Andriaus ir Jeronimo Valavičių portretai. Valavičius pažymėtinas kaip narsus karys. Būdamas anuomet didžiuoju vėliavininku ir vyriausiuoju Žemaičių seniūnu, dalyvavo ir pasižymėjo mūšiuose su švedais.

Tytuvėnų bažnyčia meno vertybėmis ir relikvijomis yra retenybė ne tik Žemaitijoje, bet ir visame krašte. Jos grindys išklotos gražiu Švedijos marmuru. Didžiojo altoriaus Dievo Motinos paveikslas vysk. E. Valavičiaus atvežtas iš Vilniaus. Bažnyčios altoriai visi gausiai išpuošti originaliomis gipso skulptūromis. Pati bažnyčia yra baroko stiliaus, statyta Vilniaus architekto T. Kaspero.

Per švedkarį, 1704 m. vasario 4 d., į Tytuvėnų bažnyčią ir vienuolyną įsiveržę baškirai ir kalmukai apgrobė altorių ir kitas bažnyčios brangenybes. Nemaža nukentėjo Tytuvėnų bažnyčia ir nuo rusų. Po 1863 m. sukilimo rusai uždarė vienuolyną, atėmė dalį bažnyčios žemių ir kitus jos turtus. 1866 m. rusai uždarė ir pačią bažnyčią, kaip per daug pasenusią ir „pavojingą" maldininkų gyvybei. Pagaliau iš bažnyčios norėjo padaryti cerkvę. Gyventojai dėjo pastangas, siuntė prašymus ir delegacijas pas gubernatorių, kad bažnyčią atidarytų, tačiau niekas negelbėjo. Tuo tarpu žmonės meldėsi susirinkę Šv. Jurgio bažnytėlėje, kuri buvo tik kaip maža pirkelė,

o tai galima matyti iš išlikusių iki šiol jos pamatų dydžio. Pagaliau nusiųsta delegacija pas rusų carą. Aleksandras II prašymą išklausęs ir įsakęs bažnyčią atidaryti.

Rusų valdžia, norėdama kraštą surusinti, 1874 m. Tytuvėnuose pastatė cerkvę. Vėliau buvo užgrobta Šv. Jurgio bažnytėlė ir senosios katalikų kapinės. Dėl to tarp katalikų ir rusų nuolatos vyko peštynės, o teismuose bylos nesibaigė iki didžiojo karo.

Vienuolis bernardinas Antanas Budnickis (žemaitis), lankydamas Jeruzalėje Kristaus grabą, parvežė Šv. Žemės relikvijų, o toms šventenybėms įkurdinti 1775 m. pastatyta šventoriuje Kristaus kančios koplyčia, gradusais vadinama, kurioje yra 31 laiptelis su minėtomis relikvijomis. Jais maldininkai vaikščioja Kalvarijas.

GIRGŽDŪTĖS* KALNO LOBIAI UŽKERĖTI

Garsi žemaičių Girgždūtė, senovėje buvusi tvirta pilis ir garbinga šventvietė. Kalnas turi dvi viršūnes. Vienoje jų, kur dabar žymu tik klampi bala, sako, buvusi pagonių alka. Vieta esanti užkeikta. Kai šventąją ugnį krikščionys užgesino, alkvietė kalno žemėn prasmego, o jos vietoj stebuklingas ežerėlis atsirado. Ir apkrikštyti žemaičiai Girgždūtės lankyti nesiliovė. Vieni slapčia naktimis aukas nešė, alko ežerėlin metė, įžadus darė ir dievų palaimos meldė. Kiti gėrė stebuklingąjį alko ežerėlio vandenį ir mazgojosi juo kūną, prašė dievų sveikatos. Paskutiniu laiku ežerėlis visai išdžiūvo ir užslinko.

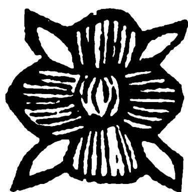
* Orig. Girgždutos.— *Red. past.*

Dabar senieji žmonės bepasakoja apie garsiąją Girgždūtės senovę.

Jonas Juodis iš Varnių apylinkės pasakojo, jog seniau, kai Girgždūtės alkvietėje ežerėlis dar nebuvo išnykęs, žmonės naktį matydavę vandens paviršiuje pinigų skrynią plūduriuojant. Ant tos skrynios graži pana sėdi, o šalia jos piktas šuniukas tupi, užkeiktą auksą saugo. Daug kas mėgino tą skrynią išgriebti, bet negalėjo. Užkeiktas auksas nugrimzta dugnan ir aukso žvejotojus kartu gelmėn įtraukia.

Kartą vienam žemaičiui taip prisisapnavęs užkeiktas Girgždūtės auksas. Nežinomas balsas sakąs: „Kas nori paimti Girgždūtės aukso lobį, turi ateiti alko kalnan su bažnytine procesija, bet turi nepamiršti nė vieno daikto, reikalingo bažnytinėms apeigoms".

Kaip buvo apreikšta, taip ir padaryta. Nuėjo iškilminga procesija į Girgždūtę, nusinešė visus bažnytinėms apeigoms reikalingus daiktus. Užsilipo ant kalno ir mato ežerėlio vandens paviršiuje plaukant skrynią, ant skrynios sėdint paną, o šalia jos šunį tupint. Atlaikė kunigas pamaldas. Bereikėjo tik užgesinti degančias žvakes, ir jau būtų aukso kupina skrynia pati išplaukusi krantan. Viskas buvo atsinešta, ko tik reikėjo bažnytinei procesijai, tik vieno daiktelio — žnyplių žvakėms gesinti — betrūko, ir dėl to aukso paimti negalėjo. Sužvangėjo, suskambėjo, ir aukso skrynia ežero dugnan nugarmėjo. O toje skrynioje, sako, buvę ir aukso raktai, kuriais esančios užrakintos geležinės durys į Girgždūtės kalno požemius. Kas tas duris atrakintų, įeitų kalno vidun ir išvaduotų užkeiktą karalaitę, o už tai gautų pasiimti aukso, kiek pakelia. Durys esančios kalno šiaurėje.

GIRGŽDŪTĖS* KALNAS

ŽEMAIČIŲ ŠVENTKALNIS

Telšių apskrities Varnių valsčiuje stovi aukščiausias žemaičių kalnas, Girgždūte vadinamas ir plačiai visur Žemaičiuose žinomas. Vieni sako, kad tai senovėje buvęs maldų kalnas, o kiti pasakoja, kad tai esą milžinų kapai.

Užlipęs ant aukšto Girgždūtės kalno, pamatai gražiausią Žemaitijos reginį. Štai aplink kalną marguoja kaimai kaimeliai, vienkiemiai ir dvareliai, vis Pagirgždūčiais vadinami. Žaliuoja laukai, miškai ir pievos. Kalnų kalnelių plikų raudono molio ar geltono smėlio, žaliais miškeliais apaugusių, marguoja visas kraštas. Geros akys, sako, nuo Girgždūtės gali matyti keturiolikos bažnyčių bokštus. Tą pat, sako, skaičių bažnyčių mato nuo Šatrijos, Medvėgalio ir Girnikų kalnų.

Girgždūtė — ne paprastas kalnas, bet svarbi senovės žemaičių tvirtapilė ir šventovė, alkvietė, kuriai buvo lygūs tik Šatrija, Rambynas, Kernavė, Medvėgalis, Birutės kalnas... Girgždūtės kalnas buvęs gerai sustiprintas, apjuostas pylimais, kurie ir iki šių dienų išliko nesunaikinti. Be to, kalnas labai status ir sunkiai šarvuotiems priešų kariams senovėje buvo nelengvai įlipamas. Ir dabar kalno šonų statumas bus ne mažiau kaip 45°.

Girgždūtės kalnas turi dvi viršūnes, kurių viena buvusi alkvietė. Ši vieta dabar be medžių, o antroji apaugusi medžiais ir mažais krūmeliais. Alkvietės viršūnėje, sako, buvęs ežerėlis, kuris dabar esąs užakęs, liumpsi nelyginant balos akivaras ar šaltinėlis koks. Žemaičius tatai labai stebina, kad ant tokio aukšto kalno laikosi

* Orig. Girgždutos.— *Red. past.*

vanduo. Gal todėl šis kalnas visų yra laikomas stebuklingu.

Iš šaltinių, esančių po Girgždūtės kalnu, gauna pradžią Kražantės upė, kuri čia dar visai maža ir nežymi. Gal dėl to žmonės sukūrė daug pasakų ir padavimų apie kalne esančius nepaprastus vandenis.

Nors garsioji Girgždūtės praeitis žmonių užmiršta, bet gražių pasakojimų ir padavimų visoje plačioje apylinkėje dar ir šiandien galima išgirsti. Vieną kitą jų čia pateiksiu.

Girgždūtės pašlaitėje stovi lūšnelė, kurioje užtikau seną senutėlę senelę, gal jau šimtą metų skaičiuojančią, bronziniu, susirūkšlėjusiu kaip mumijos veidu. Senelė pasakojo, kad dar jauna būdama girdėjusi senus žmones kalbant, jog pačioje kalno viršūnėje esančiame raiste kažkada senų senovėje nuskendusi bažnyčia. Kur tai įvykę, atsivėręs ežerėlis. Vėliau jis veik visai užakęs, o dabar jau vos žymu klampus raistas ir iš jo išeinąs šaltinėlis ar eketė.

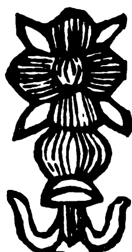
Kiti pasakoja kalne esant didžius turtus. Sako, kalno viršūnės raisto dugne esanti nugrimzdusi aukso skrynia. Kartais ji iškylanti į paviršių ir ją esą galima matyti, bet paimti jos niekas negali, nes esanti užkeikta. Ant skrynios sėdįs barzdotas senis, kipšiukas, pasivertęs vokietuku, viliojąs žmones į raisto gelmes. Jei tik kas artinasi prie skrynios, tai ji vėl grimztanti į gelmes. Kartą gudresnieji apylinkės bernai sumanę tą skrynią su turtais iškelti iš ežero dugno. Iškasę didžiausią griovį ir paleidę kalne esančio ežero vandenis. Naktį sapne išgirdę balsą, kuris užgynęs tai daryti grasindamas paskandinsiąs visą žemaičių kraštą su žmonėmis. Persigandę kasėjai nubėgę stabdyti vandens ir radę iškastąjį griovį užverstą didžiausiu akmeniu, kuris ir dabar ten tebesąs žemėmis užslinkęs, o prieš keletą metų kyšojusi dar jo viršūnė lauke. Griovys, kai įsižiūri, žymu dar ir dabar.

1315 m. žiemą, valdant Lietuvos kunigaikščiui Uteniui ar Vyteniui, kryžiuočių mistras Enrikis pasiryžęs siųsti didelę kariuomenę į Žemaičius Girgždūtės pilies sunaikinti. Anuo metu Prūsuose buvę daug krikštytų žemaičių, kurie, pajutę vokiečius rengiantis žygiui į Žemaitiją, pranešė apie tai žemaičių vyresnybei. Žemaičiai pasiruošė gintis. Pirmiausia mūšis įvyko ties Kaltinėnais, prie Medvėgalio piliakalnio, už 10 km nuo Girgždūtės. Stiprus ir drąsus žemaičių vadas Gurgždys, nors maty-

damas vokiečių nepalyginti daugiau ir geriau ginkluotų, vis tiek nepasidavęs priešui. Drąsūs žemaičiai puolę vokiečius visu smarkumu ir mušę juos, kas kuo begalėdamas. Prieš daug gausesnius ir geležimi ginkluotus vokiečius žemaičiai ilgai negalėjo atsilaikyti ir, daugybę vokiečių išmušę, pasitraukė. Priešai traukę toliau į Žemaitiją, vis degindami sodybas ir žudydami nespėjusius pasislėpti gyventojus. Vokiečiams pasiekus Girgždūtės kalną, žemaičiai smarkiai juos puolė. iš visų pusių šaudydami vilyčiomis, mušdami akmenimis ir sunkiomis ąžuolo buožėmis. Sunkiai geležimi šarvuoti vokiečiai, iš visų pusių žemaičių mušami, sunkiai kabinosi į statų Girgždūtės kalną. Jo viršūnėje eilių eilės stovėjo lietuvių kareivių, kurie mėtė akmenis ir ritino rąstus ant lipančių į kalną priešų. Pasiekus pilį, prasidėjo pats didysis mūšis. Aštuonias valandas vokiečiai puolę pilį. Žemaičiai jiems nepasidavę ir daug netekę žymių savo karių, pagaliau ėmę pūsti ragą, kaip ženklą atsitraukti nuo pilies. Aplink pilį gulėjo krūvos užmuštųjų, kuriuos paskui žemaičiai garbingai palaidojo. Iš žemaičių karių žuvę devyniolika vyrų, tarp jų ir jų karvedžio brolis Mašius. Žemaičiai senovės papročiu jo kūną sudeginę ant Girgždūtės kalno.

Keturioliktojo šimtmečio pradžioje žemaičiai, padedami Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino, smarkiai sumušę vokiečius pakuršyje pas Žeimį. Vokiečiams iš Žemaitijos traukiantis, prie Girgždūtės kalno įvykęs mūšis, kuriame žuvo daug priešo karių ir jų vadas Enrikis. Žemaičiai atėmę tris vokiečių patrankas ir sugavę Sambijos valdovą Gerardą Rudę, kurį gyvą su visu žirgu ir geležiniais šarvais sudeginę savo dievų garbei ant Girgždūtės kalno.

Dabar garsią šio kalno praeitį žemaičiai jau baigia pamiršti, tik kokie šimtamečiai seneliai lyg pasakas kokias pasakoja įvairius senų žmonių padavimus.

PASKENDĘ ŽEMAIČIŲ DIEVAI

Pabiržulyje yra Šerpaičių kaimas. Kaip papasakojo 73 metų žemaitis Aleksandras Poška, gyvenęs ten pat prie Lūksto ežero, Graužų kaime, jaunas būdamas, girdėjęs pasakų, jog Šerpaičių kaime buvusi senovės lietuvių šventovė. Biržulio ežero krante stovėjęs audrų ir piktų vėjų dievaičio Šerpyčio stabas. Žemaičiai žvejai, prieš išplaukdami į ežerus žuvies žvejoti, melsdavę dievaitį palaimos ir gero laimikio, o grįžę iš žvejybos aukodavę jam dalį sugautų žuvų. Vėliau, žemaičius apkrikštijus, stabas tebestovėjęs ežero krante, o žemaičiai ilgai vis nesiliovę aukas jam dėti ir melstis. Tai matydamas, Žemaičių vyskupas prašė Vytautą, kad jis uždraustų žemaičiams garbinti senovės dievus. Atėję Vytauto kareiviai sudraudė žemaičius, o dievaičio Šerpyčio stabą paskandino Biržulio ežere. Dievaičio Šerpyčio žemaičiai negali užmiršti ir iki šių dienų. Kartais žmonės nelaimėje prašo: „Saugok mus, Viešpatie“, o varniškiai žemaičiai sako: „Sergėk mus, Šerpyti“. Šerpytis, sako, žemaitiškai tariant, reiškiąs Šiaurpytį, arba Šiaurpietį, tai yra labai blogą vėją.

Biržulis, sako, vardą gavęs nuo to, kad senovėje, kai tas ežeras buvo laikomas šventu, apie jį augę šventieji beržai. Aplink Biržulį ir dabar tebeauga beržų. Biržulio ežerą ar apie jį sausindami, darbininkai esą užtikę kažkokio stabo liekanas ar bent kažką panašaus į tai.

Pasakojama, jog Lūksto ežere senovėje nuskendęs miestas. Kada būna ramus ežero vanduo, tai žvejai ties ta vieta, kur išteka Varnelės upė, gali įžiūrėti gelmėse esančią bažnyčią. Kartais žvejojant net tinklai užsikabiną už jos kryžių. Ta bažnyčia, sako, esanti dievo Šerpyčio šventykla.

PASLAPTINGIEJI EŽERAI PASAKOJIMUOSE

Lietuvoje ir dabar esama per du tūkstančiu ežerų ir ežerėlių. Seniau mūsų miškingame krašte jų būta dar daugiau, o ir tie patys buvę didesni. Todėl mūsų kraštą svetimi keliauninkai ne veltui vadino nepereinamų girių ir ežerų šalimi. Nykstant didžiosioms mūsų girioms, vieni ežerai sumenko, kiti virto pelkynais, o kai kurie ir visai išnyko.

Kaip matyti iš randamų pėdsakų, senovėje lietuvių daugiausia gyventa paupiuose ir paežerėse. Upės ir ežerai mūsų kraštui labai svarbūs, o senovėje šie vandenys žmonių gyvenime buvo nepalyginti svarbesni. Todėl nenuostabu, kad kai kurios upės ir ežerai mūsų senelių nepaprastai gerbta, net šventais vandenimis vadinta.

Daugelis tokių senovėje gerbtų vandenų — upių ir ežerų — mūsų senolių dailiuose pasakojimuose pagarbiai minima ir šiandien. Lankydami žymesnes savo krašto vieteles, aplankome ir sidabru spindinčius mūsų ežerėlius. Čia susitikę su žvejais ir kitais paežerių gyventojais, mielai prisiklausome nuostabių pasakojimų apie paslaptinguosius mūsų ežerus ir ežerėlius. Vienur girdime pasakojant apie ežeruose gyvenančias viliokles laumes, baisiuosius maumus, piktus ežerokšnius ir kitas pabaisas. Kitur pasakojama apie ežerų gelmėse nugrimzdusias pakerėtas pilis su jų piktais valdovais, gražuolėmis karaliūnaitėmis ir visa kariuomene, apie paskendusius nežinomus miestus, prasmegusias bažnyčias, jų varpus, pagonių dievaičių statulas ir kitas senų laikų bažnyčių šventenybes. O toji nelaimė ištikusi raganiams pakerėjus, žmonėms prasikeikus, dievus užrūstinus ar dėlei kitokių priežasčių.

Tačiau šiuose pasakojimuose glūdi ir paguodos kibirkštėlė. Sakoma, jog tie pasakojamieji skendiniai iš mūsų ežerų gelmių galėsią ir vėl iškilti. O tai gali įvykti Prisikėlimo dieną — per Velykas ar vasaros saulės grįžimo dieną — Jonines, kai pasibaigsiąs skendiniams paskirtasai prakeikimas. Galėtume minėtuosius skendinius išvaduoti ir mes, jeigu atsirastų žmogus, kuris įspėtų žodžius, būtų nepaprastai drąsus, kad nesibijotų nei didžiausių audrų, nei baisiausių pabaisų, bandysiančių kliudyti tam išvadavimui.

Susimąsto žmogus, pasiklausęs tokių pasakojimų, ir pamano: ar čia tik paprastos mūsų liaudies pasakos, ar kokie mūsų šalies tolimos praeities didžios nelaimės atgarsiai, kai šis kraštas pateko svetimųjų vergijon, tarytum giliuose ežeruose paskendo su visais miestais, pilimis, dvarais, bažnyčiomis ir dievais.

Molėtų miestelio apylinkėje prasideda gražusis Rytų Aukštaitijos ežerų kraštas ir tęsiasi visu Lietuvos pasieniu net iki Obelių miestuko. Čia didelių ir mažų ežerų šimtais priskaičiuojama. Vien Molėtų valsčiuje esama apie 100 ežerų. Būdingi ežerų vardai jau šį tą reiškia, o ką besakyti apie jų grožį bei pasakojamas apie juos legendas!

Keliaujant iš Molėtų į Dubingius, apie du kilometrai nuo Molėtų, ties Paluokesos kaimu, tyvuliuoja gražusis Luokesų ežeras. Jo pakrantėje ties Dubingių vieškeliu matyti kelios žvejų valtys. Žvejai tvarkosi tinklus. Vienoje išvilktų į krantą valčių sėdi senukas ir pina iš vytelių bučių žuvims gaudyti. Priėjęs arčiau, senelį palabinu ir taip jį kalbinu:

— Ežerai ir ežerai, kur tik pažvelgi, tik vardais jie vienas nuo kito tesiskiria. O kaip šis ežeras vadinasi?

— Dabar jį Luokesais vadina,— atsako senelis.— Seniau vadinosi Lokės ežeras.

— Įdomu, dėl ko jį Lokės ežeru vadindavo? — paklausėme senelį.

— Senovėje šioje vietoje buvusios didelės girios,— pasakoja senelis toliau.— Vidugiry stovėjo aukštas kalnelis, kurio viršūnėje buvo pilis. Joje gyveno kažkuris mūsų kunigaikščių. Kartą šios pilies apylinkėje pasirodė tokia paslaptinga lokė. Ji tos apylinkės žmonėms ne tik nieko pikta nedarė, bet labai draugiškai su jais sugyveno. Patyręs apie tą nepaprastą žvėrį, pilies kunigaikštis išėjo į girią jo medžioti. Eina eina ir sutinka lokę. Nors

žvėris kunigaikščiui nieko pikto nedarė, jis užsimojo ietimi ją durti. Tuomet lokė žmogaus balsu tarė: „Nežudyk manęs, aš esu pakerėta karaliūnaitė. Aš vargstu niekam pikto nedarydama, ligi pasibaigs man primestas prakeikimas. Jeigu tu manęs nepaklausysi, pražūsi su visa savo pilimi". Kunigaikštis lokės žodžių nepaklausė ir puolė ją šaukdamas: „Prasmek, tu piktoji ragana!" Ir tuo pat metu smeigė ietį žvėriui į krūtinę. Griuvo lokė žemėn, net giria sudrebėjo, o išsiliejęs jos kraujas virto ežero vandenimis, kurie apsėmė kunigaikštį su visa jo pilimi. Taip atsirado šis ežeras, kuris pirmiau vadinosi Lokės, o vėliau — Luokesų ežeru. Sako, ir dabar Joninių naktį kartais iškylanti iš to ežero pakerėtoji lokė ir raudanti žmogaus balsu, tik, raudonskiauteriui pragydus, vėl nerianti ežero dugnan.

— O ar nesibijo žmonės maudytis šiame ežere? — paklausiau senelį.

— Kas čia dabar bijosis. Juk tatai seni pasakojimai, kurie plaukia per kartų kartas kaip tie vandenys,— mostelėjęs ranka, kalbėjo senelis.

— Ačiū, dėde, už pasakas, keliausime toliau,— brukdamas sidabrinį, tariau.

— Už pasakas čia nemokama. Kiek aš mokėjau tokių pasakėlių apie visus mūsų apylinkės ežerus, nė maišan netilptų. Senatvėje suvargau, daug jau ir pamiršau,— baigė senelis pasakojimą.

Lankydamas mūsų krašto ežerus, vieną šeštadienį atsidūriau ties Šiaulių ežeru Talkša. Netoli paežerėj Žuvininkų kaimo kerdžius ganė karves. Senas kerdžius, manau, šį tą gali žinoti apie tą paslaptingą ežerą. Taigi pakalbinsiu jį ta proga.

— Kai tamsta senas paežerės gyventojas, bene prisimeni senovės pasakojimų apie šį ežerą?

— O o, kiek visokių pasakų apie tą ežerą žmonės pripasakoja. Senatvėje daugelį jų būsiu jau ir pamiršęs,— linksmai atsako kerdžius.— Gal ir esi girdėjęs, pasakojama, kad šiame ežere skamba paskendę varpai. Seniau to ežero vietoje buvusi kažkokia bažnyčia ir vienuolynas. Vienuoliai labai užrūstinę dievus ir su bažnyčia bei vienuolynu nugrimzdę skradžiai žemės, o toje vietoje atsiradęs ežeras. Paskendusios bažnyčios varpai dar ilgai skambėdavo ežere dejuodami: „Skendau, brolau, skendau, skendau ū-ū-ū..." Kas juos žino, gal pagalbos šaukėsi varpai ar kokių aukų reikalavo. Pasakojama, kad

šis ežeras kasmet reikalauja skenduolio žmogaus, kaip jam pažadėtos aukos. Ir tikrai kiekvieną metą ežere paskęsta bent vienas žmogus. O skenduolių varpų ligi šių dienų niekas nesužvejojo. Žuvininkų kaimo žvejai įleido į ežerą ilgas virves su kabliais, bet varpų nepasiekė. Kai ežero vanduo ramus, daug kas mato gelmėje paskendusią bažnyčią, kuri atrodo bokšto viršūne atsirėmusi į ežero dugną... Mano senos akys jau nebeįžiūri.

Baigęs pasakojimą, kerdžius varėsi karves paežere.

Šalia Varnių tvokso du dideli ežerai — Lūkstas ir Biržulis. Jie bene gražiausi visoje Žemaitijoje. O Lūksto ežeras garsus povandeniniu senovės keliu kūlgrinda. Todėl tokia vietelė lankytojų labai mėgstama.

Kartą, vaikščiodamas Varnių ežerų pakrantėmis, susitinku žemaitį A. Poškaitį, 80 metų senelį, ir pakalbinu jį:

— Kai toks senas žmogus, bene žinai šį tą apie šios apylinkės įžymenybes ir šio kampelio senovę?

— Kur nežinosi, juk čia man pažįstamas kiekvienas kampelis nuo jaunų dienelių. O mano Varniai — tai viena žymiausių Žemaitijos vietų.

— Taigi norėčiau iš tamstos išgirsti, ką senieji žemaičiai apie šią vietelę pasakodavo, ko nėra nė knygose aprašyta,— pareiškiu pageidavimą.

— Šių dienų Varniai senovėje buvo didelis Žemaitijos miestas, Medininkais vadinamas. Prieš šimtus metų čia buvusi didelė šventvietė. Ten, Pabiržuly, matyti nedidelis Šerpaičių kaimas. Biržulio ežero krante, ties Šerpaičių kaimu, stovėjęs žemaičių dievaičio Šerpaičio stabas. Jis buvęs vėjų ir audrų dievas. Leisdamiesi į ežerus žuvauti, žemaičių žvejai melsdavę dievaitį Šerpaitį laimingos žūklės ir gero laimikio, o grįžę aukodavo jam dalį sugautų žuvų. Ir žemaičiams apsikrikštijus, dievaitis kurį laiką savo vietoje tebestovėjo. O žemaičiai šiam dievukui paslapčiomis net aukas nešdavę. Tai matydamas, Žemaičių vyskupas prašęs Vytautą, kad šis uždraustų žemaičiams senuosius dievus garbinti. Tuomet atėję Vytauto kareiviai ir sudraudę neklusnius žemaičius, o jų dievaitį Šerpaitį paskandinę Biržulio ežere.

— Ar ir dabar tas dievaitis tebemirksta ten ežere? — pasiteirauju.

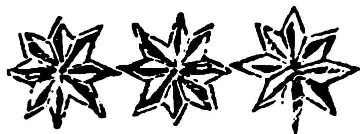
— Dievai jį žino, kur jis dabar gali būti? Neseniai girdėjau pasakojant, kad, sausindami paežerių pievas, Biržuly darbininkai radę kokias senovės dievaičio liekanas.

Senieji pasakodavo, jog dievaitis tebesąs ežero dugne. Sako, jei atsirastų, kas išžvejoja iš ežero gelmių dievaitį ir atstato jį buvusioje vietoje, tuomet iškiltų Lūksto ežere paskendęs didelis miestas su Šerpaičio bažnyčia. Lūksto ežero pakraštyje, kur išteka Varnelės upelis, giedrą dieną, kai ežeras ramus, žvejai mato paskendusią bažnyčią, o žvejojant kartais ir tinklai užsikabina už jos bokštų.

— Šių dienų mokslo žmonės, manau, išgraibstys iš ežerų paskendusius aukso lobius ir kitas pasakojamas brangenybes, o išleidę vandenis, ištirs, ar ten esama paskendusių pilių, miestų ir bažnyčių,— sako draugas.

— Sergėk, Dievali, tokie ežerai, kas juos gali judinti, senovėje juk šventais jie buvo laikomi. Užpykdyti jie visą Varnių miestelį gali užlieti. Girdėjau senuosius kalbant, kad Varnius supantys ežerai esą pasiryžę paskandinti ir Varnių miestelį, kaip kad paskandino Medininkų miestą. Tatai atsitiktų, jeigu kieno pikta ranka paliestų šventus žemaičių vandenis,— baigė žemaitis pasakojimą.

Tokių ir kitokių senovės padavimų galima išgirsti beveik apie kiekvieną mūsų krašto ežerą.

PABUDO PILIAKALNIUOSE MIEGOJUSI KARIUOMENĖ

Lietuva — piliakalnių kraštas. Visa ji lyg sėte nusėta piliakalniais, pilaitėmis ir milžinkapiais. Mūsų krašte iki šiol surasta jau daugiau nei tūkstantis piliakalnių. Daugiausia jų yra Prūsų pasieny, iš kur dažniausiai mūsų kraštas buvo puolamas. Piliakalniai yra ne kas kita kaip mūsų senovės laikų gynybos tvirtovės. Prieš šešis septynis šimtus metų ant tų kalnelių stovėjo medinės ar mūrinės pilys, kuriose dieną naktį budėjo ginkluotos mūsų sargybos.

Nors dabar tie piliakalniai kraštui ginti nebetinkami, tačiau savo reikšmės nėra nustoję. Ilgus metus, primindami savo galingąją senovę, kuri išliko gyva senų žmonių pasakojimuose, piliakalniai kėlė mumyse tėvynės meilę ir žadino išsilaisvinimo iš svetimo jungo viltį. Tokie pasakojimai anuomet pavaduodavo spaudą, kurią pavergėjai mums buvo uždraudę. Rusų valdžia šitų pasakojimų uždrausti negalėjo. Gyvo lietuvio žodžio, nors ir varžomo, uždrausti buvo neįmanoma. Suprasdami mūsų istorinių vietovių didelę įtaką lietuvio dvasiai, rusai sakydavę, kad, norint Lietuvą surusinti, reikia išnaikinti piliakalnius, kryžius ir dainas. Ne veltui ir mūsų tautos himnas sako: „Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia".

Daugelis piliakalnių išstovėjo šimtus metų. Neįstengė jų nė mūsų priešai sunaikinti. Taip pat ir pasakojimai bei padavimai apie piliakalniuose miegančią kariuomenę, karo vadus ir užburtas karalaites išliko iki šių dienų, perduodami iš lūpų į lūpas mūsų tėvų ir senelių. Tuose pasakojimuose sakoma, kad piliakalniuose tebėra gyvi galingieji karo vadai ir jų narsi kariuomenė, bet jie miega amžių miegą ir kelsis išgirdę tėvynės balsą, šaukiantį jų pagalbos. Tatai rodo, jog pavergtas lietuvis tikėjo kada nors išsivaduoti iš savo sunkaus jungo.

Tuo tarpu paklausykime vienos kitos būdingesnės sakmės arba padavimo.

Apie Kauno apskrities Veliuonos piliakalnyje miegančią Lietuvos kariuomenę veliuoniečiai pasakoja tokį padavimą.

Seniai, dar prieš Didįjį karą, kartą vėlybą pavasario vakarą važiavo koks ūkininkas iš turgaus namo. Privažiavus Veliuonos piliakalnio vidurį, nei iš šio, nei iš to ėmė ir sustojo vežimas vietoje. Ogi žiūri žmogelis — šalia jo vežimo stovi milžinas senovės karys, geležiniais šarvais apsitaisęs ir senovės ginklais apsiginklavęs. Karys ūkininką prakalbinęs ir rankos mostelėjimu nurodęs važiuoti paskui jį į piliakalnį. Ūkininkas žiūri, stebisi ir mato į piliakalnio požemį padarytą kelią, akmenimis išmūrytus vartus ir geležimi kaustytas duris.

Įėjęs kalno vidun, ūkininkas dar labiau nustebo. Ten žmogelis pamatė abiejose pusėse eilių eiles bestovint gražiai surikiuotų raitų pulkų. Šaunūs vyrai sėdi ant žirgų, geležiniais šarvais ginkluoti nuo galvos ligi kojų. Jie

sėdi nejudėdami ir miega, o jų žirgai stovi galvas nuleidę kaip negyvi. Visur amžina tyla, kaip danguj.

Nežinomasai karys, kuris ūkininką požemin atvedė, paėmęs trimitą triskart sutrimitavo. Tik suskambėjo trimito balsas, tuojau nubudo miegojusi kariuomenė. Garsiai nusižvengė atbudę raitelių žirgai, sužvangėjo geležiniai karių šarvai ir plieno ginklai. Vadas paklausė ūkininko: „O kam mumis šaukiate, ar jau šiandien Švento Jono diena?“ Ūkininkas sako: „Dar ne šiandien“. Karys sako: „Švento Jono dieną, kai išgirsime šaukiant, mes kelsimės ir josime krašto vaduoti“. Tai pasakęs, karys sėdo ant žirgo ir, davęs ženklą savo kariuomenei nurimti, vėl kartu su visais užmigo amžinu miegu. Kalne vėl viskas nutilo, kaip ir buvę. Ūkininkas, išėjęs iš kalno požemių, grįžo namo ir papasakojo kitiems.

Telšių apylinkės Džiuginėnų dvaro kumetė Zuzana Mileikienė, 69 metų senutė, papasakojo apie Šatrijos kalne esančią lietuvių kariuomenę.

— Girdėjau, seni žmonės šnekėdavo, jog po Šatrijos kalnu esą užkeikti mūrai dideli, kurie čia likę nuo senų laikų. Tuose mūruose, arba pilyse, yra senovės kareivinės. Tenai, kalno požemiuose, stovi paslėpta užburtoji senovės žemaičių kariuomenė.

Kartą, sako, naktį kažkoks žemaitis ten užklydęs. Prijojęs Šatriją, išvydęs kalno požemin geležines duris atrakintas. Joja žmogus pro duris į kalno požemius gilius. Tik įjojo ir sustojo. Žiūri, veizi nusigandęs. Aplink mato stainių stainias, surikiuotos raitų eilės. Stovi žirgai pabalnoti, ant žirgų — kariai ginkluoti. Žiba ginklai ir šarvai, puikūs juodbėri žirgai, ant žirgų žemaičių vyrai ąžuolai. Tylu, nyku kaip kapuose. Stovi žirgai kaip mediniai. Rymo raiteliai geležiniai. Ilsisi ir miega amžių miegu užburti. Jie laukia, kada išgirs balsą ar gaus raštą, šaukiantį vaduoti savo kraštą. Sako, kai reikės, jie vėl atbus, išvarė kryžiuočius, ruskius, vokiečius, išvys ir lenkus nelabus.

Žemaitis nebailus, pasikaustęs ten savo arklelį ir vėl išjojęs iš slaptųjų Šatrijos požemių ramus. Kai namo parjojo, apie tai saviesiems papasakojo. Sako, jog ten ir dabar esą galima į tuos požemius įeiti, tik nereikia budinti tų miegančių kareivių, ligi dar neatėjo tam laikas.

Panašiai pasakojama apie Medvėgalio piliakalnio, Kauno, Vilniaus ir Gardino pilių požemiuose esančią užburtą Lietuvos kariuomenę.

GARSIOJI ŽEMAIČIŲ KALVARIJA

Kalnuotoje Žemaitijoje, pusiaukelėje tarp Alsėdžių ir Sedos, kur tarpkalniais vingiuodama teka sraunioji Varduva, senovėje buvusi stipri lietuvių pilis, kuri istorijoje minima jau 1253 m., kai kalavijuočiai puldinėjo žemaičius.

Žemaičių Kalvarijos miestelis įsikūręs prieš 300 metų. Anksčiau toje vietoje nuo neatmenamų laikų buvo Gardų sodžius, kurį kartu su kitais valsčiais Vytautas atidavė Žemaičių vyskupui. 1619 m. Žemaičių vyskupas Stanislovas II Kiška viename aukštame Gardų sodžiaus kalnelyje pastatė pirmąją koplyčią. Ji buvusi nedidelė, medinė, šv. Jono vardu, nuo to ir šis kalnas gavęs šv. Jono vardą. Dabar ant šio kalno stovi Alyvų daržo koplyčia. Pirmoji Gardų bažnytėlė nuolatinio kunigo neturėjo — į ją šventadieniais atvažiuodavo Alsėdžių kunigas.

Apie 1622 m. Gardų bažnytėlė gauna parapijos teises, ir prie jos apgyvendinamas nuolatinis kunigas. Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius kovai su protestantizmu parsikvietė vienuolių dominikonų ir 1637 m. atidavė jiems medinę Gardų bažnytėlę, aprūpinęs reikiamu turtu. Anuo metu iš visų kraštų maldininkai gausiai lankė Kristaus kančių kelius, arba Kalvarijas, Jeruzalėje, tačiau dėl didelio tolumo tai padaryti tik labai retas kuris galėjo, todėl panašūs Kristaus kančių keliai imta steigti visuose kraštuose, o ypač Lenkijoje ir Lietuvoje. Pats vyskupas, kaip rašo M. Valančius, apėjo Gardų kalnus ir parinko vietą Kalvarijoms steigti, pats žingsnius skaičiavo stacijų koplyčioms. Pastatęs Kalvarijos kalnų kop-

lyčias, vyskupas J. Tiškevičius iškilmingoje procesijoje pats pirmas apvaikščiojo Kryžiaus kelius, daugely vietų, keliais eidamas, barstė šventas žemes, parvežtas iš Jeruzalės šventviečių. 1639 m. vyskupas iš Šv. Tėvo išgavo Kryžiaus kelių lankytojams atlaidus. Nuo to laiko Gardai ėmė vadintis Gardų Kalvarija.

Vėliau vyskupo J. Tiškevičiaus rūpesčiu kairiajame Varduvos krante, kur buvo vienuolyno sodas, pastatyta Šv. Marijos bažnyčia. 1649 m. liepos 4 d. į ją iškilmingai buvo įnešta monstrancija su Šv. Kryžiaus medžio gabalėlio relikvija, gauta iš Liublino dominikonų bažnyčios. Ši relikvija dabar čia visame Pabaltijy vienintelė (ji apie 3 cm ilgio ir 1,5 cm pločio). Vienuolyno archyve yra tos relikvijos dovanojimo ir saugojimo aktas — pergamente rašytas raštas, kuriuo įsakoma budriai saugoti šią retą relikviją ir nė trupinėlio jos niekam nedalyti, o jeigu kas drįstų šio neklausyti, užsitrauktų Dievo rūstybę. Monstrancija su didžiąja relikvija padėta Šv. Kryžiaus altoriuje. Nuo šios relikvijos įsteigimo Gardų Kalvarijoje, arba dabartinėje Žemaičių Kalvarijoje, kasmet yra apvaikščiojama nuo 1 iki 12 d. liepos mėnesį. Į iškilmingus atlaidus didžiosios maldininkų procesijos atvyksta iš Žemaitijos ir viso krašto. Taigi šiemet jau sueina lygiai 300 metų nuo Kalvarijų pastatymo ir Šv. Kryžiaus relikvijos įnešimo.

Kita didelė Žemaičių Kalvarijos šventenybė — tai stebuklingasis Dievo Motinos paveikslas didžiajame bažnyčios altoriuje. Šį paveikslą vienuolis Petras Pregačauskis parvežė iš Romos. Ilgą laiką jis buvo laikomas vienuolyne. Vėliau, įvykus keletui stebuklų, Dievo Motinos paveikslas su iškilminga procesija perneštas į bažnyčią. Kada tai įvyko, sunku pasakyti, bet iš stebuklų aprašymų matyti, jog 1648 m. paveikslas jau buvo bažnyčioje. Kabantys prie paveikslo dovanų ženklai, paaukoti patyrusiųjų įvairias malones, liudija, kad jis yra didžiai gerbiamas. Stebuklingasis paveikslas vaizduoja Dievo Motiną su Sūnumi ant rankų. Labai panašus į stebuklingąjį Šiluvos paveikslą.

Ilgainiui senoji Kalvarijos bažnyčia supuvo ir apiro, o per didesnius atlaidus joje netilpdavo maldininkai. 1750 m. vyskupas Antanas Tiškevičius prie vienuolyno pastatė naują, daug didesnę, medinę bažnyčią ir įtaisė joje 15 ar 17 altorių. Netrukus dominikonai užsigeidė dar didesnės ir gražesnės bažnyčios. Vyskupui leidžiant,

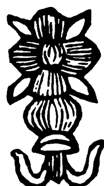
1785 m. rugsėjo 4 d. padėtas kertinis mūrinės bažnyćios akmuo. Jos statyba ilgai užtruko, nes tuomet Lietuvos ir Lenkijos valstybei buvo sunkiausi laikai. Taigi ir naujoji bažnyčia su didžiausiu vargu baigta statyti tik 1822 m., ir tų metų liepos 7 d. joje buvo atlaikytos pirmosios Mišios. 1824 m. senąją medinę bažnyčią dominikonai nugriovė. Jos altorius ir paveikslus perkėlė naujojon mūrinėn.

1896 m. gegužės 17 d. šalia kapinių užsidegė kalvė. Pūtė stiprus vėjas, ir pavėjui užsiliepsnojo artimos bažnyčiai trobos, nuo kurių vakarų vėjo nešamos kibirkštys uždegė bažnyčios lentelių stogą. Ugniagesių anuomet dar nebuvo. Subėgę žmonės skubiai puolė gelbėti bažnyčios brangenybių, nes gaisro gesinti neturėjo kuo. Stogui degant, žmonės spėjo iš bažnyčios išnešti altorių, paveikslus ir daug kito turto. Ugnyje žuvo turtingas vienuolyno knygynas ir svarbių dokumentų archyvas. Bokštuose sudegė senas, vienuolių įtaisytas laikrodis, iškrito apdegę, tačiau nesutirpę varpai, kurie nuostabiu būdu nukrito sveiki. Per didžiuosius atlaidus maldininkai dosniai sudėjo aukų, iš kurių kitą pavasarį bažnyčią pradėta atstatyti. Šis darbas atsiėjo apie 30 000 aukso rublių. Sudegusią bažnyčią atstatant, gerokai paaukštinti bokštai, ir dabar jie yra apie 56 m aukščio, o seniau buvo tik apie 26 m. Be to, padarytos gražiai gaubtos lubos ir gipsiniai altoriai. Stogas uždengtas cinkuota skarda (pirmasis stogas buvęs čerpių, vėliau skardos ir pagaliau malksnų, kuris sudegė).

Įdomiausia Žemaičių Kalvarija per didžiuosius atlaidus, kai čia iš viso krašto sueina, tarsi patvinusios upės suplaukia maldininkų minios — kasmet bent po 20—30 tūkstančių. Tačiau dabar jau toli gražu nebe taip, kaip buvo seniau. Žemaičių vyskupas A. Tiškevičius, kad gausiau Kalvarijon plauktų maldininkai, 1748 m. vienuolikai artimesnių parapijų įsakė kasmet vaikščioti į Didžiąją Kalvariją iškilminga procesija. Kas šio įsakymo neklausytų, turėtų Kalvarijos vienuoliams mokėti 50 timpų (45 litus) pabaudos. Anuomet bažnytinės maldininkų procesijos Kalvarijon traukdavo iš visų Žemaitijos kampelių su neregėtu triukšmu ir iškilmėmis. Giedotojai iš visų jėgų traukė šventas giesmes, dūdoriai garsiai pūtė trimitus, būgnininkai triukšmingai daužė būgnus, dėl didesnio trenksmo šaudė šautuvais, pištalietais ir mozierinėmis. Raiti ant žirgų jaunikaičiai nešė skersines arba papartines vėliavas, o mergaitės — žolynais aptaisytus al-

torėlius ir paveikslus iš bažnyčių. Įėjus miestelin, kalvarijiečiai iškilmingai pasitikdavo.

Paglemžę Lietuvą, rusai pradėjo mūsų kraštą visokiais būdais spausti. Po 1831 m. sukilimo rusų valdžia uždarė vienuolynus ir atiminėjo katalikų bažnyčias. Uždarė ir Kalvarijos vienuolyną. Buvo užgynę remontuoti Kalvarijų koplyčias, ilgainiui siekė panaikinti didžiąją šventvietę, bet po įvykių Kęstaičiuose, Kražiuose, Tytuvėnuose ir kitur, matydami nepaprastą žemaičių pagarbą savo šventvietėms, Kalvarijos šventenybių nedrįso liesti. Tačiau vienuolyno žemes ir turtus atėmė ir čia įkūrė rusų vienuolyną.

AUKŠTAITIJA

RYTŲ LIETUVOJE

Mūsų kraštas, rodos, visiems gerai žinomas ir pažįstamas, nes jau seniai visokių keliautojų ir krašto tyrinėtojų visas skersai išilgai išvaikščiotas, todėl gal net neverta jame nieko nė ieškoti. Daugelis mano, jog visa, kas gražu ir įdomu, yra tik kituose kraštuose, o visa, kas sava, tas tiek menka ir nieko neverta, kad ir keliauti nėra ko; todėl mūsų žmonių, keliaujančių po savąjį kraštą, yra labai maža.

Trylika metų, kai keliauju po visą Lietuvą, daug ko mačiau, daug ko girdėjau, bet dar yra tokių vietų, kurių nelankiau, o jeigu ir lankiau, tai kiekvieną kartą vis dar ką nors nematyta pamatau ir negirdėta išgirstu.

Šį kartą keliauju po gražiąją Rytų Lietuvą, renku Vytauto Didžiojo muziejui lietuvių liaudies meną. Kartu keliauja ir muziejaus sekretorius V. Kuprevičius.

Darbą pradedame D a u g a i l i ų miestely. Daugailiai — miestelis visai mažas. Nameliai visi menki, stogai daugiausia šiaudiniai. Gražiausias miestelio papuošalas — tai sena, stilinga dviejų bokštų medinė bažnytėlė. Šalia jos stovi aukšta varpinė, atskirai pastatyta ir tik ką atnaujinta. Užlipę trečian varpinės aukštan, radome keletą aukštaičių dievdirbių darbo dievaičių ir porą labai senų, su ypatinga ornamentika, kryžių, kurie, kaip spėjama, senovėje buvo procesijoje nešami aplink bažnyčią. Bežiūrinėjant varpinės senybes, atsirado ir klebonas, iš kurio mes daug tikėjomės, bet labai nusivylėme. Gerasai klebonėlis, nepaisydamas aukštos įstaigos mums duotų įgaliojimų, ne tik nesutiko nieko padovanoti muziejui, bet neleido nė fotografuoti nieko, kas yra bažnyčios ir varpinės viduje. Pagaliau per didelį maldavimą pavyko kleboną priprašyti, kad leistų nors nufotografuoti, nes tokios retos senybės, niekieno neprižiūrimos, gali ir visai žūti. Išdavę klebonui raštišką pažadą, jog nufotografuotų senienų niekur kitur nepanaudosime, tik muziejaus reikalui, galėjome nufotografuoti daiktus, kurie seniau gal buvo ir šventi.

Daugailių miestely yra įdomus senovės paminklas piliakalnis, kuris neseniai kažkokių nenaudėlių buvęs pradėtas ardyti. Piliakalny buvę pradėta numirėliai laidoti, supiltų kapų žymės ir dabar tebėra. Kalno viršūnėje stovi keli seni kryžiai, vienas jų buvęs pagražintas medžio pjaustymais, kurių dauguma jau nubyrėję.

Žmonių pasakojimu, senovėje Daugailių piliakalnyje stovėjusi medinė bažnyčia, kuri vėliau, sako, sudegė. Kita bažnyčia buvusi pastatyta irgi medinė, bet kur ji stovėjo ir kaip atrodė, to niekas niekad nepasako. Antrajai bažnyčiai sudegus, buvo pastatyta dabartinė. Taigi kai kurie pasakotojai dėl to sako, jog seniau Daugailiai buvęs labai didelis miestas, nes turėjęs tris bažnyčias. Galbūt panašiai yra ir su kitais mūsų miesteliais, apie kuriuos kartais girdime senus žmones pasakas bylojant, kad koks miestelis turėjęs net 12 bažnyčių.

Kita žymesnė Daugailių retenybė — tai 106 metų senelė Nastė Raudonienė, kuri seniau dirbdavusi molinius puodus. Senutė dar ir dabar atrodo gana tvirta, tik visiškai kurčia, be kitų pagalbos negalėjau su ja pasikalbėti, todėl maža ką galima iš jos sužinoti apie senuosius laikus. Šimtametė senelė dabar ir puodų nebedirba. Pažymėtina, kad puodus ji dirbo nors ir molinius, bet ne

paprastus, o tokius, kuriuose valgius galima kepti ir virti kaip metaliniuose. Seniau čia žmonės kitokių puodų kaip moliniai nė neturėjo.

Daugailiuose nuo senų laikų stovėjo viena palaikė dūminė lūšnelė, kaip kokia muziejinė retenybė. Žvelgdamas nuo piliakalnio, parodžiau ją savo bendrakeleiviui ir sakau:

— Va, žiūrėk, tai paskutinė Daugailių dūminė lūšnelė, ir kaip tik šiuo metu kūrenasi, nes pro jos dureles, čiukurą, pastogius ir sienų plyšius rūksta rudi dūmai. Taip dūminės visuomet rūksta, kai jų krosnis kūrenasi.

Taip manė ir visi miestelio gyventojai. Kai pro šiaudinį stogą raudonos liepsnos parodė ugnies liežuvius, tuomet visi suprato, jog trobelėje kas nors negerai darosi. Sujudo miestelis kaip skruzdėlynas, kiekvienas bijosi, kad vasaros sausroje išsiplėtęs gaisras nenušluotų viso bažnytkaimio.

Dūminėje lūšnelėje gyveno senutė Papučkienė. Ji buvo garsi gydytoja, gydydavo žolėmis gyvulius ir žmones nuo visokių ligų ir kitų negerovių. Trobelės užkrosnyje buvo sukrautas didžiausias laužas visokių vaistažolių, kurios, krosnį pakūrus, ir užsidegė, o nuo jų ir visa lūšnelė.

Bematant subėgo pusšimtis gerų žmonių ir tuojau puolė gelbėti degančio senutės turto. Seną kraitinę skrynią ir dar šiokių tokių niekelių iš ugnies pavyko išnešti, bet lūšnelės gyventoja senutė Papučkienė ne tik nesikrausto iš ugnies apimtos trobelės, bet nesiduoda nė išnešama. Vienas drąsuolis prievarta ištraukė ją laukan. Paskui senelė vis dar prašėsi, kad leistų eiti jai į ugnį gyvai sudegti. Spėjama, kad ugnyje paliko senutės pinigai, todėl ji nebenorėjo nė gyventi.

Trobelei sudegus iki pat pamatų, gesintojai pradėjo kabliais ardyti pakrosnį, ieškodami, bene ras ką gerą nesudegusį. Tik staiga kad šoks iš ugnies viena po kitos didžiausios žiurkės. Visi nustebo, kad troba sudegė iki pamatų, o žiurkės liko gyvos.

Pavakary pasiekėme Salako valsčiaus G a i d ž i ų kaimą. Stovi jis aukštoje vietoje, prie gražaus Sylio ežero. Žuvis ežere žvejoti gali tik tas, kuris tą ežerą nuomoja, taigi ir prie pat ežero gyvendamas negali žuvies nė paragauti.

Gaidžių kaimo paklonėje, kalnelio skardyje, kiūto didžiausias akmuo kaip troba. Vardo, sako, jis neturi, visi

vadina Darymo akmeniu. Seniukas Jonas Žilinskas apie tą akmenį papasakojo man tokį padavimą.

Senovėje, sako, velniai čia gyvenę kartu su žmonėmis. Vienas kažkoks velniūkštis susiderėjęs su boba, kad jis didįjį Gaidžių kaimo akmenį nuris į Darymo balą, kuri prieina netoli kaimo paklonių. Jeigu jau ką susideri, tai gali negali, žūtbūt turi padaryti. Taigi, sako, ir tas velniukas vargšelis susiderėjęs rito milžiną akmenį iš visų jėgų. Nors velnio be galo didelė jėga, bet ta boba, matyt, buvo kokia pikta ragana ir tą akmenį užkerėjo, kad velnias, pusę kalno jį nuritinęs, nebegalėjo toliau beparisti. Taip ir šiandien tas akmuo tebestovi pusiaukelėje tarp Gaidžių kaimo ir Darymo balos.

Darymo akmuo už Puntuką gerokai yra mažesnis, bet gana reto didumo, nes, greta stovėdamas, ir didelis vyras vos pasiekia jo viršų. Akmuo yra labai įdomios išvaizdos. Gal senovėje buvo koks Perkūno aukuras. Ženklų ir įrašų jame nematyti.

Gaidžių ir Antalgės kaimo apylinkėje yra Antalgės piliakalnis. Apie Antalgės piliakalnį, girdėjau, žmonės pasakoja įdomių padavimų. Seneliai šneka, kad senovėje ant to piliakalnio stovėjusi bažnyčia, tik ne katalikų, o pagonių dievaičių. Paskui toji bažnyčia nuėjusi gilyn žemėsna į piliakalnį. Sako, kad šventadienį, pačiame vidurdieny, kai bažnyčioje eina mišios, tai, gerai įsiklausęs, gali girdėti piliakalny varpais skambinant. Sako, ateis laikas, ir toji bažnyčia iš kalno vėl iškils.

Apsilankius pas Gaidžių kaimo gyventojus, surasta šiokių tokių retenybių. Viena žymesnė to kaimo retenybė — tai vyras verpėjas Mikas Viščius-Gurkšnys. Tikroji jo pavardė — Viščius, Gurkšniu jį tik pravardžiuoja. Čia toks paprotys, kad visi prie tikrosios savo pavardės turi ir kokią nors pravardę. Dažniausiai tokios pravardės reikia tam, kad, tame pat kaime esant ir daugiau gyventojų vienodomis pavardėmis, vienpavardžius lengviau būtų galima atskirti vienus nuo kitų.

Mikas Gurkšnys — 76 metų senelis. Verpti jis išmokęs kokių 15 metų vaikas. Verpia jis ne rateliu, kaip dabar visos verpėjos, bet su senoviška verpste, kokiomis šioje apylinkėje verpdavo prieš 60 metų. Nors senoviškų verpsčių čia visur galima rasti, dabar jomis jau niekas nebeverpia, o jaunesnieji nėra net matę, kaip verpstėmis tai daroma. Verpstė susideda iš dviejų dalių. Viena dalis, prie kurios pririšamas verpiamasai kuodelis, yra pa-

naši į kastuvą ir stovi statmenai. Antroji verpstės dalis pritaisyta apačioje statmenosios, ant jos verpdama atsisėda verpėja ir šitaip prilaiko verpstę, kad ši neparvirstų. Ir trečioji verpstės dalis, vadinamasai verpstukas, kuriuo sukamas verpiamasai siūlas. Verpstukas esti poros sprindžių ilgio, dailiai apvaliai ištekintas iš medžio. Vienas jo galas visai plonas, kad būtų patogus pirštais sukti, o antrasai su didele buože, kad verpstukas smagiau įsibėgtų. Verpstės lentelė, prie kurios rišamas linų ar vilnų kuodelis, esti išpjaustyta gražiais ornamentais, dažniausiai skrituliais su šešialape rožele. Daugelis verpsčių turi po 100 metų ir daugiau, vienoje net mačiau įrašytus 1801 metus.

Kaimynai nuvedė mus pas senelį verpėją. Subėgo ir viso kaimo vaikučiai pasižiūrėti, kaip verpiama senoviška verpste. Seniukas Gurkšnys savo mokslą čia pat visiems ir parodė. Tuojau pasiėmė verpstę, prisirišo prie jos saują kanapių. Pluoštelį pakulų išpešęs, pradėjo pirštais taisyti siūlą ir sukti jį verpstuku. Paskui suverptą siūlą užvyniojo ant to paties verpstuko, kaip ir ant šeivos. Taip verpia, ligi priverpia visą verpstelį, o paskui nuo to verpstelio išveja į kamuolius arba į lanktį.

Senelis Gurkšnys verpia kaip geriausia verpėja, geriau nė su rateliu nepaverptų. Jis savo gyvenime sakosi jau labai daug siūlų suverpęs maišams ir tinklams. Dabar dėl senatvės šiuo amatu neužsiima. Žmonės pasakoja, kad šioje apylinkėje kai visi tokiomis verpstėmis verpdavo, tai ir daugelis kitų vyrų susiverpdavo siūlų tinklams ir maišams. Taigi seniau Aukštaitijoje vyrų būta ne tik audėjų, arba atkočių, bet ir verpėjų, kurių vieną kitą ir šiandien užtinkame. Rytų Lietuva audimo menu plačiai pagarsėjusi nuo seniausių laikų.

Gaidžių kaime, čia pat prie garsiojo seniuko verpėjo, gyvena ūkininkai Tilvyčiai, kurių tėvas yra buvęs garsus Aukštaitijos dievdirbys. Dievdirbys Justinas Tilvytis gimė 1834 m. Zarasų apskrities Tauragnų valsčiaus Pilkenių kaime. Jaunas būdamas, jis mokėsi rusų statybos kursuose. Žmogus buvo apsišvietęs, rūpinosi ir kitų šios apylinkės švietimu, todėl buvo visų mylimas ir gerbiamas žmogus. Kaip gabus dailių medžio pjaustymų mėgėjas, prasimanė dirbti kryžiams dievukus. Dievdirbio amatą pamėgęs, šiai apylinkei padarė daug gražių šventųjų statulėlių, kurių nemaža čia dar užsiliko ir iki šių dienų. Antanas Tilvytis, užlipęs ant gryčios aukšto, surado sa-

vo tėvo darbo palikimą — vieną kitą šventųjų statulėlę — ir padovanojo muziejui. Tilvyčio darbo dievukų veidai be ypatingų bruožų ir išraiškos, bet jų rūbai labai gražiai ir stilingai išdrožinėti. Spalvas jis mėgdavo ryškias ir tamsias.

Privažiuojam Antabaltės kaimą, kuriame, pasakoja, esanti garsi šios apylinkės audėja Uršulė Gričiūtė. Pirmoji kaimo gryčia dūminė. Įeiname vidun patyrinėti, kaip čia dūminių vidus ir krosnis įrengta. Įėję neradome troboje nė jokios gyvos dvasios. Žmonės buvo išėję į laukus rugių pjautų ir palikę atviras duris. Kaimas ruošiasi pietums, pjovėjai ir pjovėjos būriais skuba iš lauko. Kaip gražu pažiūrėti, kada visi vyrai, moterys, jaunos mergelės, senos senelės ir seneliai dainuodami pareina nešini žibančiais pjautuvais. Čia vyrai ir moterys yra visi lygūs pjovėjai. Kiekvienas esti pats sau pjovėjas ir rinkėjas, todėl visi dirba lygiai vienodai sunkų darbą.

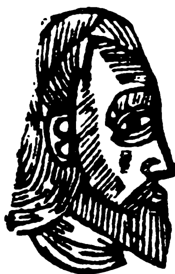
Antabaltės kaimo vidury gyvena garsioji audėja Uršulė Gričiūtė. Užeiname kieman. Visa Gričių šeima namų gonkelėse sėdi apie stalą ir šaltibarščius valgo. Kaitra neapsakoma, nors į šulinį lįsk atsivėsinti, nes ežere šilta kaip katile. Garsioji audėja, nebaigusi nė pietauti, nusivedė mus parodyti savo audimų. Tuojau pradėjo iš margųjų skrynelių traukti įvairiaraščius dimus, staldengtes ir rankšluosčius. Vieni jų keturių, kiti aštuonių, šešiolikos, dvidešimties ir daugiau nyčių vėrimo. Spalvų irgi labai įvairių.

Audėja Gričiūtė — tikra amatininkė, nes audžia ne tik sau, bet ir visai plačiai apylinkei pagal užsakymą. Ji pati išgalvoja ir naujus audimo raštus. Austi išmokusi iš savo močiutės, jokių audimo kursų nėra lankiusi. Audžia paprastomis senovės kaimo staklėmis.

Rytų Aukštaitija rugius pjauna lenktais pjautuvais. Zarasų, Degučių, Tauragnų ir Salako valsčiuose dalgiais rugius pjaunančių neteko matyti, bet ir vienarankė dalgelė čia didelė retenybė. Dalgiais pjaunami rugiai tik stogams dengti skirti, kad ilgesni būtų, nes pjautuvais negalima nupjauti sulig žeme. Šieną ir dobilus taip pat dalgiais pjauna.

Labai gražu pažiūrėti, kai čia visi vyrai ir moterys, o kartais ir vaikai vikriai darbuojasi gražiai lenktais pjautuvais. Įsižiūrėjęs į pjovėjus, matai, kaip jie gražiai apima ranka saują, arba, kaip čia sako, siūtį, rugių ir antra ranka vikriai ją pjautuvu nupjauna. Nupjautųjų

rugių dar nepadėjęs iš rankos, pjovėjas vėl pjauna kitą siūtį. Taip daro kokius 5—6 kartus, kol supjauna pilną saują rugių. Kai jau sauja daugiau apimti nebegali, pjovėjas, kaire ranka suėmęs už šiaudų pašaknių, o dešine užkabinęs pjautuvu už pavarpio, gražiai pakelia tą saują virš savo galvos ir padeda ant nupjautos dirvos. Toliau taip pat pjauna kitą saują. Kai supjauna 7 tokias saujas, suriša visas pėdan ir guldo jį čia pat ant nupjautos ražienos. Gerų rugių vienas pjovėjas su pjautuvu čia per dieną, sako, supjauna tris kapas pėdų. Aukštaitijos rugiai visur labai menki, nes žemė — grynas smėlis.

PUNTUKAS

Iš Anykščių į Kurklius keliaudamas gražių pašventupių vieškeliu, už kokių keturių kilometrų nuo Anykščių miestelio pamatysi milžinišką akmenį, kaip trobą. Tai garsusis Anykščių Puntukas. Jei jo vidus būtų tuščias, tai jame, kaip namely, laisvai galėtų gyventi nemaža šeimynėlė. Puntukas turi apie penkis metrus, ką matome, virš žemės paviršiaus ir tiek pat dar gal bus žemėn susmegęs. Ant jo gali laisvai susėsti apie keturiasdešimt žmonių.

Įdomus Puntuko akmuo, dar įdomesnės žmonių sudėtos apie jį gražios pasakos. O tų pasakų pasakėlių... Tik klausyk, tai devynias galybes išgirsi, ir ne tik apie Puntuką, bet ir apie kiekvieną šios apylinkės slaptingesnę vietelę.

Seni žmonės Puntuką labai gerbia. Tai esąs šventas aukų akmuo, arba aukuras. Ant jo senovėje buvusios de-

ginamos Perkūno aukos. Ir krikščionybei įsigalėjus, dar buvusios nešamos Puntukui įvairios dovanos, nors slapčia. Puntukas daug kuo primena garsųjį Rambyno akmenį, buvusį Prūsų Lietuvos senovės šventovės vietoje. Anykštėnų pasakojimu, Puntukas savo vardą gavęs nuo to, kad senų senovėje ant jo esą buvęs sudegintas dievų garbei lietuvių kunigas, žynys ar garsus karžygys, vardu Puntukas.

Anot žmonių padavimų, Puntuko akmenį velnias nešęs Anykščių bažnyčios durims užversti. Benešant prisiartinusi dvylikta valanda nakties, ir, gaidžiams pragydus, velnias metęs akmenį su didžiausiu trenksmu Šventosios pakrantėn. Puntuko rytiniame šone yra iškalti ženklai, lyg pirštai įspausti, galbūt todėl ir susidarė žmonėse toks padavimas apie Puntuko atsiradimą.

Kitas padavimas sako, kad velnias lėkęs padebesiais, nešdamas Puntuko akmenį. Prilėkęs Šventąją, niekaip negalėjo per upę perskristi, nes ji buvusi tikrai šventa, todėl supykęs metė akmenį, taikydamas sugriauti Anykščių bažnyčią, kuri stovėjusi šventoje girioje, anoje Šventosios pusėje. Tačiau akmuo, negalėdamas perlėkti per šventą upę, nukritęs jos krante.

Puntukas, kaipo senovės stabmeldybės liekana, smarkių krikščionybės skelbėjų buvęs pasmerktas sunaikinti. Jį bandyta suskaldyti, tačiau pavykę atskelti tik vieną skeveldrą. Statant Anykščių bažnyčią, norėta ją įmūryti didžiojo altoriaus pamatan. Kai tą skeveldrą bandė nugabenti į Anykščius, verčiant ją, vienam darbininkui pirštus sutrynė, o kitam — koją sulaužė. Neprivežus tos skeveldros nė ligi Slavės, visi arkliai krito. Po tų nelaimingų nuotykių niekas nedrįso Puntukui nieko bloga daryti.

Po lenkmečio atsibastė rusų kolonistai ir nukalė iš tos Puntuko skeveldros malūnui girnas. Bevežant jas per Šventosios tiltą ties Svėdasais, šis įlūžęs, ir jie su girnomis nugrimzdę Šventosios dugnan, kur ir dabar tos girnos paskendusios tebėra. Taip niekas nieko Puntukui padaryti negalįs, nes jis esąs užkeiktas akmuo.

Čia ir visa Puntuko aplinkuma yra įdomiai apipasakota liaudies pasakų ir padavimų. Čia pat priešais Puntuką, už Šventosios, yra karklais apaugusi balutė, Karalienės liūnu vadinama; jos pakrašty buvęs šaltinis. Žmonės pasakoja, kad senovėje tame raiste gyvenusios laumės raganos. Liūnas esąs užkeiktas, žmonės į jį nešdavę aukas, įvairias dovanas, duonos ir grūdų. Tai dar se-

nesnieji žmonės pamena. Dar neseniai, sako, ties Karalienės liūnu ir raiste vaidindavosi, naktį pasirodydavusios kažkokios šmėklos. Karalienės liūne vakarais laumės žlugtą velėjančios. Kiti matę pačiam vidurnakty vaikščiojant baltą mergelę, kuri vaitodama ir verkdama bučiuojanti medžių kelmus, mat čia buvusi šventoji senovės giria, kurią, įvedant krikščionybę, iškirto, tat ji, kaipo buvusi vaidilutė ir karalaitė, bučiuoja šventųjų medžių kelmus.

Karalienės liūne gyvenanti užkeikta žuvis milžinė, kuri pasislėpusi gąsdina naktimis užklydusį praeivį. Jei kas netyčia prisiartintų, tai tą ji gyvą prarytų. Ta žuvis kartais pranešanti apie būsimas nelaimes.

Pavieškelyje baigia nykti supuvę šventųjų senovės ąžuolų kelmai. Tų medžių šventumu ir stebuklingumu aplinkiniai senieji žmonės ir dabar tvirtai tebetiki. Prie tų ąžuolų, sako, daug žmonių stebuklingai pagydavo. Jei kokia liga ar nelaimė, dar nesenais laikais žmonės atvykdavę čionai pasimelsti. Senesni apylinkės gyventojai tai gerai pamena ir su didele pagarba mini šventuosius ąžuolus. Apie juos buvo einama keliais ir bučiuojama jų žievė. Kurie negalėdavo patys čionai atvykti, tai tokiems parveža nors ąžuolo žievės gabalėlį.

PUNTUKO AKMUO — GERBTINAS SENOVĖS PAMINKLAS

Šiandien vargu ar rastumei lietuvį jaunuolį, sėdėjusį nors pradžios mokyklos suole, kuris nebūtų girdėjęs Lietuvos akmenų karaliaus Puntuko vardo. Šis didysis mūsų krašto akmuo guli prie Anykščių šilo vieškelio, kur eina kelias į Kurklių miestelį.

Milžinas Puntuko akmuo atrodo kaip nemaža pirtelė. Jeigu jo vidus būtų tuščias, jame, kaip trobelėje, galėtų gyventi bent keli žmonės. Virš žemės paviršiaus kyšanti akmens dalis apie 5 m aukščio, o ilgio turi dar daugiau. Taigi ne veltui jis Lietuvos akmenų karaliumi vadinamas.

Tačiau nepaprasta pagarba Puntukui teikiama ne dėl tokio jo didumo. Šis akmuo jau ir senovės lietuvių buvęs garbinamas. Kaip matyti iš kai kurių pasakojimų ir padavimų, čia būta senovės aukuro ar kokios alkvietės. Iš senovės laikų akmenyje likę iškalti ženklai — raktas ir pasaga.

Apie Puntuką visoje plačioje apylinkėje galima ir dabar išgirsti pasakojant įvairių pasakų ir padavimų.

Puntukas yra nusipelnęs ir didžios lietuvių poetų, rašytojų bei menininkų pagarbos. Vyskupas A. Baranauskas apie jį taip dainavo: „Nešė velnias akmenį, didumo kaip gryčią, ir norėjo sudaužyt Anykščių bažnyčią arba užversti upę,— bet kaip tik išvydęs ąžuolyną pašvęstą — ir gaidys pragydęs — tuoj iš nagų paleidęs ir smėlin įmušęs. Net žemė sudrebėjo, griuvo senos pušys...“

Anot vieno padavimo, senosios Lietuvos valdovas Puntukas kažko supykęs ir užmušęs krivį. Už tai vaidila įsakęs jį nubausti ir gyvą sudeginti ant didžiojo, velnio atneštojo prie pat Anykščių miestelio, akmens, kuris vėliau buvęs pavadintas sudegintojo valdovo vardu.

Puntukas, kaip nė vienas kitas mūsų krašto akmuo, gerbiamas visų lietuvių ir kasmet šimtų keliauninkų lankomas. Koks jis yra, toks amžinai ir turėtų likti. Tokie paminkliniai akmenys visose kultūringose šalyse gerbiami. Taigi ir Puntuko niekam nevalia ne tik naikinti, bet ir bandyti įamžinti jame nusipelniusius asmenis ar kita.

Paskutiniu metu, pamėgdžiodami amerikiečius, kurie savo didvyriams Linkolnui ir Vašingtonui pagerbti sumanę jų portretus iškaldinti milžiniškose uolose, mūsų paminklų statytojai, ilgus metus neradę Dariaus ir Girėno paminklui vietos, sumanė juos įamžinti Puntuko akmenyje, iškaldami tų didvyrių milžiniškus portretus su plačiu jų žygio aprašymu. Tačiau pamirštama, kad tuo būdu bus pakeista ne tik šio akmens forma, bet ir visa jo iki šiolinė tradicija, vardas, padavimai ir visa kita senovė.

Reikia tikėtis, kad šis nevykęs sumanymas mūsų tautos didvyriams pagerbti nebus vykdomas.

KAUNO PILIES PADAVIMAS

Kauno pilis čia pat niekuo negarsi, čia ir senų žmonių pasakojimų apie ją neišgirsi. Norint ką nors apie šią pilį sužinoti, reikia klausytis senų žmonių pasakojimų kuo toliausiai nuo Kauno. Trisdešimt kilometrų nuo Kauno, panemunyje, ties Vilkija, yra Jaučakių kaimo lauke piliakalnis, prie kurio prieš keletą metų buvo atrasta senovės aukuro liekanos. Čia vienas Jaučakių kaimo senelis, kurs man nurodė buvusio aukuro vietą ir kitas istorines šios apylinkės vietas, papasakojo tokį padavimą apie senąją Kauno pilį.

Sako, prieš sukilimą ar lenkmetį vienam mūsų kareiviui lietuviui sapne apsireiškusi užkeikta Lietuvos karalaitė, gyvenanti Kauno pilies požemiuose. Toji karalaitė prašiusi kareivį ją išvaduoti. O išvaduoti galės ir pats visos šalies karaliumi pataps, jei tik įvykdys visa, ką karalaitė įsakys. Su karalaitės prašymu kareivis sutiko. Kas reikia, tai reikia, kareivis pasiryžęs viską įvykdyti. Jei reikia, jis eis nors ir į ugnį.

Tuomet jam karalaitė įsakė:

— Tokią ir tokią naktį, tokiu ir tokiu laiku turi ateiti prie Kauno pilies griuvėsių. Čia prie didžiojo pilies vartų bokšto pamatysi ugnelę žybsint — toje vietoje kask. Kasi, kasi ir pakasęs rasi geležines duris. Už tų durų gulės ir jas saugos vilkas užkeiktasis. Jo nenusigąsk, toliau kask. Vilkas tau nieko nedarys. Toliau kasi, kasi ir rasi varines duris. Prie tų durų gulės ir jas sergės liūtas baisusis. Liūto nebijok, nė nesižegnok — jis nieko nedarys. Ir vėl toliau kasi, kasi ir rasi sidabrines duris. Tas duris tik atgalia ranka bilstelėk, ir jos pačios atsivers.

Žengęs pro tas duris, įeisi į pilies požemių karalystę. Čia auksais, gintarais spindinčiose pilies seklyčiose pamatysi aukso krėsle sėdinčią, saulės šviesa žėrinčią, šilko kasas pinančią ir liūdnas liūdnas giesmes giedančią karalaitę užkeiktąją. Ją išvaduosi, jeigu įspėsi jos užduotą mįslę. Tuomet iš požemių pilies, iš tos tamsybių karalystės, galėsi išsivesti tąją karalaitę ir visą jos kariuomenę. Tada galėsi ją vesti, o pats tapsi viso krašto karaliumi.

Kareivį didžiai nudžiuginęs toks apsireiškimas. Nieko nelaukęs, darė taip, kaip buvo apreikšta. Vieną naktį, kaip jau sutarta buvo, skirtu laiku atėjęs tas kareivis prie senosios Kauno pilies mūrų ir nurodytoje vietoje pastebėjęs ugnelę. Priėjęs arčiau. Ten giliai giliai pilies požemiuose išgirdęs besirikiuojančios kariuomenės ginklus žvangant, o užkeiktąją karalaitę — liūdnai liūdnai dejuojant ir graudžias raudas beraudant, visokius vargus vargelius beskaičiuojant. Na, ką darys, nors ir bijosi žmogus, bet jei reikia, tai kareivis nors ir į ugnį turi eiti. Ir, nieko nepaisydamas, kur toji ugnelė pasirodė, ėmęs kasti. Taip kasėsi, kasėsi ir jau, rodos, buvęs prisikasęs ligi geležinių durų.

Bet, jam taip besikasant, apie tai sužinojęs visas Kaunas. Kai toji žinia nuėjo iki pat maskolių valdžios, ši pabūgusi, kad kartais nekiltų koks sumišimas, ėmusi ir uždraudusi toliau kastis. Atkastuosius požemius valdžia liepusi vėl užkasti ir didžiuliais akmenimis užversti. O tąjį kareivį, kuriam visa tai apsireiškė, išvarė į svetimą šalį — į šaltąją žemę. Žmonėms užgynė, kad nė balso niekur nebūtų girdėti apie tai šnekant.

Ir daugiau toji karalaitė jau niekam nebeapsireiškusi. Tik seniau, sako, kai gerai, būdavo, įsiklausai, vis gali girdėti požemiuose liūdnai dejuojant ir graudžias raudas raudant užkeiktąją karalaitę ir žvangant besirikiuojančios užkeiktos kariuomenės ginklus.

Stebuklai įvyko: silpni kėlės, tvirti griuvo. Šimtmečius vergavusi Lietuva kėlėsi kaip iš grabo ir apsigynė nuo šimtą kartų galingesnių už save priešų. Tai toji užburtoji ir užkeiktoji milžinų kariuomenė ir bus padėjusi mums laisvę bei nepriklausomybę iškovoti.

Praėjo karas, praūžė. Nurimo senoji Kauno pilis, ir niekas joje jau nebesivaidena, bet milžinų dvasia čia neišnyko, ji jaučiama tebėra ir šiandien, o kai reikės, tai ji ir vėl atbus ir mūsų kraštui padės nuo priešų apsiginti. Kauno pilį, sako, statę lietuviai milžinai. Ji čia jau

stovi šimtus metų ir čia stovės ji amžinai. Dabar šią seną pilį lanko lietuvis vis dažnai, dvasios stiprybės semia iš sentėvių kapų, prisiekia jūrą ginti ir Vilnių atvaduoti — visi už tėvynę petys į petį stoti.

LOBIAI PO VYTAUTO BAŽNYČIA

SENUTĖS MARIJONOS PASAKOJIMAS

Turtų ieškojo rusai ir vokiečiai.— Apie turtus žino Jaučakių kaimo gyventoja.— Velnias, ponu apsimetęs.— Kaip velnias su zakristijonu gėrė magaryčias.— Užrištomis akimis ėjo turtų ieškoti.— Aukso pilnas kišenes pripylė, tik nematė iš kur.— Paslėptais turtais pralobęs, įkliuvo valdžiai.

Daugelis jau seniai plepa, jog Kaune, po Vytauto bažnyčia, esą paslėpti dideli turtai. Kai kam jie net sapne neduoda ramybės. Kitas ir bažnyčiai nešykščiai pažadėjo, ir burtininkus gerai apgelėjo, tačiau vis tiek dar ir šiandien nieko tikro nesužinojo, kur tie turtai yra. Išgirdę kalbas apie kažkokius nežinomus turtus, ieškojo jų rusai ir vokiečiai, bet atrasti negalėjo. Tikriausiai dar niekas jų nerado. Nesidžiaugtų, jei kas tuos lobius ir atrastų, nes savo ranka jų nepaimtų, o paėmęs nepasinaudotų, mat pinigai esą užkeikti. O velnio nauda niekam geran neišeina...

Jaučakių kaime (Vilkijos valsčius) gyvena senutė Marijona, nelyginant kokia ragana, kuri daug ką žino apie visokius užburtus turtus ir šmėklojimus, žino ji ir apie tuos lobius, kurie esą po Vytauto bažnyčia. Taigi čia ir aprašiau, ką ji yra apie tai pasakojusi.

— Kartą eina Kaune pro Vytauto bažnyčią kažkoks ponas, tikriausiai velnias, ponu pasivertęs. Žiūri, bažny-

čios pasieny sėdi ir snūduriuoja senas suvargęs žmogutis. Prieina tas ponas ir klausia, bene žinąs, kur rasti Vytauto bažnyčios zakristijoną. O seniukas kaip tik ir buvo tas zakristijonas. Šnektelėjo žodį kitą tas ponas su zakristijonu ir prašo, kad zakristijonas atneštų kvortą degtinės. Už tą gerą ponas žada gerai atsimokėti. Nieko nelaukęs, nuėjo senis zakristijonas ir atnešė ponui degtinės. Išgeria jiedu abu tą degtinę ir kalbasi apie atsilyginimą. Zakristijonas nusiskundžia vargšas esąs, o auginąs penkias dukteris, kurių neturįs nei kuo aprengti, nei ko joms kraičio duoti — be pinigų neras, kur dėti dukterų. Liepia tas ponas pasiimti zakristijonui bažnyčios raktus ir eiti ten, kur vesiąs, ir daryti taip, kaip jam sakysiąs.

Priėjo abudu prie Vytauto bažnyčios, duris atsirakino ir įėjo vidun. Paėję kairėn pusėn, sustojo. Paėmęs skarelę, užrišo ponas zakristijonui akis ir veda toliau. Veda kairėn, veda dešinėn. Veda aukštyn, veda vėl žemyn, bet nežinia kur. Taip geroką galą pavedžiojęs, atvedė zakristijoną į kažkokį požemį ir nurišo skarelę nuo akių. Liepė uždegti žvakę ir tada pamatė esą siaurame, ilgame požemyje, kurio sienose buvo daugybė nedidelių durelių. Atidarė ponas vienas tokias dureles, išėmė auksinę monstranciją ir padavė ją zakristijonui. Paskui vėl užrišo zakristijonui akis skarele. Tada ėmė iš kažkur semti auksinius pinigus ir pilti zakristijonui į visas kišenes. Pripylęs visas sklidinas auksinių, ponas pasakė: „Dabar tų pinigų užteks tau ir tavo dukterims, bet žiūrėk, nebūk kvailas, staiga su tais pinigais nepasirodyk ir nepasakok, nes ne tik pinigų neteksi, bet pats įkliūsi ir mane įkliudysi“. Gavęs iš zakristijono tvirtą pažadą tylėti, išvedė jį iš tų požemių į bažnyčią. Čia tas ponas vėl nurišo jam skarelę nuo akių ir paleido, o pats nuėjo savo keliais.

Paskui kada negreit sužinojo valdžia, kaip tas senasis zakristijonas pralobo, ir suėmė jį. Tačiau pinigų jau maža berado ir tų pačių neatėmė. Liepė senį juos nuvesti į tuos slaptus bažnyčios požemius, kur yra daugiau aukso, bet žmogelis to padaryti negalėjo, nes ir pats nežinojo, kur tai yra. Kai tas zakristijonas numirė, taip ir užmiršo visi apie paslėptus lobius.

PAŽAISLIS

JO ATSIRADIMAS, PRAEITIES TURTAI IR DABARTIS

Kauno apylinkių rytuose, kur ramiai tekėdamas platusis Nemunas suka vingius aplink ošiančius pušynus, tenai iš žalio miško kyšo balti Pažaislio bažnyčios ir vienuolyno bokštai. Vietelė pasakiškai graži ir rami, todėl keliautojų labai mėgstama.

Lietuvos didikas Kristupas Pacas 1661 m. atsikvietė iš Lenkijos vienuolius kamaldulius, davė jiems žemės ir aukso, kiek tik reikėjo vienuolynui įsteigti. 1664 m. prasidėjo Pažaislio vienuolyno statyba, o 1667 m. su didelėmis iškilmėmis buvo padėtas ir kertinis vienuolyno bažnyčios akmuo. Ją statė italų architektas, vidaus paveikslus piešė ir skulptūras lipdė žymūs italų dailininkai. Bažnyčios statyba užtruko ilgai ir baisiai daug pinigų atsiėjo. Baigta statyti ir pašventinta tik 1710 m. Kiek kaštavo bažnyčią pastatyti, tikrų duomenų nėra. Manoma, tarp 2 ir 8 milijonų auksinių.

Kaip senų žmonių padavimai sako, Pacas gražųjį Pažaislį pastatęs toje vietoje, kur savo jaunystės dienomis sunkiai nusikaltęs. Kai supratęs savo nusikaltimą, tai, bijodamas Dievo bausmės, nesigailėjęs Dievui geros aukos, kad jį permaldautų. Reikia suprasti, jog naujakrikščiai buvo dievotesni žmonės, labiau tikėjo sapnais ir įvairiais prietarais. Tad ir šis padavimas gal turi nemaža ir tiesos.

Pažaislis nėra vien tik šiaip jau bažnyčia. Čia, be didelės mūro bažnyčios ir varpinės, yra dar daug ir kitų dalykų. Vienuolyno kieme nuo kiekvieno namelio eina

marmuro takeliai. Bažnyčios stogas — vario skardos. Daugelis vidaus papuošalų — iš brangaus marmuro. Daug bažnytinių indų — iš tikro aukso ir sidabro. Vien gryno sidabro indų ir kitų daiktų buvo 11 pūdų.

Taigi Pažaislis dosniai apdovanotas brangiausiomis meno vertybėmis, kurios ir šiandieną labai vertinamos. Dėl nepaprasto Pažaislio grožio senovėje žmonėse buvo net toks padavimas. Kai tik pastatę Pažaislio bažnyčią, velnias, ją pamatęs, nesitvėręs pykčiu ir pavydu. Pagaliau sumanęs ją sudaužyti ir metęs į bažnyčią didžiausią akmenį, kuris nukritęs šalia jos į Nemuną.

Laikui bėgant, Pažaislio turtai ir meno vertybės išgrobstyta. Vienuolių kamaldulių rankose Pažaislis išbuvo iki 1831 m., kai rusai apkaltino juos prisidėjus prie lenkų sukilėlių. Kamalduliai buvo ištremti, o vienuolynas atiduotas rusų vienuoliams. Bažnyčią pritaikant stačiatikiams, altorius ir sienų paveikslai buvo perdirbti — surusinti. Didžiojo karo metu išbėgdami, rusai nukabino brangų varinį stogą, išsivežė beveik visas vienuolyno brangenybes. Per karą užėję vokiečiai nuplėšė visas bažnyčios vidaus brangenybes: išlaužė 102 marmurinius bažnyčios baliustradų stulpelius, prakiurdė kupolą, prileido vidun drėgmės, sugadino paveikslus ir gipsatūras. Be to, ieškodami brangenybių, išplėšė iš Pažaislio steigėjo Pociaus * šeimos kapą.

Traukdamiesi iš Lietuvos, be kitų vienuolyno brangenybių, rusai išgabeno ir stebuklingąjį Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslą, kuris nuo seniausių laikų buvo laikomas didžiausia vienuolyno šventenybe ir gerbiamas visų tikybų žmonių. Per Marijos apsilankymo šventę, liepos 2 d., kasmet Pažaislin suplaukdavo tūkstantinės minios žmonių. Tuomet stebuklingasai paveikslas iškilmingoje procesijoje buvo nešamas aplink bažnyčią ir viso vienuolyno sienas. Nešdami vienuoliai paveikslą pakeldavo aukštyn, o žmonės lįsdavo pro jo apačią, tikėdamiesi patirsią stebuklingų malonių nuo ligų ir kitų gyvenimo nelaimių.

1928 m. stebuklingasai paveikslas iš rusų atgautas, bet jau gerokai perdirbtas. Kitos vienuolyno meno vertybės žuvo arba buvo nepataisomai sugadintos. Po Didžiojo karo į Pažaislio vienuolyną atvyko 15 Amerikos vienuo-

* Paco.— *Sud. past.*

lių kazimieriečių, kurios ir dabar šiame vienuolyne tebegyvena.

GRAŽIAIS PANEMUNIAIS

Pavasarį ne tik paukščiai leidžiasi į tolimiausias keliones, bet ir žmogų ima noras šen ten pakeliauti. Šiemet į tolimus kraštus ne tik negalima, bet ir nėra noro vykti, nes aplink siaučia karo audra, todėl reikės pasitenkinti kelionėmis po savo šalį.

Mūsų kraštas, kaip svetimieji pripažįsta, ne mažiau įdomus už kitus. Kiekviena šiokia ar tokia vietelė visuomet labiau sudomina, kai keliautojas apie ją išgirsta ką nors pasakojant. Taigi reikia, kad apie lankytinas vietas būtų rašoma spaudoje, tuomet lankytojui jos kalbės gyvu žodžiu.

Mielasis keleivi, paklausyk, ką tau pasakoja mūsų gražieji istoriniai panemuniai. Akylas keliauninkas istorijos paminklų čia galės užtikti kiekviename žingsnyje. Krašto grožio filmas, prabėgdamas pro akis, padarys neišdildomų įspūdžių. Žiūrėkite ir gėrėkitės, kokia grožybė Nemuno žaliuojančių krantų! Kiek čia pilių, dvarų, istorinių vietovių, piliakalnių, pilaičių ir milžinkapių. Tarp kalnų ir kalnelių išsimėtę miesteliai, bažnytkaimiai, kaimai ir vienkiemiai. Gamtos grožis čia nei plunksna aprašomas, nei žodžiais apsakomas — reikia savo akimis pamatyti.

Štai, toldami nuo Kauno, Nemuno ir Neries santakoje paliekame baltų bažnyčių bokštų tankumyną ir raudoną senutę Kauno pilį, kurią lietuviai krauju laistė šimtus metų, gindami šalį nuo priešų, kryžiumi prisidengusių.

Toliau, gal bent penketas kilometrų nuo Kauno, dešiniajame Nemuno krante, tarp kitų pakrančių kalnelių, rymo gražus Veršvų piliakalnis. Prieš keletą metų jis

buvo miškeliu apaugęs, todėl nematomas, o medžius nukirtus, staiga kaip dygte išdygo. Buvusio miško palikuonė eglė riogso piliakalnio viršūnėje. Pasak vietos gyventojų, piliakalnio vidus esąs kiauras, bet įeiti dabar negalima. Anot padavimų, Veršvų piliakalnio požemiuose esanti užburta karalaitė. Dar prieš Pasaulinį karą ji prisisapnavusi vienam mūsų kareiviui iš Šiaulių priemiesčio, ir šis norėjęs ją išvaduoti. Tai sužinojusi, rusų valdžia tą kareivį ištrėmė į tolimą Sibirą.

Nuo Veršvų piliakalnio viršūnės matyti toli, kitame Nemuno krante, esąs Pyplių piliakalnis ir kitos gražios panemunių apylinkės. Žemai tyliai vingiuodamas plaukia platusis Nemunas, o jo pakrantėmis eina lygus plentas Raudondvario link.

Dešiniajame Nemuno krante, Smalinės kaimo laukuose, yra Smalio piliakalnis. Sakoma, kad ant jo susirinkdavusios raganos.

Štai ir gražusis Lampėdžių slėnis. Čia mėgstamiausia kauniečių poilsio vietelė, kurią aplanko ne vienas, baigęs kasdienį darbą. Tuo slėniu seniau ėjusi Neries vaga. Pavasarį ši vieta gausiai ištvinsta.

Pasak žemaičių senovės tyrinėtojo A. Paškevičiaus, Lampėdžiai praeity vadinosi Laumpėdos, nuo žodžių „laumių pėdos". Mat seniau čia slėnio lankose prie vandens naktimis susirinkdavusios laumės maudytis. Čia jos šokdavusios, žaisdavusios ir dainuodavusios. Rytais žmonės rasdavę išmintas laumių pėdas.

Maždaug devintame kilometre nuo Kauno pasiekiame istorinį Romainių vienkiemį. Čia, istorikų tvirtinimu, XIV a. pabaigoje stovėjusi kryžiuočių pilis. Tą liudija kalvutėje randami pėdsakai — akmenys, plytgaliai ir kita. Spėjama, jog čia buvusi Riterio sala *(Ritterswerder)*.

Anot žemaičių praeities mylėtojo A. Paškevičiaus, Romainiuose senovėje buvusi lietuvių Romuva, kurioje šventąją ugnį kūrenęs paskutinis mūsų krivių krivaitis Gintautas.

Nusileidę į Nevėžio slėnį, matome gražų geležinį tiltą, pastatytą 1931 m., tiesiant plentą. Nužygiavę plentu bent porą kilometrų, prieiname Raudondvarį. Miestelis nedidelis, daugiausia susideda iš ūkininkų sodybų ir vasaros trobesių. Palypėję aukštan Nevėžio kranto kalnan, matome baltutę dvibokštę Raudondvario bažnyčią. Pastatyta ji 1936 m. vietoj 1915 m. besitraukiančių rusų karių dinamitu susprogdintosios. Iš senosios bažnyčios, kašta-

vusios milijoną aukso rublių, liko tik skeveldrų krūva. Buvo ji statyta 1855 m., viduje išpuošta brangiais marmuro dirbiniais.

Toliau, bent už kilometro, Nemuno ir Neries santakoje yra vieta, vadinama Šienkaune. Čia Kęstutis 1363 m. buvo pastatęs Naujojo Kauno pilį.

Ten pat, palypėję į aukštą Nevėžio skardį, matome raudonu dantytu bokštu Raudonės pilį, kuri, plaukiant garlaiviu Nevėžio ir Nemuno vaga, kyšo pro aukštų medžių viršūnes ir matoma iš toli. Istoriko T. Narbuto manymu, Raudondvario pilis statyta 1405 m. Vėliau, 1831 m. sukilimo laikais, ji buvusi rusų kariuomenės sudeginta. 1840 m. grafas B. Tiškevičius pilį atstatė ir perdirbo į dvaro rūmus, kokie jie ir dabar tebėra. Šioje pilyje dabar įsikūrusi vaikučių prieglauda.

Apie ketvertas kilometrų į vakarus nuo Raudondvario, Nemuno krante, yra Netonių kaimas, kuriame stovi didelis paminklinis akmuo. Vietos gyventojo A. Margeikos pasakojimu, Juškytei sapne apsireiškė, kad, kaip čia seni padavimai sako, po tuo akmeniu žemėje yra giliai nugrimzdęs nežinomas dvaras. Jis vėl iškiltų žemės paviršiun, jeigu atsirastų žmonių, kurie atverstų didįjį Netonių akmenį. Toji pranašystė mergaitei apsireiškusi tris kartus paeiliui, bet, neatsiradus tokių drąsuolių akmenį pajudinti, praėjo paskirtas trejų metų laikas, taigi užburtasis dvaras taip ir liko neiškilęs.

Už poros kilometrų nuo Netonių, panemunės miške, yra Jučionių kaimas. To kaimo paklonėje, prie Nerėpos upelio, yra žmogaus pavidalo akmuo. Kaip seni žmonės pasakoja, tas akmuo — tai akmeniu pavirtusi karalaitė. Kartą, priešams užpuolus mūsų kraštą, visi gyventojai išėjo tėvynės ginti, tik viena karalaitė nėjo — ji su mylimu jaunikaičiu pabėgo į Nemuno pakrančių miškus ir pasislėpė. Už tokį nusikaltimą tėvas dukterį prakeikęs paversdamas ją akmeniu.

Štai tarp pušynų ir gražioji Kulautuvos vasarvietė. Ši vieta istoriniu požiūriu taip pat reikšminga. Nors iš senų laikų ji yra apaugusi dideliais pušynais, bet jau žiloje senovėje buvusi gyvenama. Kulautuvos miške yra senovės piliakalnis. Lankę Kulautuvą ir kryžiuočiai, nes jie ją ne kartą mini vadindami „Kalanten“.

Toliau Nemuno krante prisiglaudusi Paštuva, bažnytkaimis ir buvęs dvaras. XIII a. čia buvusi pilis. Paštuvos

piliakalnį tyrinėjo ir daug vertingų senienų rado dr. Puzinas.

Bent už poros kilometrų Nemuno pakrantėj yra Brūžės kaimas, garsus įdomiais skenduolių ir visokių pakaruoklių senkapiais, apie kuriuos vietos gyventojai pasakoja daug įdomybių.

AKMENIU VIRTUSI KARALAITĖ

PADAVIMAS APIE JUČIONIŲ AKMENĮ

Dešiniajame Nemuno krante, tarp didelių girių, Kulautuvos pušynuose, yra Jučionių kaimas. Kaimo paklonės tankioje girioje sruvena versmingas Nerėpos upelis, prie kurio riogso žemėn įsmegęs Karalaitės akmuo. Iš išorės kai kam jis atrodo panašus į mergaitę. Senieji žmonės šneka, jog tas akmuo — tai užkeikta karalaitė, akmeniu virtusi.

Mozūriškių kaime girdėjau šnekant, jog kažkada senovėje čia panemunėje gyvenęs nežinomas Žemaičių karalius. Kartą mūsų kraštą užplūdę baisūs priešai ir ėję visais panemuniais žudydami žmones, degindami sodybas ir plėšdami turtą. Tuojau kas tik gyvas griebėsi ginklo ir stojo ginti savo krašto nuo priešų. Tik viena jaunoji Jučionių karalaitė nėjo tėvynės ginti, bet slapčia pabėgo girion kartu su savo mylimu bernužėliu.

Sužinojo karalius apie tokį dukrelės poelgį ir supyko nepermaldaujamai. Jis šaukėsi savo galingų dievų didžios rūstybės taip tardamas:

— Nelaiminga ta duktė, kuri negina savo brangiosios tėvynės. Dievų vardu atsižadu jos ir prakeikiu ją amžinai. Perkūne galingasai, nubausk ją!

Tuo pat metu karalaitė stovėjusi girioje ties Nerėpos upeliu ir gyva akmeniu pavirtusi. Taip ji ten ir likusi, primindama visiems, jog savo tėvynę turi ginti kiekvienas, kas tik gyvas.

Šis akmuo dar tuo esąs labai nuostabus, kad jis ir šiandien tebesąs gyvas. Kartais, sako, vaikščioją girioje uogautojai ir grybautojai aiškiausiai mato, jog prie Nerėpos upelio Karalaitės akmuo tikrai yra. Kitą sykį, nors ir šviesiausią dieną, Karalaitės akmuo dingsta kaip nebuvęs. Ieškok neieškojęs, vis tiek jo niekur nerasi, nors geriausiai žinai, kur jo vieta.

KUPIŠKĖNŲ SENOVĖ

BAUDŽIAVOS

Senieji kupiškėnai — dideli savo senovės gerbėjai. Šimtamečiai seneliai ir senutės paprašyti mielai papasakoja apie senovę iki mažiausių smulkmenų, kaip šiame krašte prieš kokį šimtą metų gyventa, padainuoja labai gražių senovės dainų, pašoka senovės šokių, prisimena senovės pasakų. Senovės mylėtojams čia tikros aukso kasyklos.

Plundakų kaimo Alekna, garsus liaudies dainius ir senovės žmogus, papasakojo savo senelių pasakojimus apie baudžiavas Kupiškio apylinkėje, apie anų laikų papročius ir kita.

Čia palei Plundakų kaimą yra dvaras, dabar Mirabeliu vadinamas, o seniau, sako, vadinosi Atodavanai. Kai dar to dvaro nebuvo, buvęs kažkoks kaimas, kurį atidavė ponui Donui Vaividai ir pavertė dvaru. Nuo to dvaras ir gavo Atodavanų vardą. Užėjus kažkokiems sausmečiams,

dvaro sode išdžiūvusios visos obelys. Nuo to laiko dvaras buvo pavadintas Mirabeliu, dėl to, kad „išmira obalis“, kaip kupiškėnai sako. Jei kas nors nežinodamas pavadindavo dvarą Atodavanais, o ne Mirabeliu, tam ponas liepdavęs lipti į medį ir sėdėti apsižergus aštrią lentą. Tol medyje sėdėti turėdavo, kol nualpęs nuvirsta ir iš medžio iškrinta. Jei toks žmogus lieka gyvas, tai ponas varydavęs jį kalno pilti, kuris ir dabar netoli dvaro tebėra.

Baudžiavų laikais žmonėms buvo draudžiama sočiai ir skaniai valgyti. Visa, ką žmonės pasisėję užsiaugindavo, dvaras iš jų atimdavo, palikdavo tik po vieną gorčių grūdų visai savaitei, ir tai pačių blogiausių. Žmonės valgė duoną, maišytą su pelais. Ir gražesnius drabužius dėvėti buvo draudžiama, nors ir namų darbo. Jei ponas pamatydavo žmogų, įsisiuvusį pirktinę sagą, nors ir ant kelio rastą, tokį nuplakdavo rykštėmis. Vietoj sagų buvo galima vartoti virveles, medinį sprunklį ar alavinę „sagtelą“.

Rengtis turėjo prastai ne tik prie darbo, bet ir šventadieniais. Bažnyčion ėjo vyžomis apsiavę, o nagines nešėsi ir jomis apsiaudavo miestely. Bažnyčioje visi buvo naginėti, tik nedaugelis vyžoti.

Vyžas pinti iš dvaro miško buvo užginta. Ką nutverdavo sargas dvaro miške pinant vyžas, tą iškryžiuodavo, tai yra perkišdavo ilgą pagalį per abi sermėgos rankoves ir paleisdavo kryžiumi išsiskleidusį eiti. Miškai būdavo tankūs, niekaip kitaip neišeisi kaip skersas. Dideliame miške iškryžiuotasis dažnai atitekdavo vilkams arba nusilpęs badu mirdavo, kur stipresnis — po kelių dienų iš miško išeidavo, bet parėjęs namo dvare gaudavo rykščių.

Pjauna, būdavo, koks penketas dešimčių pjovėjų dvaro rugius prakaite paskendę, vos vienais marškiniais apsivilkę, o, žiūrėk, ir eina dvaro tijūnas, pliekdamas su rimbu per nugarą kiekvienam darbininkui. Kirsdamas juokiasi ir sako: „Reikia miegus išvaryti“. Darbininkai pjauna kaip ir pjovę, lyg, rodos, nė neskauda, o, žiūrėk, jau ne vienam sunkiasi kraujas per marškinius.

Nuolatinė žmonių bausmė buvo plakimas rykštėmis. Dvaruose net buvo tam tikri prietaisai — plakamieji loviai ir medinės rykštės. Žmogų guldydavo į tokį lovį, užkabindavo drūtais kabliais, kad negalėtų nei ištrūkti, nei pajudėti. Plakdavo vytelių rykštėmis. Jei plakamasis ne-

iškentęs iš skausmo rikteli, tai vėl jam kerta paskirtą rykščių skaičių iš naujo. Vėl riktelėjo ir vėl gaus rykščių iš naujo. Dažnai žmogų tol plakdavo, kol negyvai užplaktas nutyla arba nualpęs tyli kaip negyvas.

Be dvaro pono sutikimo niekas iš baudžiauninkų negalėjo mergelės vesti. Jei kas norėjo vesti mergaitę baudžiauninkę iš kito dvaro, turėjo gauti abiejų dvarininkų sutikimą. Dvaro ponas galėjo priversti savo baudžiauninką vesti tą, kurią norėjo savo nuožiūra. Kur jaunas dvaro ponas buvo, tai vedusio baudžiauninko žmona pirmą naktį ponui priklausė.

Gydytojų nebuvo, o gydymas buvo pasibaisėtinas. Jei kam suskaudo pilvas, tai liepdavo jį laikyti prie karštos krosnies, jei nenustojo, tai žiemą laikydavo pilvą prie šalto akmens. Ne geriau gydė ir kitas ligas. Gydydavosi visokiais niekais ir burtais.

Mokyklų nebuvo. Kupiškio parapijoje tik trys ar keturi žmonės mokėjo skaityti ir bent kiek rašyti. Laikraščių ir knygų niekas neturėjo. Visokios žinios eidavo iš lūpų į lūpas. Bažnyčioje giedojo ir meldėsi išmoktas maldas ir giesmes atmintinai. Čia visi stovėjo stati, sėdėjo tik dvarininkai. Prieš altorių žmonės nesiklaupdavo, nes nežinojo, kad reikia klaupti, ir labai stebėjosi matydami zakristijoną klūpčiojant prieš altorių, sakydavo: „Žvakeles dažo“.

ŽIRGAKALNIO* AUKSO ŽIRGAS

Kupiškio apylinkėje yra vienas kitas piliakalnis, alkakalnis ar šiaip koks iš senų laikų gerbiamas istorinis kalnelis. Vienas tokių — Žirgakalnis, apie kurį vietos gyven-

* Orig. Žirgokalnio.— *Red. past.*

tojai, mylintys savo kraštą, sukūrė gražių padavimų ir dainose apdainavo.

Žirgakalnis — tai neaukšta ariamos žemės kalva, esanti netoli Pajuodupės kaimo, apie pora kilometrų į šiaurę nuo Kupiškio miestelio. Kiek toliau nuo Žirgakalnio matyti ir didysis Kupiškio piliakalnis, Paketurių kalnas bei kitos istorinės vietos, viena su kita artimai susijusios.

Žirgakalnis vardą gavęs senovėje, kai lietuvių raitininkų sargybos ant šio kalno stovėjusios. Didi šios vietos praeitis dabar jau pamiršta. Išliko tik migloti prisiminimai senų žmonių pasakose ir padavimuose.

Garsi kaimo dainininkė U. Tamošiūnaitė, prieš kokius 60 metų gyvenusi ten pat, Pajuodupės kaime, Žirgakalnį gražiai apdainuoja vienoje dainoje, kuri šioje apylinkėje senų žmonių tebedainuojama ir dabar. Žirgakalnio daina taip prasideda:

Miesto lauke, ant kalnelio,
prie Mustaikio ant kelelio,
matę žmonės daugel kartų
tenai lakstant žirgų sartų.
Visaip, sako, pyški, žvengia,
naktį žmonės eit ten vengia.
Žirgakalnis jo yr' vardas,
kad toks eina nuo jo skardas.
Gražus kelias, smėliu piltas,
pakalnėly yra tiltas —
eina tiesiai į ulyčią.
Šaly kelio yr' krūmyčia,
ir kažin kas ten duloja,
po tais krūmais vis boluoja:
nei tai žvėris, nei tai žmogus,
šydinimus turi blogus.
Aš nė karto neregėjau,
tik nuo kitų taip girdėjau,
kad nedorai ten atsieina
ir veltynių kartais eina...

Apie Žirgakalnį panašiai kalbama ir senų žmonių padavimuose, nors šiandien jų jau retai begirdima. Pasak vieno padavimo, naktimis Žirgakalnyje būdavę girdėti, kaip dunda, žvanga kaustytos žirgo kanopos, žvengia žirgas, net Palėvenio miškai skamba. Tamsią naktį kalne pasirodąs raudonas aukso žirgas. Žmonės spėja, jog Žir-

gakalnyje esą paslėpta aukso lobių, kuriuos čia pakasusi pro šalį bėgdama nuo priešų nežinoma kariuomenė. Pinigai supilti didelėje geležinėje skrynioje. Sako, jog, pasirodžius kalne aukso žirgui, reikia, kad atsirastų didelis drąsuolis žmogus, kuris nebijotų naktį atbėgęs suduoti jam šermukšnine lazda, ir tada aukso žirgas subyrėtų į auksinių pinigų krūvą. Kai kas mėginę kalnelį badinėti ir kasinėti, bet paslėptų lobių neradę.

LIETUVIUI GINKLAS NEBAISUS

ATSIMINIMAI IŠ VOKIEČIŲ OKUPACIJOS LAIKŲ

Didžiojo karo metu mūsų kraštas, laisvės nepažinęs, iš rusų okupacijos perėjo vokiečių okupacijon, todėl nebuvo organizuota vieningos kovos su plėšriais atėjūnais. Ir tik galutinai nustoję kantrybės, beginkliai mūsų žmonės ėmė grumtis su ginkluotais vokiečiais dėl duonos kąsnio. Be to, lietuviai vis tikėjo, kad rusai vokiečius iš mūsų krašto išvys. Tačiau daugelis žmonių nebegalėjo pakęsti savo žemėje plėšrių vokiečių ir kaip tik begalėdami su jais kovojo. Tokių drąsuolių yra daug, nors dalis jų žuvo nelygioje kovoje. Tik gaila, kad šie didvyriai yra visai užmiršti, o žuvusiems nė kuklaus paminklėlio nepastatyta.

Mano gimtinėje (Šiaulių apskrities Radviliškio valsčiuje) gyvena ūkininkas, kuris okupacijos metu vokiečių nežudė, tik parodė, kad vokiečių kariai su mūsų ūkininkais turi žmoniškai elgtis. Kartą pas tą ūkininką atėjo vokietis kareivis ir išsivarė jį su arkliais bei arklu dvaro žemės arti. Žmogus arė, o vokietis vis ragino jį neduodamas jokio poilsio. Žmogui tas be galo įkyrėjo, ir pa-

galiau, nebetekęs kantrybės, griebė tą vokietį į glėbį ir parbloškė žemėn. Ūkininkas su nugalėtu vokiečiu pasielgė garbingai: atėmė iš jo ginklus, o patį sveiką paleido. Pasiėmęs savo arklius, iš vokiečio atimtus ginklus, parėjo sau namo. Namie ginklų neslėpė ir netykojo kur iš pasalų ateinančių vokiečių nudėti, o visus juos gražiai pakabino savo gryčioje ant sienos, viešoje vietoje.

Nuginkluotas vokietis tuo tarpu nuėjo dvaran, kur stovėjo daugiau kareivių, ir pranešė, kad žemaičiai sukilę ir užpuolę atiminėja ginklus. Tuomet vokiečių kariai, gerai apsiginklavę, nuvyko pas nurodytą „sukilėlį“ savo ginklų vaduoti ir „sukilėlių“ malšinti. Tačiau, radę gyventojus ramiai bešnekučiuojančius, o ginklus nepaslėptus, suprato, jog nukentėjęs kareivis ūkininką bus nuskriaudęs. Ginklus iš ūkininko atsiėmė, bet už pasipriešinimą jo sušaudyti nedrįso.

Pažinę laisvę, su bermontininkais mūsų žmonės jau griežčiau kovojo. Ne vienas bermontininkas „dingo be žinios“. Atsirado ir drąsių partizanų, atvirai kovojusių su priešu. Kiekvienas lietuvis buvo, turi būti ir bus priešui neįveikiama tvirtovė.

RAUDONDVARIO APYLINKĖS VAIDUOKLIAI

Kaip seni žmonės šneka, seniau mūsų šventoje žemelėje buvę pilna visur vaiduoklių ir nelabų dvasių, kurios negudriems mūsų žmoneliams pridirbdavusios visokių šunybių. Kai kurios dvasios pas mus išnyko kartu su stabmeldybe, kitos žuvo nuo bedievybės, bet nemaža jų tebėra dar ir šiandieną. Jeigu kas tuomi dar abejoja, tegul

pasiklauso, ką apie tai šneka kaimo žmonės, dažniau susiduria su gerosiomis ir piktosiomis dvasiomis...

Čia pateiksiu keletą pasakojimų apie nelabų dvasių šunybes mažoje Raudondvario apylinkėje.

UPYTĖS VAIDUOKLIAI

Ties Raudondvariu, kur Nevėžis įteka į Nemuną, yra vieta, Upyte vadinama. Visi plepa, jog tenai dažnai vaidinasi. Kartą naktį ėjo Mazgeika keliu pro Upytę. Tamsoje jam kažkas pasirodė — lyg šuo, lyg meška, ir eina paskui. Žmogus nusigandęs žegnojasi, o baidyklė seka iš paskos nieko nepaisydama, vis kaskart eidama didyn ir baisyn. Žmogus iš baimės jau vos begali paeiti. Kai tik priėjo kryžkelę, baidyklė dingo, lyg, rodos, žemėn įlindo. Mat, sako, šmėklos ir piktosios dvasios kryžkelės pereiti negali, todėl čia dingsta nė ženklo nepalikdamos.

Kryžkelėse ir šiaip jau vietose, kur tik dažnai vaidinasi, žmonės stato medžio kryžius, kad saugotų keleivius nuo nelabų dvasių.

SKYRUPYS — UŽKEIKTA VIETA

Raudondvario apylinkėje, kiek toliau nuo Upytės, Biliūnų kaimo lauke, yra senas griovys ar upelis, Skyrupiu vadinamas. Per jį eina vieškelis. Daugelis šneka, jog ši vietelė yra užkeikta. Čia dažnai vaidinasi ir šiaip jau visokių negerovių nutinka vargšams žmoneliams. Be šventenybių ir poterių, sako, laimingai Skyrupio nepereisi. Turi neštis šermukšninę, rožančių ar žvakigalį, kitaip pristoja kokie nelabošiai, ir tiek, kad negali jų nei atsižegnoti, nei atsideivoti.

Kartą kažkokie šabaldošiai Skyrupyje žmogų negyvai užgnaibę. Kitą bevažiuojantį per Skyrupį nustūmę su vežimu ir arkliais skardžion pakalnėn. Kartais, važiuojant per Skyrupį, ima ir sustoja ratai vietoje. Nepaveža arkliai vežimo nė iš vietos, nors ir tuščiom važiuotum. Kartais žmonės visai nieko nemato, o arkliai neina, ir gana, ausimis karpo, prunkščia, piestu šoka. Sako, gyvuliai mato ir tai, ko žmogus negali matyti. Žmogus išlipa iš ratų,

peržegnoja kelią dideliu kryžiumi ir eina pirma arklių, „Angelą Dievo“ kalbėdamas. Kitaip Skyrupio pakalnėn sveikas nenusileisi. Tokia užkeikta vieta, kokių reta kur jau berasi.

KARIUOMENĖ BE GALVŲ

Kartą važiavo naktį kažkoks Stankus per Skyrupį. Tik pakyšt prie jo baidyklė pristojo ir smaugia žmogelį. Kai pradėjo jis gerkle rėkti, išgirdę Kačeniškės dvaro bernai sulėkė gelbėti. Atbėgę nepaprastai nustebo pamatę stovint kažkokią kariuomenę be galvų. Bernai persigandę be dvasios parbėgo dvaran ir papasakojo, ką matę.

PAŠILIO VAIDUOKLIŲ ŠUNYBĖS

Gaigalų kaimo šlėkta Zagorskis naktį ėjo per Pašilį. Kelias Raudondvario link eina per Pašilį, o Pašilys — jau seniai žinomas visoje apylinkėje kaipo nerami vieta. Kažkas ėmė ir pasirodė Zagorskiui. Baisiausiai persigandęs, žmogus nė nepasijuto, kaip įšliaužė aukščiausios pušies viršūnėn, o gal jį kokie nelabošiai įtraukė, nes sunku ir suprasti, kaip galima batais apsiavusiam įlipti pačion dailios pušies viršūnėn. Rytmetį žmonės rado jį pušyje bekiūtantį ir vos gyvą parvežė namo. Po to žmogelis pusę metų išgąsčiu sirgo. Ir niekados negalėjo niekam papasakoti, kas ten jam pasivaidino. Kai tik pradeda apie tą savo nuotykį kalbėti, nustoja žado ir nė žodžio nebegali pratarti.

VELNIO KELMAS

Prokopui iš Baronų kaimo važiuojant naktį pro Pašilį, ėmė nei iš šio, nei iš to ir sustojo arkliai. Varo šiaip, varo taip, bet nieko nepadaro — neina arkliai, ir gana. Žmogus pažiūri užpakalin atsigręžęs — ogi guli kažkoks kelmas. Kad droš atgalia ranka tan kelman, tuoj bematant jis dingo iš ratų, o arkliai vėl veža lyg niekur nieko. Mat velnias buvęs kelmu pasivertęs.

VELNIŲ PONAITIS

Pernai ėjo prietemomis kažkoks ponaitis, matyt, koks velnias, žmogumi apsitaisęs. Atėjo nuo Pašilio, bet, priėjęs prie Mazgeikų kiemo tvoros, dingo, lyg gyvas žemėn būtų įlindęs. Per tvorą, upelį ar kryžkelę dvasios negali pereiti, todėl, kai tik tai prieina, ir dingsta. Apsisaugoti nuo visokio pikto būdavo tveriama daugybė aštrių tvorų, per kurias nepereina ne tik gyvuliai, bet ir piktosios dvasios.

STEBUKLINGOJI ROZALIMO KOPLYTĖLĖ IR ŠV. ROKAS

Rozalimo miestelis seniau, sako, vadinosi Rasalimas, galbūt nuo žodžio „rasalas". Aplink Rozalimą auga gražiausi pušynai, kurie vilioja vasarotojus. Garsios stebuklingosios Rozalimo šventvietės sutraukia daug žmonių iš visos Lietuvos per žymesnes šventes, o ir šiaip jau dažnai čia lankosi įvairūs maldininkai ir ligoniai, sveikatos ieškodami.

Rozalimo bažnyčioje yra įdomi stebuklingoji šv. Roko statula, kurią dažnai lanko įvairūs ligoniai, nes šv. Rokas laikomas dideliu ligonių gelbėtoju. Minima daugybė išgijusių žmonių, kurie meldėsi prie Rozalimo šv. Roko. Kasmet per Šv. Roko šventę į Rozalimą iš visų apylinkių suplaukia tūkstantinės minios maldininkų.

Kita garsi Rozalimo šventvietė — sena mūrinė kapinių koplytėlė, savo išvaizda vienintelė visoje Lietuvoje. Joje stovi didelė medinė nežinomo dievdirbio Kristaus Nazariečio statula, dėl ko žmonės ir tą koplytėlę praminė Nažaramsko vardu. Statula aptaisyta raudono šilko drabužiais ir esanti stebuklinga. Pasakojama, kad kartą kažkokia turtinga ponia panorėjusi tą statulą brangiais drabužiais aptaisyti, bet šioji brangios turtuolės dovanos nepriėmusi ir jokiu būdu nesidavusi drabužiais apvelkama. Vėliau iš vargšų žmonelių aukų buvo nupirkti šilkiniai drabužiai, ir medinė statula juos priėmusi.

Pažvelgęs koplytėlės vidun, pamatysi daugybę gražiai raštuotų rankšluosčių. Tai gerų žmonių aukos stebuklingajai statulai už atgautą sveikatą ar šiaip kokias malones. Žmonės, savo gyvenimo reikalais kreipdamiesi į stebuklingąją koplytėlę, visuomet atneša kokių nors aukų, ne tik gražių rankšluosčių, bet ir kitokių dovanų, pavyzdžiui, skarelių, kaspinėlių, juostelių, karolių, smeigelių, žiedelių, pinigų ir kitokių daiktų. Kiekviena šiokia ar tokia dovanėlė turi savo reikšmę. Kas trokšta būti sveiko ir gražaus veido, neša kuo gražiausią rankšluostį. Mergelės, norėdamos turėti gražias kasas, aukoja brangius galvos papuošalus, šilko kasnykus, skepetėles ir kaspinėlius. Panašias aukas neša ir ligoniai, turintys kokią nors galvos nesveikatą. Jeigu kūną išberia spuogai ar keliasi skauduliai, tuomet neša koplytėlėn smeigelių ar adatėlių ir smaigsto į stebuklingosios statulos drabužius. Jeigu numirėliai neduoda ramybės sapnuose ar šmėklojasi namuose, neša koplytėlei šventintą vaško žvakelę, ir neramios dvasios nurimsta. Kas myli savo artimus mirusiuosius ir nori, kad jiems nebūtų taip karšta pragaro ar skaistyklos ugnis, taip pat aukoja šventintų žvakučių. Dažnai aukojama ir grynų pinigų. Kad negalėtų pinigų paimti, priešais koplytėlę pastatytas stulpas, ant kurio pritvirtinta geležinė dėžė pinigams dėti. Prie koplytėlės nuolatos sėdi ir poteriauja viena senutė. Kurie neturi laiko poteriauti ar poterių nemoka, pasisamdo tą senutę, ir ji atkalba reikiamą skaičių poterių, maldų ar giesmių. Daugelis maldininkų apie stebuklingąją koplytėlę eina keliais, dėl to aplink ją niekados jokia žolelė neauga. Kas negali ar nenori pats eiti keliais, tas gali pasisamdyti tą pat senutę, ir ji viską atliks.

Žymiausia ir seniausia Rozalimo šventvietė — stebuklingasis akmuo, garbinamas čia nuo stabmeldystės laikų.

Tasai akmuo yra ne pačiame miestelyje, bet gal kokie pora kilometrų už jo, laukuose, netoli šilo, ties Paežerių kaimu. Iš žemės paviršiaus kyšo neaukštas, plokščias kaip stalas, gal sieksnio ilgio ir pločio akmuo. Jo paviršius suplyšinėjęs, lyg apdegęs, ir perskilęs į kelias dalis. Žmonės įžiūri akmenyje įspaustas Dievo Motinos pėdas. Dėl to jį ir garbina. Senas padavimas pasakoja, jog senovėje ant šio akmens žmonėms pasirodžiusi Dievo Motina ir palikusi jame įspaustas savo pėdas. Dabar stebuklingąjį akmenį nuolatos lanko įvairūs maldininkai ir ligoniai. Akmuo apdėtas aukų vainikais ir maldininkų lūpomis nubučiuotas. Ant jo visuomet stovi indas su pamerktomis gyvomis gėlėmis. Šalia teka stebuklingas šaltinėlis, kurio vandenį geria ir kuriuo mazgojasi ligoniai bei šiaip maldininkai, kiti, prisisėmę indus, nešasi jo ir namo. Kai kas net aukas meta į stebuklingąjį šaltinėlį arba deda ten pat ant akmens. Eidami aplink akmenį keliais, maldininkai išmynė taką. Šalia stovi nežinomo maldininko auka — senas medinis kryžius.

1863 m. SUKILIMO PAMINKLAI

1863 m. sukilimas — nemažas įvykis mūsų tautos istorijoje. Dabar, minėdami septyniasdešimtines sukilimo sukaktuves, ieškome jo paminklų. Tačiau nedaug jų galėtume rasti. Visus sukilimo paminklus ir pėdsakus žiaurusis sukilimo malšintojas gubernatorius Muravjovas bei jo valdininkai smarkiai persekiojo ir naikino be pasigailėjimo. Jei būdavęs nors medžio kryžius pastatytas sukilėlių žuvimo vietoje, nors slapčia nakties metu, ir tai buvo sunaikinamas. Naikindavo ir visai nekaltus medinius kryžkelių bei sodybų kryžius, kuriuose buvo įrašyta 1863 metų data. Po sukilimo, 1864 m., buvo visai uždrausta statyti kryžius visur, išskyrus tik kapines.

17. Užsak. Nr. 656.

Geriausi sukilimo paminklai — tai išlikę gyvi nuo budelių mūsų dabartiniai šimtamečiai seneliai, kurie visa savo akimis matė ir savo kailiu patyrė. Tokie sukilimo dalyviai ir liudytojai, prisiminę anuos laikus, papasakoja šiurpių įvykių.

Bet nedaug tokių gyvų liudytojų beturime, o sukilimo dalyvių — dar mažiau, nes daugumą jų be pasigailėjimo nužudė rusai.

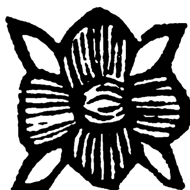
Sukilimo paminklas tik toks iki šių dienų išlikti galėjo, apie kurį rusų valdžia nieko nežinojo. O tokių vienas kitas dar užsiliko iki šiolei, tik apie juos mes maža težinome, nes yra nuošalesnėse vietose, miškuose, kaimuose ir pas pavienius asmenis išsimėtę. Susipažinti su 1863 m. sukilimo paminklais Šiaulių muziejuje dabar surengta paroda.

Vienas labai įdomus sukilimo paminklas yra Ukmergės apskrityje, Siesikų pilies sode. Čia, medžių tankmėje, pastebėsi keistos išvaizdos baublį, primenantį garsųjį Girdiškės baublį. Sukilimo baublys — tai kiauras seno, storo ąžuolo stuobrys, kurio viršus užsibaigia stogeliu, o į jo vidų gali įeiti žmogus. Šio paminklo istorija tokia. 1863 m. sukilimo metu kažkoks kunigas, kurio pavardės niekas nepamena, organizavęs Siesikų apylinkėje sukilėlių būrius. Kartą tą kunigą apsiautę būriai rusų ir norėję sugauti. Tasai, nespėdamas niekur kitur pasislėpti, įlindęs į kiaurą ąžuolo stuobrį. Kazokai ieškoję, kratę visą apylinkę ir plakę žmones, kad nurodytų, kur yra sukilėlių organizatorius kunigas, bet, nieko nelaimėję, turėjo pasišalinti. Vėliau tas ąžuolas nebuvo užmirštas ir išsaugotas rusams valdant mūsų kraštą. Mat nors tas baublys stovėjo pilies sode, bet niekas nežinojo, ką jis čia reiškia. Jis ir dabar, samanomis apaugęs, stovi Siesikų pilies sode.

STABMELDYBĖS LAIKŲ AUKURO VIETA

Surviliškio valsčiuje, netoli Šventybrasčio, ant Nevėžio kranto krūmuose auga nepaprastai storas ąžuolas. Kalbama, kad po juo buvusi kūrenama šventoji ugnis. Kurioje vietoje aukuro būta, tai ir medis be luobo, sako, nuo karščio nusvilęs. Apie tą ąžuolą daug žinių yra surinkęs Surviliškio klebonas.

ŠEDUVOS PRAEITIES BRUOŽAI

Didžiojo geležinkelio pusiaukelėje, tarp Šiaulių ir Panevėžio, yra seniai įsikūręs nemažas Šeduvos miestelis, kurio du aukšti bažnyčios bokštai iš tolo stiepiasi į dangų per pat miškų viršūnes. Patsai miestelis pasirodo tik prasiskverbus pro aplinkines girias, kurių čia visur aplink žaliuoja neužmatomi plotai. Miestelio pastatai, išskyrus seną ir stilingą bažnyčią, žiūrovo nestebina, nes daugiausia tai paprasti mediniai nameliai, kaip ir šios apylinkės kaimuose. Tik senieji Šeduvos vėjo malūnai gražūs, mūriniai ir puikiai įrengti, kokių reta kur bematyti, jie net patys atsisuka prieš vėją. Ne blogesni čia malūnai ir apylinkės kaimuose.

Šeduvos miestelis sausokas, nes arti jo nei ežero, nei didesnės upės nėra. Tiesa, per miestelį teka nežymus Niauduvos upeliūkštis, kurio nežinodamas nė nesurasi. Rytine Šeduvos puse sruvena kiek didesnė Daugyvenės upė, bet iki jos apie 4 kilometrai kelio. Apie šią upę Raginėnų kaime teko nugirsti pasakojant įdomių padavimų. Pasakojama, jog senovėje čia labai daug žmonių gyvenę, nuo ko ir toji upė Daugyvenės vardą gavusi.

Kada šioje vietelėje Šeduva įsikūrė, niekas nežino. Anot senų žmonių, senovėje šis kraštas buvęs apaugęs vos įžengiamomis giriomis, kurių žymės išliko iki šių dienų. Kartą jose medžiojęs Lietuvos kunigaikštis ir labai išalkęs. Beieškodamas užeigos, sutikęs senelį ir paprašęs, bene tas turįs ko nors užkąsti. Senelis krepšelyje turėjęs porą baravykų ir padavęs juos kunigaikščiui sakydamas: „Jei nori, **še du va**". Alkanas kunigaikštis grybus mielai paėmęs, susikūręs ugnį ir užkandęs. Vėliau, kad nereikėtų medžioklėje alkti, toje vietoje įkurdinęs Šeduvos miestą.

Dabartiniai Šeduvos ir Radviliškio apylinkių miškai seniau buvę dideli medžiokliniai karalmiškiai, kuriuose ne tik Radvilos mėgę medžioti, bet ir daug vėlyvesniais laikais čia būdavusios didelės medžioklės rengiamos.

Savo garbinga praeitimi Šeduva ir dabar didžiuojasi, nes senovėje turėjo miesto teises, arba savivaldą. Magdeburgo teises ir ženklą Šeduvai suteikė karalius Jonas Kazimieras 1654 m. Šeduvos miesto ženklas — sidabriniame skyde juodas aras, kurio galva pasukta į kairę pusę.

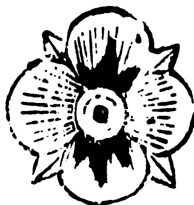
1775 m. Šeduvos seniūnija buvo atiduota Stanislovui Poniatovskiui, kuris vėliau tapo paskutiniu Lenkijos karaliumi. 1776 m. panaikintos Šeduvos Magdeburgo teisės. Po to Šeduva parduota Ropams, kurių dvaro liekanos tebestovi Raudondvary, pora kilometrų nuo Šeduvos. Ir rusai išskyrė Šeduvą iš kitų apylinkės miestelių, suteikdami jai atskirą valdymąsi ir privilegijas, kuriomis miestelis naudojosi iki pat Didžiojo karo.

Vienas žymiausių ir seniausių Šeduvos paminklų yra katalikų bažnyčia. Pirmoji katalikų bažnyčia Šeduvoje buvusi įsteigta 1542 m. Bažnyčia buvusi mūrinė. Jos įsteigėju laikomas Jeronimas Valavičius. Vėliau toji bažnyčia, matyt, buvo smarkiai restauruota ar padidinta, nes

1779 m. iš naujo pašventinta. 1804 m. Šeduvos bažnyčia buvo perdirbta po didelio gaisro, kurio metu išdegė vidus ir abu bokštai, net varpai žemyn nukrito. Nuo to laiko bažnyčia, nieko nepasikeitusi, išliko iki pat šių dienų.

Kita sena Šeduvos statybos įžymenybė — tai senieji dvaro rūmai Raudondvary, šalia Šeduvos miestelio. Nors jų statymo metai tiksliai nežinomi, bet pajuodavę sienų mūrai ir senų žmonių pasakojimai liudija senumą. Seneliai pasakoja, kad dvaro rūmus baudžiavų laikais statę apylinkės žmonės, kurie Raudondvary ėję vergijon. Ten pat dvare yra didokas tvenkinys, kaip nemažas ežeriukas. Žmonių pasakojimu, suvaryti baudžiauninkai jį ištisus metus kasę mediniais kastuvais, be jokios geležies, o jų moterys iškastas žemes skraitais nešiojusios. Ropai buvę baisiai žiaurūs dvarininkai baudžiauninkams, juos žiauriai mušdavę rykštėmis ir kitaip kankindavę. Tatai apylinkės žmonės ir dabar pasibaisėdami prisimena. 1919 m. bolševikai, užėmę Raudondvarį, sunaikino visus brangiuosius dvaro baldus ir kitas vertybes.

Šeduvos apylinkės kaimuose matyti gražių lietuviškų kryžių ir koplytėlių. Šioje apylinkėje neseniai gyveno du įžymūs dievdirbiai — Jonas Valys, Nemaniūnų kaime, ir Ignas Bieliauskas, Šeduvoje. Seniau Šeduvos bažnyčios šventoriuje ir kapinėse buvo daug ir labai gražių kryžių. Pora vertingų koplytėlių šventoriuje dar tebestovi su šventųjų statulėlėmis, bet jau visai sutrešusios. Ir kapinėse dar tebėra bent trys mediniai kryžiai.

RAGANŲ KALNAS

Panevėžio apskrities Šeduvos valsčiuje, už kokių poros kilometrų nuo Raginėnų kaimo į pietus, yra garsus Raginėnų piliakalnis, žmonių čia vadinamas Raganų kalnu. Kada ir kas Raginėnų piliakalnį pakrikštijo šiuo vardu, tikrai to niekas nežino, bet senieji šios apylinkės gyventojai šneka, jog tokį pavadinimą šis kalnas gavo todėl, kad vergijos laikais ant jo buvę gyvi deginami nuteistosios raganos ir raganiai. Pakliūti už raganystę anuo metu galėjo kiekvienas, ir labai greit. Atsitiko kur nors kam šiokia ar tokia nelaimė, ir įtaria kokį kaimyną ar kaimynę turint blogas akis, užsiimant kerėjimais ar panašiai. Apie tokį raganių ar raganą tuojau pranešama valdžiai arba bažnyčiai. Tuomet apskųstuosius be jokio pasigailėjimo gyvus sudegindavo ant aukščiausiojo apylinkės kalno.

Kitas raginėnietis pasakojo, jog šis piliakalnis Raganų kalnu vadinamas todėl, kad ant jo pagonijų laikais buvusi visų raganų rinkimosi vieta. Čia iš viso krašto susilėkusios raganos ir raganiai mokydavęsi visokių burtų ir naktimis keldavę velnių vestuves. Tai labai primena žemaičių pasakojimus apie garsiąją Žemaitijos šventovę Šatriją.

Raganų kalnas aukščiu nepasižymi, bet savo gražumu ir ypatinga išvaizda vilioja kiekvieną keleivį. Žiūrint nuo vieškelio, piliakalnis panašus į balną. Šiaurinis pilaitės galas gerokai aukštesnis negu pietinis, o vidurys,

kaip ir daugelio mūsų piliakalnių, gerokai įdubęs. Pats kalnas visas plikas kaip tilvikas, be jokio medelio, net žolės nėra. Žmonės šneka, jog žolė ir medžiai ant piliakalnio neauga todėl, kad šis kalnas esąs užkeiktas. Sako, jei ir pasodintų kas kokį medelį, tai tas vis tiek neauga, mat šiame kalne amžinai trankosi perkūnas, o viesulai dūksta sūkuriais net ir ramiausiu oru, todėl joks žalias medis čia negalįs augti.

Žmonės viską žino. Žino ir iš kur Raginėnų piliakalnis atsirado. Matai, senovėje, dar milžinų laikais, prie šio kalno buvęs didelis karas. Tame kare buvęs užmuštas milžinas, o ant jo kapo kareiviai supylę aukštą kalną, kuris dabar vadinamas Raginėnų piliakalniu arba Raganų kalnu. Pasakotojai aiškino, kad taip tikrai galėję būti, nes iš kurgi čia rastųsi tiek daug palaidotų žmonių kaulų su visais senovės ginklais, žalvario papuošalais ir kita.

Seneliai šneka, kad Raginėnai senovėje buvęs didelis miestas, kuris per kažin kokius karus sugriautas ar žemėn nugrimzdęs. Kad taip tikrai būta, pasakotojai nurodo, jog, dirvas ardami, giliai žemėse jie esą užtikę gražiai sudėstytus iš didelių akmenų lyg kokių pastatų, rūsių ir namų pamatų likučius. Randama ir senoviškų namų apyvokos daiktų liekanų — molinių puodų šukių, peilių, kirvelių ir kita. Aptiktus radinius visokie perėjūnai iš sodiečių išvilioja ir išnešioja po platųjį pasaulį, todėl pas žmones čia jau nieko nebeužtiksi.

Rytine Raganų kalno puse teka Daugyvenės upė. Žmonės sako ją tokį vardą gavus dėl to, jog senovėje čia buvo miestas ir žmonių daug gyveno. Kitas, mažesnis, upelis vadinamas Skerdupiu. Kalba, jog, kai prie Raginėnų kalno vykęs didelis karas, buvę išžudyta, arba išskersta, labai daug žmonių, kad net kraujo upės tekėjusios, todėl kruvinasai upelis ir buvęs Skerdupiu pavadintas ir šiandien taip tebevadinamas.

Čia pat yra ir senovės pilkapiai, kuriuos žmonės milžinkapiais vadina. Juos net žymūs mokslininkai yra kasinėję ir dėl to daugelį sunaikino. Pasak raginėniečių, tuose milžinkapiuose rasta daug žmonių kaulų, ginklų, žalvarinių grandžių, žiedų, karolių, pinigų, puodų šukių ir kirvelių. Mokslininkai, tyrinėję Raginėnų senkapius, nustatė, jog VI—VIII a. pr. Kr. čia būta ypatingos lietuvių kultūros, kuri ir pavadinta Raginėnų kultūra.

Šis brangus senovės paminklas dabar labai apleistas. Nors Raginėnų kalnas, skirstant į vienkiemius, yra išskirtas, bet, nepaisant draudimo, sezono metu kalne ganomi gyvuliai, kurie jį gerokai gadina.

VELŽIŲ KAIMO PILIAKALNIAI

Pusiaukelėje tarp Radviliškio ir Šeduvos miestelio, kur plačios pelkės ir maži išretėję miškeliai supa mažą Verdulių ežeriuką Žirnį, senovėje buvęs didelis miestas. Taip sako senų žmonių padavimai. Dabar šioje vietoje, palei Žirnio ežeriuką, matyti keli neaukšti kalneliai: Pilė, Milžinkapiai ir Bažnyčkalnis. Sprendžiant iš kalnelių pavadinimų, atrodo, kad senovėje čia buvusi pilis, alkvietė ir kapai. Kiek žinoma, šios vietos archeologai nėra tyrinėję, be to, ji dar mažai kam ir žinoma.

Pats gražiausias Velžių kaimo piliakalnis — Pilies kalnas. Kalnelis neaukštas ir kiek pailgas. Didesnė jo dalis pušimis ir eglėmis apaugusi, šlaitus skalauja Žirnio ežerėlio vandenys. Vietelė maloni ir graži, mylintį savo kraštą keleivį viliote viliojanti ja pasigrožėti. Todėl lankytojų piliakalnyje niekados netrūksta.

Ten pat, už kokių 100 ar 150 metrų, yra antras piliakalnis — Milžinkapių kalnas. Jame seniau buvę žymūs apskriti kapčiai, aplink akmenimis apdėti, lyg kokie darželiai, vietos gyventojų milžinkapčiais vadinami. Velžių kaimą skirstant į vienkiemius, Milžinkapių piliakalnis teko ūkininkui Banaičiui. Statydamas naujus trobesius, jis išlupinėjo iš milžinkapčių akmenis ir sudėjo juos į sta-

tomų namų pamatus, o paskui ir milžinkapčius suarė, sulygino juos su žeme. Ardydamas milžinkapius, tikėjosi rasiąs paslėptų milžinų lobių, bet rasta tik sutrūnijusių milžinų kaulų.

Už kokio 100 metrų į pietus nuo Pilies kalno yra trečias piliakalnis, Bažnyčkalniu vadinamas, kuris jau baigiamas naikinti imant iš jo keliams taisyti ir statybos reikalams žvyrą. Seniau Bažnyčkalnis buvęs didelis ir atrodęs gražiai. Dabar jis mažesnis už Pilies kalną. Išdalijus kaimą į vienkiemius, Bažnyčkalnis teko ūkininkui Senuliui, kuris, prisiklausęs senų žmonių pasakojimų, patikėjo, jog kalne tikrai galį būti paslėpta milžinų bažnyčios brangenybių. Kaip jis pats sakosi, atsidėjęs kalnelį kasinėjęs ir šio to tikrai radęs, lyg ir kažko panašaus į kokius ne šių laikų bažnytinius daiktus. Rastieji daiktai nebuvę tikro aukso, nes apžaliavę. Bažnyčkalnio radinių Senulis dabar jau nebeturįs, nes visus juos vaikai bežaisdami sudaužę ir išmėčioję.

Senieji šios apylinkės gyventojai mena miglotus padavimus apie tolimą šio krašto praeitį — milžinų laikus, gamtos stebuklus, buvusį miestą. Velžių kaimo gyventojas Senulis pasakojo, jog prieš šimtus metų iš nežinomo krašto padangėmis atslinkęs juodas kaip miškas debesis ir pakibęs ore ties Velžių kaimu. Jis ilgą laiką baisiausiai ūžęs, šniokštęs ir visaip gąsdinęs žmones. Gyventojai supratę, jog tai esanti Dievo rykštė. Kad apsisaugotų nuo Dievo bausmės, žmonės meldęsi, visokias aukas nešę ir visaip spėlioję ežero vardą, kad tik jis nekristų žemėn. Netikėtai viena Virdulių dvaro boba ežerą pavadinusi žirniu. To tik ir reikėję: tuojau debesis tiškęs su didžiausiu trenksmu žemėn taip smarkiai, kad ežero vandenys jo pakrantėse net kalnus suvertę, kaip pilte supylę. Ežeras nukritęs su visomis žuvimis.

Milžinų laikais Velžių apylinkėje buvęs kažkoks milžinų miestas. Ant Pilies kalno gyvenęs vienas milžinas, o ant Kapų, arba Milžinkapių, kalno — kitas. Tarp kalnelių yra Žirnio ežerėlis, o nuo vieno iki kito kalnelio — apie kilometras kelio. Milžinai buvę tokie dideli, kad sėdi, būdavo, vienas ant vieno kalnelio, o kitas — ant kito ir ranka rankon per Žirnio ežerėlį vienas su kitu tabokinėmis pasidalija...

Ant Bažnyčkalnio senovės mieste stovėjusi milžinų bažnyčia, nuo to dabar ir šio kalno vardas. Jame, sako, randama senovinių bažnytinių daiktų.

Kartą vienas žmogus per pačią šventadienio dvylikę užmigęs pogulio ant Bažnyčkalnio. Sapne jis girdįs, jog kažkas jį žadinąs ir sakąs ausin: „Žmogau, negulėk čia ant šio kalnelio, eik sau iš tos vietos, čia man reikia mišias laikyti!“ Žmogus labai persigandęs ir pabudęs iš miego, bet kai apsidairęs, niekur nė gyvos dvasios nematęs.

UŽKEIKTI LOBIAI

UKMERGĖS APYLINKĖS PADAVIMAI

Pabaisko muzikantas K. Čivilis garsus lamzdelių muzika ne tik plačioje Ukmergės padangėje, bet ir toliau, visame krašte. Linksmindamas žmones, skurdžiu lamzdelio balseliu, kartą jis aplankė ir Kauną. Lamzdelių muzikantas, besibastydamas po Ukmergės apylinkės užkampius, sužinojo apie daugelį užkeiktų lobių šių kraštų paslaptingose vietelėse. Nors muzikantas — žmogus menko turto, tačiau užkeiktų turtų netrokšta, nes jie, sako, dažniausiai neiną geran, o kartais net ir nelaimių nešą. Todėl jis nė nepavydėdamas papasakojo apie užkeiktus savo gimtinės lobius tokių atsitikimų.

— Tarp Siesikų ir Ukmergės,— sako Čivilis,— ten, prie senkelio, tarpubaly yra Tatkūnų kaimas, kuriame keroja kreivas ąžuolas iš senų laikų. Apie šį medį jau seniai visi kalba. Vieni sako, esą matę medin aitvarus naktį lakiojant, kiti pastebėję vakare po juo ugneles paslaptingas žiburiuojant, o tretiems vėl kažkokie vaiduokliai pasirodę.

Kartą Tatkūnų Stimburiui apsireiškė po ąžuolu užkeikti turtai. Užmigo senis, kaip paprastai, troboje ant krosnies ir girdi sapne kažką jam sakant: „Padirbdink medinę Motiną Švenčiausiąją ir įkelk ten ąžuolan kreivajin, o už tai tu rasi tenai, po tuo medžiu, pakastus

didelius lobius, kurių pakaks tau ir tavo giminės vaikams".

Nudžiugino Stimburį tokia sapno pranašystė, ir skubiai nuėjo jis pas dievdirbį Vanagą. Įėjęs trobon, nė neatsikvėpęs tarė:

— Dievų skaptoriau, mesk viską, imk tuojau ir padirbk man Motiną Švenčiausiąją ir koplytėlę kuo gražiausią. Aš tau atlyginti nesigailėsiu — kiek tik tau reikės, tiek užmokėsiu ir magaryčių vieną kitą auksinį raudoną pridėsiu. Tik tu daryk, skubėk, kad padarytum kuo greičiau, nors dieną naktį dirbk.

Nustebęs dievdirbys su baime klausia:

— Nagi sakyk, meldžiamasai, kas atsitiko, gal mirė kas, o gal nelaimė kokia ištiko?

— Tylėk, niekam nieko nesakyk,— susigriebęs pradėjo aiškintis Stimburys.— Matai, aš tokį stebuklingą sapną štai va susapnavau... Po kreivuoju ąžuolu pinigai man apsireiškė...

Dievdirbys tuojau metė visus darbus. Bematant padirbo koplytėlę gražią ir dievukus. Dingt jam galvon pagunda paimti iš po ąžuolo užkeiktus lobius. Nieko nelaukęs, dievdirbys Vanagas užsimetė ant kupros koplytėlę, nukiūtino prie kreivojo ąžuolo, prikalė ją prie medžio ir pašventino. Sutemus — kastuvą ant peties ir slenka pinigų kasti. Sukalbėjo priklaupęs poterius, persižegnojo ir ėmė kasti ąžuolo pašakny. Kiek pakasęs, iškasė puodą pinigų — 30 000 raudonų kaip ugnis auksinių. Paskui, kelias dienas tuos auksinius pažvanginęs, gražiais pinigėliais pasidžiaugęs, pagaliau nusipirko du dvaru. O vargšas Stimburys tų auksiniokų negavo nė paregėti.

Tatai buvę neseniai, gal bent prieš 30 metų.

Kitas va atsitikimas toje pat apylinkėje.

Anais laikais Pašilio lauke, Butos pilėj, sako, buvę pakasti dideli pinigai. Atsitikę tai prieš 70 metų. Kažkoks sukilėlių vadas pasišaukęs savo kareivius ir ten po viena sena dvilypai suaugusia pušimi užkasęs kariuomenės pinigus, supiltus į ano meto kareivišką aulinį batą. Batai būdavę ilgi, aulai užsegami dirželiais. Vėliau kažkoks Pašilio kunigas ar vargonininkas, sužinojęs iš senų knygų apie užkastus pinigus po ta dvišake pušimi, sumanęs juos išsikasti. Vieną vakarą sutemose kunigas, vargonininkas ir zakristijonas, pasiėmę kastuvus, maldų knygas ir šventą žvakę, patraukė pinigų kasti. Nuėję prie pušies, užsidegė šventintą žvakelę ir skaito maldas. Tik

staiga, jiems besimeldžiant, pakilo nepaprastas viesulas, užpūtė žvakutę ir baisiai visus pergandino. Kasėjai pargriuvo ant žemės ir dreba. Netrukus iš tos duobės pasikėlė kažkokia šviesybė, lyg koks garas ar ugnis šalta, baidyklės be galvos pavidalu ir ėmė ūžti: „Ūūū!!!“

Baidyklei dingus, kasėjai atsipeikėjo molini, purvini ir, viską palikę, leidosi namo, kiek neša kojos. Rytmetį žmonės, nuėję prie pušies, rado paliktus kasėjų daiktus ir išvoliotą duobę.

Pinigų, sako, ten tikrai būta, bet jie esą pasikėlę migla baidyklės pavidalo, kurios persigandę kasėjai nebesusivokė nė kas daryti. Reikėjo tik kastuvu šmėklai suduoti, ir būtų auksas pabiręs.

Paskui tą vietą daug kas badė, kasinėjo, bet pinigų užtikti negalėjo, sako, jie skradžiai žemės nugarmėjo...

KAI MŪSŲ SENELIAI PIKTŽOLĖMIS MITO...

BAUDŽIAVA VIDIŠKIŲ APYLINKĖJE

Kaip mena seniausia Vidiškių bažnytkaimio gyventoja Marijona Useļienė, kuriai dabar jau 87 metai, prieš 80 metų šioje apylinkėje žmonės dar tebėjo dvaruose baudžiavas, arba dvarystes. Baudžiava buvusi panaikinta tik apie 1862 ar 1863 metus. Vidiškėnai iš Laukagalio, Vengravos ir Vidiškių kaimų baudžiavą ėjo Svinterečiaus dvare pas poną Kuoską. Tai buvęs baisiai piktas ir žiaurus ponas. Jis smarkiai kankindavęs, net ir žudydavęs

žmones. Sako, Kuoskos paveikslai dar ir dabar tebesą Vidiškių bažnyčios garbingoje vietoje.

Baudžiavas dvare turėdavo eiti visi suaugę kiekvienos gryčios žmonės. Dvare reikėjo dirbti nuo aušros ligi sutemos; rudenį ir žiemą dirbo ir naktimis. Senukai, moterys su mažais vaikais likdavo namie. Moterys nešdavo dvaran baudžiauninkams pietų ir apdirbdavo visus namų darbus. Nešdamos pietų, moterys kartu nešdavosi ir mažus vaikus. Jeigu vaikučiai jau vaikščiojantys, tai dalį naštos padėdavo nešti ir jie.

Baudžiauninko valgis buvo labai menkas, nes dvaras duodavo tik po vieną gorčių grūdų per savaitę visai šeimynai, ir tai pačių prasčiausių, pasturlakų. Kad skalsiau būtų, žmonės į tuos grūdus dar pridėdavo pelų, luobų ir stogo kerpių. Valgydavo ir visokias patvorių žoles — dilgynes, usnis ir kitas.

Svinterečiaus dvaro ponas Kuoska šunis mainė į žmones. Vidiškių bažnytkaimio Brunalas, Alešiūnas (kur dabar Blikių giminės gyvena), Uselis ir Janulionis yra iš anapus Kupiškio miestelio čionai atkelti. Juos ponas Kuoska gavo už savo šunis iš kažkokio dvaro.

Svinterečiaus dvaras laikė du budelius, kuriuos vadindavo kotais. Budeliai vilkėdavo raudonai. Jie būdavo skiriami iš pačių baudžiauninkų, o atsisakyti tų pareigų negalėjo. Skyrė juos pats ponas. Plakamoji vieta buvo dvaro kiemo vidury, po tam tikra atvira pastogine, kad visi plakamuosius gerai matytų. Žmonėms plakti buvo pastatytas tam tikras stalas, toks prietaisas, ant kurio paguldydavo žmogų kniūbsčią, o rankas, kojas ir galvą pririšdavo prie jo odiniais diržais, kad žmogus negalėtų nė pajudėti. Plakamosios rykštės buvo dvejopos: vienos paprastos, žilvičio medžio, o antros — aštriosios, vadinamieji našilninkai. Našilninkai — tai odiniai diržai, prie kurių galų prisiūta aštrūs, tripirščiai geležiniai kabliai, kaip kokie nagai, kurie kertant iškapodavo žmogaus kūną ligi kaulų. Našilninkais mušdavo rečiau ir tik neklusnesnius žmones, nes kurie gaudavo našilninkų, greitai mirdavo arba visai nustodavo sveikatos.

Adomą Sėjūną iš Vingravos kaimo Svinterečiaus ponas užplakė su našilninkais veik negyvai. Kai Sėjūnas vedė jauną ir gražią mergaitę, tai jo jaunoji žmona nesutiko eiti dvaran pas poną pirmąją naktį gulėti. Ponas, jos nesulaukęs, nujojo pas juos į namus. Pamačiusi atjojant, jaunoji moteris palindo pakrosnin ir pasislėpė. Taip

visokiais būdais ji nuo pono vis slapstėsi dvi savaites. Ponas supyko ir pakvietė Sėjūną ateiti dvaran bausmės atlikti. Nuėjusiam budeliai įkirto tiek našilninkų, kad net pliki kaulai matėsi. Po trijų dienų žmogus ir mirė.

Pats ponas prižiūrėdavo, kad plakėjai kirstų smagiai, be pasigailėjimo, ir kad plakamasis gautų visą paskirtą rykščių skaičių. Ponas turėdavo nusitvėręs drūtą obelinę lazdą, ir, jei kas ko nepaklauso, tuoj gauna obeline. Patys plakėjai irgi gaudavo rykščių arba obeline lazda kupron, jei tik rykščių neįkirto tiek, kiek nustatyta, ar kitaip kuo neįtiko ponui.

Dažnai rykščių gaudavo jaunos ir gražios mergaitės. Dvarponis rytais, būdavo, vaikšto po laukus jaunas mergaites gaudydamas. Pamatys, būdavo, patinkamą mergaitę ir vejasi per lauką. Mergaitė, gelbėdamasi nuo išniekinimo, puola į Šventosios upę ir plaukia. Kartais neįstengia perplaukti, bet dažnai ir tyčia pasiskandina, nes jau žino, jog paskui vis tiek bus prievarta atgabenta dvaran ir plakama be pasigailėjimo, gal ir negyvai užplakta.

Kas norėjo vesti mergaitę baudžiauninkę iš kito dvaro, tai turėjo gauti ypatingą savo pono leidimą. Ponas leido tik tokiam, kuris jam patiko.

Dvarui žmonės duodavo duoklę įvairiais dalykais: uogų, riešutų, medaus ir suverptų linų. Visko duodavo nustatytą saiką. Iš dvaro bravoro prievarta turėjo už pinigus imti tam tikrą normą degtinės. Už kvortą degtinės mokėjo 3 skatikus.

Dvarų darbininkai dainuodavo priverstinai. Jei kuris nedainuoja, gauna rykščių ir turi verkdamas dainuoti. Gerai būtų dainuoti, kad būtų lengva dirbti, bet seniau juk dirbo sunkiai, kaip gyvuliai, blogai mito ir dvigubai ilgesnę darbo dieną ištverdavo.

Vieną dieną dvaran atėjo linksma žinia, kad jau panaikinta baudžiava ir žmonės jau visi laisvi. Kas tik ką dirbo dvare, metė visi savo darbą ir ėjo būriais dainuodami, šūkaudami, kaip niekados, rodos, kokia revoliucija įvyko. Žmonės iš to džiaugsmo nebežinojo nė ką bedaryti. Vieni bučiavosi, kiti iš džiaugsmo net verkė, o kiti dainavo ir šaukė kaip proto netekę. Svinterečiaus dvaro ponas Kuoska tik lakstė po kambarius galvą rankomis susiėmęs ir vis plaukus nuo galvos draskydamas šaukė: „Bože moj, Bože moj!“ Paskui visai neteko proto ir buvo išgabentas Vilniun.

VILKIJOS ISTORINIAI PAMINKLAI

PANEMUNIŲ GROŽIS

Palikęs Kauną, platusis Nemunas tyliai vingiuoja vakarų link. Gražūs krantų reginiai nuolatos keičiasi, mirga. Neseniai pasiliko Kauno santaka su baltais bažnyčių bokštais ir sena pilimi, ir štai prieš akis gražieji Nevėžio santakos krantų skardžiai su dantytais Raudondvario pilies bokštais. Toliau antroje Nemuno pusėje raudonuoja bebokštė vytautinė bažnytėlė — Lietuvos bažnyčių motina. Čia atsiveria gražiausi panemunių vaizdai. Tolumoje glūdi tamsūs miškai. Dešinėje Nemuno pusėje — linksmoji Kulautuvos vasarvietė. Dar toliau aukštame Nemuno krante mirga smulkus Vilkijos miestelis. Aukščiausioje jo vietoje stiepiasi į dangų du smailutėliai bažnyčios bokštai. Vilkijos bažnyčia per Didįjį karą laimingai išliko nenukentėjusi, tuo tarpu kitos panemunių bažnyčios buvo sugriautos arba gerokai apdaužytos.

VILKIJOS PRAEITIS

Kronikininkų žiniomis, 1388 m. Jogaila ir Skirgaila ties Vilkija sumušė Ragainės komtūro Vygando vedamus kryžiuočius. Tais pačiais metais kryžiuočiai Vilkijos pilį vėl užpuolė. Lietuviai, nebegalėdami išsilaikyti, patys pilį padegė ir pabėgo į miškus. 1391 m. kryžiuočiai Vilkijos pilį atstatė ir atidavė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vytautui, kuris tuomet, didžiojo kryžiuočių mistro lydimas, ėjo prieš Jogailą. Vilkija, ginanti nuo kryžiuočių Kauno kelią, dažnai buvo priešo naikinama, tik po Žalgirio kautynių atėjo ramesnis metas.

Karaliaus Stanislovo Augusto laikais, 1792 m., Vilkijos miestelis buvo gavęs miesto teises. 1863—1864 m. Vilkijos apylinkės miškuose laikėsi gausūs sukilėlių būriai.

VILKIJOS PILIAKALNIAI IR KITOS ISTORINĖS VIETOS

Kalnuotos Vilkijos apylinkės ne tik gražios, bet ir įdomios savo istoriniais paminklais. Žymesnieji istoriniai paminklai yra šie: piliakalnis, Svirnokalnis, Kartuvių paminklas, senkapiai ir akmens amžiaus sodybų liekanos.

Viena gražiausių ir žymiausių Vilkijos istorinių vietelių yra piliakalnis. Važiuojant didžiuoju Kauno—Vilkijos vieškeliu, piliakalnio nematyti, nes jį užstoja aukšti Nemuno krantų kalnai ir miškelis. Jį rasime už kilometro nuo miestelio, Jaučakių kaimo laukuose. Piliakalnis aukštas, apvaliu viršumi ir kiek pailgas, kadangi status, dėl to sunkiai įlipamas. Dalis kalno apaugusi krūmeliais. Senovėje piliakalnis buvęs sunkiai prieinamas, nes jį iš trijų pusių supa gilūs, šaltiniuoti upeliai. Čia pat šalia piliakalnio yra Svirnokalnio kalva, kurioje, sako, vaidinasi senovės karžygių dvasios.

PASAKOJIMAI IR PADAVIMAI

Seniausias Jaučakių kaimo gyventojas, 98 metų senelis Nagrockis, prisimindamas savo tėvų ir kitų senolių pasakojimus, daug ką papasakojo apie Vilkijos praeitį, nors tokie pasakojimai dažnai tėra migloti padavimai. Čia pateikiamas tik vienas kitas įdomesnis šio ir kitų senelių pasakojimas.

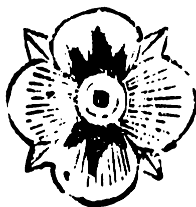
Vilkijos vardas esąs kilęs nuo vilkų. Senovėje šios apylinkės buvusios ištisai apaugusios didžiausiais miškais, kuriuose veisęsi daug įvairių žvėrių, bet per vis daugiau buvę vilkų, todėl ir toji vieta buvusi praminta Vilkija.

Anot padavimų, Jaučakių piliakalnį esą supylę kareiviai kepurėmis. Piliakalnyje senovės laikais stovėjęs užkeiktas dvaras, kuris paskui nugrimzdęs skradžiai žemės. Nugrimzdusio dvaro vietoje likusi bedugnė kiaurymė, kurion metus akmenį požemiuose girdėdavosi duslus dundėjimas. Spėjama, kad po kalnu nuo senų laikų esą požeminiai urvai.

Pasak žmonių, prie Jaučakių piliakalnio stovėję dideli ginklų fabrikai. Čia buvusios iš geležies ir vario liedinamos sukilėlių patrankos, bombos ir kitokie ginklai. Taip manoma todėl, kad, ariant žemę, šioje vietoje aptinkamos kažkokios iš akmenų su kalkėmis sumūrytos sienos — tai esą buvusieji ginklų fabrikai.

Seniau, prieš daugiau nei šimtą metų, kada dar ir Nemunas buvęs gerokai siauresnis negu dabar, ties Vilkija per Nemuną buvo didelis medinis tiltas. Visas Vilkijos miestelis stovėjo dešiniajame upės krante, o bažnyčia — kairiajame, už Nemuno. Vėliau potvyniai tiltą nunešė.

1930 m. pavasarį vienas Jaučakių kaimo gyventojas nurodė kaimo laukuose, netoli piliakalnio, vietą, kur prieš keletą metų esanti atrasta senovės pagonių bažnyčia ar aukuro vieta. Aukuras buvęs sumūrytas iš akmenų ir degintų molinių plytų. Ant jo rasta pelenų, anglių, sudegintų kaulų liekanų. Aukurą kaimiečiai sugriovė, o jo medžiagą panaudojo namų statybai. Tik vieną vienintelę išlikusią plytą kažkoks kaunietis radęs ir išsigabenęs Kaunan.

KUR BANGUOJA NEMUNĖLIS

1388 m. ties Vilkija sumušti kryžiuočiai.— Kepurėmis supiltas piliakalnis.— Aukuro pamatai.— Čia turi būti pastatyta bažnyčia.— Seredžiaus pilis.— Kovos su kryžiuočiais.— Baltas raitelis ant Pieštvės piliakalnio.— Palocėlio kalva.

Keliaudami toliau dešiniuoju Nemuno krantu, jau iš tolo matome kalnelyje pabirusį Vilkijos miestelį, kuria-

18. Užsak. Nr. 656.

me tarp smulkių namelių stiepiasi į dangų raudona dvibokštė bažnyčia.

Dar nepasiekę Vilkijos, gal bent už kilometro nuo miestelio, Jaučakių kaimo laukuose, tarp kitų Nemuno pakrančių kalnelių matome vieną būdingos išvaizdos kalnelį — Jaučakių piliakalnį. Istorikų žiniomis, Vilkijoje buvusi lietuvių pilis. Jos pėdsakai aptinkami ant Jaučakių kaimo piliakalnio.

Vilkija, kaip sena gyvenama vieta ir pilis, istorijoje minima 1388 m., kai Jogaila su Skirgaila ties Vilkija sumušė Ragainės komtūro Vygando vedamus kryžiuočius. Tais pat metais kryžiuočiai Vilkiją užpuolė antrą kartą ir pilį paėmė. 1391 m. kryžiuočiai Vilkijos pilį atstatė ir atidavė Vytautui, kuris tuomet ėjo prieš Jogailą, didžiojo kryžiuočių mistro lydimas. 1792 m. karalius Stanislovas Augustas Vilkijai suteikė miesto teises ir ženklą.

Be piliakalnio, yra Vilkijoje ir daugiau istorinių paminklų. Paminėtinas Svirnokalnis, Kartuvių kalnas, senkapiai ir akmens amžiaus sodybų liekanos. Kartuvių kalnelyje 1863—1864 m. rusai šaudę sukilimo dalyvius.

Seniausias Jaučakių kaimo gyventojas, 98 metų senelis Nagrockis sakėsi girdėjęs pasakojant, kad Vilkijos piliakalnį per didelius karus supylę Lietuvos kareiviai savo kepurėmis. Piliakalny stovėjęs užkeiktas dvaras, kuris vėliau nugrimzdęs žemėn. Jo vietoje buvusi bedugnė, kurion metus akmenį girdėdavosi požemiuose dundant. Spėjama esant požeminių rūsių. Pasakojama, kad šalia piliakalnio buvę kažkokie ginklų fabrikai. Čia esą buvusios liedinamos iš geležies ir vario sukilėlių patrankos, bombos ir kiti ginklai. Ten pat Jaučakių kaimo laukuose žemę kasinėdami, ūkininkai aptikę senovės lietuvių aukuro ar senovės šventyklos liekanas. Atrastas pastatas buvęs mūrytas iš akmenų ir didelių degintų plytų.

Beje, pažymėtinos ir garsiosios Vilkijos akmenų kasyklos, kurių akmenys naudojami ir Kauno statybos reikalams, o Vilkijos gyventojai iš to turi pragyvenimą.

Gyventojų pasakojimu, prieš daugiau nei šimtą metų Nemunas buvęs kur kas siauresnis negu dabar. Tuomet Vilkijos miestelis buvęs išsimėtęs abipus upės. Susisiekti per Nemuną buvęs didelis medinis tiltas. Bažnyčia tuomet stovėjusi kairiajame krante ir buvusi medinė. Anot bažnyčios raštų, pirmoji katalikų bažnyčia Vilkijoje įsteigta 1542 m. Šiai dabartinei bažnyčiai vietą parinko vyskupas Cirtautas ir pasakė: „Čia turi būti pastatyta baž-

nyčia". Tie jo žodžiai išsipildė. 1908 m. buvo pastatyta dabartinė Vilkijos bažnyčia. Statyba vyko labai sunkiai ir brangiai atsiėjo, nes reikėjo pastatyti aukštame kalno skardyje. Laiminga bažnyčia, ne taip kaip kitos panemunių bažnyčios, karo audros liko nesunaikinta. 1918 m. Vilkijos bažnyčia buvo pašventinta Šv. Jurgio vardu. Per Jurgines čia vyksta dideli atlaidai.

Nuo Vilkijos Nemunas kiek pasisuka kairėn. Panemunės kelias nuo čia eina pačia pakrante, todėl keliautojas iki pat Seredžiaus mato gražiausius Nemuno krantų reginius. Ties Seredžiumi į Nemuną įteka Dubysa. Čia apylinkės savo grožiu garsios nuo seno. Krašto grožį čia ir aklas užčiuoptų laipiodamas aukštais Dubysos ir Nemuno krantais.

Žiūrint nuo Nemuno, aukščiausioje vietoje matyti įspūdingas Pieštvės piliakalnis. Pieštvės pilis — gražiausias Seredžiaus miestelio istorinis paminklas, savo nepaprastu grožiu puošiąs menką medinių lūšnų miestelį.

Dabar vietiniai gyventojai Pieštvės piliakalnį daugiausia Pilimono kalnu, o raštingi žmonės — Palemono kalnu vadina, bet tas vardas prieš 100 metų čia nežinomas buvo. Kryžiuočių kronikoje tai *Pisten* piliakalnis. Šis pavadinimas artimas vardui Pieštvės upelio, kuris teka pro vakarinį piliakalnio šoną, taip pat ir Pieštvėnų kaimo, esančio už poros kilometrų į šiaurę nuo Seredžiaus miestelio. Anot jauno istoriko K. Paunksnio pasakojimo, Pieštvės pilies vardas kilęs nuo to, kad šios apylinkės gyventojai karingi, kitaip tariant, peštukai. Taip sakant, gyventojai čia nepėsti dar ir dabar tebėra.

Seredžiaus pilis garsi iš žūtbūtinių lietuvių kovų su kryžiuočiais laikų, kai lietuvis, nelyginant dabartiniame vakarų fronte, sprendė savo likimą ilgiems šimtmečiams, o gal ir apskritai gyvybinį klausimą žūti ar būti. Tačiau Seredžiaus pilies ir jos gynėjų būta stiprių ir nenugalimų. Kiek kartų ją kryžiuočiai didžiausiomis pajėgomis puldinėjo ir niekados neįstengė sulyginti su žeme, kaip daugelį kitų tų laikų pilaičių.

Kaip istorikas Z. Ivinskis sako, Pieštvės pilį kryžiuočiai puolę 1293 m., bet neįveikę. 1298 m. vėl užpuolę, bet sudeginę tik žemutinę jos dalį. 1363 m. kryžiuočiai smarkiai puolė Pieštvės pilį, išgriovė ją ir sudegino. Apie 1412 m. Vytautas Pieštvės pilį buvo vėl atstatęs. Vėliau toji pilis, jau nustojusi savo reikšmės, sunyko.

Apie Pieštvės, arba Pilimono, kalną pasakojama daug padavimų. Vienas pasakotojas tvirtino ant piliakalnio buvus pagonišką perkūnvietę. Sako, kalnas esąs kiauras, metus akmenį jo vidun, seniau girdėdavosi dundant.

Naktimis iš piliakalnio išjojąs raitelis ant balto žirgo. Kiti piliakalnio slėny esą matę pasirodant baltą žirgą be raitelio. Vienas koks didelis drąsuolis buvęs tokį žirgą net sugavęs ir rožančių jam ant kaklo užrišęs bei atsivedęs net iki to tiltelio prie kryžiuko, kuris ir dabar tebestovi miestely prie pat gatvės. Arklys žmogaus balsu pradėjęs prašyti, kad jį paleistų. Kai žmogus tai padaręs, nė nepastebėjęs, kaip arklys išnyko iš akių lyg dūmas.

Kartą Pranaitis ėjęs pro piliakalnio pirtelę. Girdi, viduje kažkas vanojasi. Pasižiūri, ogi pilna pirtelė žydukų, ir visi su ragiukais. Supratęs juos esant velniukus ir paklausęs: „Tai iš kelių peklų jūs čia suvaryti?“ Velniukai atsakę: „Iš devynių peklų“. Tas žmogus išsigandęs spruko laukan ir pabėgo.

Ten pat, Seredžiuje, yra ir kita žymi istorinė įžymenybė, vadinama Polocėlio kalva. Ją matome žemai Nemuno lankoje, netoli tos vietos, kur į jį įteka Dubysa. Dabar toje pilaitėje jokių pastatų nebėra, likę tik degėsiai, daugybė senų plytgalių ir buvusios pilies pylimai — dvi neaukštos kalvos. Istorikų manymu, šioje vietoje vyriausiasis kryžiuočių magistras 1336—1337 m. buvo pastatęs Marienburgo pilį.

Ten pat, Nemuno lankoje, nuo Palocėlio kalvos kiek į rytus, yra akmeninio pastato griuvėsių liekanos. Čia, kaip daugelis pasakoja, stovėjusi pirmoji Seredžiaus bažnyčia. Ardydami tų griuvėsių akmeninius pamatus, radę žmonių kaulus mūre įmūrytus ir peilį. Pasakojama, kad senovėje pasmerktieji mirti buvę gyvi sienoje užmūrijami.

DZŪKIJA IR SUVALKIJA

BIRŠTONAS SENIAU IR DABAR

Nedidelis Birštono miestelis stovi žemutinėje didžiosios Nemuno kilpos dalyje. Birštono apylinkės tikrai nepaprastai gražios, nors poetų ir neapdainuotos. Tenka pripažinti, kad krašto grožio neįmanoma jokiu būdu atvaizduoti, jį reikia gyvą pamatyti. Kas gi galėtų aprašyti didžiosios Nemuno kilpos grožį. Juk niekur kitur, tik ties gražiuoju Birštonu, Nemunas nepadarė tokių nuostabių posūkių. Čia, rodos, jis žaidžia kokį ratelį, apibėgdamas aplink Birštono miestelį. O Nemuno krantų gražumėlis — negali nė atsigrožėti. Čia status molėto kalno skardis su šimtametėmis eglėmis, pušimis ir ąžuolais griūva į liūliuojantį Nemuną, net šiurpas ima žiūrint. Ten vėl kalneliai dailūs dunkso, lyg rankomis supilti piliakalniai. Štai pušynėliai žaliuoja tarp smėlynų ir savo kvapu kutena krūtinę. Šventadienišką savo rūbą šis kampelis dėvi kas dieną. Pabuvęs gamtoje, pasigeri jos grožiu ir apsvaigsti, nebejauti nė savo vargų kasdieninių.

Kiek Birštono vardas yra senas, šiandien tikrai niekas pasakyti negali. Liaudies istoriko senelio A. Poškos tvirtinimu, senovėje Birštonas vadinosi Beržtynai arba Berštynės. Vėliau šis vardas svetimųjų buvęs iškreiptas. Senovės raštai rašo *Bistein, Birstan.*

Senovėje Birštonas buvo kaimas ir kunigaikščių medžioklės pilis, kurioje mėgdavo viešėti didieji Lietuvos kunigaikščiai ir Lenkijos karaliai. Birštono pilis stovėjo kairiajame Nemuno krante, kur dabartinės vasarvietės parke yra aukštas piliakalnis, Vytauto kalnu vadinamas.

Pilis buvo didelė ir stipri, iš medžio ir žemės pastatyta ir sunkiai prieinama, nes stovėjo tarp upės ir stataus kalno skardžio. Čia Vytautas su Jogaila ir kitais didikais atvykdavo šernų, briedžių, vilkų ir kitų žvėrių medžioti ir dažnai praleisdavo po keletą savaičių. Ypač mėgdavę lankytis žiemą. Nuo šių medžioklių Nemuno kilpos miškas ir dabar Žvėrinčiumi vadinamas, nors seniai čia jokių žvėrelių nėra. Senų žmonių padavimai irgi mini karalių medžiokles, senovės karus, užburtus lobius ir kalne miegančią karalaitę.

Šioje apylinkėje yra ir daugiau įžymių istorinių vietovių. Miestelio pakrašty, netoli kapinių, yra medžiais apaugęs kalnelis, Vytauto krepastimi vadinamas. Du kilometrai nuo Birštono stovi puikus Kernuvių piliakalnis. Verknės upės krante — aukštas Mediniškių kaimo piliakalnis, nuo kurio matyti gražios apylinkės. Čia pat kalno skardyje kyšo pilka uola, Ožkų pečiumi vadinama. Apie minėtąsias istorines Birštono vietas žmonėse girdėti įdomių padavimų.

Dabartinis seniausias Birštono gyventojas, per 80 metų peržengęs seniukas Šeškauskas pamena, kad, jam dar piemeniui esant, Vytauto kalnas buvęs plikas, be jokių medžių, o dabar jau visas apaugęs storiausių medžių mišku. Anuomet žmonėse būdavo girdėti pasakų, jog senovėje tame piliakalnyje stovėjusi Vytauto pilis. Visi kalbėdavę, jog tas kalnas žmonių rankomis karaliams supiltas. Daugelis minėdavo matę naktimis ten pinigus ir vaiduoklius pasirodant. Ne vienas pinigų ieškotojas tą piliakalnį ir kasinėjo, bet ar pinigų iškasė, ar ne, to niekas nėra matęs. Jei bent kiek kuris gyventojas praturtėdavo, tai visuomet sakydavo, kad pralobo nuo iškastų iš kalno pinigų. Paskui, kai kalne vandentiekį įtaisė ir jo žemę labai iškasinėjo, liovėsi kalbėję apie užkastus turtus.

Senas Birštono gyventojas A. Žiukas pasakojo padavimą, jog seniai kada piemens Vytauto piliakalny ganę bandą ir žaisdami mėtę akmenėlius į jame esančią kiaurymę. Pagaliau užsigeidę sužinoti, kas ten kalno viduje yra, o pirm to jie iš žmonių buvo girdėję, kad kalne esanti kariuomenė užsikasusi ir užkeikta karalaitė mieganti. Vienas buvo mažiausias piemeniukas. Nutvėrė jį didesnieji, perrišo vadelėmis per pilvą ir įleido į kalno vidų. Ogi ten vaikas pamatęs paną ant pinigų skrynios besėdint ir galvą bešukuojant. Pana vaikutį, pinigais ap-

dovanojusi, paleido namo. O kai kiti vaikai leidosi kalno vidun, tuos visus ji negyvai pasmaugė.

Birštono upelio Druskupio vandens nepaprastas sūrumas jau seniausiais laikais atkreipdavo visų dėmesį. 1794 m. Vilniaus universiteto prof. Jundila, 1817 m. Liachnickis ir 1823 m. kalnų inžinierius Ulmanas ieškojo Birštone druskos klodų. Vėliau, 1848 m., daktaras B. Bilianskis pastebėjo, kad Birštono vandenys tinka gydymo reikmėms.

Pažymėtina, jog netolimose Stakliškėse jau ir pirm to veikė mineralinės gydyklos. 1851 m. žmonių prašymu valdžia atsiuntė Vilniaus universiteto gydytojus, kurie, ištyrę Birštono vandenis, pripažino juos tinkamus gydyti nemaža ligų. Jau kitais metais į Birštoną atvyko gydytis 60 šeimynų. O paskutiniu metu čia gydosi 1000—1500 žmonių kas vasarą.

1878 m. Birštono prižiūrėtojas daktaras Radeckis aptiko mineralinį Vytauto šaltinį, kurio mineralai turi daug gydomųjų savybių. Dėl to Birštone labai padaugėjo vasarotojų. O 1906 m. atrastas ir antras — Birutės — mineralinis šaltinis. Be šių dviejų, yra ir senieji mineraliniai šaltiniai, kurių vandenį vartoja vonioms. Ne mažiau reikšmingos ir Birštono mineralinės dumblo vonios.

Paminėtina ir Birštono bažnyčios praeitis. Jau Vytautas su Jogaila, besilankydami Birštono apylinkėse medžioti, ketinę pastatyti katalikų bažnyčią. Tačiau ar buvo pastatę, ar ne, nežinoma. Esamomis žiniomis, pirmą katalikų bažnyčią Birštone pastatęs karalius Vladislovas IV 1644 m. Jis ją gražiai išpuošė ir apdovanojo žemėmis bei kitais turtais. Vėliau kuriam laikui Birštonas vėl netenka bažnyčios. Spėjama, kad ją sudegino rusų kariuomenė, kuri 1655 m. užpuolusi Lietuvą smarkiai nuniokojo visą kraštą, degino dvarus ir bažnyčias. 1787 m. Prienų seniūnas Kazimieras Sapiega vėl pastatė Birštone medinę bažnyčią netoli medžioklinės karalių pilies, kurios žymės išliko iki šių dienų, o kasinėjant randama įvairių senovės iškasenų. Bene tik šios paskutinės medinės bažnyčios paveikslas yra Sirokomlės-Kondratavičiaus 1861 m. piešinių rinkiny. 1909 m. Birštone buvo pastatyta mūrinė bažnyčia, kuri išliko per Didįjį karą ir dabar tebėra.

Šiaip žymesnių senų statybos paminklų Birštone nėra, nes miestelis yra keliskart sudegęs. 1905 m. gaisro metu sudegė visas miestelio centras. Nemažai nuostolių

patirta ir per Didįjį karą. Smarkiai nukentėjo kurortas ir nuo vokiečių okupacinės valdžios.

BIRŠTONO PILIAKALNIO PASLAPTIS

Dešiniajame Nemuno krante, ties pat Birštono vasarviete, yra aukštas kalnas, Vytauto kalnu vadinamas. Visas jis tankiu miškeliu apaugęs, todėl iš tolo nelabai pastebimas. Senieji dzūkai tvirtina, jog šis kalnas jau nuo senovės Vytauto pilimi vadinamas. Žmonėse galima išgirsti senų pasakų apie pilies mūrus, stovėjusius Vytauto kalne. Kokie tie mūrai buvo, niekas tikrai nepasako. Vieni tvirtina girdėję kalbant, jog mūrai buvę balti, kampuotais bokštais, o kiti sako, kad buvę raudoni su apvaliu bokštu. Pilį pastatęs Vytautas, o kalną žmonės supylę rankomis. Paskui atsibasčiusi kažkokia svetima kariuomenė ir užpuolė pilį. Vytauto kariuomenė gynusis kiek begalėdama, bet priešų nuveikti nepajėgusi, tačiau jiems nepasidavusi — ėmusi ir užsikasusi giliuose kalno požemiuose.

Vėliau pasklido kalbos apie lobius kalne. Girdi, juos saugą nelabieji. Keli drąsūs vyrai pasiėmė lopetas, kirvius ir, niekam nieko nesakę, išėjo, nes kai sužino nors kokia bobpalaikė, kad išėjo kas aukso kasti, tai tas kasėjas nieko nepeš, todėl lobių ieškoti einama vogčia. Priėjo vyrai piliakalnį. Surado su žiburiu ir tą vietą, kur, sakoma, kažkokiam pasakininkui buvo užkeiktieji pinigai pasirodę. Pradėjo kasti. Kasa, kasa ir vis nieko neiškasa. Jau ima ir baimė. Rodos, lyg krūmeliuose visur aplink trankosi visokie baldukai ir nelabukai. Pagaliau ir jų šuo ėmė loti ir bjauriai staugti, o paskui nesulaikomas leidosi bėgti namo. Blogas ženklas, nes visų sakoma, jog

šuo nujaučiąs besiartinančias nelaimes. Kasėjus apėmė baimė. Metė vyreliai kastuvus ir leidosi nuo kalno namo kiek tik kojos neša. Parbėgo nuilsę, rūbais ir veidais apdraskytais, nes per tankynus kol išbrazdėjo, vos akių nepalydėjo. Taip ir liko nebaigti kast užkeiktieji turtai.

Paskui kažkada atsibastė kokia nežinoma merga vilnietė ir sužinojo, jog Vytauto kalne yra didelių turtų. Ar ji buvo kokia kerėtoja, ar kas, to niekas tikrai nežino, bet senimas tvirtina, jog piliakalnyje ji tikrai radusi pilną katilą auksinių. Kiti matę ir tą vietą, kur pinigų būta, ir net patį katilą su pinigais regėję. Katilas buvęs labai didelis ir ketvirtainis, kaip kokia pinigų skrynia. Iš tų pinigų toji merga ir jos giminės smarkiai prasikūrę, net savo garlaivį pasistatę. Bet užkeikti turtai, sako, visados esti nelaimingi. Taip ir šie pinigai nenusisekė, neišėjo į gera. Garlaivis pinigų radėjos brolį ties pat Vytauto kalnu negyvai užmušė, o kiti turtai irgi vėjais išėjo.

BIRŠTONO PILIAKALNIO KARALAITĖ

Birštonas daugeliui žinomas savo gydomaisiais mineraliniais vandenimis ir gražiomis vasarvietės apylinkėmis. Mažiau kas pažįsta istorines Birštono vietas, kurių čia net kelios. Žymesnės yra šios: Vytauto kalnas, Vytauto krepastis, Ginkaus pilalė, Kernuvių kalnas ir Žvėrinčiaus pušynas. Šias vieteles keliautojai mielai lanko. Apie jas žmonėse girdėti daug gražių pasakojimų ir padavimų. Žymiausias Birštono piliakalnis yra Vytauto kalnas. Apie jį daugiausia yra ir visokių pasakojimų, kurių vieną tokį čia pateikiame.

Dabartinis seniausias Birštono gyventojas, 80 metų amžiaus seniukas Šeškauskas pamena, kad, jam dar piemeniui esant, Vytauto kalnas buvęs plikas, be jokio medelio. Dabar jis storų medžių mišku apaugęs. Anuomet

senelis girdėjęs žmonių pasakojimus, jog tame piliakalnyje senovėje stovėjusi Vytauto pilis. Kalnas esąs kareivių supiltas.

Prieš kokius 60—70 metų Birštono vyrai susitarę piliakalnyje ieškoti paslėpto Vytauto aukso. Kalno paviršių prakasę, radę daugybę degintų plytų, kalkėmis sumūrytų. Giliau žemėse aptikę kažkokius požeminius urvus. Norėdami juos ištirti, leidę žemyn kartis ir virves. Toliau kasinėti rusų valdžia uždraudusi. Likusios nuo tų kasinėjimų duobė ir kiaurymė į požeminius kalno urvus dar ilgai buvusios matomos.

Kartą, sako, taip atsitikę. Vytauto kalne piemens ganę bandą. Neturėdami ko veikti, ėmę kalno kiaurymėn mėtyti akmenis. Įmes ir klausosi prie žemės galvą pridėję, kaip ten požemiuose akmenys dunda. Smalsumas traukia vaikus sužinoti, kas ten to kalno urvuose. Tačiau baimė stabdo net didžiausią drąsuolį. Buvo vienas mažiausias piemenėlis, visų kitų ujamas, mušamas ir visur be eilės varomas. Taigi nutarė piemens tą vaiką leisti kalno vidun. Sugavę perrišo jam per juostą vadeles ir įleido jį kalno vidun. Prieš leisdami pasakę, jog, kai jam bus bloga, tegul duoda ženklą smagiai timptelėdamas vadeles, o jie, tai pajutę, skubiai galės ištraukti jį laukan. Vaikelis verkdamas prašėsi piemenų neleisti jo į tuos baisius kalno požemius, bet šie tų maldavimų nepaklausė. Rėkiantį vaiką kuo giliausiai įgrūdo kalnan. Įleistas požemin, vaikas baisiai persigando pamatęs ten puikiausią seklyčią, o joje gražių gražiausią paną sėdint ant pinigų skrynios ir galvą šukuojant. Bijodamas ko blogo, vaikas jau norėjęs timptelėti vadeles, kad jį trauktų laukan. Tuo tarpu gražioji pana prašnekusi:

— Nesibijok, vargo vaikeli, aš tau nieko pikta nedarysiu, nes tu čia ne savo noru atėjai. Še, vargšeli, imk ir semk to aukso kiek tik širdis nori.

Ką darys vaikas, nors ir bijo, bet, pamatęs tokią daugybę aukso, kas gi neimtų. Prisiėmė vaikiūkštis gryniausio aukso pilnas rudinės kišenėles ir krepšelį raudonųjų. Padėkojo skaisčiajai karalaitei už gausias dovanas. Skubiai atsisveikinęs, smagiai timptelėjo vadeles. Ištraukę vaiką iš kalno, piemens net žado neteko, kai pamatė, kad jų nekenčiamasis žioplys tiek daug aukso rado.

Sužinoję, kad kalno požemy yra pilna skrynia pinigų, dabar jau visi piemens nori ten lįsti ir varžosi, kuriam pirma toji laimė turėtų tekti. Vyriausiam visuomet

pirmenybė. Įleido piliakalnio požemin vyriausiąjį piemenį. Viršuje likę piemens laukia laukia ir jokio ženklo iš požemių nesulaukia. Kas bus, kas nebus, traukia laukan vadeles iš požemių. Ir ištraukė to vaiko tik vieną rankutę. Persigandę visi piemens leidosi namo kiek kojos neša.

LIŠKIAVOS PILIS

Keliaujant Nemuno krantais, kur demarkacijos linija skiria laisvąją Lietuvą nuo okupuotos, ten, aukštame Nemuno krante, stebina keleivį jau bebaigiąs griūti senas akmeninis pilies bokštas. Tai Liškiavos pilies griuvėsiai, liudytojai garsios Dainavos šalies praeities ir Lietuvos senovės galybės.

Keičiasi laikai, nyksta garsioji Dainavos šalies senovė, žūva vienas po kito istoriniai senovės paminklai. Baigiami užmiršti gražūs senų žmonių pasakojimai ir padavimai apie karingus Dainavos šalies bernelius, kurie visą amžių ginklo iš rankų nepaleido, ant arklio gulė, ant arklio kėlė, geriau laisvi mirė, bet niekam nevergavo. Maža begirdėti apie galinguosius karaliūnus ir karalius Sarūnus, apie stiprias Dainavos pilis, kurių niekas neįveikdavo, apie gražiąsias mergeles lelijėles, kurios nuolatos dainuodavo apie karan ir tolimon šalin išvykusius brolelius raitelius.

Dainavos šalies garsios praeities tik dainos ir griūvančios pilys beliko. Ir buvusių pilių maža žymių bėra, tik ant Liškiavos piliakalnio dar iki šių laikų stovi dalis akmeninio pilies bokšto. Ir to bokšto likučiai, niekieno nesaugomi ir nesusipratėlių griaunami, baigia jau nykti.

Kai vedė plentą nuo Ratnyčios, kasmet vežimais ir valtimis kėlė per Nemuną griaunamos pilies akmenis. Kiek akmenų suvartojo aplinkiniai gyventojai namų statybai ir kitiems reikalams. Ir dabar kasdien nors pamažu, bet vis griūva akmuo po akmens, šalčio ir drėgmės nuo pilies sienų atplėštas...

Čia apie stiprias senovės pilis, galingus valdovus karalius Šarūnus ir karingus Dainavos bernelius ne tik dainuojama, bet ir pasakojama gražių pasakų ir padavimų.

Sako, niekas neatmena, kada tai buvo, bet buvo tai labai seniai, milžinų laikais, kai visame pasaulyje buvo pilna raganų ir velnių. Kai tikro Dievo niekas nepažino, o garbino ugnį ir perkūnus. Kai žmonės gyveno miškuose, su įvairiais žvėrimis imstėsi. Žvėriena mito, jaučiais arė, šunimis važinėjo. Tuomet, sako, čia gyvenę trys broliai milžinai. Jie buvo dideli ir galingi karaliai. Vienas gyveno Liškiavoj, kitas — Merkinėj, o trečias — Punioj ar Alytuj. Visų vyriausiasis buvo tas, kurs gyveno Liškiavoj.

Tas vyriausiasis milžinas nuvykęs į svetimą šalį kariauti. Grįždamas iš nukariautos šalies, parsivedė gražią karalaitę sau už žmoną. O toji buvo ragana ir, velnių padedama, per keturiasdešimt keturias naktis pastatė ant kalno akmeninę pilį su trimis bokštais ir gryno vario vartais. Toj pily po žeme buvo iškastas kelias į antrą Nemuno pusę, sako, iki pat Merkinės ėjęs. Seni žmonės pasakoja patys matę tą urvą, kuriuo ėjo kelias po žeme. Jis buvęs toks platus, kad ketvertu arklių lengvai galėjai važiuoti. Seniau tas urvas matydavosi ties tuo pilies bokštu, kurio palaikai ir dabar dar antai va ant kalno iš tolo matyti.

Tas galingasai karalius milžinas labai plėšė ir vargino žmones, o jis taip darė, kad to norėjo jo pati ragana, kuri, sako, mitusi vien kūdikių mėsa. Juo toliau, juo blogesnis darėsi karalius. Pradėjo spausti ir savo brolius, o paskui užsimanė juos visai išvaryti ir jų pilis atimti.

Pakėlė maištą visi žmonės, užstojo jaunuosius milžino brolius. Sukilo visi prieš piktąjį karalių ir nedorąją karalienę raganą. Apgulė stipriąsias Liškiavos pilis narsūs Dainavos šalies berneliai raiteliai. Drebėjo stiprios akmeninės Liškiavos pilys, žvangėjo vario vartai. Ten zvimbė kulkelės kaip sode bitelės, čerškėjo šveitrūs kardeliai. Krauju upės pasruvo, kalnai jaunų bernelių pri-

griuvo. Pilies paimti nepajėgė nei nedorojo karaliaus nugalėti nevaliojo. Stovi visa kaip užkeikta, ir tiek. Būtų karalių nugalėję ir pilį užėmę, bet, kiek tik dieną kareivių išmuša, visi naktį atgyja. Mat ta ragana, karaliaus pati, išėjusi ant pilies bokšto, šūkteli, ir visi jų kareiviai atgyja. Taip ir būtų niekaip neįveikę, bet atsirado vienas gudrus kareivis, kuris žinojo, kad raganos kitaip nenušausi, tik sidabrine kulka ar pinigu. Tuomet jis, nieko nelaukęs, paleido į raganą sidabrinę sagtį ir nušovė. Tuojau visi žmonės puolė ir užėmė pilį. Nukovė tą nedorąjį karalių. Taip ir gyveno sau laisvi.

Čia visi žmonės šneka tame kalne esant didžius turtus. Tik niekas tų turtų paimti negali. Jie esą užkeikti, ir niekas jų negalės paimti, kol nesibaigs to užkeikimo laikas. Sykį atėjo, sako, drąsūs bernai aukso kastų, turtų ieškotų. Išėjo, sako, iš to kalno senelis ir tarė: „To kalno nevalia liesti, jei neklausysta, ištiks nelaimė“. Taip pasakęs, išnyko sau nematomai. Parėjo nieko nelaimėję bernai ir daugiau nebemėgino turtų ieškoti.

SENOJI RUDAMINA

Neužmatomose Sūduvos lygumose, Marijampolės apskrities pietinėje dalyje, tarp Šeštokų geležinkelio stoties ir Lazdijų valsčiaus miestelio, matyti kalnelių ir klonių supamas nedidelis Rudaminos miestelis. Tačiau šis menkokas miestelis turi didžią ir garbingą praeitį, nors šiandien ji ir šimtmečių dulkėmis užklota bei visų pamiršta.

Rudaminos vardo kilmė aiškinama įvairiai. Pasak vietos gyventojų, Rudaminos vardas paeinąs nuo žodžio „rūda“. Mat netoli šio miestelio yra pelkės, kuriose randama daug geležies rūdos.

Rudaminos dabartis susijusi su tolima praeitimi. Už puskilometrio nuo miestelio į vakarus yra aukštas piliakalnis, kuris, sprendžiant iš savybių, priklauso priešistorinio laikotarpio sustiprinimams. Anot padavimų, ant kalno senovėje stovėjusi ąžuolinių rąstų pilis. Rudaminos piliakalnį 1240 m. supylęs ir pastatęs ant jo pilį kunigaikštis Rimgaudas.

XIII—XIV šimtmetyje, kai Lietuvą nuolatos puldinėjo kryžiuočiai, Sūduvos kraštas buvo virtęs negyvenama dykuma ir tapo lyg kokia niekieno žeme. Tik po Žalgirio kautynių, kai ilgiems laikams buvo sutriuškinta kryžiuočių galybė, šis kraštas vėl atgijo. Tuomet gyventojai iš naujo kūrėsi miškais apaugusiose Sūduvos dykynėse. Rudaminos apylinkės, kaimai ir kai kurie dvarai buvo įkurti antrojoje XIV šimtmečio pusėje. Tuo metu miškais apaugusioje Lazdijų parapijoje buvo vienas Karužų kaimas. Čia 1536 m. Zigmanto Senojo įsakymu buvo tyčia iškirsta giria ir įkurtas Rudaminos bažnytkaimis.

Tuometinis Rudaminos dvaro savininkas ir Gardino teisėjas Grigalius Masalskis su žmona Marijona 1592 m. Rudaminoje pastatydino katalikų bažnyčią. Jai buvo atiduotas Beviršių kaimas su valstiečiais, 3 valakai ganyklų prie ežero ir 10 kapų lietuviškų grašių. Vėliau bažnytiniai turtai buvo gerokai padidinti. Nors Rudaminos bažnyčia turtais gausiai apdovanota, tačiau nuolatinio kunigo tuomet prie jos nebuvo, ir tik didesnių švenčių metu čia atvažiuodavo Seinų dominikonai ir Merkinės jėzuitai. Nesant kunigo, apleista bažnyčia pradėjo griūti.

Dabartinę Rudaminos bažnyčią pradėjęs statyti Rudaminos turtų savininkas Mikalojus Turčinavičius, Trakų vaivadijos iždininkas, bet nebaigęs statyti mirė, o testamente įsakė statybą baigti Rudaminos dvaro lėšomis iki 1765 m. Ar taip ir buvo, žinių nėra, bet pašventinta bažnyčia tik 1821 m. Parapijai didėjant, darėsi ankšta, todėl 1913 m. Rudaminos bažnyčia buvo padidinta. Po ja yra rūsys, kuriame buvo laidojami bažnyčios fundatoriai ir apylinkės dvarininkai.

Vienas gražiausių ir žymiausių Rudaminos paminklų yra istorinis Rudaminos piliakalnis. Už puskilometrio nuo jo yra kita žymi istorinė vietovė — Švedkampio kalva. Čia pat, piliakalnio papėdėje, niūkso mažas Rudaminos miestelis. Toliau, trys kilometrai už miestelio, tęsiasi mėlyna juosta — tai gražusis Rimiečio ežeras. Užlipęs piliakalnio viršūnėn, gali pamatyti ir už 28 km esančią Ma-

rijampolę, o geros akys įžiūri net už 48 km matomą Vilkaviškį. Paminėtina žymesnė Rudaminos vietelė — tai Aštriosios Kirsnos dvaras. Čia yra gražiai tvarkomas agronomo Kriaučiūno pavyzdinis ūkis, Žemesnioji žemės ūkio mokykla, žuvų ūkis ir spirito varykla.

Nors manoma, kad suvalkietis lietuvis yra daugiau gyvenimo tikrovės negu svajonių žmogus, tačiau rudaminiečiai kiek kitokie. Čia gali išgirsti ne tik gražių dainų, bet ir pasakojimų apie garsią Rudaminos piliakalnio praeitį ir buvusios pilies milžinus.

Pasak žmonių, Rudaminos piliakalnį prieš šimtus metų supylę švedai. Kalne esą palaidoti milžinai ir užkeikti turtai paslėpti.

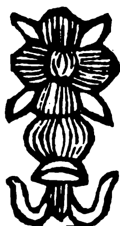
Vienas padavimas mini, jog kažkokia narsi mergaitė, nežinoma karžygė, vardu Raudonė, prie Rudaminos piliakalnio sumušusi priešus. Pasak kito padavimo, ant Rudaminos piliakalnio gyvenęs kunigaikštis Mindaugas, kuris čia vainikavęsis Lietuvos karaliumi.

1918 m. vasarą vokiečiai, išgirdę žmones kalbant apie piliakalny paslėptus turtus ir kalne esančią geležies rūdą, ėmėsi kasinėti ieškodami gėrybių. Tačiau, išknaisioję kalną, rado tik senų laikų sutrūnijusių žmonių kaulų, puodų šukių ir surūdijusių senovės ginklų. Panašūs knisinėtojai, ieškantys piliakalniuose paslėptų turtų, mėgsta Rudaminos piliakalnį knisinėti ir dabar, nors tai daryti Paminklų apsaugos įstatymu griežtai uždrausta.

Nors Rudaminos piliakalnis yra daug nukentėjęs, tačiau savo nepaprastais pylimais jis tebėra įdomus ir gana retas istorijos paminklas. Jo, tarsi nupjauto kūgio, plokščia viršūnė pakraščiais apipilta ligi dviejų metrų aukščio žemės pylimu. Taigi kalno viršuje susidaro įduba. Viršukalnės volo pylimas toks status, kad į jį įkopti galima tik visomis keturiomis.

Buvusios pilies jokių pėdsakų nematyti. Šiandien čia bėra likęs vienas gana didelis ir keletas mažesnių akmenų, kuriuose jokių ženklų nematyti.

Kiek žinoma, mokslininkai Rudaminos pilies dar neištyrė, tačiau raštuose ji, kaip žymi istorinė vietovė, minima jau nuo seniausių laikų. Tokių piliakalnių Suvalkijoje labai maža.

UŽBURTO PILIAKALNIO KARIUOMENĖ

RUMBONIŲ PILIAKALNIO PADAVIMAS

Graži Dainavos šalis, didinga jos praeitis, apie kurią dabar tik senos dzūkų pasakos byloja ir puikūs Dainavos piliakalniai gyvai mums liudija. Smagu pasidairyti gražioje Dainavos šalelėje, miela pasiklausyti senuosius dzūkus porinant apie garsiąją Dainavos šalies praeitį.

Iš Alytaus keliaudami šiaurėn vieškeliu arba plaukdami pavandeniui Nemunu, už devyneto kilometrų nuo Alytaus atsidursime mažame Rumbonių bažnytkaimyje, kuris dabar jau niekuo daugiau nepasižymi, tik dideliu ir gražiu senovės laikų paminklu — piliakalniu. O Rumbonių piliakalnis tikrai gražus pažiūrėti tiek iš arti, tiek ir iš toliau, o ypač gražiai jis atrodo nuo Nemuno kranto.

Rumbonių piliakalnis yra ne pačiame Rumbonių bažnytkaimyje, bet apie kilometrą nuo jo šiaurės pusėn: kairėje pakrantėje jis kyšo aukščiau visų Nemuno krantų kalnų iškilęs. Rytine piliakalnio puse teka platus Nemunas, o šiaurine — nedidelis Pilypo upelis. Taigi senovėje piliakalnį padėjo nuo priešų ginti ir jį supę vandenys.

Rumbonių vardas, anot padavimų, esąs kilęs nuo to, jog senovėje šiame piliakalnyje stovėję puikūs karalių rūmai su aukštu bokštu, arba bone. Todėl ir ši vieta buvusi pavadinta Rumbonimis — „rūmų bone“.

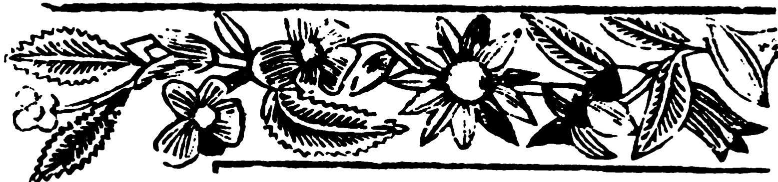
Kaip senų žmonių padavimai byloja, aukštąjį Rumbonių piliakalnį supylę narsieji Dainavos šalies kareiviai. Tame pat piliakalnyje, sako, esąs palaidotas ir galingasai jų karo vadas. Tačiau to vado vardo dabar niekas nežino. Jeigu kada mūsų kraštui užeitų sunkūs laikai, reikią tik

įspėti to kalne miegančio vado vardą, ir jis vėl kelsis su visa savo kariuomene ir apgins Lietuvą nuo priešų.

Rumbonių piliakalnio viršus yra itin įdubęs; apie tai žmonėse yra toks padavimas. Senovėje, kai žmonės dievams ugnį kūreno, Rumbonių kalne stovėjusi Perkūno bažnyčia. Vėliau, įvedus Lietuvoje krikščionybę, toji bažnyčia buvo užkeikta ir skradžiai žemę prasmego. Kalno vidurys, kur bažnyčia prasmego, įdubęs liko iki šių dienų. Senesni žmonės dar atmeną, kad seniau ten buvusi be galo gili duobė, kurion metus akmenį tas ilgai riedėdavęs kalno požemiais, kol atsimušdavęs į varinius nugrimzdusios bažnyčios varpus. Akmeniui atsimušus, varpai liūdnai liūdnai pradėdavę raudoti giliuose kalno požemiuose.

Dabar nebėra piliakalnio viršūnėje kiaurymės, nebeskamba graudingieji stabmeldžių bažnyčios varpai, ir niekas nepastebėjo, kada prisikėlė Dainavos šalies kariai, bet seni seneliai mano, kad jie tikrai yra padėję mums iškovoti nepriklausomybę ir laisvę. Kaip padavimas sako, jei reikės, jie mums ir vėl padės.

BIBLIOGRAFIJA

I. TAUTOSAKA

Raudos ir raudotojos prie numirusiųjų: (Iš kupiškėnų senovės Vėlinių proga) // Mūsų rytojus. 1935. Lapkričio 1. Nr. 85. P. 4.

Aitvaras liaudies patarlėse // Sekmadienis. 1933. Gruodžio 3. Nr. 49. P. 6. Be parašo.

Vokietis liaudies patarlėse // Sekmadienis. 1933. Lapkričio 19. Nr. 47. P. 4.

Kapeliušį velia: (Kupiškėnų žaidimas) // Žiburėlis. 1939. Nr. 6. P. 86.

Kiaulę dvaran varo: (Liaudies žaidimas) // Žiburėlis. 1939. Nr. 17. P. 121—122.

Kiškelis: (Senovės lietuvių šokis) // Jaunasis ūkininkas. 1939. Lapkričio 23. Nr. 33. P. 528. Užrašė B. Buračas; Žiburėlis. 1939. Nr. 13/14. P. 191.

Kopūstą kerta: (Liaudies žaidimas) // Žiburėlis. 1939. Nr. 18. P. 139.

Šarkos šokis: (Lietuvių liaudies šokis) // Žiburėlis. 1940. Rugpjūčio 27. Nr. 12. P. 223.

Kaip dabar garbinamas perkūnas: (Senieji perkūnijos prietarai) // Sekmadienis. 1937. Liepos 4. Nr. 27. P. 3. Parašas: B. Suračius.

Pirmoji pavasario perkūnija // Jaunasis ūkininkas. 1939. Gegužės 4. Nr. 15. P. 235.

Perkūnas šaudo velnius // Sekmadienis. 1939. Gegužės 21. Nr. 21. P. 3. Parašas: Buračėlis.

Žemaičių ir aukštaičių perkūnas // Geležinkelininkas. 1940. Nr. 9. P. 145—146.

Pirmam perkūnui griaudžiant // Ūkininko patarėjas. 1940. Gegužės 30. Nr. 22. P. 7.

Velnias po puodu: (Perkūnas lietuvių pasakojimuose) // Mūsų laikraštis. 1940. Birželio 13. Nr. 24. P. 5.

Laumės // Sekmadienis. 1936. Spalio 18. Nr. 42. P. 3.

Apie vėles, žemėj klajojančias: (Liaudies galvosena, papročiai, liečią vėles ir mirusiuosius) // Sekmadienis. 1936. Lapkričio 1. Nr. 44. P. 3.

Kur girių dievus garbina: (Dzūkų maldos girių dievams) // Sekmadienis. 1936. Spalio 4. Nr. 40. P. 3.

Vandenų ir dievų garbei: (Apie aukas, laumes ir kitus senovinius porinimus) // Sekmadienis. 1937. Birželio 6. Nr. 23. P. 3. Parašas: B. Buračėlis.

Nuotakos baubliai // Sekmadienis. 1936. Spalio 11. Nr. 41. P. 3.

Burtai ir burtininkai: (Kaimiečių pasakojimai apie stebukladarius) // Sekmadienis. 1937. Sausio 24. Nr. 4. P. 3. Parašas: B. Buračėlis.

Kaip žmogus pasiversdavo vilku: (Kai bažnyčioje lamzdeliais liūliuodavo) // Mūsų laikraštis. 1939. Gruodžio 21. Nr. 51. P. 4.

Kupiškėnų vilkatakiai — paraganoti vestuvininkai // Sekmadienis. 1936. Gruodžio 6. Nr. 49. P. 3. Parašas: B. Brč.

Rokiškėnų burtai ir prietarai // Sekmadienis. 1933. Spalio 22. Nr. 43. P. 3.

Kryžkelių kryžių paslaptis // Sekmadienis. 1934. Kovo 4. Nr. 9. P. 3.

Gandras parlėkė — pavasarį parnešė // Jaunoji karta. 1939. Nr. 15. P. 359.

Gandras parlėkė — bernui pavakarį parnešė // Mūsų laikraštis. 1940. Balandžio 4. Nr. 14. P. 7.

Gandras parlėkė // Ateitis. 1943. Balandžio 2. Nr. 77. P. 4.

Parlėkė gegutė... // Jaunasis ūkininkas. 1940. Gegužės 2. Nr. 14. P. 224.

Kai gegutė užkukuoja: (Iš mūsų liaudies papročių) // Mūsų laikraštis. 1940. Gegužės 16. Nr. 20. P. 3.

Gegužės užkukuota // Sekmadienis. 1937. Gegužės 2. Nr. 18. P. 3. Parašas: B. Buračėlis.

Rinko mergelė, rinko jaunoji saldžias uogeles: (Iš uogautojų papročių) // Mūsų laikraštis. 1940. Liepos 11. Nr. 28. P. 4.

Aš su savo boba išėjau grybauti...: (Grybavimo papročiai) // Mūsų laikraštis. 1940. Rugpjūčio 1. Nr. 31. P. 7.

Oi grybai, grybai // Ūkininko patarėjas. 1942. Spalio 16. Nr. 41. P. 9.

Kaip Didžiariekis grybavo // Geležinkelininkas. 1940. Nr. 15. P. 236—237.

II. PASAKOJIMAI APIE LIETUVOS VIETOVES

VILNIUS

Iš Vilniaus praeities // Jaunasis ūkininkas. 1939. Spalio 26. Nr. 30. P. 471.

Vilniaus bažnyčios // Geležinkelininkas. 1939. Nr. 23/24. P. 417—416.

Didžioji Vilniaus įžymybė: (Aušros vartai) // Sekmadienis. 1937. Spalio 10. Nr. 41. P. 2. Parašas: Buračėlis.

Ten, kur Lietuvos šventojo palaikai // Mūsų laikraštis. 1940. Vasario 29. Nr. 9. P. 7.

Šv. Kazimieras Lietuvoje // Sekmadienis. 1939. Kovo 5. Nr. 10. P. 2. Parašas: Buračėlis.

Šv. Kazimieras // Jaunasis ūkininkas. 1940. Vasario 29. Nr. 8. P. 119.

Trijų Kryžių kalnas: (Senų žmonių padavimai) // Jaunasis ūkininkas. 1939. Spalio 19. Nr. 29. P. 464.

Padavimas apie Vilnių ir Nerį // Trimitas. 1940. Nr. 26. P. 641. Papasakojo Ieva Jankūnaitė, užrašė Balys Buračas.

„Vingio“ akmuo ant „Velnio pylimo“ // Ūkininko patarėjas. 1933. Lapkričio 9. Nr. 45. P. 12.

Ką rūpintojėliai pasakoja: (Akmenos koplytėlės praeitis) // Geležinkelininkas. 1940. Nr. 8. P. 130.

Slėpiningos žemaičių koplytėlės // Ūkininko patarėjas. 1933. Lapkričio 2. Nr. 44. P. 9.

Eržvilko piliakalnis // Trimitas. 1936. Spalio 22. Nr. 43. P. 1033.

Medvėgalis — žemaičių pilis // Skautų aidas. 1933. Nr. 6. P. 16—17.

Juškaičių piliakalnio legenda // Ūkininko patarėjas. 1932. Gruodžio 9. Nr. 49. P. 13.

Pilies kryžių kalnas: (Žemaičių legenda) // Trimitas. 1930. Birželio 12. Nr. 24. P. 485.

Kryžių kalnas // Sekmadienis. 1933. Lapkričio 12. Nr. 46. P. 3.

Kryžių kalnas // Mūsų laikraštis. 1936. Lapkričio 7. Nr. 41. P. 8.

Jurbarko piliakalnis — Lietuvos golgota // Jaunoji karta. 1933. Nr. 9. P. 150.

Piliakalniai, arba šventkalniai // Ūkininko patarėjas. 1932. Spalio 28. Nr. 43. P. 6—7.

Medžiokalnio šventasis ąžuolas // Sekmadienis. 1940. Gegužės 26. Nr. 21. P. 3. Parašas: B. Buračėlis.

Kražiai liaudies dainoje // Mūsų rytojus. 1933. Lapkričio 28. Nr. 94. P. 4.

Nagarbos kalne šmėklojasi: (Pasakos apie nugrimzdusius dvarus) // Sekmadienis. 1936. Rugsėjo 27. Nr. 39. P. 3.

Gražioji Kuršių nerija // Mūsų laikraštis. 1936. Lapkričio 21. Nr. 46. P. 4.

Kurtuvėnai ir jų gražiosios apylinkės // Sekmadienis. 1939. Birželio 25. Nr. 26. P. 3. Parašas: Buračėlis.

Liolių bažnyčia — vokiškų barbarų auka // Mūsų rytojus. 1935. Gegužės 21. Nr. 39. P. 6.

Lyduvėnai ir jų apylinkės // Sekmadienis. 1937. Gruodžio 5. Nr. 49. P. 3. Parašas: B. Buračėlis.

Palanga — Birutės tėviškė // Mūsų laikraštis. 1939. Birželio 1. Nr. 22. P. 7. Parašas: Buračas.

Užkeikti Raseinių piliakalniai // Mūsų rytojus. 1936. Spalio 9. Nr. 78. P. 4.

Ižyniškių piliakalnis // Ūkininko patarėjas. 1936. Gruodžio 10. Nr. 50. P. 12.

Stebuklingasis šaltinėlis: (Ką pasakoja serediškiai apie savo šaltinėlį) // Sekmadienis. 1937. Vasario 21. Nr. 8. P. 3. Parašas: B. Buračėlis.

Baudžiauninkų medžiai // Sekmadienis. 1937. Sausio 17. Nr. 3. P. 3. Parašas: B. Buračėlis.

Paminklinė pušis // Spindulys. 1940. Kovo 28. Nr. 11. P. 4.

Lietuviškos žemės balsas // Lietuviai. 1944. Balandžio 30. Nr. 31/32. P. 8.

Satrija — žemaičių šventovė // Skautų aidas. 1936. Nr. 10. P. 281.

Biržės piliakalnis // Jaunasis ūkininkas. 1940. Vasario 22. Nr. 7. P. 112.

Iš senųjų šiaulėniškių dainų // Gimtasis kraštas. 1934. Nr. 1. P. 54.

Šiaulėnai ir jų liaudies dainos // Sekmadienis. 1939. Birželio 4. Nr. 23. P. 3. Parašas: Buračėlis.

Šiaulės kalnas // Žiburėlis. 1926. Nr. 19. P. 362. Parašas: B. B.
Šiaulėnų piliakalniai // Mūsų kraštas. 1938. Lapkričio 10. Nr. 45. P. 6.
Nirtaičių senkapiai // Sekmadienis. 1933. Lapkričio 5. Nr. 45. P. 3.
Geležimis kaustyti milžinai gąsdino žmones // Spinduliai. 1940. Sausio 18. Nr. 3. P. 4.
Užkeiktas malūnas // Sekmadienis. 1933. Gruodžio 17. Nr. 51.
Šiauliai, jų garsioji praeitis ir gražiosios apylinkės // Geležinkelininkas. 1939. Nr. 9. P. 145—146.
Šiaulių ežeras padavimuose // Sekmadienis. 1937. Balandžio 18. Nr. 16. P. 3. Parašas: B. Buračėlis.
Iš dangaus nukritęs ežeras: (Iš žmonių pasakojimų) // Jaunasis ūkininkas. 1940. Kovo 7. Nr. 9. P. 110.
Milžinkaplų praeitis pasakose // Ūkininko patarėjas. 1944. Sausio 28. Nr. 4. P. 5—6.
Girnikų kalnas // Ūkininko patarėjas. 1932. Lapkričio 25. Nr. 47. P. 8.
Šiluva — žemaičių šventovė // Mūsų rytojus. 1936. Rugsėjo 8. Nr. 69. P. 4.
Šiluva seniau ir dabar // Geležinkelininkas. 1939. Nr. 17. P. 306—307.
Šiluvos stebuklingasai akmuo: (Garsiųjų Šilinės atlaidų proga) // Sekmadienis. 1937. Rugsėjo 5. Nr. 36. P. 3. Parašas: B. Buračėlis.
Ką sako mūsų senieji paminklai: (Akmenos mūro kryžiaus praeitis) // Mūsų laikraštis. 1938. Birželio 23. Nr. 25. P. 6.
Tytuvėnai: (Graži vasarvietė ir žymi šventvietė) // Geležinkelininkas. 1939. Nr. 15. P. 268—269.
Girgždutos kalno lobiai užkerėti // Jaunasis ūkininkas. 1938. Gruodžio 8. Nr. 38. P. 600—601.
Girgždutos kalnas: (Žemaičių šventkalnis) // Sekmadienis. 1939. Rugpjūčio 3. Nr. 32. P. 3. Parašas: Buračėlis.
Paskendę žemaičių dievai // Diena. 1936. Kovo 22. Nr. 12. P. 2.
Paslaptingieji ežerai pasakojimuose // Ūkininko patarėjas. 1944. Gegužės 4. Nr. 18. P. 5—6.
Pabudo piliakalniuose miegojusi kariuomenė // Ūkininko patarėjas. 1939. Gruodžio 7. Nr. 49. P. 5.
Garsioji Žemaičių Kalvarija // Mūsų laikraštis. 1939. Liepos 13. Nr. 28. P. 7.

AUKŠTAITIJA

Rytų Lietuvoje // Naujoji romuva. 1937. Nr. 35/36. P. 644—646.
Puntukas // Diena. 1936. Balandžio 12. Nr. 15. P. 16.
Puntuko akmuo gerbtinas senovės paminklas // Ūkininko patarėjas. 1942. Rugsėjo 11. Nr. 36. P. 9.
Kauno pilies padavimas // Mūsų rytojus. 1935. Gruodžio 3. Nr. 94. P. 4.
Lobiai po Vytauto bažnyčia: (Senutės Marijonos pasakojimas) // Sekmadienis. 1936. Gruodžio 13. Nr. 50. P. 2. Parašas: B. Brčs.
Pažaislis: (Jo atsiradimas, praeities turtai ir dabartis) // Sekmadienis. 1937. Lapkričio 14. Nr. 46. P. 3. Parašas: B. Buračėlis.
Gražiais panemuniais // Sekmadienis. 1940. Birželio 9. Nr. 23. P. 3. Parašas: B. Buračėlis.

Akmeniu virtusi karalaitė: (Padavimas apie Jučionių akmenį) // Trimitas. 1939. Rugpjūčio 24. Nr. 34. P. 831.

Kupiškėnų senovė: (Baudžiavos) // Mūsų rytojus. 1935. Spalio 22. Nr. 82. P. 5.

Žirgokalnio aukso žirgas // Trimitas. 1940. Nr. 28. P. 693.

Lietuviui ginklas nebaisus: (Atsiminimai iš vokiečių okupacijos laikų) // Mūsų rytojus. 1936. Sausio 17. Nr. 5. P. 4.

Raudondvario apylinkės vaiduokliai // Sekmadienis. 1937. Kovo 14. Nr. 11. P. 3. Parašas: B. Buračėlis.

Stebuklingoji Rozalimo koplytėlė ir šv. Rokas // Sekmadienis. 1937. Gruodžio. 12. Nr. 50. P. 3. Parašas: B. Buračėlis.

1863 m. sukilimo paminklai // Sekmadienis. 1933. Gruodžio 10. Nr. 50. P. 3.

Stabmeldybės laikų aukuro vieta // Ūkininko patarėjas. 1937. Rugpjūčio 26. Nr. 34. P. 10.

Šeduvos praeities bruožai // Mūsų laikraštis. 1939. Rugpjūčio 17. Nr. 33. P. 8.

Raganų kalnas // Ūkininko patarėjas. 1936. Balandžio 16. Nr. 16. P. 13.

Velžių kaimo piliakalniai // Mūsų kraštas. 1938. Lapkričio 17. Nr. 46. P. 6.

Užkeikti lobiai: (Ukmergės apylinkės padavimai) // Sekmadienis. 1939. Sausio 15. Nr. 3. P. 7. Parašas: Buračėlis.

Kai mūsų seneliai piktžolėmis mito...: (Baudžiava Vidiškio apylinkėj) // Mūsų rytojus. 1936. Birželio 20. Nr. 47. P. 4.

Vilkijos istoriniai paminklai: (Panemunių grožis) // Sekmadienis. 1939. Liepos 9. Nr. 28. P. 3. Parašas: Buračėlis.

Kur banguoja Nemunėlis // Sekmadienis. 1940. Birželio 16. Nr. 24. P. 3. Parašas: B. Buračėlis.

DZŪKIJA IR SUVALKIJA

Birštonas seniau ir dabar // Mūsų laikraštis. 1939. Birželio 15. Nr. 24. P. 7—8.

Birštono piliakalnio paslaptis // Sekmadienis. 1937. Rugpjūčio 22. Nr. 34. P. 3. Parašas: B. Buračėlis.

Birštono piliakalnio karalaitė // Jaunasis ūkininkas. 1938. Gruodžio 8. Nr. 38. P. 600.

Liškiavos pilis // Ūkininko patarėjas. 1933. Birželio 15. Nr. 24. P. 8.

Senoji Rudamina // Sekmadienis. 1940. Sausio 14. Nr. 2. P. 3. Parašas: Buračėlis.

Užburto piliakalnio kariuomenė: (Rumbonių piliakalnio padavimas) // Žiburėlis. 1939. Nr. 3. P. 38—39.

Parengė Albinas Degutis

TURINYS

II. PASAKOJIMAI APIE LIETUVOS VIETOVES

Vilnius

Žemaitija

Aukštaitija

Dzūkija ir Suvalkija

BALYS BURAČAS
PASAKOJIMAI IR PADAVIMAI

Meninis redaktorius *Romas Dubonis*
Techninė redaktorė *Danutė Navickienė*
Korektorės: *Aleksandra Gobienė,*
Irena Čupalienė, Marijona Rėzienė

SL 255. 1996 07 29. 13,97 leidyb. apsk. l. Tir. 3000 egz. Užsakymas 656. „Minties“ leidykla, Z. Sierakausko 15, 2600 Vilnius. Spausdino „Aušros“ spaustuvė, Vytauto pr. 23, 3000 Kaunas.

Kaina sutartinė

Buračas, Balys

Bu-279 Pasakojimai ir padavimai / Balys Buračas; sudarė Albinas Degutis ir Vidmantas Jankauskas.— V.: Mintis, 1996.— 300 p.: iliustr.

Kn. taip pat: Balys Buračas ir jo knyga / V. Jankauskas, A. Degutis, p. 5—8.— Bibliogr.: p. 291—295.

ISBN 5-417-00725-0

Pateikiami iš prieškario periodikos surinkti kraštotyrininko B. Buračo rašiniai. Juose — ir iš amžių glūdumos atėję padavimai, ir šimtmečiais formavęsi papročiai, tautosakos nuotrupos, ir vertinga informacija apie daugelio Lietuvos vietovių vaizdą autoriaus lankymosi jose metu.

UDK 888.2-3

